

ESKİŞEHİR KENTİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ

GAYE ERTİN

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI NO. : 773

ESKİŞEHİR KENTİNDE YERLEŞMENİN EVRİMİ

Dr. Gaye ERTİN

Eskişehir
1994

CIP - Anadolu Üniversitesi Merkez Kütüphane

Ertin, Gaye.

Eskişehir kentinde yerleşmenin evrimi.

1. Kent planlaması-Türkiye-Eskişehir. 2. Eskişehir (Türkiye). I. Anadolu Üniversitesi yayınları ; no. 773. HT168.E84E77 1994

ISBN 975-492-462-7

94-017

ÖNSÖZ

Bu çalışma İç Anadolu bölgesi illerinden Eskişehir'in kent merkezinin mekansal evrimini içerir.

Bilindiği gibi kentler ve kentleşme hareketleri çeşitli bilim dallarına mensup araştırmacılar tarafından o bilim dalının amaç ve yöntemleri doğrultusunda incelenmektedir. Uygulamalı beşeri ve iktisadi coğrafyanın da inceleme konularından biri olan kentler, insanın doğal ortama kendi müdahalesini katarak meydana getirdiği, yapay ekosistemlerin en önemlilerinden biridir. İnsanın mekan ile kurduğu ilişkiler sonucunda beliren yerleşme ve ekonomik faaliyet tipleri zamanla diğer faktörlerin de etkisiyle yapay ekosistemlerin en büyük halkası olan kentlere dönüşmektedir. Kentler ise büyüklükleri bakımından küçük veya orta ölçekli kentler ile ilişkilerin çok daha karmaşık olduğu büyük kentler Metropolitan alanlar ile Megopolis olmak üzere gruplara ayrılabilir. İnceleme konusu olan Eskişehir kenti Türkiye'de hızlı şehirleşme göstermesi yanında gerek nüfus büyüklüğü, gerekse çok fonksiyonlu özelliği ile büyük kentler arasında yer alır ki, bu bakımdan ülkenin nüfus çokluğu yönünden ilk on kenti içindedir.

Eskişehir'in büyük kentlere özgü karmaşık yapısı ise araştırmada belli bir yöntemin izlenmesini gerekli kılmıştır. Bu bakımdan incelemenin ilk boyutu kentin ilk kez yerleşim yeri olarak seçilmesinin nedenleri üzerinde durmak, başka bir deyişle insan-mekan ilişkisini ortaya koymak temeline dayandırılmıştır. İncelemenin ikinci boyutunda kentin süreç içinde değişen koşullara uyum sağlamasını mümkün kılan insan-mekan-zaman ilişkisini ele

alınarak yerleşmenin gelişmesi (tarihsel gelişim) araştırılmıştır. Üçüncü boyutta ise coğrafi ortam üzerinde beliren mekansal kullanım şekilleri ortaya konmuştur. Ayrıca kentin yerleşme sahasının gelişmesine etki eden faktörler (nüfus, ekonomik faaliyetler, ulaşım, yasa ve imar planları) tarihsel gelişim aşamasına göre incelenerek kentin günümüzdeki çok fonksiyonlu kent özelliğine nasıl ulaştığı izlenmiştir. Son olarak da bu olgular ile ortaya çıkan büyük kent yapısının yarattığı altyapı ve çevre sorunlarına değinilmiştir.

Çalışmada mekanın kullanılışı ve görünümüne ait tasvir, açıklama ve görüşler tamamen kentteki gözlemler ve mahallelerde yapılan anketler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Çalışma sırasında birçok kişi ve kurumlardan da yakın ilgi ve yardımlar gördük. Bu bakımdan özellikle çalışma alanının ve konunun seçimi, çalışmanın yöntemi ve yorumlanması sırasında gerekli açıklama ve ikazları yaparak yön veren, inceleme sahasına kadar gelen değerli hocalarım ve danışmanlarım Sayın Prof. Dr. Necdet Tunçdilek ve Prof. Dr. Selâmi Gözenç'e, çalışma süresince yaptığımız araştırma ve gözlemler sırasında büyük yardım ve desteğini gördüğümüz Anadolu Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Nuray Serter ve Doç. Dr. Dursun Gökdağ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kentte yaptığımız anket çalışmaları sırasında uzun süre birlikte çalıştığımız öğrencilerime (Ş. İnce, Ş. Gülcü, C. Nurcan, A. Özaraç, M. Düzyol, D. Demir, Y. Çelebi, N. Ataman, E. Oğuz, İ. Özerdem, Y. Aşık ve Z. Yücel) teşekkürü bir borç bilirim.

Günümüzde bir kitap yayınlama ile basım işlemlerinin ne kadar zor ve masraflı olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan kitabın basılmasını kabul eden Eskişehir Anadolu Üniversitesi yayın kurulu üyelerine, çok kısa bir sürede ve büyük bir titizlikle basımı gerçekleştiren üniversite matbaası çalışanlarına Rektör yardımcısı Sayın Prof. Dr. Şan Özalp'in şahsında en içten duygularım ile şükranlarımı sunar, teşekkür ederim.

Dr. Gaye ERTİN

İSTANBUL - 1994

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM I :	
ESKİŞEHİR KENTİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	9
İlkçağda Eskişehir	9
Ortaçağda Eskişehir	10
Osmanlılar Döneminde Eskişehir ...	13
Duraklama Dönemi (17. yüzyıl - 1860)	13
Gelişme Dönemi (1860 - 1914) ...	17
1923 - 50 Döneminde Yerleşme ve Mekansal Kullanım ...	22
1950 - 60 Döneminde Yerleşme ve Mekansal Kullanım ...	37
1960 - 80 Döneminde Yerleşme ve Mekansal Kullanım ...	55
1980 - 92 Döneminde Yerleşme ve Mekansal Kullanım ...	77

BÖLÜM II :

ESKİŞEHİR KENTİNİN GELİŞMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER	93
Fizikî Faktörler	93
Beşerî Faktörler	101
Nüfus	102
Nüfusun Tarihsel Gelişimi	102
Nüfusun Mahallelere Göre Dağılışı	114
Sanayi	119
Ulaşım	130
Diğer Faktörler	138

BÖLÜM III :

FONKSİYONEL BAKIMDAN BUGÜNKÜ ESKİŞEHİR	151
Kentin Fonksiyonel Sınıflandırmadaki Yeri	151
Kent içi Fonksiyon Sahaları	154
Konut Alanları	155
Ekonomik Kullanım Alanları	161
Ulaşım	169
Askerî Alanlar	172
Eğitim Alanlar	172
Resmî ve İdarî Binalar	174
Diğer Kullanışlar	175

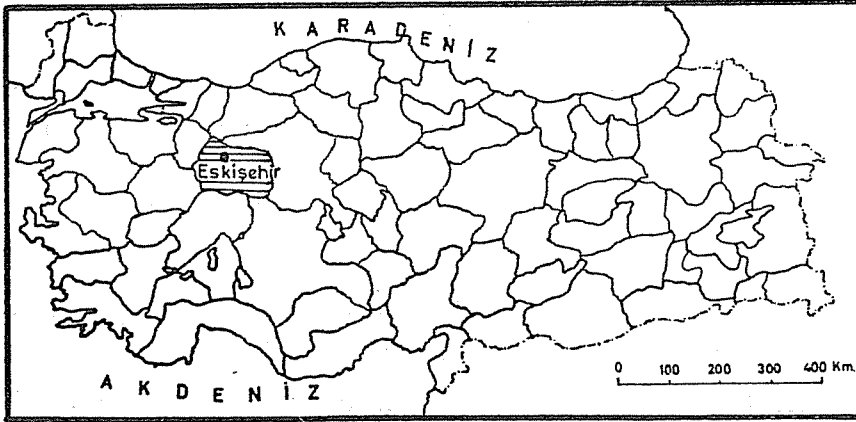
BÖLÜM IV :

KENTSEL ALTYAPI VE ÇEVRE SORUNLARI	181
Altyapı	181
İçme ve Kullanma Suyu	181

Kanalizasyon	183
Elektrik	184
Haberleşme - İletişim	185
Temizlik Hizmetleri	185
Sosyal Altyapı	186
Çevre Sorunları	186
Porsuk Kirliliği	186
Hava Kirliliği	188
Gürültü	191
Tarım ve Yeşil Alan Kaybı	192
SONUÇ - GELECEK - ÖNERİLER	193
SUMMARY	203
BİBLİYOGRAFYA	205

GİRİŞ

İnceleme konusu olan Eskişehir kenti aynı adlı ilin merkezidir. Eskişehir ili büyük kısmıyla İç Anadolu bölgesinin Yukarı Sakarya bölümünde yer alır. Ancak topraklarının bir kısmının kuzeyde Karadeniz Bölgesinin Batı Karadeniz Bölümüne, batı ve güneybatıda Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümüne girdiği de söylenebilir. İl, kuzey ve doğuda Ankara, Bolu, kuzeybatıda Bilecik, güneybatıda Kütahya, güneyde Afyon, güneydoğuda dar bir alanda Konya ile komşu olur (Şekil 1).

Lokasyon haritası

Şekil 1

Toplam yüzölçümü 13.652 km² olan Eskişehir ili idari bakımdan merkez ilçe başta olmak üzere Alpu, Beylikova, Çifteler, Günyüzü, Han, İnönü, Mahmudiye, Mihalgazi, Mihalliççik, Sarıcakaya, Seyitgazi ve Sivrihisar ilçeleri olmak üzere onüç ilçeden meydana gelmiştir (Şekil 2. 3).

Toplam 641.057 kişinin yaşadığı ilde kırsal kesimde 163.621 kişi yaşarken, şehirselsel nüfus miktarı 477.436 kişiyi bulur. Nüfusunun 10.000 ve üstünde olduğu şehir merkezleri 10.490 kişi ile Sivrihisar, 11.540 kişi ile Çifteler ve şehir nüfusunun büyük kısmını bünyesinde toplayan 413.082 kişi ile Eskişehir kentidir.

Sakarya ırmağının yukarı çığırları ve Porsuk çayı çevresindeki alandan oluşan saha Philippon'un Sakarya yarımadası olarak adlandırdığı yüzeyi içine alır. İl, yüzey şekilleri bakımından orta derecede yüksek dağlar ile Porsuk çayı ve Sakarya vadisinin yukarı çığırları çevresinde yer alan düzlüklerden meydana gelmiştir. Bu bakımdan ilin kuzeyinde ve batısında metamorfik şist ve yeşil kayalardan oluşan Sündiken dağları (1170 m.) ve Sündikenlerin batı uzantıları olan Bozdağların (1534 m.) güney etekleri yer alırken, Porsuk ve Sakarya nehirlerinin yukarı kesimleri arasında da kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Sivrihisar kütleli bulunur. Sivrihisar kütleli güneyde Arayıt dağında 1820 m.'ye kadar yükselir. İlin tepelik olan diğer kısmi ise, güneybatıda İçbatı Anadolunun tepelik alanına katılan bir kütleli ki, bu kısmında Türkmen dağları (1826 m.) ile Kütahya il sınırına ulaşır.

İlde yer alan ve neojen tatlısu göllerinin meydana getirdiği düzlük alanlar ise Sarısu Porsuk vadileri boyunca uzananlar ve Sakarya'nın yukarı çığırları etrafındaki ovalardır. Nitekim Porsuk ve Sarısu vadisi boyunca uzanan ve tepelik alanları gibi dizilmiş batı-doğu yönündeki ovalar İnönü, Eskişehir, Alpu ve Beylikova adları ile anılırken, Sakarya'nın yukarı çığırlarında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusundaki en büyük düzlük Çifteler ovasıdır.

Araştırma konusu olan ve İç Anadolu bölgesinin kuzeybatısında bulunan Eskişehir kenti de sözkonusu düzlük alanlarından biri olan ve Sakarya'nın başlıca kollarından Porsuk çayı ile ona karışan Sarısu nehrinin geçtiği geniş Eskişehir ovasının güney kenarında yer alır. Deniz seviyesinden 792-810 metre yüksektedir.

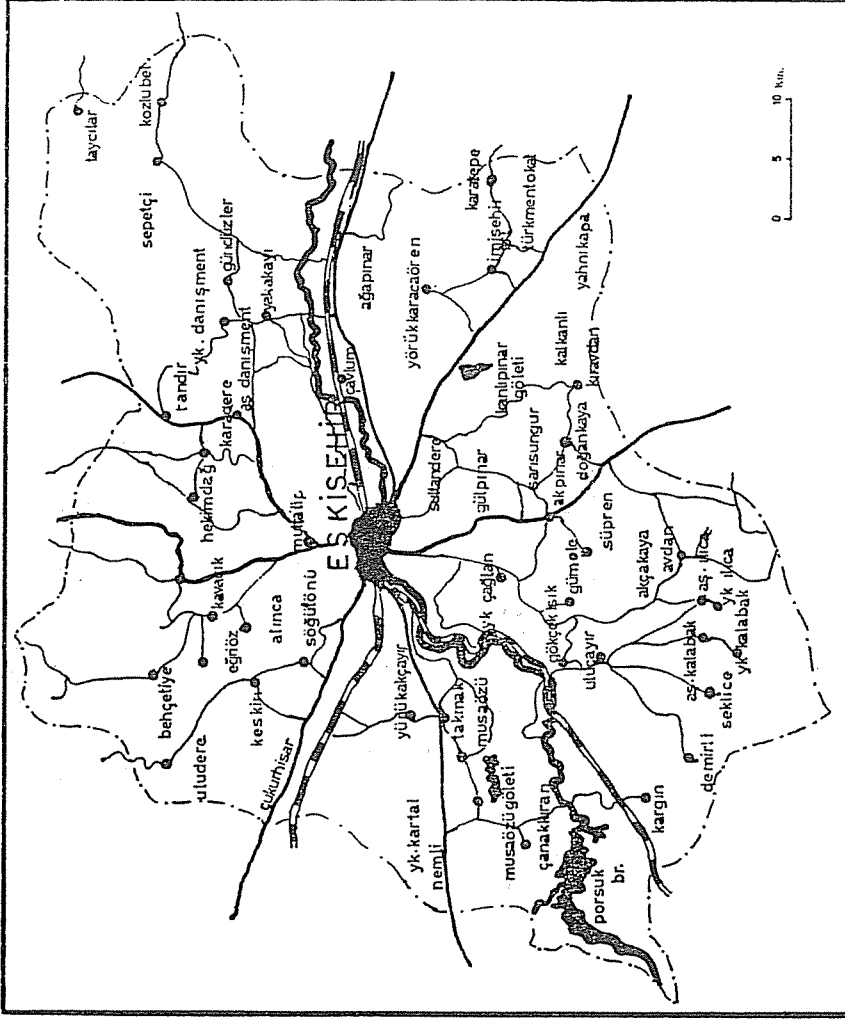
Kentin bugünkü doğal sınırları, kuzeyde Kartalbayır ve Leylekseki tepeleri (824 m.) ile Keskin deresinin eseri olan Muttalip ovasına kadar dayanırken, güneyde yükseltisi 850-900 metre arasında değişen (Deve Tepe 857 m., Yıldıztepe 941 m., Taşlıtepe 944 m., Kavacık sirtları 900 m., Takkalı tepe 887 m.) neojen plato üzerine çıkar. Batı sınırı ise Porsuk nehrinin Karacaşehir boğazı ile ovaya dahil olduğu orman bakım tesislerinden başlayıp, doğu-

da Kanlıpınar ovasının batısına kadar uzanır. Kentin sınırları, yüzey şekillerine bağlı olarak belirlemekle beraber insanın doğal ortamı kullanma şekillerine göre de saptanabilir. Bu bakımdan kentin nüvesi ile organik bağ kurarak etrafında gelişen mahalleler belirleyici rol oynarlar. Buna göre, kentin kuzey sınırı batıdan doğuya doğru Zincirlikuyu, Şirintepe, Yeşiltepe, Sütlüce, Esentepe, Tusaş tesisleri ve Fevzi Çakmak mahallesi, güney sınırını Orhangazi, Sümer, Büyükdere, Gültepe, Kurtuluş, Emek, ve Erenköy mahalleleri, batı sınırını Çamlıca mahallesi, doğu sınırını ise Gündoğdu mahallesi ve Organize Sanayi Bölgesi çizer.

Tarihi dönemler içinde Anadolu'daki ünlü merkezlerden biri olan kentin sit alanının, ilk kuruluş yerinin, neresi olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından farklı yerlerde gösterilmekle beraber, şehrin, diğer Anadolu şehirlerinden farklı olarak ilk kuruluş yerini büyük ölçüde değiştirmeden geliştiği söylenebilir.

Eskişehir kentinin ilk kuruluş yerinin neresi olduğuna geçmeden önce, sahanın, yerleşim yeri olarak seçilmesinin nedenleri üzerinde durmak daha yerinde olacaktır. Bilindiği gibi Paleolitik dönemin ilkel insan toplulukları avcılık ve toplayıcılık gibi basit ekonomik düzen kurarak, ortam üzerinde hazır bulunduğu kaynakları kullanmış başka bir deyişle, ortamdaki kendi müdahalesini katarak yararlanma yoluna gitmemiştir. Neolitik dönemin sedanter yaşayan insanı ise ilkel tarımsal yöntemler geliştirmiş ve bu amaçla da bulunduğu ortamı tarıma elverişli veya elverişsiz olmak üzere sınıflandırmıştır. Böylece iyi ürün alabileceği verimli topraklar yanında, suya yakın olma vb. gibi, koşulların elverişli olduğu sahalara yerleşmeyi prensip edinmiştir. Bu olgu doğrultusunda Eskişehir'in sit alanı değerlendirilirse, bu alanın ilkçağ insanının istediği elverişli ortam koşullarına sahip olduğunu görülür. Gerçekten de tarımsal potansiyel açısından verimli bir ova, uygun iklim koşulları, Porsuk gibi bir akarsu ile çeşitli kaynak sularının varlığı, bölgesel relief faktörlerinin de etkisi ile ulaşım elverişliliği yanında Porsuk vadisinin kontrol edilişi, sahaya ilkçağdan itibaren yerleşilmesinin ana nedenleri olmuştur.

İlk ve ortaçağlarda adı Dorylaion veya Doryleaum olan kentin eski sit alanının neresi olduğu birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve çeşitli kaynaklarda şehrin şimdiki çarşı yakınında sıcaksu kaynakları civarında, veya buranın kuzeydoğusunda ova ortasındaki Şarhöyük'te ya da güneybatısındaki Karacaşehir mev-

Şekil 3

Eskişehir merkez ilçesi

kiinde olduğu yolunda birbirinden değişik üç saha üzerinde durulmuştur.

Dorylaion'un eski sit alanının, dar Porsuk vadisini kontrol eden bugün de harabelerin bulunduğu tepelik bir alan olan Karacaşehir üzerinde kurulduğunu ileri süren W. Von Diest (1) buradaki kalenin inşa tarihini kesin olarak saptayamamakla birlikte, kale surları dışında doğuya doğru uzanan bina izlerine dayanarak burada büyük bir ikamet sahasının varlığını iddia etmekte ve daha sonra kent halkının düzenin sağlandığı Roma döneminde sıcaksu kaynaklarının bulunduğu ovaya indiğini belirtmektedir. Bu görüşün karşısında olan W. Ramsay (2) ise konuya ilişkin görüşlerini şöyle açıklar; «XI. asrın sonlarına doğru Türk istilası ile memleketin askeri tarihinde yeni bir devre başlar. Yaşam ve ticaret sıfıra inmiştir. Likaonia, Cappadocia, Phrygia ile Galatia'nın büyük parçası Türklerin eline geçti. Nüfuzlarının kuzeybatı hududunda Dorylaion'du. Dorylaion'dan Constantinople'a giden yol üzerinde ilerlediler. Ancak hiçbir zaman idare kabiliyeti gösteremeyen Selçuklular Dorylaion'u muhafaza edemediler, az bir zamanda harabeye döndü, civarındaki verimli vadi 1175'te Manuel tekrar şehri alana kadar göçebe sürülerinin elinde kaldı. Roma devrinin Dorylaion'u Eskişehir'in biraz kuzeyinde ovada Şarhöyük'teydi. Tamamıyla metruh ve harabe haline geldikten sonra Manuel bunu Karacaşehir'de tekrar inşa etti. Von Diest Karacaşehir'deki ortaçağ harabelerinin altında eski zamanlara ait izler bulunduğunu iddia ediyor, bense Eski Dorylaion'un önce açık ovaya götürüldüğünü sonradan tekrar yine müdafaası kolay fakat susuz olan Karacaşehir'e getirildiğini düşünüyorum. Metropolis'in yeri ovanın ortasında Tatarlı ve Haydalı arasında hala görülebilir.» Görüldüğü gibi Ramsay, Karacaşehir'in Romalılar döneminde yapıldığını iddia etmektedir. H. Kiepert de(3) Ramsay ile aynı fikirde olup önemli yollar üzerinde yer alan Doryleaum'un Karacaşehir gibi sapa bir yerde kurulamayacağını belirtmektedir.

Doryleaum'un ilk merkezinin Porsuk vadisinin sol tarafında hemen hemen ovanın ortasında yer alan Şarhöyük'te olduğunu

(1) W. Von Diest— Von Permagon über den Dindymos zum Pontas Petersmann's Mitteilungen Ergänzunsheft. No. 94, 1889- s. 53.

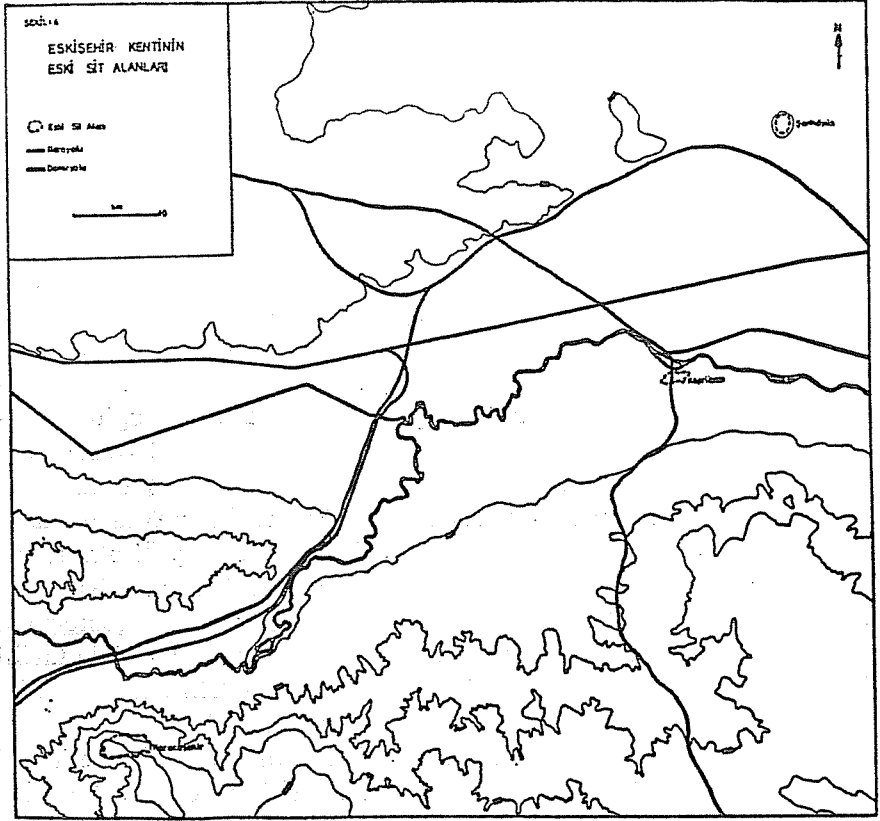
(2) W. Ramsay— The Historical Geography of Asia Minor. London 1890, s. 81-90.

(3) Besim Darkot— İslam Ansiklopedisi -1945. Milli Eğitim Basımevi, s. 384.

ileri süren, Körte, Radet, Kinnier ve P. Lucas gibi araştırmacılar ise burada büyük bir akropolün varlığından söz etmektedirler. W. Von Diest (4) eserinde Şarhöyük'ün 20-30 kadem yükseklikte, çevresinin de 400 adım kadar olduğunu söylemekte ve Dorylaion gibi büyük ve ünlü bir merkezin bu kadar küçük bir tepe üzerinde kurulamayacağını iddia etmekte ve buranın tali bir nüve olabileceğini belirtmektedir. Ramsay'de Şarhöyük'ün Roma Dorylaion'u olabileceğini söylemektedir.

Dorylaion'un bugünkü çarşı içinde sıcaksu kaynakları yakınında kurulduğunu iddia eden W. Leake ve W. Ramsay gibi araştırmacılar ise Romalı tarihçilerin yazıtlarına dayanarak bu yazıtlarda da belirtildiği gibi, şehrin, Thymbrios veya Tembrogus (Porsuk çayı) ile Hermos veya Bathys (Sarısu) arasındaki ovada, içiminin iyi olduğu soğuk ve sıcaksu kaynakları civarında kurulduğunu iddia etmektedir. Gerçekte bu konudaki yazıtların daha gerçekçi olduğuna dayanarak ve bu kesimin kuruluş yeri olarak seçilmesi bakımından da elverişli bir konumda olduğunu düşünerek şehrin en eski sit alanını sıcaksu kaynakları civarında göstermek en uygun yaklaşımdır. Ancak kent değişen koşulların etkisiyle tarihi dönemler içinde yerini değiştirmiştir. Nitekim Türklerin Anadolu'yu ele geçirmesi ile başlayan akınlar döneminde ovanın savunmada güçlükler yaratması nedeniyle W. Ramsay'in de belirttiği gibi Porsuk vadisini kontrol eden Karacaşehir'e çekilmesi ve bir kale kent görünümü alması olasıdır. Bununla birlikte Türklerin sahaya egemen olması ile yeniden eski alanın kullanıldığı da bir gerçektir. Ancak bu dönemde gerek Porsuk'un yaratacağı taşkınlardan ve çevresindeki bataklıklar ile bu bataklıkların sebep olacağı sıtımdan korunmak gerekse çevreyi dışardan gelebilecek tehlikelere karşı kontrol altında tutabilmek için bu defa eski sit alanının biraz daha güneyinde plato yamacının hemen önünde Odunpazarı adı verilen sahada yeni bir nüve oluşturulmuştur. Daha sonra değişen koşullar ile Porsuk çayı çevresinde ikinci bir nüve oluşmuş ve tekrar ovaya kuzeye doğru bir gelişme başlamıştır. (Şekil 4).

(4) W. Von Diest — A.g.e., s. 51-53.

BÖLÜM I

ESKİŞEHİR KENTİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

İlkçağda Eskişehir

İlkçağda kentin yerleşim sahasının büyüklüğü ve sınırları hakkında hiçbir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte yerleşmenin niteliği, kullanım biçimi ve fonksiyonel özelliği günümüzden oldukça farklıdır. Kentin bugünkü yerleşim sahasının çevresinde yapılan kazılarda üst paleolitik döneme ait araç ve gereçler bulunmuştur. Ancak paleolitik dönem insanının gerçek anlamda yerleşik bir yaşam sürmemesi nedeniyle sahada yerleşmenin yaşını neolitik ve kalkolitik döneme kadar uzatmak daha uygun olur. Nitekim yapılan kazılarda bu dönemlere ait çeşitli tunç ve bakır eşyalara rastlanmış olması o tarihlerde yerleşmenin var olduğunu gösterir. Yine, Hitit İmparatorluğu dönemini de kapsayan son tunç çağına ait araç ve gereçlerin bulunması, Hititlerin de bu sahada birtakım yerleşmeler kurdukları tezini doğrular niteliktedir. Ancak ilk ve ortaçağlarda Dorylaion (Doryleaum) ismi ile tanınan Eskişehir kentine ait ilk bilgiler Batı Anadolu'da büyük bir uygarlık kuran Frigler dönemine rastlamakta ve şehrin Eretria'lı Doryleos tarafından kurulduğu kabul edilmektedir (5). Nitekim M.Ö. 6. yüzyılda Yunan kültürü ile ilişki kuran kent, Peutinger'in Tabularında Nikea (İzmit) Amarion yolu üzerinde ve Phrygia Epik-

(5) Pauly - Wissowa, Realencyclopädie d. Klass. Altertumswiss-V (Dorylaion) 1577-1578.

tetos sınırları içinde gösterilmiştir (6). Kent hakkında bilgi veren çeşitli kaynaklarda (7), Doryleaum, kaplıcaları ile ünlü önemli yolların düğüm noktasında yer alan bir kent olarak tanımlanmış, ancak o döneme ait fonksiyonel özellikleri hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte Friglerin yaşamına ait birtakım bilgilerin oluşu Doryleaum kentinin bu kültür ve uygarlığın küçük bir modeli olduğu yolunda bir görüşte kazandırmıştır. Gerçekten de Friglerin ticarete konu olarak derecede ileri tarım yöntemleri geliştirmiş olmalarının yanısıra, dokumacılık, orman ürünleri, madencilik alanında da ileri düzeyde oldukları bilinmektedir. Bu bilgilere bağlı kalarak Frigler dönemindeki Doryleaum kentinin özellikleri ortaya konabilir. Öncelikle, şehrin tarımsal potansiyeli yüksek bir ovanın içinde yer alması, Friglerin kültür bitkileri üretimi bakımından gelişmiş bir ulus olmaları ile birleşirse, Doryleaum'un ilkçağda tarımsal özellikleri ağır basan bir kent yapısı kazandığı söylenebilir. Bunun yanısıra kentin relief faktörü yönünden ulaşımaya elverişli bir yerde kurulmuş olması, bu ürünlerden elde edilen artı ürünün değerlendirilmesini sağlamış, başka bir deyişle ticari fonksiyonunu geliştirmiştir.

Frig devletinin yıkılmasından sonra sırası ile Lidyalıların, Perslerin ve İskenderin eline geçen kentin bu döneme ait özellikleri hakkında sağlıklı bilgiler mevcut değildir. Ancak kentin bu derece sık istilaya uğramış olmasının sebebi Frigler döneminde kurulan görkemli yaşamın devam ettiği yoldaki bir görüş açıklanabilir. Daha sonraki yıllarda Romalıların eline geçen kent, Roma İmparatorluğu ikiye ayrılıncaya kadar bu devletin sınırları içinde kalmıştır. Kentin Romalılar döneminde ticari fonksiyonunun çok gelişmiş olduğu Romalı tarihçilerin yazıtlarından anlaşılmaktadır.

Ortaçağda Eskişehir

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ile başlayan Ortaçağ boyunca uzun süre Bizans devletinin yönetiminde kalan kent, zaman zaman çeşitli istilalara uğramış, ancak dış baskıların olmadığı dönemlerde de ilkçağdan ortaçağa taşıdığı özelliklerini de-

(6) Besim Darkot— A.g.e., s. 384.

(7) Strabo— The geography of Strabo. Editör. H.L. Jones, Londra 1930, C: V, Kitap XII, s. 505.

vam ettirmiş ve değişen koşullara bağlı olarak yeni birtakım fonksiyonlar da kazanmıştır.

Bizanslılar dönemi ile Hıristiyanlaşma sürecine giren kentte, bu dinin etkisiyle ilkçağın çok tanrılı dinleri yerini tek tanrılı bir dine bırakmış ve bu biçimde sosyal yapıda önemli bir değişim yaşanarak kentsel fonksiyonlar (imalat, tarım, ticaret vb.) büyük ölçüde kiliselerin kontrolüne girmiştir. Ancak Bizanslılar döneminde, Doryleum'un ilkçağda kazandığı özellikleri hemen hemen hiç değiştirmeden devam ettirdiğini görüyoruz. Kent yine tarım ile kurduğu ilişkiyi sürdürmüş, imalat faaliyeti devam etmiş ve ticaret ekonomik yapının temelini oluşturmuştur. İstilalara maruz kalmadığı dönemlerde ise, havasının güzelliği ve sıcaксу kaynaklarının varlığı ile Bizans İmparatorlarının avlanma, dinlenme ve sayfiye şehri olmuştur (8). Başka bir deyişle kent, Bizanslılar döneminde rekreasyonel bir özellik kazanmıştır. Ancak Bizanslılar döneminde kentin, zengin ve görkemli yaşamı, Anadolu'ya başlayan İran ve Arap akınları sırasında büyük ölçüde gölgelenmiştir. Arap eserlerinde adı Edruliye veya Dorilee olarak geçen kent, Bizans ordularının kendilerini Arap ve Türk ordularına karşı savunmaları sırasında önemli bir rol oynamış ve savaşlar sırasında geniş ova, Bizans ordularının toplanma yeri olmuştur (9). Ancak Bizans ordularının tüm savunmalarına karşın kent 708 tarihinde al-Abbas bin al-Valid tarafından işgal edilmiştir (10), bunu Hasan bin Kahtaba'nın 778 yılındaki akını izlemiştir (11). Bu tahrip ve istila hareketleri kentin ticari yaşamında büyük krizler yaratmış ve ticari hayatın bozulmasına neden olmuştur. Arapların istilacı hareketlerinden sonra 1071 yılındaki Malazgirt savaşına kadar geçen dönem boyunca kent sakin bir yaşam sürmüş ancak bu uzun dönem boyunca yapısında ne gibi bir değişim olduğu ise karanlıkta kalmıştır.

Anadolu'nun Selçukluların eline geçmesi ile yeniden başlayan savaş dönemi sırasında kent 1094 yılında Selçuklular tarafından

(8) N. Tunçdilek— Eskişehir ve şehrin tekamülü. İ. Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, C: 4, S: 8, 1957, s. 36.

(9) İbn - Hurdezbeh - Kitab-al-mesâlik-wa-l-Mamalik. Editör: M. S. de George. Lieden - 1889, s. 109-110.

(10) Besim Darkot— A.g.e., s. 385.

(11) Besim Darkot— A.g.e., s. 385.

büyük ölçüde tahrip edilmiş ve işgale uğramıştır (12). Bu savaşı 1097 yılında Godefroy de Bouillon ve Bohémond komutasındaki haçlı ordusu ve Selçuklu hükümdarı I. Kılıçarslan komutasındaki Dorylaion savaşı izlemiştir (13). 1147 tarihinde İmparator Konard'ın komutasındaki haçlı birliklerinin de yenilgiye uğradıkları araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir (14).

Ramsay (15), Selçukluların işgali sırasındaki Doryleaum'u anlatırken şunları söylemektedir: «XI. yüzyılın sonlarına doğru Dorylaion Sögüt'ün kuzeyindeki bir noktaya kadar bütün askeri yol ile beraber Selçuklu Türklerinin eline geçti. 1175'te Türk kuvvetlerini kati surette yenmeye karar veren Manuel, büyük bir gayret sarf ederek biri Frikya'nın güneyinde Soublaion'dan diğeri Dorylaion'dan geçen eski iki yolu orduları için tekrar açmayı başardı ve askerlerini toplayarak Dorylaion üzerine yürüdü. Cinnamus eserinde şehrin Asya'nın en büyük merkezlerinden biri olmak itibarıyla sahip olduğu önemi, güzel iklimini, verimli topraklarını, balıkla dolu deresini, önemli bir miktar tutan nüfusunu, hamamlarını ve Türklerin yaptığı büyük tahribatı anlatır. Bu şehrin yanibaşında 2000 kadar göçebenin yaşadığını ifade eder. Manuel bu harap şehri ihyaya teşebbüs etmedi, biraz ötede yeni bir yer seçti, Bu seçilen yer Eskişehir'in 6 mil kadar güneybatısında bugünkü Karacaşehir kalesinin bulunduğu sahadır. Kalenin mimarisi Bizans tarzında olup yaylanın Tembris vadisinin güneyine uzanan ıssız bir yerindedir. Konum itibarıyla savunmaya elverişli ise de, su temini oldukça güçtü.» 1175 yılında Manuel Komnenos II. Kılıçarslan'ı püskürterek, bugünkü Karacaşehir'in bulunduğu plato üzerindeki kaleyi yeniden inşa ettirmiş, ancak alınan tüm önlemlere karşın Bizans İmparatorluğunun zayıflamış olması nedeniyle kent bu tarihten çok kısa bir süre sonra Selçukluların eline geçmiştir. Dorylaion harabelerinden dolayı adı Eskişehir olarak değiştiği tahmin edilen kent, Selçuklular dönemi ile birlikte önemli bir gelişme sürecine girmiştir. Nitekim Hıristiyan halk eskisi gibi sanat ve zanaatle uğraşmış, Türkler ise ticaret ve mülk sahipliğini üstlenmişler, kentin içinde çeşitli mimari yapılar ile

(12) Anne Comnéne— Alexiade. Editör: S.J. Bernard leib, Paris-1945, C: III, s. 97.

(13) W. Von Diest: A.g.e., s. 51-53.

(14) W. Von Diest: A.g.e., s. 53.

(15) W. Ramsay. A.g.e., s. 223.

önemli değişiklikler gerçekleştirmişlerdir. Nitekim 1220 yılında I. Alaeddin Keykubat tarafından yaptırıldığı tahmin edilen Alaeddin Camii Selçuklular döneminden kalma başlıca yapıttır. Bu eserin kent açısından taşıdığı bir başka özellik de Odunpazarı'nda yer alması sebebiyle bugünkü Eskişehir'in ilk çekirdek yerleşme sahasını göstermesidir.

Kentin Selçuklular dönemindeki gelişmesi ve görkemli yaşamı 1243 yılına kadar sürmüş bu tarihte Selçukluların Moğollara yenilmesi ile başlayan karmaşa dönemi boyunca şehirde büyük tahribe uğramıştır. Nihayet 1262'de İlhanlılar döneminde, harabe halinde olan kent, Cacaoğlu Cebrail bey tarafından yeniden inşa edilmiştir (16).

XIII. yüzyıl ortalarında Selçuklu devletinin çok zayıfladığı dönemlerde, Eskişehir ve çevresi Selçuklu sultanı Gıyasettin Mesut II tarafından Ertuğrul Bey'e verilmiştir. Kent daha sonra Ertuğrul beyin oğlu Osmanlı Devletinin kurucusu olan Osman Bey'in yönetimine girmiş ve Bizans'a karşı yöneltilen savaşlar sırasında bir üs hizmeti görmüştür. Bu biçimde merkezi Eskişehir olan Sultanönü Sancağı Osmanlı İmparatorluğunun ilk yerleşim sahası olmuştur. Bir düşünceye göre de «Eskişehir» adı Osmanlıların kuruluş döneminde sarayın «Yenişehir»e taşınması üzerine Sultan Osman tarafından verilmiştir (17).

Osmanlılar Döneminde Eskişehir

Osmanlılar döneminde Eskişehir Anadolu (merkezi Kütahya) eyaletine bağlı Sultanönü sancağının merkeziydi (18). Bu dönem ile fonksiyonel özellikleri değişen kentte birbirinden ayrı özelliklere sahip iki devre ayırt edilir. Bu devreler 17. yüzyıl ve 1860 arasında kapsayan «duraklama dönemi» ve 1860-1914 yıllarını kapsayan «gelişme dönemi» olarak adlandırabilir.

Duraklama Dönemi (17. Yüzyıl - 1860)

Bir zamanların meşhur Doryleum'unda görülen parlak yaşam ve gelişme hareketleri zamanla hızını kaybetmiş ve kent

(16) Zeki Velidi Togan. Umumi Türk Tarihine Giriş. Tarih Araştırmaları, No. 2, Cilt I, İstanbul 1946, s. 309-310.

(17) Abdülkadir Gürol. Eskişehir Kılavuzu, Eskişehir, 1949.

(18) Besim Darkot. A.g.e., s. 385.

fakir, kirli, küçük bir kasaba görünümünü kazanmıştır. Kuşkusuz Eskişehir'in kasaba karakteri kazanmasını hazırlayan birtakım nedenler vardır.

Bilindiği gibi Eskişehir Osmanlı devletinin kuruluş döneminde «uç beyliği» konumundadır. Bu özelliği ile düzenin sağlanmadığı ve tam anlamı ile Osmanlı egemenliğinin hakim olmadığı Anadolu'da Asya kökenli saldırılara karşı bir kale durumundadır. Başka bir deyişle kent İmparatorluğun kuruluş döneminde askeri ve stratejik açıdan önemli bir merkezdir. Ancak 1473'te Fatih Sultan Mehmet'in Anadolu üzerinde Osmanlılara karşı olan son beylikleri de (Akkoyunlu ve Karakoyunlu beylikleri) ortadan kaldırması ile Anadolu yıllardır özlediği barış ortamına kavuşmuş, Osmanlı devletinin de toprakları genişlemiştir. Bu durumda Eskişehir'de uç beyliği konumunu yitirmiştir. Kentin gerilemesinde çok büyük etkisi olan bu olgunun yanısıra Osmanlıların Rumeli veya batıya önem veren bir politika izlemeleri ve Anadolu'yu ihmal etmesi çoğu Anadolu kenti gibi Eskişehir'in de sönükleşmesine neden olmuştur. Buna Anadolu'da 1601 yılında çıkan Celali isyanlarından kentnin etkilenmesi ve tahribe uğraması da eklenirse şehrin niçin bir duraklama dönemi içersine girdiği kolaylıkla anlaşılır. Tüm bu olayların etkisi ile kent 17. yüzyılda kaza durumuna düşmüş ve Hüdavendigâr (Bursa) vilâyetinin Kütahya sancağına bağlı Eskişehir kazası olarak anılmıştır.

Kenti çeşitli tarihlerde ziyaret eden gezginler de Eskişehir'in genel görünümünü hakkında bilgi verirlerken, kentin fakir, küçük bir kasaba olduğu fikrinde birleşirler. Nitekim 1554 yılında şehre gelen Dernschwams (19), kentin büyük ölçüde yıkılmış ve tahribe uğramış olduğunu belirtmektedir. Dernschwams'tan yaklaşık 94 yıl sonra şehre gelen Evliya Çelebi ise (20) şehrin 17 mahallesi, çarşısında ise 800 kadar dükkânının bulunduğunu belirtmekte, gerek Evliya Çelebi gerekse Kâtip Çelebi (21), çarşı ve hanlardan oluşan ticaret alanının ovada kaplıcalar civarında, ikametgah alanının ise güneydeki tepenin yamaçlarında (bugünkü Odunpazarı) yer aldığını, şehrin dört tarafının gül bahçeleri, bağ ve bos-

(19) K. Kumann. O. Puchstein, Reisen in Kleinasien und Nordsyrien. Berlin-1890, s. 17.

(20) Evliya Çelebi. Seyahatname III.

(21) Katip Çelebi. Cihan-nüma, s. 641.

tanlarla kaplı olup, tahıl bakımından da bol ve zengin bir yer olduğunu söylemektedir. Evliya Çelebi'den 32 yıl sonra 1680 yılında Eskişehir'i ziyaret eden Jouvin de Rochefort (22) ise, bu küçük şehri kalabalık, sütü, buğdayı ve meyve ağaçları bol bir belde olarak tarif etmektedir.

Gerek Evliya ve Katip Çelebilerin gerekse Jouvin de Rochefort'un tasvirlerinden anlaşılacağı gibi kentte ekonomik yaşam henüz canlılığını yitirmemiş, ancak yavaş yavaş gerilemede başlamıştır. Nitekim 1702 yılında şehre gelen Paul Lucas (23) ve Tounefort, kentin sönükleşmiş olduğunu ve Evliya Çelebi'nin tasvirindeki gibi iki kısımdan oluştuğunu, bu iki kısım arasında da büyük bir mesafenin bulunduğunu anlatmaktadırlar. Paul Lucas'tan 100 yıl sonra 1800 yılında Eskişehir'den geçen W. M. Leake (24) de kenti 800 haneden meydana gelmiş, Söğüt kadar büyüklükte bir kasaba olarak tarif etmiş, o da şehrin iki ayrı kısımdan oluştuğunu tekrarlamıştır. Aynı tanım Mac Kinnier (1813 yılı) (25) ve Ainswort'un (1840 yılı) (26) eserlerinde de yinelenmiştir. Bu gezginlerden Mac Kinnier kenti sadece yoksul ve bakımsız bir kasaba olarak tanımlamakla yetinirken, Ainswort kentteki yaşam hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermekte ve aşağı mahalle olarak tanımladığı çarşısı kesiminin küçük bir çarşı, büyük bir han ve birkaç hamamdan oluştuğunu söylemekte, yukarı mahalle olarak ayırdığı güneydeki tepenin eteklerinin ise diğer gezginler gibi, konut alanlarından meydana geldiğini belirtmekte, 800 metre mesafenin bulunduğu iki mahalle arasının ise mezarlık, yollar ve sebze ve meyve bahçeleri ile kaplı olduğunu anlatmaktadır. 1853 yılında şehre gelen Tchihatcheff (27) da «bir zamanların meşhur Doryleaum'u yerinde yoksul ve çok kirli küçük bir kasaba buldum» demektedir. H. Barth (28), kenti benzer bir biçimde tanımlamaktadır. Ch.

(22) Ch. Texier. *Asie Mineure*. Paris 1862, s. 408.

(23) Paul Lukas. *Voyage du Steur Paul Lucas fait par ordre du roy dans L'Asia Mineure*. Tome I Paris-1712, s. 129-130.

(24) W. M. Leake. *A.g.e.*, s. 17-18.

(25) J. Mac. Kinnier. *Journey through Asia Minor*, London 1813, s. 38.

(26) F. M. Ainsworth. *Traveles and recherche of Asia Minor*. London 1840, s. 56.

(27) P. de Tchihatcheff. *Asie Mineure III*. Paris 1855, s. 245.

(28) H. Barth. *Reise von Trapezunt nach Scutari*, 1858. *Pettermann's Mitteilungen*, Cilt 1860, s. 98-99.

Texier (29) ise kenti diğer araştırıcılar kadar kötü tasvir etmemekle birlikte o da kaplıcaların ünlü olmasına rağmen şehrin harap bir görünümde olduğunu, camilerin bile pek iyi bir halde bulunmadığını söylemekte ve şöyle demektedir: «Eskişehir'in sıcak suları bugün de ünlüdür. Fakat şehir bayındırlık ve gelişmeden uzak bir görünümde-dir. Camilerin uzaktan görünüşü güzeldir. evlerin üzerinde yükselen yedi-sekiz minare manzarayı güzelleştirmektedir. Şehir ikametgah alanı ve büyük bir çarşı ile hamamların bulunduğu ticaret sahası olmak üzere iki mahalleden meydana gelmiştir. Bu iki mahalle taştan yapılmış bir yol ile birbirlerine bağlanırlar.»

Kentin bu durağan toplumsal yapısı XVIII. yüzyılın ilk yarısında değişmeye başlamıştır. Bu değişimi başlatan ilk etken Rumeli'deki toprakların yitirilmesi ve Anadolu tarımının yeniden önem kazanmasıdır. Bu durum merkezi yönetimi göçerlerin yerleşmesini sağlamaya yöneltmiş, toprakların işlenmesi ise ticari yaşamı hareketlendirmiştir. İkinci etken ise XVIII. yüzyılın ikinci yarısında lületaş ticaretine bağlı olarak nisbi bir canlanmanın meydana gelmesidir.

Dünyada kalite ve rezerv açısından değerlendirildiğinde Eskişehir yöresine özgü bir yeraltı kaynağı olan «lületaş» ilk kez Türk tüccarlar tarafından XVIII. yüzyılda Avrupa pazarlarına tanıtılmıştır. Lületaşının Avrupa'da büyük ilgi görmesi üzerine kent çevresinde nüfusu tamamen erkeklerden kurulu köyler kurulmuş, kente de lületaşını dış ülkelere pazarlayan bir tüccar sınıfı yerleşmiştir. Ayrıca lületaşını temizlemek amacıyla açılan yüzlerce taş temizleme atölyesi de kent bünyesinde yer almıştır. Ocaklardan çıkarıldıktan sonra temizlenen taş, deve katarları ile Viyana'ya gönderilmiştir. Bu biçimde XVIII. yüzyılda tamamen yerli tüccarların elinde bulunan ihracat Viyana ile kurulan ilişkiyi geliştirmiş ve bu ilişki etkisini kentin mesken tipleri üzerinde göstererek «Viyana tipi» evlerin yapılmasını sağlamıştır. Kente büyük kazanç getiren lületaş ticareti kent için önemini zamanla yitirmişse de şehrin ekonomik yaşamına da nisbi bir canlılık getirmiştir. Nitekim Şemsettin Sami (30), Eskişehir kenti hakkında bilgi verirken Hüdavendigâr vilâyetinin Kütahya sancağına bağlı kazanın merkezi

(29) Ch. Texier. A.g.e., s. 408.

(30) Şemsettin Sami. Kamus-al-a'lam II. İstanbul 1899, s. 937-938.

olan Eskişehir'in nüfusunun 10.000 kişiden oluştuğunu ve zenginlik kaynağının ise lületaşı ocakları olduğunu söylemektedir. Texier de aynı dönem Eskişehir'in ekonomik yapısına değinirken lületaşı ticaretinden söz ederek «kazanın tek sanatı çevresindeki sahalarda ocağı bulunan lületaşıdır, lületaşı madeni hükümet tarafından ihraç ve idare olunur. Madenciler tüm çıkardıklarını mutasarrıfa getirirler, o da Eskişehir'deki genel depoya gönderir. Kente dış ülkelerden gelen tüccarlar ise lületaşını sandıklarla satın alırlar» demektedir.

Gelişme Dönemi (1860 - 1914)

1860 yılından itibaren şehrin görünümü yavaş yavaş değişmeye başladı. Bu değişimdeki başlıca etkenler ise 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra kente yerleşen göçmenler ve 1894 yılında işletmeye açılan Berlin-Bağdat demiryoludur. Bu iki olay etkisini kentin idari yapısı üzerinde de göstermiş ve artan nüfus, finans alanındaki gelişme kentin daha büyük bir idari birim haline gelmesinde zorlayıcı güç olmuştur. Nitekim Eskişehir II. Meşrutiyet'in ilânından sonra «Hüdavendigâr vilayetinin Kütahya sancağından ayrılarak bağımsız sancak» durumuna gelmiştir (31).

1860 yılından sonra kentte görülen canlanma, aşağı ve yukarı mahallelerin yerleşme sahalarının biraz daha gelişmesi ile belirginlik kazanmıştır. Ancak bu gelişmenin nedeni, dışardan gelen baskının zorunluluğundan çok, iç dinamizmden kaynaklanan bir karakterde olup, bunda XVIII. yüzyılda başlayan lületaşı ticaretinin bir ölçüde de olsa etkisi vardır. Bu nedenle kentin durağan yapısındaki ilk önemli etki biraz önce de belirtildiği gibi Balkan ve Kırım'dan gelen göçmenlerin kente yerleşmesi ile yaşanmıştır. bu biçimde 1880 yılından itibaren ilk kez Porsuk çayının karşı kıyıları göçmenlerin oluşturdukları yeni yerleşmeler ile dolmaya başlamıştır. 1880-1890 tarihleri arasında şehrin kuzey kısmında ovada başlayan gelişme 1892 yılında demiryolu inşaatının Eskişehir'e yaklaşması ile daha da hızlanmıştır. Nitekim M. Cl. Huart (32), 1892 yılında yayınladığı eserinde bu gelişmeyi ayrıntılı bir biçimde anlatarak yaklaşan demiryolu çalışmalarının şehri şimdiden değiştirmeye başladığını, Porsuk çayının kıyısında Bizans-

(31) C. Işık., K. Şanlıer. Sosyo-ekonomik gelişmede Eskişehir Nereden Nereye. Eskişehir 1988, s. 9.

(32) M. Cl. Huart Konia. 1892. Paris, s. 41-42.

lılar döneminde yapılmış kemerli iki köprü'nün sağında ve solunda yeni binaların yapıldığını, bunlar arasında mutfaksız ve yemeksiz iki odalı bir tür hanın da yer aldığını, Porsuk'un karşı kıyısında ise kenar mahalle benzeri bir yerleşim sahasının geliştiğini burada da bir Avusturyalı'nın demiryolu işçileri için lokanta açtığını belirtmekte ve müstakbel garın yerinin şimdiden belli olduğunu söylemektedir. Benzer tanım Von der Goltz (33) tarafından da tekrarlansmaktadır. Aynı biçimde V.Cuinet (34) de Eskişehir'in demiryolu inşa edildikten sonra önem kazanmaya başladığını belirtmekte ve şöyle demektedir: «Kiremit örtülü ahşap evlerden oluşan Müslüman mahalleleri güneydeki tepenin yamaçlarına yayılmış, sağdaki Rum ve soldaki Ermeni mahalleleri ise Porsuk çayına doğru gelişmeye başlamış, kaplıca ve çarşı da bu kısımlarda yer almış, ovada ise Rumeli göçmenlerinin yaptığı yeni mahalleler gelişmeye başlamıştır. Kent, henüz 100 m. uzakta bulunan demiryoluna doğru büyük bir yayılma eğilimindedir. Cuinet aynı yıllarda Eskişehir'de 11 cami, 6 meşid, 3 medrese, 2 kilise, 4 tekke, 25 han, 700 kadar dükkânın da yer aldığını belirtmektedir.

Demiryolunun Eskişehir'de varolan durağan yaşamı büyük ölçüde değiştirdiği R. Oberheimer (35) ve A.Körte (36) tarafından da onaylanmaktadır. Nitekim Körte, şehrin demiryolu geçtikten kısa bir zaman sonra hayret edilecek şekilde canlandığını, toprak damlı ve kerpiç göçmen evlerinin Porsuk'un sol kıyısında gelişmeye başladığını, istasyon çevresinde de Rumların açtığı yeni otel ve evlerin bulunduğunu belirterek Cuinet'in sözlerini onaylamaktadır.

1890 yılından itibaren başlayan gelişme ile güneydeki yamaçlar üzerindeki yerleşme ile çarşı ve pazarın bulunduğu kısım sahasını genişletmiş, Porsuk çayı çevresinde ise göçmenlerin kurdukları Hacı Seyit, Hacı Alibey, Hayriye, İhsaniye ve Mamure mahallerinin ilk çekirdekleri atılmıştır (Foto 1-2). Ayrıca yine bu dönemde Hamidiye (Güllük, Eski bağlar) mahallesinin kurulması ile yerleşme demiryolunun kuzeyine atlamıştır (Şekil 5).

(33) V. der Goltz. *Anatolische Ausflüge*, Berlin 1896, s. 173.

(34) Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1894, Tome IV, s. 207-208.

(35) R. Oberheimer - H. Zimmerer. *Durch Syrien und Kleinasien*. s. 375, Berlin 1899.

(36) A. Köfte. *Anatolische Skizzen*. Berlin 1896, s. 3-4.

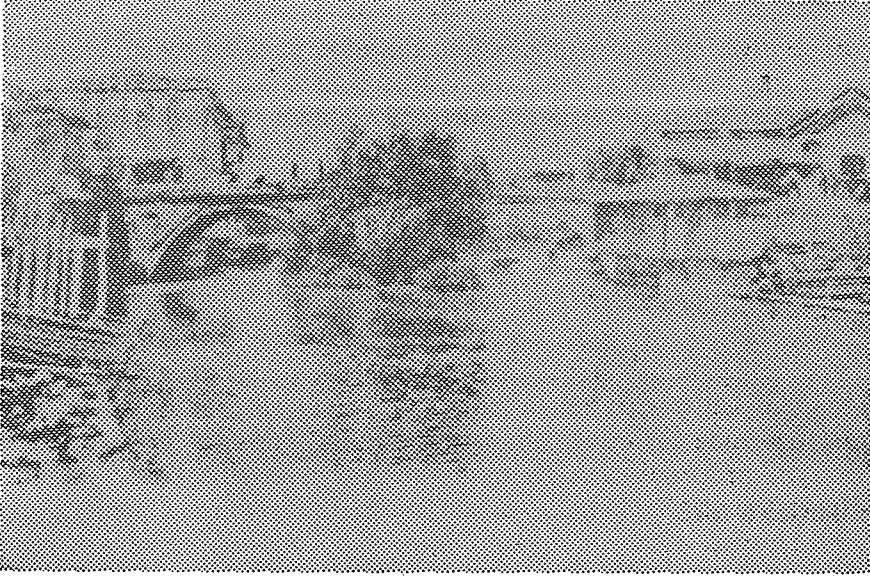

FOTO 1 : Porsuk çayı üzerindeki eski köprülerden biri ve eski konutlar.

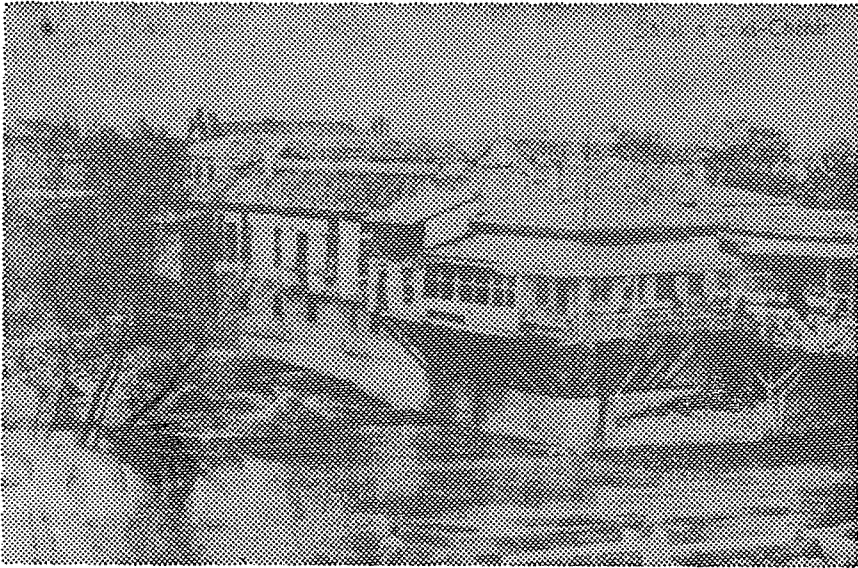

FOTO 2 : Porsuk çayı kıyısındaki Kadı Mehmet Kahvesi.

1890-1920 arasında şehrin gelişmesi Porsuk çayının kuzey kıyısı ile demiryolu çevresinde olurken esas nüve ve çarşı arasındaki kısımdan yer yer bahçelerin içinde konutların yapılmasına başlanmıştır. Bu devrede kent, çıkan bir yangın ile büyük bir tahribe uğramış ve göçmen evleri dışında kalan Müslüman ve Hıristiyan evleri ile çarşının ahşap yapı malzemesinden oluşu 1905 yılında çarşıda çıkan bir yangının kısa sürede çevre evlere sıçramasına neden olmuş ve yerleşme sahası bu yangından büyük zarar görmüştür. Bu yangın sırasında kentin en eski kapalı çarşısında yanmıştır (37).

Demiryolunun kent üzerindeki etkisi sadece yerleşme alanının genişlemesi ile sınırlı kalmamış, Eskişehir'in fonksiyonel yapısı üzerinde de etkili olmuştur. Demiryolunun eski ve bakımsız karayoluna oranla süratli oluşu ve Eskişehir'i başkent İstanbul'a direkt olarak bağlaması, kentin ticari fonksiyonunu yeniden canlandırmıştır. İstasyonun kent içinde yer alması çevre köylerden gelen ürünün Eskişehir'de toplanmasını sağlamış ve bu biçimde kır ile kent arasında başlayan ilişki, şehre ticari organizatör rolü kazandırmıştır. Bu olaya bağlı olarak başlayan ekonomik kalkınma, tüccar ve esnaf sınıfı Eskişehir'e çekmiş, böylece kent yeni gelenlerle ticari faaliyetini geliştirdiği gibi mağaza, depo vb. tesislerin açılması ile finans alanında da kendini yenilemiştir.

Demiryolu ile «ticari organizatör» rolünü üstlenen Eskişehir daha sonra Almanlar tarafından kurulan ve Cumhuriyet öncesi ilk sanayi kuruluşu olan «Cer Atölyesi» ile Osmanlı döneminde sanayi alanında atılım yapan ender Anadolu şehirlerinden biri olmuştur. Buharlı lokomotif ve vagonları tamir etme amacını güden bu kuruluş ekonomik yaşamda yeni bir atılım yapmasının yanısıra çevre halkına da iş olanağı sağlamıştır. Nitekim bu kuruluş kente «sanayi alanında ustalaşmış işçi» yetiştirmiş ve bu faktör Cumhuriyet döneminde Eskişehir'e yönelen sanayi yatırımlarında önemli rol oynamıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşına girdiği yıllarda Eskişehir çoğu Anadolu kentine göre biraz daha gelişmiş, ekonomik yapı bakımından nispeten canlı bir kent görünümünü çizmiştir. Ancak bu durum 1914-1922 yılları arasındaki

(37) N. Tunçdilek; A.g.e., s. 43.

sekiz yıl süren savaş ortamı sırasında bozulmuştur. Kentte bu süre içerisinde sosyo-ekonomik gelişme yavaşlamış hatta durmuş, bu durum ise kentin gelişmesini engelleyerek ikinci bir duraklama dönemi içerisine girmesine neden olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğunun I. Dünya Savaşı sonunda imzaladığı Mondros ateşkes antlaşmasına göre düşman kuvvetlerinin önemli gördükleri yerleri işgal edebilecekleri hükmünün yer alması Eskişehir'in de diğer Anadolu şehirleri gibi işgal edilmesine neden olmuştur (23 Ocak 1919). Ancak kentin stratejik öneme haiz bir konumda olması, düşman işgalinden kurtarılması zorunluluğunu getirmiştir. Bu amaçla Ali Fuat Paşa komutasında başlayan ve Mahmut Bey önderliğinde ilerleyen Türk birlikleri kısa sürede demiryolu işgalini kırarak kenti ele geçirmişlerdir (20 Mart 1920). Bu tarihi izleyen aylarda Batı Cephesi komutanlığı kurulmuş ve bu komutanlığın karargah yeri olarak Eskişehir seçilmiştir. Böylece Milli Mücadele'nin ilk safhasında Eskişehir Batı Cephesinin sevk ve idaresinde önemli bir üs görevi görerek askeri bir fonksiyon kazanmıştır.

Kurtuluş savaşı yıllarında yakın çevresinde önemli çarpışmalar (İnönü, Sakarya, Kütahya savaşları) olmasına rağmen Eskişehir kenti içinde savaş olmamış, ancak Yunan saldırıları karşısında Türk birliklerinin Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi üzerine Yunan işgali altına girmiştir (20 Temmuz 1921).

Bir yıldan biraz daha fazla bir süre Yunan işgali altında kalan kent Türk birliklerinin karşı taarruza geçmeleri üzerine 2 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtarılmıştır. Ancak Yunanlıların geri çekilirken çarşı ve Hıristiyan mahalleleri ateşe vermeleri üzerine Tuzpazarı, Taşbaşı, Reşadiye camiiinin bulunduğu yerlerde İstasyon caddesi ve Bağlar caddesinin bulunduğu kısım tamamen yanmıştır. Yangından sonra şehrin bugünkü merkezi durumunda olan Köprübaşından bakıldığında İstasyonun rahatlıkla görüldüğü ifade edilir (38).

Aynı tarihlerde kent mekansal kullanım açısından değerlendirilirse, genelde savaşa özgü bir kullanım şekli belirir. Nitekim istasyon civarı karargah ve hastane olarak kullanılmıştır. Özellik-

(38) Eskişehir Valiliği, Cumhuriyetin On Beşinci Yılında Eskişehir, İstanbul 1938, s. 71.

le DDY Çer atölyesinin kurs binasının bulunduğu yer karargah, Rum otelleri de hastane olarak kullanılmış, böylece kent Kurtuluş Savaşı yıllarında askeri bir fonksiyon kazanmıştır. Diğer fonksiyonel özellikler ise (tarım, ticaret ve atelye imalatı) kapalı bir çevre içinde kalmıştır.

Kent, Kurtuluş savaşından, 1923 yılına girerken yıkık ve boşaltılmış bir kasaba görünümündedir. Güneydeki eski mahalleler ve kuzeydeki göçmen evleri dışında Yediler bölgesinden istasyona kadar uzanan geniş bir yangın yeri ile büyük ölçüde yok olmuş bir yerleşim alanı, tek katlı baraka şeklinde dükkanlar 1-2 katlı kerpiç binalar, Osmanlılar döneminde ihmal edilmiş olmasının getirdiği bir yol sorunu, toprak veya sivri taşlı düzensiz kaldırımlar, su ve elektrik gibi temel şehirsal fonksiyonlardan yoksun şehrin ortasından geçen ve henüz kanala alınmamış Sarısu ile Porsuk'un yarattığı çamur toz ve pislik Cumhuriyet yönetiminin devraldığı Eskişehir'di (39).

1923-50 Döneminde Yerleşme ve Mekansal Kullanım

1925 yılında il merkezi olan Eskişehir, Cumhuriyet dönemi ile birlikte hızlı kentleşme ve fonksiyonlaşma süreci içersine girmiş, 1923-50 arasında 25 yılı aşkın bir süre içersinde de çok fonksiyonlu bir kent olmuştur (Şekil 6).

1923 yılının başlarında kent yerleşiminin konumu adeta tarihi yapısını korur gibidir. Bu dönemde kentin biri, güneydeki tepenin eteğinde yer alan Odupazarı semti veya esas nüve, diğeri kuzeyde Porsuk çevresinde yer alan tali bir nüveden ibaret olduğunu, bu iki nüve arasında ise gevşek dokulu adeta bir yağ lekesi şeklinde belirginleşen yerleşim sahalarının bulunduğunu hatırlatmak yerinde olur. 1923 yılına girerken, esas nüve olarak adlandırılan Odunpazarı semtinde İsmetpaşa, Orta, Paşa, Karapınar, Alanönü, Akçağlan, Akcami, Cunudiye mahalleleri yer alırken, tali nüve olarak belirlediğimiz sahada ise Hamidiye, Hayriye, Hacı Seyit, Hacı Alibey, İhsaniye, M. Kemal Paşa ve Mamure mahalleleri dikkati çekerler.

1923 yılını izleyen yıllarda kentte konut alanında büyük bir canlanma yaşanmıştır. Öncelikle Yunanlıların ateşe verdiği çarşı

(39) Eskişehir Valiliği, A.g.e., s. 132.

ve Hıristiyan mahalleleri gibi eski yerleşim sahalarında onarılma ve yapılanma başlamıştır. Bu şekilde kent bir taraftan eski sahası üzerinde gelişirken, diğer taraftan da esas ve tali nüve arasında sebze ve meyve bahçeleri içinde yer alan konut alanlarının büyük mahallelere dönüşmesi ile yerleşme sahasını genişletmiştir. Akarbaşı, Arifiye, İstiklal Hoşnudiye ve Kurtuluş mahalleleri 1923-40 arasında bu şekilde gelişen mahallelerdir. Sözkonusu mahallelerin gelişmesi ile konutların hızla bu saha üzerini doldurmaya başlaması kentin iki eski yerleşim nüvesi arasındaki kopukluğu ortadan kaldırmış, ancak bu durum Kurtuluş mahallesinde merkezi alanlara biraz uzak düşmesi nedeniyle daha ağır ceryan etmiştir.

1923-50 arasında kentin nüfus durumu yerleşim alanlarının yayılma ve gelişmesini destekleyici bir özellik gösterir. Nitekim 1927-50 arasında nüfus iki kat artmıştır. Kent nüfusunun hızlı artışı doğal nüfus artışı yanında, kent dışı alanlardan (Sivrihisar, Kütahya, Söğüt) gelenlerle gerçekleşmiştir. Bu artışta Şeker Fabrikası, DDY Cer Atölyesi, Tayyare Bakım Atölyesi gibi üç büyük devlet kuruluşunun yanısıra özel sektörde kurulan irili ufaklı fabrika ve atölyelerin de payı vardır. Sanayide çalışan işçi nüfusunun yanısıra devlet kuruluşlarında ve askeri üste görevli çok sayıda memurun kent bünyesinde yer alması, Eskişehir'e işçi ve memur kenti kimliği kazandırırken, nüfus artışının yarattığı bir sonuç olarak yerleşme sahasını daha da genişletmiştir. Nitekim memurlar kendileri için yapılan lojmanlara veya kent içindeki konut alanlarına yerleşmişlerdir. Sanayi kesiminde çalışan işçilerin ise çalıştıkları yere yakın olma arzusu fabrikalar çevresinde yeni birtakım mahallelerin gelişmesine neden olmuştur. Kentin kuzeydoğusu civarında Şeker, Yenimahalle, Işıklar ve Ömerağa mahalleleri, DDY tesisleri ile un ve kiremit fabrikalarının yer aldığı batı-kuzeybatı kesimindeki Kırmızı toprak ve Yenibağlar mahalleleri bu şekilde gelişmiş mahallelerdir. Bu mahallelerin kurulması ile birlikte kentin yerleşim sahası kısa sürede doğu-batı ve kuzey yönde büyük bir gelişme kaydetmiştir.

1923-50 dönemi mahallelerinin nüfus artışı nedeniyle büyüdüğü ve idari bakımdan ayrılmaya başladığı bir devredir. Nitekim Hamidiye mahallesi önce Güllük ve Eskibağlar, Cumhuriyetin ilanından sonra da Cumhuriyet mahallesine ayrılarak ortadan kalkmış, İsmetpaşa mahallesi ise önce Şarkıye mahallesi ve İsmetpaşa mahallesi olarak ikiye bölünmüş ve 1950 yılında da İsmet-

paşa mahallesi Dede mahallesi ismini almıştır. Bu durum kentin nüfus dinamizminden kaynaklanan bir olgu ile gelişmesini sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

1923-50 döneminde şehir gelişmesini dinamik bir biçimde sürdürürken, 1950 yılında büyük bir doğal afet ile karşılaşmıştır. Meydana gelen seylap özellikle konut alanlarına büyük zarar vermiştir. Porsuk yatağındaki suların taşması sonucu kentin orta ve kuzey kesimindeki mahallelerde (çoğunlukla göçmenlerin oturduğu mahalleler) kerpiç yapı özelliğindeki konutlar temellerinin erimesi sonucu yıkılmışlardır (40). Bu defa evleri yıkılanlar için Güllük ve Yenibağlar mahallelerinin kuzeyinde yeniden ev yapılmasına başlanmış ve şehir bu saha üzerinde kuzeye doğru süratli bir şekilde ilerlemiştir. 1950'de kentin yerleşme sahasının doğu-kuzeydoğu sınırları, şeker fabrikası, askeri saha ve mezbahaya kadar uzanırken, batı kuzeybatı kesimde fabrikalar bölgesi ve DDY tesisleri ile son bulmuştur. Güney sınırı ise Bademlik sırtlarının eteklerinden geçerken, kuzey sınırı bugünkü İstanbul-Ankara Karayolunun güneyine kadar uzanmıştır.

1923-50 yılları arasında genel olarak Türkiye'de sanayi alanında planlı bir döneme geçilmiş, sermaye ve yatırımlar ise Anadolu'ya yönlendirilmiştir. Eskişehir kenti de Cumhuriyet'in ilk yıllarında kamu yatırımlarının yoğunlaştığı kentlerden biri olmak özelliğini taşır. Bu nedenle 1923-50 yılları kentte çeşitli sanayi tesislerinin kurulduğu bir süreçtir. Eskişehir sanayiinin kuruluş için gerekli tüm olanaklara sahip oluşu bu süreci yönlendiren güç olmuştur. Nitekim Cumhuriyet öncesi tek sanayi kuruluşu olan DDY Cer Atölyesi nitelikli emekçi gücünün yetişmesini sağlayarak sanayiinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Ustalaşmış işçi faktörünün yanı sıra Tayyare Bakım ve Cer Atölyesi dışındaki tesislerin (taş ve toprağa dayalı üretim yapan kiremit fabrikaları ile tarımsal hammaddeye dayalı üretim yapan un ve şeker fabrikaları) hammaddeyi yakın çevreden sağlaması, demiryolu aracılığı ile de üretilen mamul maddenin ülke içinde pazarlanması sanayinin gelişme göstermesindeki diğer etkenlerdir. Sanayinin gelişmesi için gerekli bu olumlu koşulların sonucu olarak 1924 yılında devletleştirilen Cer atölyesini, 1926 yılında kurulan Tayyare ba-

(40) N. Tunçdilek; 1950 Eskişehir seylabı hakkında tetkik ve düşünceler. İ. Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, C: 2, S: 3-4, s. 179.

kum atölyesi ve 1933 yılında kurulan şeker fabrikası gibi devlet kuruluşları izlemiş ve aynı tarihlerde özel sektörce kurulan dönemin ölçülerine göre büyük sayılabilecek un ve kiremit fabrikaları kent bünyesinde yer almıştır. Diğer taraftan bu devrede kentte ekonomik faaliyet bakımından bir canlanmanın görülmesi yanında Eskişehir'in daha önceki dönemlerde kazandığı tarımsal ürünleri bünyesinde toplayan ve pazarlayan «ticari organizatör» rolünün de yine devam etmekte olduğunu belirtmek yerinde olur.

Bu dönemde kentin ekonomik yaşamındaki hareketlilik bazı fonksiyonları da beraberinde getirmiştir. Nitekim 1895 yılında kurulan Eskişehir Sanayi ve Ticaret Odası, 1925 yılında açılan Ticaret Borsası, Osmanlı ve Ziraat Bankasının 19. yüzyılda açtıkları şubelere 1929 yılında Türk Ticaret Bankası, Eskişehir Bankası vb. bankaların eklenmesi ve bu bankaların sayılarını arttırmaları kentin ticari yaşamının hareketliliğine bağlı olarak gelişen ve «bölgesel merkez» durumuna getiren diğer fonksiyonlardır.

Diğer taraftan yine bu dönemde kentin gelişmesine dolaylı yoldan etki eden ve şehre özgü fonksiyonlar kazanmasını sağlayan çeşitli belediye hizmetlerinin gelişmesini ve belediye örgütünün ilk kez planlama faktörüne önem vererek şehrin haritasını yaptırmasının büyük önemi vardır. Nitekim Eskişehir hızlı bir gelişme süreci göstermesine rağmen 1938 yılında hala temel alt yapı ve fonksiyonlardan yoksun bir kent görünümündeydi. Halk içme suyu olarak 23-19°C sıcaklıktaki suyu soğutarak içmekte, elektrik enerjisi ise gereksinimi karşılamaktan oldukça uzak bulunmaktaydı. Bu amaçla zamanın belediye başkanı Kamil Kaplanlı'nın emri ile kentin 48 km. uzağındaki Kaplanlı (Kalabak suyu) Eskişehir'e getirilmiş ve buradan evlere dağıtılmış, böylece kent su şebeke sistemine kavuşmuştur. Kentte elektrik ise ilk kez 1928 yılında özel bir şirket tarafından düzenli olarak verilmeye başlanmış (350 BG. bir jeneratör), kentin gelişmesine paralel olarak, 1936 yılında ikinci bir jeneratör eklenmiş (300 BG), 1944 yılında ise belediye bu görevi üstlenmiş, aynı dönemde Cer atölyesinin dizel gruplarından elde edilen enerjinin 300 KW'ı da şehre verilmeye başlanmıştır (41).

Aynı dönemde kent içi ulaşımında da yeni yol düzenlemeleri yapılarak ulaşım fonksiyonunda da bazı gelişmeler gerçekleştiril-

(41) C. Işık - K. Şanlıer, A.g.e., s. 81

miştir. Nitekim sivri ve düzensiz taş parçaları ile döşenmiş kaldırımların, parke kaldırıma dönüştürülmesi, kent içindeki yolların genişletilmesi veya yenilerin açılması (İstasyon-Köprübaşı, Sivrihisar Köprübaşı, İstasyon-Atatürk-Tahıl-Odunpazarı-Muttalip-Sakarya ve çarşı içi caddeler) köprülerin yapılması (Yediler, Akarbaşı, Köprübaşı, İstasyon köprüleri) ve belediye otobüs işletmesinin hizmete girmesi bu tip gelişmeler arasındadır. Bunun dışında yine bu dönemde Belediye geniş çaplı planlar yaparak, kentte Yediler, Aladdin parkı gibi yeşil alanlar oluşturmuş, kentin ortasından geçen ve sık sık taşkınlara sebep olan Sarısu mecrasını yapay bir kanalla Porsuk çayına bağlamış, Porsuk çevresi düzenlenmiş mezbaha ve mezarlık gibi alanlar yeniden tahsis edilmiş, itfaiye ve sağlık hizmetleri ise programlaştırılmıştır (42).

Görüldüğü gibi XX. yüzyılın ilk yarısı biterken kent, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki tarımsal fonksiyonlu görünümünü yanında 1925'ten sonra sanayi ve ticaret alanında gelişmiş başka bir deyişle tek fonksiyonlu kent olmaktan çıkarak çok fonksiyonlu kent özelliği kazanmaya başlamıştır.

Mekansal Kullanım

Kurtuluş Savaşı sonrası yılları ile 1950 yılı arasındaki devreyi modern anlamda şehirleşme açısından başlangıç dönem olarak ele alınırsa Eskişehir kenti bu dönemde ülke genelindeki şehirleşmenin gelişimine ayak uydurmuş bir yerleşim merkezidir. Bu devrede kent bünyesindeki mevcut fonksiyonlarını kuvvetlendirmesi yanında yeni fonksiyonlar da kazanmıştır. Şehrin fonksiyonlarının çeşitlenmesini sağlayan başlıca güç ise nüfus artışıdır. Artan nüfus etkisini özellikle konut alanlarının sahasının genişlemesi ile göstermiştir. Konut alanları dışında kentte sanayinin de gelişmekte oluşu, arazi kullanımında sanayiye ayrılan payı arttırmıştır.

Diğer taraftan yeni yol düzenlemeleri ile merkezi konut alanlarının ticari birimler haline dönüşmesi yine bu dönemde sağlanmıştır. Ayrıca zamanımızda kent içinde mekansal kullanım açısından geniş yer tutan sosyal donatım alanlarının kent bünyesinde ortaya çıkışı yine bu dönem içinde gerçekleşmiştir.

(42) Eskişehir Valiliği, A.g.e., İstanbul 1938, s. 132.

Konut Alanları : 1923-50 arasındaki dönemde Eskişehir'de konut alanları, merkezi iş alanları ile sanayi tesisleri çevresinde yoğunlaşmış, dairesel olarak ve sınırlı bir mekanda gelişmiş, toplu bir yerleşim biçimi göstermektedir. Kentte hızlı nüfus artışı ve sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan konut sayısındaki artışa rağmen gecekondulara rastlanmaz. Gerçekten de bu dönemde her yıl mevcut konutlara, ucuz alınan arsalar üzerinde ve ruhsatlı olarak yapılan 500 binanın (43) eklendiğini söyleyebilir.

Eski ve yeni ikametgahlar olarak iki gruba ayrılan konut alanlarının mesken tipleri ve yerleşme dokuları ise birbirinden farklıdır. Bunlardan Selçuklular döneminden beri varlığını sürdüren ve en eski konutların yer aldığı kesim Odunpazarı, genellikle 1-2 katlı, ahşap iskeletleri kerpiçle doldurulmuş meskenler biçimindedir. Bu sahada yer alan konutların ön cepheleri sokağa bakar. Bunlardan tek katlı kerpiç yapılar şeklinde olanlar basit bir mesken tipi gösterirlerken, 2 katlı olanlar oymalı payandalar ve bağdadı adı verilen konsollarla desteklenmiş çıkmaları ile konak tipinde bir yapı tarzı çizerler. Bu kesimdeki yerleşme dokusu bitişik nizamlı konutların yanısıra dar ve dolambaçlı yer yer hafif eğimli taş kaldırımli sokaklar şeklinde belirginleşir (Foto 3). Yine, Odunpazarı semti kadar eski olmamakla birlikte, geçmişe ait özellikler taşıyan ve eski konut alanlarının yer aldığı diğer bir kesim Porsuk çayı çevresindeki göçmen mahalleleridir. Burada da 1-2 katlı ve tamamen kerpiçten yapılmış konutlar Eskişehir'in geleneksel mesken tipi özelliğini korumaktadır. Yerleşme dokusu ise bitişik nizamlı konutların yanısıra, ova gibi düz ve düze yakın bir satıh nedeniyle, birbirine paralel ve birbirini dik kesen dar sokaklar ile dikkati çeker.

Eski konut alanlarının yer aldığı yerleşim sahalarında 1923-50 arası yaşanan gelişmelere bağlı olarak birtakım değişimler de olmuştur. Bunlardan Odunpazarı semti geçmişe özgü karakterini sürdürürken, Porsuk çayı çevresindeki alanlar bilhassa kent merkezine yakın olan kısımlar farklı bir özellik kazanmışlardır. Söz konusu konut alanlarının caddelere cephesi olanları yıkılmış ve bu kısımlarda küçük çaplı ticarethaneler (bakkal, kasap, tuhafiyeye, berber, terzi...) teessüs etmiş, hatta alt katı ticarethane üst katı

(43) Eskişehir Valiliği, A.g.e., İstanbul 1938, s. 134.

ikametgah olan yerleşim biçimi belirlemiştir. Nitekim Cengiz Topel, Sakarya ve İki Eylül caddelerinde bu görünüm hakimdir.

FOTO 3 : Odunpazarı'nda dar ve dolambaçlı sokaklar ile konutlara bir örnek.

Cumhuriyet sonrası gelişen yeni yerleşim sahalarındaki konutlar ise mesken tipleri ve yerleşme dokuları bakımından eski konut alanlarından kolaylıkla ayırt edilir. Bu alanlardan kent merkezi çevresinde yer alanlarda (İstiklâl, Arifiye, Hoşnudiye mahalleleri) caddeler boyunca 1-2 katlı bahçe içindeki evlerin yıkıldığı, 2-3 katlı betonarme apartmanların yapıldığı dikkati çeker. Ancak caddelerin hemen arkasındaki sokaklarda ise 1-2 katlı binalar çoğulmaktadır. 1950'lerde İstasyon ve Göksu caddeleri kentin en modern binalarının toplandığı kesimlerdir. Genellikle ticarethanelerin henüz yer almadığı bu caddelerin üzerinde doktor muayenehanelerine çok rastlanır. Cumhuriyet sonrası gelişen yerleşim sahaları içinde apartmanlar yeni bir konut tipi olarak belirirken 1-2 katlı evler de yaygın konut biçimleridir. Nitekim kentin Porsuk çayı çevresinde bugünkü Orduevi civarındaki kısımlarda bahçeler içinde villa tipinde konutlar ile sanayi alanlarının etrafında yer alan çoğu bahçeli, bir kısmı bitişik nizamlı evler, dönemin başlıca konut tiplerini oluşturur. Yeni yerleşim sahaları üzerindeki yerleşim dokusu ise geniş caddeler ile konutlar arasında boş-

lukların yer aldığı, başka bir deyişle bitişik nizamlı yapıların henüz görülmediği, nispeten gevşek dokulu bir özellik gösterir.

Eski ve yeni konut alanları ile ortaya çıkan yeni mekansal yapı, kentin toplumsal yapısı üzerine yansiyarak köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Nitekim 1923'ten evvel Odunpazarı semti yerli ve zengin halkı (manavlar), kuzeyde demiryolu ve Porsuk kıyısı çevresindeki mahalleler ise göçmen ve Hıristiyanları barındırırken, bu yapı Cumhuriyet dönemi ile hızla değişmiştir. Yeni merkezin köprübaşı çevresinde gelişmesi Odunpazarı'nın zengin yerli halkını bu kesime çekerken, kentin dış çeperinde özellikle fabrikalar çevresinde gelişen alanlara ise işçi ve göçmenler yerleşmiştir.

Ekonomik Kullanım Alanları : 1923-50 yılları içinde kentte en geniş saha kaplayan ekonomik kullanım alanı tarım sahalarıdır. Gerçekten de Eskişehir kenti gerek sahip olduğu elverişli fiziki koşullar, gerekse tarihi devreler içinde kazandığı fonksiyonlar nedeniyle tarım yapılmasına elverişli bir yapı gösterir. Ancak yüzyıllar süren mekansal gelişim, özellikle sulamalı tarım yapıldığı verimli tarım toprakları üzerinde olmuştur (Bu bakımdan Yenibağlar mahallesinin yer aldığı alan istisnadır. Bu saha önceden tuğla ocakları alanı olarak kullanılmıştır). Bu şekilde kent, tarımsal kullanım alanları bakımından büyük değer kaybetmesine rağmen 1950'de mekansal kullanımda tarımın ağırlıklı bir payı vardır. Bu dönemde tarım, kentin sanayi konut, ulaşım, askeri sahalar dışında kalan alanlarında başka bir deyişle kentin mekansal yerleşimi çevresindeki sahalarda bir ekonomik faaliyet kolu olarak devam etmiştir. Bu bakımdan 1923-50, araziden yararlanma durumunda, kentin batı kesiminin sebze ve meyve bahçelerine, geri kalan kısımlarının ise arpa, buğday, şeker pancarı gibi ürünlerin ekimine ayrıldığı söyleyebilir.

1923-50 yılları arasında kentin ekonomik kullanım alanları içinde yer alan diğer bir saha da sanayi alanlarıdır. Bu dönemde tesisler nispeten geniş bir saha kaplamakla birlikte, yerleşim bakımından dağınık bir yapı göstermezler. Genelde kentin iki uç noktası üzerinde yoğunlaşma dikkati çeker. Bu alanlardan biri kentin kuzeybatısında kümelenen un ve kiremit fabrikaları ile 19. yüzyılda kurulan DDY Cer Atölyesinin yer aldığı kısımdır. Diğeri ise şeker fabrikası ile askeri alan içinde kalan Tayyare bakım atölyesinin yer aldığı kuzeydoğu kesimdir (Foto 4).

FOTO 4 : Porsuk kıyısında kurulan eski un fabrikalarından Yasin Çakır fabrikası.

Bu dönemde sanayi fonksiyonunun kentin yerleşim sahalarının gelişmesi üzerinde doğrudan bir etkisi vardır. Nitekim tesisler çevresinde gelişen konut alanları bu durumu açıkça ortaya koyar. Ancak, yine de, sözkonusu sanayi tesisleri konut yerleşim alanlarının nispeten uzağında yer almışlar ve kentin dış sınırlarını çizmişlerdir.

Bu dönem içinde kentte yer alan ticarethaneler de konut alanları gibi eski ve yeni gelişen ticaret alanları olmak üzere ikiye ayrılır. Nitekim Dumrul, Ferahiye, Sakarya caddeleri bu bakımdan geçmiş dönemlere ait ticarethanelerin toplandığı alanlardır. Genellikle basit, bir veya iki katlı ve bitişik nizamlı bir doku gösteren bu ticarethaneler içinde çeşitli tamir atelyeleri, berber, terzi, kunduracı, bakkal, kuyumcu vb. işyerleri çoğunluktadır. Buna karşılık İki Eylül, Cengiz Topel, Köprübaşı caddeleri üzerinde yeni gelişen ticarethaneler, kentin gelecekteki merkezi ticaret alanlarının ilk nüveleri olmaları bakımından önemlidirler. Bu bakımdan Köprübaşı caddesinin, merkezi ticaret alanının ilk nüvesi olması yanında, geçmişin ticari alanları ile 1950'nin ticarethanelerini birleştirmesi bakımından ayrı bir yeri vardır.

Diğer taraftan kentte alüvyal dolgunun kum ve çakıl depoları şeklinde yığıldığı kuzey kısımlarda kum ve çakıl ocakları, kil tabakasının geniş yer tuttuğu kuzeybatı-batı kesimde ise tuğla ocakları bir ekonomik kullanım şekli olarak belirmiştir.

Ulaşım : Kent içi arazi kullanımında ulaşım sistemlerinin de önemli bir payı vardır. 1923-50 yılları arasında devletçilik politikası gereği ana ulaşımında demiryolu ağırlıktadır. Eskişehir kenti de demiryolu ulaşımı için önemli olan kavşak noktalarından biri üzerinde yer alır. Gerçekten de İstanbul ve Ankara arasında çalışan, bütün trenlerin Eskişehir üzerinden geçme zorunluluğunun yanısıra, İstanbul'un Anadolu, Ankara'nın Batı Anadolu ile bağlantı kurabilmesi ancak Eskişehir'den geçen trenlerle sağlanmıştır.

Sayılan faktörlerin etkisinin yanısıra (lokasyon ve devletçilik politikası) bakımsız ve eski karayolu ile az sayıdaki motorlu araçlara göre gerek tren sayısının fazlalığı gerekse çabuk ve güvenli ulaşılabilirlik demiryolunun aynı dönem Eskişehir'i için ulaşımındaki önemini arttırmıştır. Bu dönemde yük ve yolcu taşımacılığında rakipsiz üstünlüğü olan demiryolu ulaşım sisteminin, kentsel arazi kullanımındaki payı da oldukça fazladır. Nitekim Haydarpaşa'dan başlayan demiryolu hattı Pamukova ve Bilecik'ten geçtikten sonra Eskişehir'de iki kola ayrılmaktadır. Bunlardan doğuya Ankara yönüne gitmekte olan hat şehir içinden geçerek kent içinde genişçe bir saha kaplarırken, Kütahya-Afyon yönüne giden henüz şehrin yerleşim alanlarına ulaşmadan güneye dönmekte ve demiryolunun kentiçi arazi kullanımındaki payını azaltmış görünmektedir. Ancak bu ulaşım sisteminin gar binası, depolama tesisleri vb. gibi kurumlarla büyük bir bütünsellik içinde olması ve sözkonusu tesislerin de kent içinde geniş bir saha kaplaması, demiryolu sisteminin mekansal kullanım bakımından önemini ortaya koymaktadır.

Mekansal kullanım bakımından kapladığı saha itibariyle öne haiz diğer bir ulaşım sistemi ise karayoludur. Bu bakımdan ana karayolu ulaşım bağlantısını sağlayan ve kent içinden geçen İstanbul-Ankara yolu veya Bursa-Sivrihisar caddeleri, aynı zamanda kent içi ulaşım ağının ana eksenini oluşturmaktadır. Nitekim yerleşim alanlarını kent merkezine bağlayan yollar Bursa-Sivrihisar ana eksenini ile birleşirler. Bunlardan sadece Ankara yoluyla birleşen Çifteler caddesi ile istasyona direkt bağlantısı olan Akarbaşı (Atatürk) caddesi istisnadır.

1950'de ana dokusu genel hatları ile ortaya çıkan kent içi ulaşım ağı geçmişte var olan patika veya fayton yollarının iyileştirilmesi ile belirginleşmiştir. Nitekim Odunpazarı'nı istasyona bağlayan (Atatürk) caddesi, Muttalıp köyüne uzanan Muttalıp caddesi, İstanbul-Ankara bağlantısını sağlayan Bursa-Sivrihisar caddeleri, Cumhuriyetten önceki dönemlerde de kullanılmıştır. Kentte mevcut yolların genişletilmesi ve iyileştirilmesi şeklinde gerçekleştirilen yeni yol düzenlemeleri mekansal kullanım bakımından birtakım değişikliklere de neden olmuştur. Özellikle genişletilen veya açılan caddeler boyunca evlerin yıkılması sonucu, eskinin konut alanları ticarethanelere dönüşmeye başlamış, bu biçimde kent içinde mekansal kullanım bakımından konut alanları ile iç içe, ancak fonksiyon bakımından onlardan tamamen ayrı bir ticaret sahası teessüs etmiştir. Ulaşım sisteminde yapılan düzenlemeler ile kent içinde belirtilen değişimler gerçekleştirilirken, kent içi ulaşımın işlerlik kazanmasına çalışılmış, ancak yol yapımında kullanılan malzemede herhangi bir iyileştirme amaçlanmamıştır. 1950'de kent içi yollarda asfalt yol hemen hemen hiç yer almaz. Ana caddeler genellikle parke taşı, sokaklar ise taş kaldırım veya toprak yollar biçimindedir.

Aynı dönem kent içi taşımacılıkta görülen gelişmeler ise şöyle özetlenebilir: İlk kez 1946 yılında belediye bütçesine bağlı olarak çalışan 6 otobüs toplu taşımacılık alanında hizmet vermeye başlamıştır. Bu araçlar Odunpazarı-Şeker fabrikası ve Odunpazarı İstasyon olmak üzere iki ana güzergah üzerinde çalışmışlardır. Ayrıca aynı tarihlerde İki Eylül caddesi üzerindeki Beyoğlu Çiçek Pasajı lokantasının bulunduğu kısım kiralanarak belediye otobüslerinin garajı olarak kullanılmıştır. Minibüs gibi motorlu taşıma aracının henüz kullanılmadığı kentte faytonlar ise önemli bir ulaşım aracı olarak kullanılmışlardır.

Diğer Kullanışlar : Eskişehir'in 1923-50 yılları araziden yararlanma durumunu gösterir haritasında kente damgasını vuran diğer kullanışlar da gösterilmiştir. Bu kullanışlar içersinde kente fonksiyonel bir özellik kazandıran en geniş sahali kısım askeri alandır. Kentin kuzeydoğusunda şeker fabrikası doğusundaki askeri saha, askeri havavalanı ve Tayyare bakım atölyesini de içine alarak oldukça geniş bir alan kaplarken, bugünkü Anadolu Üniversitesinin bulunduğu kesim ise atış alanı olarak kullanılmıştır.

1923-50 yıllarında kentte nispeten geniş alanlı bir saha kaplayan bir kullanım şekli de eğitimidir. Bu eğitim kurumlarının bir kısmı Cumhuriyet öncesi dönemdeki yapılardır. Nitekim 1333 tarihli Eskişehir sancağı mukarreratında Samsa, Çavuş, İğdebağacı, Üçbaş, Malhatun, Arapviran, Ilıca ve Turan ilk mekteplerinin, müslüman ve rumlara ait iki rüştiyenin, Süleymaniye ve Kurşunlu gibi medreselerin kent bünyesinde yer aldığı belirtilmektedir (44). Kentte ikamet eden halk ile civar köylere hizmet veren bu eğitim kurumlarının, kent içinde kapladığı saha ise oldukça dardır.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte eğitime büyük önem verilmesi ve yurt ölçeğinde başlatılan okuma-yazma seferberliği kent içi arazi kullanımında eğitime ayrılan sahayı genişletmiştir. Ancak kentte 1958 yılına kadar yerel gereksinimlerden doğan ilk ve orta öğretim kurumları dışında hiçbir yüksek öğretim kurumu da yer almamıştır. Bu eğitim kurumlarının büyük kısmı mekansal bakımdan kullanılmayan hazineye ait boş araziler üzerine yerleşmişlerdir, bir kısmı ise bağış arazileri üzerinde yer almışlardır. Bu bakımdan Mamure mahallesinde yer alan Necatibey İlkokulu istisnadır. Sözkonusu ilk okul ve yakınındaki parkın (Necatibey parkı) yapımında belediye şehir mezarlığının büyük kısmı istimlak edilmiştir.

1950 yılında kentin eski (esas ve tali nüve olarak adlandırdığımız kısım) ve yeni (Cumhuriyet sonrası yerleşime açılan kısım) yerleşim sahalarında yer alan eğitim kurumları şunlardır:

Eski Yerleşim Alanlarından, Alkcamı mahallesinde Atatürk lisesi (1930-31), Cumhuriyet Mahallesinde İki Eylül İlkokulu (1940), Mamure mahallesinde Necatibey İlkokulu (1935), Hayriye mahallesinde Sakarya İlkokulu (1902), Orta mahallesinde Malhatun İlkokulu (Cumhuriyet öncesi), M. Kemal Paşa mahallesinde Kavalalı İlkokulu ve Karapınar mahallesindeki Kurtuluş İlkokulu.

Yeni Yerleşim Alanlarından, İki Eylül caddesi üzerinde (bugünkü Deliklitaş mahallesi) Yunus Emre İlkokulu (1935) Hoşnudiye mahallesinde Dumlupınar İlkokulu (1940), Akarbaşı mahallesinde Atatürk Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (1942-43), Ticaret Lisesi (1944), Erkek Sanat Okulu, Arifiye mahallesinde Kız Lisesi ve Adalet İlkokulu, Kırmızıtoprak mahallesinde Fatih İlkokulu

(44) Eskişehir Valiliği; Beşinci Beş Yıllık Plana Doğru Kalkınan Eskişehir. Eskişehir 1989, s. 90.

(1950), Yenibağlar mahallesinde Ülkü İlkokulu, Kurtuluş mahallesinde İbrahim Karaoğlan İlkokulu.

1950'ye kadar olan dönemde sağlık tesislerinin sayısal varlığı fazla değilse de araziden yararlanma da belli bir payları vardır. Cumhuriyetten önce hiçbir yataklı tedavi kurumunun yer almadığı Eskişehir'de ilk kez 1929 yılında açılan Devlet Hastanesi kent halkına hizmet vermeye başlamıştır. Başlangıçta 5-10 yataklı bir dispanser niteliğindeki bu hastaneyi sırası ile DDY hastanesi, Hava Kuvvetleri Hastanesi (1948-49), Doğum ve Çocuk Bakımevi (1948), Verem Savaş Dispanseri ve Göğüs Hastalıkları Hastanesi (1949) izlemiştir. Bu hastanelerden Devlet Hastanesine bağlı çalışan Doğum Çocuk Bakımevi ile Verem Savaş Dispanserine bağlı olan Göğüs hastalıkları hastanesinin yeni binalarına taşınmaları daha sonraki yıllarda olmuştur. Bu nedenle sözkonusu iki hastaneye ayrı bir saha tahsis edilmediğinden 1923-50 yıllarında araziden yararlanma haritesinde gösterilmemiştir.

Mekansal kullanım bakımından boş olarak nitelendirdiğimiz hazineye ait araziler üzerinde yapılan sağlık kurumları genelde kent merkezi çevresinde yer almışlardır. Yer seğıimlerinde bu biçimde bir kararın alınmasında ise sözkonusu kurumlara kolay ve çabuk ulaşılabilirlik faktörü etken olmuştur.

Kentte açık alanlar şeklinde karşılaşılan diğer bir kullanım şekli de mezarlıklardır. Genellikle kentin dış çeperinde yer alan mezarlıklar yerleşim alanlarının sınırlarını da çizmektedir. 1950'de Cumhuriyet mahallesinin kuzeybatısı, Dede ve Karapınar mahalleleri ile, Ömerağa mahallesinin doğusu mezarlıklara ayrılmıştır.

Dini tesisler ve tarihi eserlerin de (cami, medrese, türbe...) araziden yararlanmada payları vardır. Coğunluğu eski yerleşim sahaları üzerinde yer alan bu tesisler, şehrin gelişmesi ve yayılması ölçüsünde aynı zamanda da ihtiyaç dahilinde yeni yerleşim sahaları üzerinde dikkati çekerler.

Turizm ve rekreasyon amaçlı kullanım alanları ise özellikle kentin Porsuk çayı çevresinde ve Köprübaşı mevkiinde toplanmıştır (Foto 5, 6). 1950'de 12 otel, 4 sinema, çok sayıda hamam, gazino, lokanta, çayhane gibi tesisler kent bünyesinde yer almıştır. Ayrıca Köprübaşı mevki dışında, kentin Sivrihisar caddesi üzerinde yer alan hanlar ise hem çevre köylerden gelen köylüleri barındırmış hem de geniş avluları sayesinde şehirlerarası otobüs ve kamyonların garajı olarak kullanılmıştır.

FOTO 5 : Çevresindeki ağaç toplulukları ve berrak suyu ile dönemin önemli rekreasyon alanı Porsuk çayından bir görünüş.

FOTO 6 : Porsuk çayı üzerindeki gezinti kayıkları.

Rekreasyonel kullanım alanları içinde yer alan parklar ve yeşil alanların da kent içi arazi kullanımında belli payları vardır. Bu dönemde kent bünyesinde yer alan parklar İki Eylül Caddesi ile Lise caddesi arasındaki Alaaddin parkı (Akcamı mahallesi) Süleyman Çakır caddesi üzerindeki Yediler parkı ve Muttalip caddesi ile okul sokak üzerindeki Necatibey parkıdır (Mamure mahallesi). Ayrıca güneyde Odunpazarı semtinin üst kısmında badem ağaçları kaplı olan tepelik saha, «Bademlik» te, kentin en önemli yeşil alanı olup bu dönemde piknik yeri olarak kullanılmıştır.

Mekansal kullanım bakımından az bir saha kaplayan diğer alan ise futbol sahasıdır. Akarbaşı caddesi üzerinde yer alan «Atatürk stadyumu» dönemin en önemli spor tesisidir.

1950-60 Döneminde Yerleşme ve Mekansal Kullanım

Yerleşim bakımından uzun bir tarihi geçmişe sahip olan Eskişehir kentinin 1950 yılına kadar olan devredeki niteliklerini tanıtırken şehrin Türkiye genelindeki birçok kente oranla gelişmiş, çok fonksiyonlu ve hızlı bir kentleşme süreci içersine girmiş bir kent özelliği kazandığını belirtilmiştir. Kentin önceki dönemde gelişme göstermesinde ve etkinlikler kazanmasında nüfus artışı ile ekonomik alanda gerçekleştirilen devlet yatırımları yanında özel sektör girişimciliğinin payı büyüktür. Ancak 1950 dönemi öncesi II. Dünya Savaşının yarattığı olumsuz koşulların, Türkiye genelinde olduğu gibi, Eskişehir için de geçerli olduğunu unutmamak gerekir. Bununla birlikte 1950 yılından itibaren Türkiye'de ekonomik etkinliklerin kuvvetlenmesi ve ülkenin hızlı bir kalkınma hamlesi içersine girmesi, etkisini hemen hemen her alanda olduğu gibi, kentler üzerinde de göstermiştir.

Kalkınma hareketlerinin kentler üzerindeki etkisi, her gelişmekte olan ülkede görüldüğü gibi, kentleşme olgusu ile belirginleşir. «Kentleşme hareketini sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci olarak tanımlamak gerekir» (45). Ancak kentleşme dar anlamda

(45) Ruşen Keleş, 100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu, İstanbul 1983, s. 6.

kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak da tanımlanmaktadır. Olaya bu yönden yaklaşıldığında doğal nüfus artışının kentleşme olgusu üzerinde tek başına etkili olamayacağı açıktır. Bu nedenle kent nüfusunun başka alanlardan gelenlerle, başka bir deyişle göç yoluyla arttığı da bir gerçektir .

Türkiye'de göç olayı 1950'lerden itibaren yoğun bir biçimde yaşanmaya başlamıştır. Bu bakımdan Samsun-Hatay arasında bir hat çizersek, bu hattın batı yarısında kalan kentler genellikle nüfus alan, doğusunda kalanlar ise nüfus veren kentler görünümündedir. Bu alanlarda göç olgusu, doğudan batıya doğru olmasının yanısıra kırsal kesimden çevresindeki daha büyük kasaba ile kentlere doğrudur. Olayın bu biçimde cereyan etmesi henüz belli bir plan ve organizasyondan yoksun olan kentlerimiz üzerinde büyük bir baskı yaratmış ve plansız bir gelişim göstermelerine neden olmuştur. Şehirlerdeki bu plansızlık başta konut alanları olmak üzere, sanayi ve sosyal donatım alanları gibi şehirselleşme fonksiyonlarının yer seçimlerinde gelişigüzel ve karmaşa yaratmıştır. Gecekonducular, sanayinin konut yerleşim alanları arasında yer alması, tarım ve yeşil alan kaybı adeta klasikleşmiş sorunlar olarak daima gündemde kalmıştır.

1950 yılından sonra Türkiye genelinde özellikle ülkenin batı yarısındaki kentlerde var olan bu yapılaşmanın Eskişehir kenti üzerinde bir değerlendirilmesi yapılırsa, benzer bir biçim ortaya çıkar. Nitekim sözkonusu etkilerden biri, gecekondulaşma, 1950'lerde kent üzerinde fiilen görülmeye başlamıştır. Bu bakımdan araştırma konusu olan Eskişehir kentinin gelişimi hakkında daha ayrıntılı bilgi edinebilmek için 1950 yılından itibaren birbirinden az, çok farklı üç devre ayırt edebilir. İlk devre olarak 1950-60 dönemi ele alındığında, konut açığı yasal veya yasal olmayan yollarla çözülmeye başlamış, sanayi ve sosyal donatı alanlarının yer seçimi kararları ise şehrin bütününden kopuk olarak alınmıştır. Bu nedenle dönem kentin yerleşim planının, daha doğrusu, plansızlığının biçimlenmeye başladığı devredir.

1960-80 dönemi olarak ayrılan dönemde ise, kent bugünküne yakın bir alan içersinde büyümeye başlamış ve Organize Sanayi bölgesini de bünyesinde yer alması ile sanayi alanları bakımından bir organizasyon dönemine girmiştir.

1980-92 yıllarını kapsayan son dönem ise konut açığının Türkiye genelinde kooperatifler aracılığı ile giderilmeye başladığı dev-

redir. Bu etkinin kent üzerine yansımalarının bir sonucu olarak, aynı dönemde şehir alansal büyümesini kooperatifler aracılığı ile sürdürmüştür.

1950-60 döneminde Eskişehir'e kent dışı alanlardan (ilin başka ilçesi, başka iller ve yurtdışından) önemli nüfus akımları olmuştur. Nitekim iç göç yoluyla gelenlerin %81'i (il ölçeğinde gelenlerin sayısı 59.682 iken, bunun 48.274'ü kentte) yurtdışından gelenlerin %78'i (il ölçeğinde gelenler 29.572 kişi iken bunun 23.008'i kentte) toplam olarak göç yoluyla gelenlerin %80'i kent içine yerleşmişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi insan faktörünün veya beşeri anlamda nüfus faktörünün bir şehir üzerindeki etkisi kentleşme hızı ile belirginleşir. Gerçekten de, Eskişehir, bu dönemde kentleşme hızı en yüksek Orta Anadolu şehirlerinden biri olmak özelliğine sahiptir. Şehirde nüfus artışı ve kentleşmeye bağlı olarak, mekansal ilişkilerin kurulması, yerleşim alanları üzerine yansımış ve bu alanların gelişmesinde ikili bir karakter göstermiştir. Bu karakterler kentin mevcut yerleşim sahalarının gelişmesi ve bu alanlara yeni yerleşim sahalarının eklenmesi ile kentin alansal bakımdan her yönde gelişmesi şeklinde belirginleşmiştir (Şekil 7).

1950'li yılların başında hızlı nüfus artışı, etkisini ilk önce kent içi alanlar üzerinde göstermiştir. Doğumla artan nüfusun yanısıra, kent dışı alanlardan atama yoluyla gelen memurlar ile göç yoluyla gelenlerin bir kısmı ve Odunpazarı'nda oturan zengin yerli halkın merkezi alanlara yerleşme eğilimi kent içi alanlardaki yerleşme yoğunluğunu arttırmıştır. Nitekim mevcut yerleşim sahaları üzerinde eski bahçe içinde 1-2 katlı binaların yıkılıp yerine 3-4 katlı apartmanlar ile ticarethanelerin yapımına 1950 yılında başlanmıştır. 1950'li yıllardaki yayılma ve yoğunlaşma, aynı zamanda, yerleşimin, mevcut mahallelerin sınırları dışına taşmasına da neden olmuştur. Bu biçimdeki gelişme özellikle Arifiye, M. Kemalpaşa ve Kurtuluş mahallelerinde oldukça belirgindir. Nitekim sözkonusu mahallelerin bitişiğinde nispeten boş alanların bulunduğu kısma doğru başlayan ilerleme kısa sürede hızını arttırmış ve bu alanın ayrı bir mahalle haline dönüşmesine neden olmuştur (Deliklitaş mahalesi). Deliklitaş mahallesinin kurulduğu tarihten itibaren kent içi alanlardaki konutlarda yaygın biçimi apartmanlar oluşturmuş ve gelişme dikey yönde bir görünüm kazanmıştır.

Kent içi alanlarda yerleşmenin gelişimi belirtilen biçimde sürerken, 1950 yılında meydana gelen sel felaketi, bazı mahallelerde yeniden yapılanma faaliyetlerinin başlamasına neden olmuştur. Buralarda konutların bir kısmı onarılıp yenilenirken bir kısmı da tamamen yeniden yapılmıştır. Ayrıca selde konutları oturulmayacak kadar zarar gören aileler için de devlet desteği ile bahçeler içinde «seylap evleri» yaptırılmıştır. İnşası 1952 yılında tamamlanan bu evler istasyonun kuzeybatısında demiryolunun kuzeyinde yer alan «Sarısu mahallesi»nin kurulmasına neden olmuştur. Daha sonra «Bahçelievler mahallesi» adını alan bu konut alanlarının yapımı ile kentin alansal bakımdan kuzeye doğru büyümesi hızlanmıştır (Foto 7).

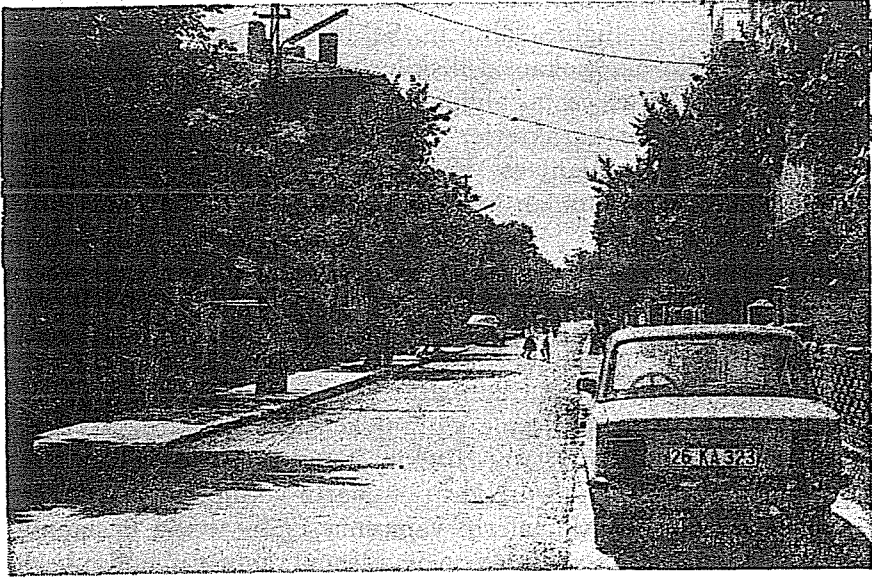

FOTO 7 : Kurulduğu tarihten beri görünümünü değiştirmeyen Bahçelievler mahallesinde yer yer görülen 3-4 katlı apartmanlar.

Aynı biçimde tamamen devlet desteği ile gerçekleştirilen diğer bir yerleşim sahası da kentin kuzeydoğusunda Çifteler Caddesinin güneyinde yer alan Yenidoğan mahallesidir. Daha önce de sözedildiği gibi Eskişehir'e iç göçlerin yanısıra belli dönemlerde yurtdışından da (Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan vb.) önemli nüfus akımları olmuştur. Nitekim 1950-51 yıllarında

sayıları 23.000 dolayında olan çok sayıda göçmenin kente gelmiş olduğu görülmüştür. Gelenlerin kente yerleşmesi ve konut sağlanması Toprak İskan Müdürlüğü'nün yardımları ile gerçekleşmiştir. Söz konusu kurum, eskiden tarım arazisi olarak kullanılan Çifteler caddesinin güneyindeki geniş bir alanı satın almak suretiyle kamulaştırmış ve bu saha üzerinde inşası 1953 yılında biten 228 haneden oluşan «göçmen evlerini» yaptırmıştır. Kentin alansal bakımından doğu yönde büyümesini sağlayan tek katlı bahçeler içindeki bu konut alanları, aynı zamanda, Yenidoğan mahallesinin ilk nüvesini oluşturmuştur. Ancak gelen göçmenlerin sayısının oldukça fazla oluşu nedeniyle sadece Yenidoğan mahallesinde yapılan evler yeterli olmamıştır. Bu sebepten bir kısım göçmene kentin çeşitli yerlerinde bir taraftan arsalar tahsis edilirken diğer taraftan Alanönü mahallesinin doğu kısmında da yeni «göçmen evleri» yapılmıştır. Toplam 312 haneden oluşan bu konutların inşası ise 1958 yılında tamamlanmıştır. Ancak burada belirlmesi gereken bir husus, söz konusu alanların plânlanarak gelişmiş olsalar da bazı temel şehirselsel fonksiyonlara (ulaşım aracı, su vb. gibi) bir hayli gecikmiş olarak kavuşmalarıdır. Nitekim su gibi oldukça önemli bir gereksinim bile uzun süre basma tulum balar aracılığı ile sağlanmıştır.

Göçmenlerin gelişi ile kent sadece yerleşim sahasının sınırlarını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda, ekonomik alanda da önemli gelişmeler kaydetmiştir. Özellikle göçmenlerin beraberlerinde kuzine ve soba üretimi teknolojisini getirmeleri kentin küçük sanayi alanında ilerlemesini sağlamıştır. Nitekim bu mamullerin döküm gereksinimini karşılamak amacıyla, Yenidoğan mahallesinin doğusunda kurulan dökümhaneler zamanla çeşitli tamir atölyelerini de bünyesine alarak, kentin ilk küçük sanayi sitesini oluşturmuştur (1960). Ayrıca söz konusu mamullerin üretimini Eskişehir halkının da öğrenmesi, sonraki yıllarda soba aksamı ile döküm imalat sanayinin kuruluşuna öncülük edecek sanayicileri yetiştirmiş ve kentin toplumsal bakımından gelişmesine de katkı sağlamıştır.

Kente yurtdışından gelenlerin yanısıra iç göç yoluyla da (Bilecik, Afyon, Kütahya, Konya, Balıkesir, Sivas vb.) oldukça önemli bir miktarda nüfus akımının olması, şehrin 1950 yılında gösterdiği toplu yerleşim özelliğinin ortadan kalkmasına ve yerleşim biçiminin dağınık, sıçramalı bir görünüm kazanmasına etken ol-

muştur. Diğer taraftan kentin bu biçimde bir gelişme göstermesinde sanayi tesislerinin etkisi oldukça önemlidir. Gelenlerin büyük kısmının işçi kesimini oluşturması ve bunların da çalışılan yerlere yakın olma arzusu, sözkonusu tesisler çevresinde yeni konut alanları, başka bir deyişle yerleşim nüveleri meydana getirmiştir. Ancak burada dikkati çeken bir nokta, bu konut alanlarının önemli bir bölümünün kooperatiflerce yaptırılan toplu konut türü yerleşim alanlarından oluşmasıdır.

Nüfus artışının yarattığı konut sorununun yasal yollardan (kooperatifler) çözülmesi amacıyla belediye ve kamu kuruluşları ortak çalışmalar yapmışlardır. Bu amaçla belediye, şehrin bütününden ayrı olarak bazı alanların imar plânlarını yapmış, kamu kuruluşları da (DDY, şeker fabrikası...) imar izni verilen bu kısımlarda konut yapımına başlamıştır. Genellikle işçi evleri biçiminde olan bu konut alanlarından bir kısmı, şehrin kuzeybatısındaki DDY tesislerinin batı-güneybatı kesiminde yer almıştır. Bunlardan Kütahya yönüne giden demiryolunun güneyinde yer alan toplam 150-160 hanelik kooperatif evlerinin yapımına 1953 yılında başlanmış ve 1956 yılında da inşası tamamlanmıştır. Bahçeli tek katlı evlerden oluşan bu konut alanları bugünkü Osmangazi mahallesinin ilk nüvesini oluşturmuştur. Aynı biçimde Kütahya demiryolunun batısında yer alan kısımda da yapımı 1958 yılında biten 262 haneden (46) oluşan kooperatifler bugünkü Ertuğrulgazi mahallesinin ilk nüvesidir. Sözkonusu iki alanın yerleşmeye açılması ile birlikte kent, Kütahya demiryolu boyunca güneybatıya doğru gelişmeye başlamıştır.

Diğer kooperatif alanı ise kentin kuzeydoğusundaki şeker fabrikası tesislerinin güney kısmında yer almıştır. 1958 yılında şeker fabrikası işçileri için yaptırılan iki katlı evler Gökmeydan mahallesini meydana getirmiş ve sözkonusu mahallenin kurulması ile kent Porsuk çayının güney sahili boyunca doğuya doğru ilerlemeye başlamıştır.

Kent işçi kooperatif evlerinin yanısıra memurların bir araya gelerek oluşturdukları kooperatifler aracılığı ile de yerleşme sahasını genişletmiştir. Nitekim 1958 yılında Cunudiye mahallesinin kuzeybatısında yaptırılan 110 konutluk polis evleri bu tip alanlara

(46) Fikret Çelikkanat, Eskişehir İlimiz ve Bölgemiz, Eskişehir 1976, s. 98.

örnek oluşturur. Sözkonusu konut alanı ile kent güney yöne hafif tepelik bir saha olan Yıldıztepe mevkiine doğru ilerlemeye başlamıştır.

Kooperatifler dışında planlı gelişen yerleşim sahalarından biri de doğuya şeker fabrikası yönüne doğru gelişen konutların oluşturduğu alandır. 1950'de Mamure mahallesi kuzeyinde yer alan Necatibey İlkokulu ve parkının yapımı sırasında (1935) belediye şehir mezarlığının istimlak edilmesi ve sahasının daraltılması üzerine, bu kısımlara imar izni verilmiştir. Bu biçimde Mamure mahallesinin kuzeyinden, Işıklar mahallesinin doğusundan, şeker fabrikası yönüne doğru ilerleyen konutların sayılarının hızla artması 1954 yılında Işıklar mahallesinden ayrılarak yeni bir mahallenin (Şeker mahallesi) kurulmasını zorunlu hale getirmiştir.

Bu şekilde konut açığının, bir taraftan kamu kuruluşlarının yardımları (kooperatifler), diğer taraftan belediyenin hazırladığı yasa (bazı sahalara imar izninin verilmesi) ve davranışlar (belediye şehir mezarlığının istimlakı) ile bir plan dahilinde çözülmesi amaçlanmıştır. Ancak bütün bu yasal yaklaşımlar kentte birtakım kaçak yapıların «gecekonduların» gelişmesine engel olamamıştır. 1950-60 yılları arasında sanayi tesislerinde çalışmak amacıyla kente gelen işçi nüfusu konut sorununu yasal olmayan yollarla çözmeye çalışmıştır. Bu amaçla genellikle hazine ve belediyeye ait sapsiz ve takipsiz arazilerde satın alma veya akraba ya da tanıdık yanındaki «hisseli arsalar» üzerinde, imar izni almadan kaçak konutlar yapmışlardır. Böylece kentin bütününden kopuk, arada yerleşim bakımından boşlukların olduğu yerleşim biçimi «gecekondulaşma» ile ortaya çıkmıştır. Kentte ilk kez 1950'li yılların başında fabrikalarda çalışan işçilerin inşa ettiği bu tür yapılar Esentepe ve Şarhöyük mahallelerinin yerleşim çekirdeklerini oluşturmuşlardır. Esentepe mahallesinde mera gibi belediye veya hazineye ait araziler üzerinde, Şarhöyük mahallesinde ise imar izni verilmiş şahıs veya hisseli tapu biçimindeki arsalar üzerinde inşa edilen bu konut alanları o kadar hızlı gelişmiştir ki, belediye kısa zamanda hem bu alanları ayrı bir mahalle olarak tanımış hem de Esentepe gibi şehrin oldukça uzağında yer alan mahalleye belediye otobüsleri koymuştur (1961). Böylece belediyenin gecekondulaşmayı önleyici tedbirler alamayışı, kontrol yetersizliği yanında politik yaklaşımlar 1955-60 yılları arasında kentin hemen her yönünde gecekondu alanlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nite-

kim Esentepe ve Şarhöyük mahalleleri arasında İstanbul-Ankara demiryolunun kuzey-kuzeydoğusu boyunca uzanan gecekondu alanları Ömerağa mahallesinden ayrılan Zafer (1959) ve Tunalı (1953-43) mahallelerinin yerleşim nüvelerini oluşturmuş, ayrıca Porsuk çayının güney kıyısı boyunca Mihallıççık yolu üzerinde yer alan kaçak yapılar ise Gündoğdu mahallesini meydana getirmişlerdir.

Kent bu biçimde kuzey ve doğuya doğru yerleşim sahasını genişletirken, kuzeybatı kısmında yer alan «fabrikalar bölgesi» ile Sümerbank fabrikası çevresinde gelişen gecekondu ile alansal büyümesini batı, güney, güneybatı yönde de sürdürmüştür. Nitekim Bursa yolunun güneyinde Anadolu Lisesi ve çevreyolu arasındaki Şirinyer mevki ile yine çevreyolu ve Çamlıca mahalleleri arasındaki gecekondu alanları (Ulu önder) Tepebaşı mahallesini oluşturmuş (1956) ve kent Bursa caddesi boyunca batıya doğru genişlemiştir. Ayrıca güneydeki kanalın güneyi boyunca gelişen gecekondu alanları Büyükdere mahallesinin, Seyitgazi yolu üzerinde Yıldıztepe mevkiindeki kaçak yapılar Yıldıztepe mahallesinin, Kütahya caddesinin batısındakiler ise Orhangazi mahallesinin yerleşim çekirdeklerini meydana getirmişlerdir. Böylece sözkonusu mahalleler ile kent güney-güneybatı yönde gelişmeye başlamıştır (Foto 8).

FOTO 8 : Orhangazi mahallesi sokaklarından görünüş.

Bu biçimde kent yeni yerleşim sahaları ile alansal büyümesini hemen hemen her yönde sürdürürken arada kopuklukların görüldüğü dağınık bir yerleşim şekli ile birlikte kontrolsüz bir yayılma ortaya çıkmıştır. Bu durum ise söz konusu alanlara başta ulaşım olmak üzere elektrik, su, eğitim ve sağlık tesisleri gibi kentsel hizmetlerin sağlanmasında önemli sorunlar yaratmıştır.

Bu dönemde kentin elektrik gereksinimi Etibank Kuzeybatı Anadolu Enterkonekte şebekesinden sağlanmakta ve bu merkezde herhangi bir arıza meydana geldiğinde DDY'den ve elektrik işletmesindeki dizellerden elde edilen enerji, şehrin merkezi alanlarını beslemektedir. Kentin gelişmesine paralel olarak elektrik gereksiniminin artması 1950'den itibaren mevcut trafo merkezlerine yenilerinin eklenmesini zorunlu hale getirmiştir. Böylece tuğla fabrikaları civarına, Kırmızıtoprak mahallesine, Muttalip caddesine, Sıcaksu santraline, Belediye mezbahasına, Şeker fabrikasına, Osmangazi mahallesine yeni trafo merkezleri eklenmiş, ayrıca Silo yanına, eski itfaiye merkezine, Akçağlan mahallesine de yeni merkezler ilâve edilmiş ve kentin yeni gelişen alanlarına elektrik aktarılmaya başlanmıştır. Aynı biçimde 1950'de 18 km.'yi aşmayan şehiriçi su şebekesinin eskimiş olanları yenilenmiş ve şehrin gelişmesine bağlı olarak suya ihtiyacı olan alanlara ilâvelerle şebekenin uzunluğu 1960'da 70 km.'ye yaklaşmıştır. Ayrıca bazı mahallelere tali borular uzatılarak 1950'de 120 olan açık çeşme sayısı 420'ye ulaşmış, yine bazı alanlara kuyular açılarak kentin su gereksinimi giderilmeye çalışılmıştır (47).

Bu dönemde kentin ulaşım fonksiyonunda birtakım yenilikler getirilmiş, kentiçi alanlardaki yollar asfaltlanırken yeni yerleşim alanlarına da toprak veya parke taşlı yollar açılmış ve bazı kesimlere belediye otobüsleri çalışmaya başlamıştır. Ancak belediye bütçesinin sınırlı oluşu nedeniyle yeni gelişen yerleşim alanlarından, özellikle gecekonduların yer aldığı sahalarda sayılan türden şehirselle fonksiyonların ulaştırılması diğer alanlara göre nispeten geri kalmıştır.

Kentte yerleşme ve şehirselle fonksiyonlar söz konusu biçimde gelişirken, diğer taraftan da ekonomik alanda özellikle sanayi faaliyetleri yönünden önemli gelişmeler olmuş ve şehrin fonksiyono-

(47) Eskişehir Belediyesi, Faaliyet Raporları, Eskişehir 1965, s. 23.

nel özellikleri arasında sanayi ağırlıklı bir pay almıştır. Bu dönemde sanayi alanındaki en önemli yatırım 1956 yılında kamu desteği ile kurulan Eskişehir Basma Fabrikası (1968'de sermaye yetersizliği yüzünden Sümerbank tarafından devleştirildi.) oluşturulmuştur. Diğer sanayi tesisi ise yine Sümerbank yakınında yer alan Eskişehir Yem Fabrikasıdır (1960). Bu iki sanayi kuruluşunun yanısıra Çifteler caddesi üzerinde Yenidoğan mahallesinin doğusunda yer alan sanayi çarşısı (1960) aynı dönem Eskişehir'inin küçük sanayi alanı arasında sayılabilir.

Kentin sanayi alanındaki gelişmelere paralel olarak, gerek ticari yaşamının canlanması ve finans alanında gelişmesi, gerekse işçi nüfusunun katılımları ile bölgesel çalışma merkezi karakteri belirginleşmiştir.

1950-60 döneminde kent gelişmesini dinamik bir biçimde sürdürmesine rağmen gerek konut alanlarının gerekse de sanayi alanlarının planlaması yapılmamıştır. Nitekim plânlı gelişen yerleşim alanlarında bile kentin tarım alanlarının yok olmasını önleyecek herhangi bir düzenlemeye gidilmemiştir. Bu konudaki en çarpıcı örnek ise şeker fabrikasının işçilerine yaptırdığı ve Gökmeysan mahallesinin nüvesini meydana getiren kooperatif evleridir. Söz konusu konutların yapımı ile yerleşime açılan saha geçmişte kentin en verimli tarımsal topraklarını oluşturmaktaydı (1/30 ürünün alınması). Aynı biçimde sanayi alanlarının da yerleşim plânlaması yapılmamıştır. Bu konuda sadece 1960 yılında belediye tarafından küçük sanayi tesislerinin toplandığı sanayi çarşısının açılması istisnadır. Diğer tesislerin de çevrelerinde yerleşim nüvelerinin oluşması nedeniyle kent dışı alanlara taşınmaları kararı alınmış, ancak bu karar uygulanamamıştır.

Görüldüğü gibi, 1950-60 dönemi kentin her yönde ve büyük ölçüde kontrolsüz olarak geliştiği ve şehrin bugünkü plânının daha doğrusu plânsızlığının oluşmaya başladığı bir devre olarak ortaya çıkar (Şekil 7).

Mekansal Kullanım

1923-50 yılları arasında Eskişehir kentinin kazanmaya başladığı modern kent görünümü bu dönemi izleyen 1950-60 yıllarında da mevcut fonksiyonların çoğalması ile kuvvetlenmiştir. Bu dönemin en önemli olaylarından biri 1958 yılında Yüksek İktisat Oku-

lunun açılmasıdır. Günümüz Anadolu Üniversitesinin temelini oluşturan bu kuruluş, şehrin günümüzde kazandığı «Üniversite Kenti» kimliğinin bir anlamda ilk adımı olmuştur.

Bu dönemde de, önceki dönemde olduğu gibi nüfus artışının itici gücü etkisini konut alanları üzerinde göstermiş ve kentin mekansal kullanımındaki payını arttırmış, hakim kullanım biçimini oluşturmuştur. Ayrıca konut alanları dışında, mevcut sanayi tesislerine yenilerinin eklenmesi ile sanayi geniş saha kaplayan hakim kullanım biçimi özelliği kazanmaya başlamıştır. Tarımsal faaliyetler ise bir fonksiyon olarak varlığını sürdürmüş, ancak konut ve sanayi alanlarının gelişmesine paralel olarak kayba uğramıştır (Şekil 7).

Diğer taraftan merkezi alanlarda ticarethanelerin gelişmesi devam etmiş, çeşitli resmi binalar, eğitim ve sağlık alanları park, cami, otel vb. gibi sosyal donatı alanları da kente yavaş yavaş şekil kazandırmaya başlamışlar, böylece sözkonusu alanlarla kent arazisi üzerinde yeni kullanım sahaları belirlemiştir.

Konut Alanları : 1950-60 dönemi daha önce de belirtildiği gibi Eskişehir'de nüfus artış hızının oldukça yüksek olduğu bir devredir. Bu nedenle öncelikle mevcut konut alanları çevresinde başlayan yapılanmaya ilaveten planlı ve kaçak biçimde inşa edilen konutlar da kent arazisi üzerinde yer almışlardır. Bu döneme ait mesken sayıları konusunda ulaşabilen istatistikler 1954 yılına dayanmaktadır. Buna göre 1954-60 yılları arasındaki mesken tipleri ve bunların toplam sayıları aşağıdaki gibidir (48).

Çizelge 1 : Yıllar itibariyle Mesken sayıları ve tipleri.

Yıl	Apartman	Ev	Toplam
1954	59	635	694
1955	46	1.475	1.521
1956	31	940	971
1957	15	469	484
1958	24	456	480
1959	17	852	869
1960	36	751	787

(48) Eskişehir Belediyesi, A.g.e., s. 17.

Çizelgeden izlenebileceği gibi, bu dönem içinde, 1955 yılı konut yapımında en yoğun gelişmenin olduğu senedir. Gerçekten 1954-55 yılları Eskişehir'de seylap ve deprem gibi doğal afetlerin görüldüğü yıllardır. Bu dönemde yapılan 1521 konutun 1475'i ev tipi mesken oluştururken, 46'sı apartmandır. Çizelgede belirgin bir şekilde görülen diğer bir özellik, ev tipi meskenlerin dönemin en yaygın konut biçimini oluşturmasıdır. Özellikle kentin dış çeperinde yer alan bu tip meskenlerin oluşumunda sosyal, ekonomik ve psikolojik faktörlerin yanısıra fiziki faktörün de herhangi bir engel teşkil etmemesi, aksine yayılmayı teşvik edici özelliği sözkonusu tipteki konutların gelişmesinde etken olmuştur. Gerçekten de kentin ova gibi düz veya düze yakın bir satıh üzerinde yer alması meskenlerin yatay yönde yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca Yıldıztepe ve Tepebaşı gibi hafif tepelik alanlarda sel basmasına engel olan dalgalı yüzeyler bu yayılmayı desteklemiştir. Burada belirtilmesi gereken bir husus da kentin deprem bölgesi üzerinde bulunmasıdır. Bu nedenle 1-2 katlı evler daha çok sayıda ve daha geniş saha kaplar.

Sayılan nedenlerle kentin dış çeperindeki alanlarda ev tipi konutların yaygınlık göstermesine rağmen, kentin çekirdeği veya diğer bir deyişle merkezde de toplanmanın dikkat çekecek derecede oluşu bu sahalarda konut yoğunlaşmasına neden olmuştur. Yoğunlaşma, boşlukların dolması, caddelere cephesi olan ön bahçelerin kaldırılması ve yaygın konut biçiminin apartmanlara dönüşmesi biçiminde ortaya çıkmıştır. Nitekim Deliklitaş mahallesinde Deliklitaş ve İki Eylül Caddeleri boyunca, Güllük, Hacı Ali-bey ve Hayriye mahallelerinde Sakarya caddesi üzerinde, Hoşnu-diye mahallesinde İsmet İnönü ve Kızılçıklı Mahmut caddelerinde, İhsaniye mahallesinde Muttallip caddesi üzerinde, İstiklal mahallesinde Atatürk (Porsuk) bulvarı, Şair Fuzuli ve İki Eylül caddeleri boyunca Kırmızıtoprak mahallesinde ise Kütahya ve Atatürk caddeleri üzerinde 3-4 kata varan katsayıları ile apartmanlaşma dikkat çekici derecededir. Ancak bu caddelerin hemen arkasındaki sokaklarda, önceki dönemde olduğu gibi, 1-2 katlı evler yine varlıklarını sürdürmüşlerdir. Sözkonusu alanlardaki yerleşme dokusu ise adı geçen caddeler boyunca yoğunlaşıp, sıklaşarak, bitişik nizama dönüşürken, bu caddelerin arkasındaki alanlarda bahçeli veya bitişik nizamlı yapılar ile gevşek ve sıkışık, karma bir doku tipi çizmiştir.

Kentte bina yapımının yasalarla desteklenerek konut gereksiniminin giderilmeye çalışıldığı bu dönemde yeni gelişen konut alanları ile önceki döneme ait olanlar arasında bir devamlılık dikkati çekmez. Bunda belediyenin tek tek bazı alanların mevzii imar planlarını yapmasının yanısıra kaçak olarak yapılan gecekondu alanlarının da büyük payı vardır. Tarım alanlarına mevzii imar planlarının verilmesiyle oluşan planlı konut alanları, ile tarım alanlarının ifraz edilerek imar izni alınmadan yapılan gecekondu alanlarının kent arazisi üzerindeki dağılımları ise değişik bir görünümde dir.

Planlı Konut Alanları gerek devlet veya yapı kooperatifleri aracılığı ile gerekse imar izni verilen sahalarda şahıslar tarafından yaptırılmıştır. Bu konut alanlarından devlet eliyle inşa edilenler arasında sel basması sonucu Bahçelievler mahallesinde yaptırılan (Coşkun, Fevzi Paşa ve Kolat sokakları) «seylap evleri» (1952), göçmenler için Yenidoğan mahallesinde (1953 Kardeş, Fatih, Taşıt sokakları) ve Alanönü mahallesinde (1958 Akçağlan, Bakırcı sokakları) inşa ettirilen tek katlı bahçe içindeki evler gösterilebilir.

Fabrikalar veya sendikaların işçilerine yaptırdığı 1-2 katlı kooperatif evleri ise Osmangazi mahallesinde (1956- Ayfer, Yeşil, Dumlu, Sinan sokakları), Ertuğrulgazi mahallesinde (1958- Yelbaşı, Kulüp, Çelikçi, Akan sokakları), Gökme ydan mahallesinde (1958- Karanfil, Sebil, Aydınlık sokakları) yer almışlar, yine polisler için emniyet teşkilatının Cunudiye mahallesinin kuzeybatısında (1958- İğdelik, Kocatepe ve Kargapınar sokak) yaptırdığı bahçeli 1-2 katlı konutlar, Hoşnudiye mahallesinde DDY işçileri için SSK ve emekli sandığı tarafından yaptırılan bahçeli tek katlı veya 2-4 katlı apartmanlar biçimindeki (1952) kooperatif evleri planlı konut alanları arasında sayılabilir.

Diğer taraftan belediyenin bugünkü Şeker mahallesinin yer aldığı alana imar izni vermesi ile (14 Mayıs 1954) şahıslar tarafından Gündüzbey sokak üzerinde yaptırılan bitişik nizamlı tek katlı evler de plânlı konut alanlarını meydana getirmiştir. Adıgeçen mahallenin Işıklar mahallesinden ayrılarak gelişmesi zamanla bu kırsımda da iskânın yoğunlaşmasına neden olmuş ve bu olay sonucunda sözkonusu mahalleye 4 kata kadar imar izni verilmiştir. Bu biçimde Gündüzbey sokak üzerinde 3-4 katlı apartmanlar yavaş yavaş yer almaya başlamıştır.

Görüldüğü gibi plânlı konut alanları, kent arazisi üzerinde oldukça dağınık bir biçimde kendisini göstermiş ve genellikle fabrikalar çevresinde yer almışlardır. Bu konutlaşmada devlet, arsa fiyatlarının ucuz olduğu alanları tercih ederken, yeni imar izni verilen sahalarda şahısların yaptıklarında ise merkezi konut alanlarına yakınlık gözönünde bulundurulmuştur.

Sözkonusu alanlardaki yerleşme dokusu ise bahçeli ve tek katlı evlerin yer aldığı kısımlarda (Bahçelievler, Yenidoğan, Alanönü, Osmangazi, Ertuğrulgazi, Gökmeydan mahalleleri) gevşek bir karakter göstermiş, ancak merkezi alanlar yakınında gelişen Şeker mahallesinde ise konut alanlarındaki yoğunlaşma, dokunun yükselmeye paralel olarak bitişik nizamlı bir görünüm almasına neden olmuştur.

Gecekondu Alanları 1950'li yıllarda, ilk kez, hazine ve belediyeye ait araziler üzerinde imar izni alınmadan ve ruhsatsız olarak yapılmış ve Esentepe mahallesinin Yeşilmeydan, Sakarya caddesi arasında, Şarhöyük mahallesinde ise Şenay, Şeker ve Bol sokakları üzerinde yer almışlardır. Bu sahalardaki kaçak yapıların sayısının hızla artması 1950-60 yılları arasında geniş bir gecekondu alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim Ömerağa mahallesinde Dinlek sokak üzerinde, Tunalı mahallesinde Turgut Reis ve Sakarya caddesi arasındaki kesimde, Zafer mahallesinde Turgutreis, Derman caddeleri arasında yer alan konutlar kentin kuzey yönünde gelişen gecekondu alanlarını oluşturmuşlardır. Diğer taraftan doğu yönde Mihalliççik yolu üzerindeki besihanelerin yanında müşterek tapulu arsalar üzerine inşa edilen 1-2 katlı bahçeli konutlar da izinsiz olarak yapılmış olmaları nedeniyle zamanın gecekondu alanları arasına girerler (Gündoğdu mahallesi). Kentin batı, güney ve güneybatı yönünde yer alan gecekondu alanları ise Tepebaşı mahallesi, Büyükdere mahallesi (Camî ve Sevdik sokakları), Orhangazi mahallesi (Fatih, Şirin sokakları) ve Yıldıztepe mahallesinde (Dumlupınar ve Develi sokakları) yer almışlardır. 1-2 katlı çoğunluğu bahçelievler şeklindeki bu alanlarda yerleşme dokusu ise konutların plansız ve istekler doğrultusunda yapılmaları nedeniyle gevşek bir özellik gösterir.

Genellikle hisseli tapulu araziler veya kendi arsaları üzerinde ruhsatsız olarak inşa edilen bu yapılar, kentin hemen her yönünde dağılma göstermişlerdir. Ayrıca ilk kez bu dönemde gecekondu vasıtası ile bazı tepelik alanlar ve yamaçlar yerleşime açıl-

miştir. Nitekim Tepebaşı, Yıldıztepe gibi alanlarda gecekondu lar gerek sayıca gerekse kapladıkları alan itibariyle hakim konut türünü oluşturmuşlardır.

Ekonomik Kullanım Alanları : 1950-60 yılları arasında ekonomik kullanım alanları olarak belirlenen sanayi ve tarım alanları ile ticarethaneler içersinde en geniş saha kaplayanı, önceki dönemde olduğu gibi tarım alanlarına aittir. Ancak sanayi tesislerine yenilerinin eklenmesi ile sanayi alanlarının kent içinde işgal ettiği saha daha da genişlemiştir. 1923-50 döneminde iki ayrı saha üzerinde görülen yoğunlaşma, bu dönemde dağılma ile kendisini gösterir. Bu bakımdan sanayi tesislerinin kent arazisi üzerindeki dağılımında 4 saha dikkati çeker. Kuzeybatıdaki DDY tesisleri ve özel sektöre ait fabrikalar ile kuzeydoğudaki şeker fabrikası tesisleri eski sahaları oluştururken, kentin güneyinde Kütahya caddesi doğusunda kurulan (1956) Eskişehir basma fabrikası ile doğu yönde Çifteler caddesi üzerinde yer alan küçük sanayi sitesi (1960) kentin yeni sanayi alanlarını oluşturmuşlardır (Şekil 7).

Kentte gerek sanayi tesisleri gerekse planlı veya kaçak yapılar ile büyük ölçüde ifraz edilen tarım alanları ise yerleşim alanları dışındaki sahalara ile yeni yerleşim nüveleri arasındaki kısımlarda varlığını sürdürmüştür.

Ticaretaneler ise genellikle kentin merkezî alanlarında toplanma eğilimi göstermiştir. Bu bakımdan Köprübaşı caddesinin üzerinde yer alan Çukurçarşı kentin en eski ticari alanlarından biri durumundadır. Çukurçarşı dışında Dumrul sokak ve Ferahiye caddesi üzerindeki 1-2 katlı dükkânlar ile Sivrihisar, Muttalıp, Sakarya, İki Eylül, Cengiz Topel, İsmet İnönü, Süleyman Çakır, Deliklitaş caddelerinin M. Kemal Paşa, İhsaniye, Arifiye, Deliklitaş, Hoşnudiye, İstiklal, Cumhuriye, Hacı Seyit, Hacı Alibey mahalleleri arasında kalan kısımlarında, tek katlı veya altı ticarethane üstü ikametgah biçimindeki dükkânlar kentin başlıca ticari merkezleri arasında sayılabilir.

Bu dönemde ticarethanelerin sayılarında yeni dükkânların eklenmesi ile artışlar olmuş ve bu biçimde ticari alanların kent arazisi üzerindeki payı artmıştır. Nitekim 1950'de 324 olan ticari kurumların sayısı 1960'da 1473'e ulaşarak %71'lik bir artış göstermiştir. Bunlar içinde manifaturacılar, tuhafiyeciler, halıcılar, bak-

kallar, tek el bayileri, kuru kahveciler, çuval-urgan, yaş ve kuru sebze, meyve, elektrik levazımatçısı satan kuruluşlar başta gelirken, şeker ve şekerleme, matbaa ve baskı işleri, kereste ve mobilya ile lületaş atölyeleri gibi ticari kurumların sayılarında da artışlar kaydedilmiştir.

Ulaşım : Eskişehir'in gelişmesi üzerinde baş rolü oynayan faktörlerden biri olan demiryolu ulaşımı, 1950 yılından sonra ülke genelinde önemini kaybetmeye başlamış, buna karşılık ulaşımda karayolları ağırlık kazanmıştır. Ülke genelinde ulaşım yönünden böyle bir değişme olurken, şehrin, önemli kavşak noktalarından biri üzerinde bulunması nedeniyle, aynı dönem Eskişehir'i için yük ve yolcu taşımacılığı bakımından, demiryolu, önemini korumuştur. Demiryolunun taşımacılık bakımından sürdürdüğü üstünlüğün yanısıra kent içi arazi kullanımındaki payı da artmıştır. Nitekim 1923-50 döneminde Kütahya yönüne giden demiryolu hattı kentin yerleşim alanlarına ulaşmadan güneye dönerken bu dönemde konut alanlarının gelişmesine bağlı olarak yerleşim sahaları içinden geçmiş ve bu biçimde mekansal kullanım bakımından daha geniş bir saha kaplamıştır. Ana demiryolu güzergahına ilâveten garın hareket sahası, yük ve yolu trenlerinin teşkil ettiği şebekle yanında, şeker fabrikası T.M.O. siloları ve fabrikalar bölgesine giren demiryolu bağlantı hatları da demiryolu alanının kent arazisi içindeki payını arttırmıştır.

Diğer taraftan yine bu dönem içinde (1953) şehrin kuzeyinde Muttalip köyü yolunun batısında yer alan ve Türk Hava Kurumuna ait olan meydandan Eskişehir-İstanbul, Eskişehir-Ankara arasında hergün karşılıklı hava seferleri yapılmıştır. Ancak sonraki yıllarda bu seferler kazançlı olmadığı gerekçesi ile iptal edilmesine rağmen havaalanı bir süre için kentin mekansal kullanımında belirli bir saha işgal etmiştir. 1950-60 döneminde karayolu ulaşımında belirgin bir yenilenme ve gelişme sözkonusu değildir. Bununla birlikte mevcut yol dokusunu kullanan kent içi yerleşim alanları dışındaki yeni yerleşim alanlarının hem yeni çekim noktaları oluşturmaları hem de yol gereksinmelerinin karşılanması amacıyla günün teknik ve ekonomik koşullarına göre yeni yollar açılmıştır. Çoğunluğu toprak yollar biçiminde olan bu yollardan sadece Kütahya caddesi şehirlerarası bağlantıyı sağladığı için asfalt yola, Osmangazi mahallesi ise ilk kooperatif alanlarından biri olduğu için parke yollara sahiptir.

Aynı dönemde kentiçi alanlardaki ana caddelerde de bakım, onarım, yenilenme ve yeniden yapım faaliyetleri başlamıştır. Bu amaçla ana caddelerin hemen hemen tamamı asfaltlanmış veya genişletilmiştir. Muttalip, Sakarya, Zübeyde Hanım, Cengiz Topel, İsmet İnönü, Atatürk caddelerinin genişletilmesi sırasında konutlar yıkılmış ve bu biçimde kent içi arazi kullanımında mekansal bir değişim meydana gelmiş, konut alanları ana caddelere dönüştürülerek, mekansal kullanım bakımından karayolu ulaşım sisteminin payı artmıştır. Ayrıca Bursa, Sivrihisar, Muttalip, Sakarya, Atatürk, Çifteler, Yunus Emre, Kütahya, Süleyman Çakır caddelerinde asfaltlama çalışmaları yapılarak kentiçi ulaşımındaki yol standardı geliştirilmiştir. Ancak bütçe yetersizliğinden kentiçi alanlarda mahalle aralarındaki sokaklar asfaltlanamamış adi kaldırım veya parke taşlı yollar şeklini korumuştur.

Bu dönemde belediye kentiçi yolcu taşımacılığındaki faaliyetlerini durdurmuştur. Odunpazarı-şeker fabrikası, Odunpazarı-İstasyon olmak üzere iki hatta çalışan 6 belediye otobüsünün 3 adedi Muttalip belediyesine, 2 adedi belediye mezbahasına, 1 adedi şoför okuluna devredilmiş, bu nedenle 1952 yılından itibaren kentiçi yolcu taşımacılığı görevini özel bir şirket üstlenmiştir. Özel şirketin 13 adet burunlu mercedes marka otobüsünün 2 adedi Odunpazarı-Şeker sanayi, 2 adedi Muttalip caddesi-Yıldıztepe, 2 adedi Odunpazarı-Ertuğrulgazi, 3 adedi Odunpazarı-Sakarya caddesi, 2 adedi Odunpazarı-Tepebaşı hatlarında çalışmıştır.

Diğer Kullanışlar : 1950'den 1960'a kadar geçen 10 yıllık süre içerisinde kentin mekansal kullanımında yukarıda saydığımız türden gelişmeler olurken şehrin yerleşim alanlarının gelişmesine paralel olarak artan gereksinimler nedeniyle başta eğitim ve sağlık alanları olmak üzere diğer kullanışlarda da birtakım ilerlemeler görülür. Kentin arazi kullanımında kendilerine ait bir saha kaplayan bu kullanışlar içerisinde en geniş sahalı olan eğitim alanlarıdır. Genellikle ilk ve orta dereceli eğitim kurumlarının yer aldığı eğitim kurumlarından önceki döneme ilâveten bu dönemde yeni açılanlar şunlardır: Akarbaşı mahallesinde Kız Teknik Olgunlaşma Enstitüsü (1950-53), Esentepe Mahallesinde Alpaslan İlkokulu (1958), Deliklitaş mahallesinde Murat Atılğan İlkokulu (1960), İmam Hatip Lisesi (1960), Yurt Kolleji, Eskibağlar mahallesinde Mithatpaşa ilkokulu (1955-60), Tunalı mahallesinde Habip Edip Töreken İlkokulu, Gökmeşdan mahallesinde Şekerlik İlk

okulu (1960); Şeker mahallesinde M. Kemal Ortaokulu, Osmangazi mahallesinde Osmangazi İlkokulu (1958), Ertuğrulgazi mahallesinde Ertuğrulgazi İlkokulu, Ömerağa mahallesinde Gazi İlkokulu (1956), Şarhöyük mahallesinde Şarhöyük İlkokulu (1955), Tepebaşı (Uluönder) mahallesinde Barbaros İlkokulu (1957-58), Anadolu Lisesi (1955), Yenibağlar mahallesinde Mehmetçik Ortaokulu (1957), Yeni mahallesinde Mithatpaşa İlkokulu, Bahçelievler mahallesinde Namık Kemal İlkokulu (1951), İhsaniye mahallesinde Cumhuriyet İlkokulu, Yıldıztepe mahallesinde Halil Yasin İlkokulu (1960), Yeni mahallede Şehit Ali Tekin İlkokulu.

Genellikle hazineye ait boş araziler üzerinde yer alan bu eğitim kurumlarından sadece Yeni mahallede yapılan Şehit Ali Tekin İlkokulu ve yanındaki parkın yapımı sırasında kerpiç evlerin yer aldığı konutlar istimlak edilmiştir.

1950-60 mekansal kullanım haritasına yansımayan ancak sonraki dönemlerde kente fonksiyonel bir özellik kazandıracak olan diğer bir eğitim kurumu ise İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'dir. 1950 yılında Yüksek İktisat Okulu adıyla açılan ve 367 öğrenci ve 3 öğretim üyesi ile gece öğrenimi yapmaya başlayan okul 1959 yılında çıkan 7334 sayılı kanunla İktisadi Ticari İlimler Akademisi şeklini alarak bilimsel özerklik kazanmıştır. Ancak 1967-68 öğretim yılına kadar merkezdeki çeşitli binalarda öğretim yapan bu kurumun kendi sitesine taşınması ve Anadolu Üniversitesi ismini alarak kentsel arazi kullanımında bir yer işgal etmesi daha sonraki yıllarda olacaktır.

1923-50 döneminde İstiklal mahallesinde yer alan Eskişehir devlet hastanesi (200 yataklı), D.D.Y. hastanesi ve Hava Kuvvetleri hastanesi olmak üzere üç büyük yataklı sağlık kurumunun yer aldığı kentte 1950-60 yıllarında bu kuruluşlara yenileri eklenmiştir. Bunlardan ilki 1948 yılına kadar devlet hastanesine bağlı çalışan ancak 1954 yılında 50 yataklı müstakil bir hastane halini alarak hava kuvvetleri hastanesi karşısına eski verem hastanesinin boşalan binasına taşınan Doğum ve Çocuk Evidir. Ayrıca 1949 yılına kadar verem savaş dispanserine bağlı olarak çalışan ancak sözkonusu dispanserin bağışladığı arazi üzerine taşınan göğüs hastalıkları hastanesi (Yenidoğan Mahallesi - 250 yatak), 1960 yılında Tepebaşı mahallesinde inşa edilen SSK hastanesi, 1958 yılında Yenibağlar mahallesinde yaptırılan dispanser ile İstiklal mahallesinde yer alan Ada sağlık yurdu, dönemin başlıca sağlık tesis-

leridir. Bu biçimde boş araziler üzerine yaptırılan ve kentin çeşitli alanlarına yerleşen sağlık tesisleri kentin mekansal kullanımında sağlık alanlarının payını arttırmıştır.

Aynı dönemde sağlık ve eğitim kurumlarının yanısıra bazı sahalarda yeni mezarlık alanlarının yapımı da tamamlanmıştır. Nitekim 1948 yılında yapımına başlanan Şarhöyük mahallesinin batısında Muttalip caddesinin doğusunda oldukça geniş bir alan kaplayan mezarlık tamamlanmış, 1960 yılında ise Orhangazi mahallesinde de yeni mezarlık alanı inşa edilmeye başlanmıştır.

Kentte yeşil alanlar ve rekreasyon alanları olarak ayırdığımız park alanlarından bir önceki döneme ait olan Yediler parkı bu dönemde pazar yeri olarak kullanıma açılmıştır. Yediler parkının 1950-60 döneminde farklı bir kullanıma sahne olması ile park alanlarının sahası daralmış gibi görünmesine rağmen kentte yeni park yapımı ile cadde kenarlarına fidan dikme işlemi bu dönemde de devam etmiştir. Nitekim Akarbaşı caddesinde ve çeşitli alanlarda 58.000 m²'lik saha park ve yeşil alan haline getirilmiş, Sivrihisar, İki Eylül, Akarbaşı ve İstasyon caddelerine de 4860 fidan dikilmiştir. Şeker mahallesinde Park ve Bahçeler Müdürlüğü'nün yer alması nedeniyle yapımına 1945 yılında başlanan şeker parkı ve Mehmet Satıroğlu parkı Cunudiye mahallesinin kuzeybatısındaki mezarlık sahasının yerine polis evlerinin yanına yapılan park (1960) Şehit Ali Tekin İlkokulu yanındaki park ile Porsuk bulvarı, dönemin yeşil alan ve parkları arasında sayılabilir. Rekreasyon amaçlı kullanımlar arasında yer alan gazino, otel, yazlık ve kışlık sinemalar ise önceki dönemdeki gibi Köprübaşı çevresinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Ayrıca kentte askerlik şubesi, adalet binası, valilik, belediye, maliye tahsil şubesi, Cumhuriyet merkez bankası, işçi barındırma yurdu, Tekel, Karayolları ve Zirai Deneme Tesisleri gibi resmi binalar da yer almış, Atatürk stadyumu, Gar binası, Çifteler caddesi kuzeyindeki cezaevi binası ile Porsuk çayı kenarındaki mez-baha binası modern binalar halinde yeniden inşa edilmiş ve yine merkezde yer alan Porsuk Otelı orduevine dönüştürülmüştür (1960).

1960 - 80 Döneminde Yerleşme ve Mekansal Kullanım

1960-80 döneminde alansal bakımdan günümüzdekine yakın bir biçimde büyüyen kent, 1980 yılı sonunda hemen hemen bugün-

kü görünümünü kazanmıştır. Bu dönemde kentin yerleşim sahasının büyümesi üzerinde nüfus artışının yanısıra ulaşım faktörünün de etkisi büyük ölçüde hissedilir. Nitekim aynı dönem içinde yapılan Bilecik-Ankara çevre yolu kentin kuzey yönüne doğru gelişen yerleşim alanları için önemli bir çekim noktası olurken, Eskişehir'i çevre il ve ilçelere bağlayan karayolları (Kütahya, Seyitgazi, Çifteler, Alpu, Mihaliççik...) boyunca da yeni yerleşim sahaları gelişmiştir. Diğer taraftan bu döneme kadar sanayi alanlarının kentin yerleşim sahası üzerindeki etkisi oldukça belirgin bir şekilde yansımaya rağmen 1970'li yıllarda kentin doğusunda Ankara karayolu üzerinde kurulan Organize Sanayi Bölgesinin etkisi şehirden uzak oluşu ve askerî sahaya yakınlığı nedeniyle kuvvetli değildir.

1950-60 yılları arasında kentin yerleşim alanlarını teşkil eden mahalleler daha ziyade bütünden kopuk bir özellik gösterirken bu devrede (1960-80) kopuk alanlar arasındaki boşlukların dolması ile yerleşim biçimi de değişmiştir. Ancak kent içinde ve çevresinde geniş sahalara kaplayan tarım alanları ile büyük fabrika sahaları yerleşimin yine de yer yer devamlılığını kesintiye uğratar (Şekil 8).

Diğer taraftan yerleşme düzeninde etkin olan bir faktör de belli zamanlarda şehirdeki yaşamı engelleyen seylaplardır. Nitekim Mart-1968 yılında karların erimesi ve devamlı yağış nedeniyle Porsuk çayının suları yükselmiş ve şehir içinden geçen debinin 220 m³/sn'ye ulaşmasıyla şehrin Porsuk kıyısındaki mahalleleri ve ticarethaneleri sular basmıştır. 7 ev yıkılmış, 90 ev hasar görmüş ve şehrin su tesisatı bozularak kent bir süre susuz kalmıştır. Aynı biçimde 1970 Mart-Nisan aylarında Porsuk çayının kent içinden geçen debisi 104 m³/sn'yi bulmuş, çaya yakın mahalleler ve kentin merkezindeki evlerin bodrum katlarını sular basmış, Sümer mahalesi ve Çukurçarşı'daki dükkânlar da sular altında kalmıştır.

Sayılan türden olumsuz olaylara rağmen, kentin yerleşme sahası, nüfus artışının yüksek oluşu ve diğer faktörlerin de etkisiyle (yeni karayolunun yapımı ve sanayi alanları) gelişmeye devam etmiştir. Öncelikle 1950-60 döneminde yerleşme çekirdekleri oluşturan plânlı veya kaçak konut alanları çevresindeki yoğunlaşma ile kentin devamlılık göstermeyen birbirinden kopuk yerleşim biçimi 1960'lı yılları sonunda ortadan kalkmaya başlamıştır. Ni-

tekim 1960-65 yılları arasında (49) yeni yapılan mesken sayıları incelendiğinde;

Çizelge 2 : 1960-65 yılları arasında mesken türü ve sayıları

Yıl	Ev	Apartman	Toplam
1960	751	36	787
1961	552	54	606
1962	465	35	500
1963	402	44	446
1964	616	103	719
1965	608	61	669

Ev tipi konutların sayısal olarak apartmanlardan fazla olduğu görülmüştür. Bu tip konutların yaygınlık göstermesi ise önceki dönemlerde gelişen mahalleler çevresindeki boş alanlar nedeniyle önemli bir yer sorununun olmadığını dolayısı ile ev tipi konutlar vasıtası ile yatay yönde yayılmanın fazla olduğunun açık bir göstergesidir. Ancak 1965'lerden sonra sözkonusu boş kısımlar giderek apartman şeklinde çok katlı yapılar ile dolmaya başlamış ve bu durum özellikle merkezi alanlar çevresinde daha belirgin bir hal kazanmıştır. Nitekim Akarbaşı ve Kırmızı toprak mahalleleri arasında meyva bahçeleri içinde 1-2 katlı bahçeli müstakil konutların yerini kooperatifler (DDY, SSK) veya şahıslarca yaptırılan apartmanların alması ile başlayan gelişme 1965'lerden itibaren yayılmanın 3-4 katlı apartmanlar vasıtası ile gerçekleşmesine neden olmuştur. Böylece öncelikle Taşköprü ve Savaş caddeleri arasında gelişen apartman tipi konut alanları Vişnelik mahallesinin kurulmasını sağlarken, kentte batı-güneybatı yönde alansal büyümesini sürdürmüştür. Görüldüğü gibi, yerleşmenin 1960-80 dönemindeki gelişimi kentin önceki dönemlerde gelişen mahalleleri çevresindeki boş alanlarda yatay yönde, kentiçi alanlarda ise iskanın yoğunlaşması ve boş alanların azalması nedeniyle dikey yönde gerçekleşmiştir.

Bu dönemde de, önceki dönemlerde sık sık ve çoğu kere aynı kelimelerle tekrarlandığı gibi, yerleşme sahalarının gelişmesi üye-

(49) Eskişehir Belediyesi, A.g.e., s. 17.

rinde nüfus artış hızının büyük rolü vardır. Bu artış üzerinde ise doğal nüfus artışının yanısıra şehre göç yoluyla gelenlerin katkısı büyüktür. Nitekim göç suretiyle gelenlerin %67'sini çevre il, ilçe ve köylerden, %33'ünü dış ülkelerden gelenler oluşturmuştur. Bu biçimde şehirde fazladan bir nüfus birikiminin olması ancak bu birikime karşı da kentin hazırlıksız bulunması, süratle kenar semtlerde gecekondu niteliği gösteren plânsız ve düzensiz bir yapılanmayı beraberinde getirmiştir. Eskişehir'dekine benzer durumun Türkiye'nin diğer büyük kentlerinde de yaşanması üzerine devlet, birtakım önlemler alma gereği duymuş ve bu amaçla 775 sayılı gecekondu kanunu çıkarmıştır (30.7.1966). Bu kanun hükümleri uyarınca Eskişehir'de yer alan gecekonduların islah edilmesi ve gecekondu bölgelerinin tespit edilmesi işlevini ise belediye yürütmüştür. Belediye öncelikle kentteki gecekondulaşmayı önlemeyi amaç edinmiş ve bu doğrultuda hareket ederek «1 ve 2 no.lu gecekondu önleme bölgeleri» tespit etmiştir. Bu bölgelerden 1 no.lu önleme bölgesi olarak tespit edilen Yıldıztepe'nin kamulaştırılması amacıyla açılan tezyidi bedel davası sonucu arazinin yüksek bir fiata vardığı görülerek sözkonusu sahanın kamulaştırılmasından vazgeçilmiş, bunun üzerine Tepebaşı mahallesi 2 no.lu önleme bölgesi olarak kabul edilmiştir. Sözkonusu sahanın İstanbul-Ankara çevreyolu üzerindeki 60.832 m²'lik sahasının 51.934 m²'si hazırlanan mevzii imar plânına göre sosyal konut ve kooperatif ünite konutlarının yapımına hazır duruma getirilmiştir. Ayrıca aynı kanun hükümlerine göre yoksul ve dar gelirlilik limiti içinde kalanlara kamu tesislerinin masrafları da dahil olmak üzere m²'si 30.54 liradan arsa tahsisi yapılmıştır (50). SSK., Emekli sandığı, Emlak Kredi Bankası ve İmar İskan Bakanlığı kredileri ile bu bölgede 1972 yılı sonuna kadar maliyet değeri 27.400 lira tutarında 554 ünitelik kooperatif alanı oluşturulmuş ve SSK blokları adını alacak konutların temeli de 1974 yılında atılmıştır. Aynı biçimde temeli 1978 yılında atılan ve işçilerin katılımları ile gerçekleştirilen «Mavi bloklar» aynı mahalledeki diğer kooperatif bloklarını oluşturur. Bu şekilde kuruluş kökeni gecekonduya dayanan Tepebaşı mahallesi gecekondu önleme bölgesi ilân edildikten sonra plânlı bir gelişim aşamasına giderek Uluönder mahallesi adını almış ve İstanbul-Ankara çevreyolunun kuzeyinde gelişerek kentin

(50) Eskişehir İl İmar Müdürlüğü— Eskişehir'de Gecekondu Sorunları, 1960-1968, Eskişehir, s. 22-23.

de bu yönde sahasını genişletmesini sağlamıştır. 4-5-6 katlı blok apartmanlar biçimindeki kooperatif blokları İsmet İnönü caddesinin güneyi, çevreyolunun ise kuzeyinde yer almış, sadece 16. sokak ve 5. cadde üzerindeki bahçelievler şeklinde bir yapı tarzı göstermişlerdir (Foto 9).

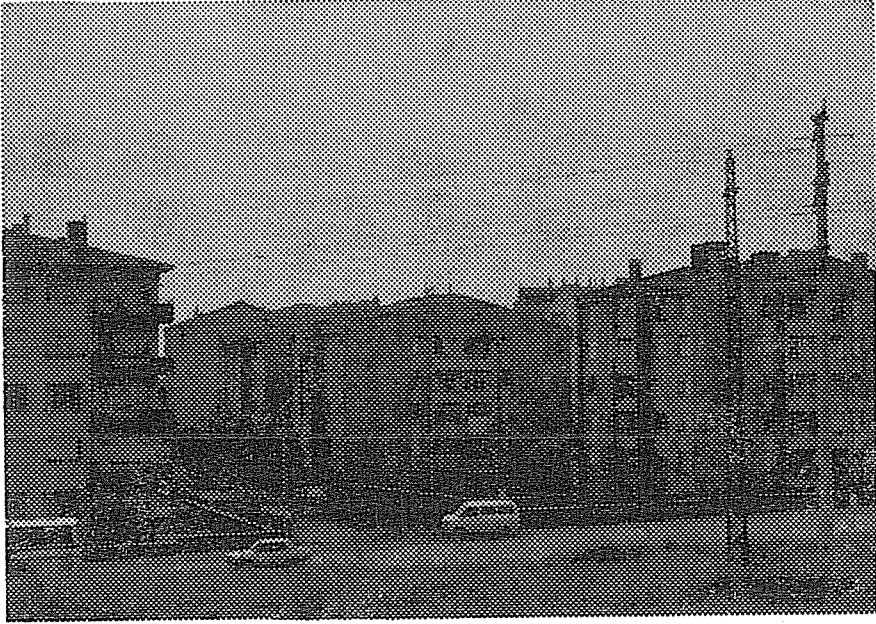

FOTO 9 : Büyük kısmı işçi kooperatif evlerinden oluşan Uluönder mahallesinin çevreyolu köprüsünden görünüşü

1960-80 döneminde kentin alansal büyümesini sağlayan kooperatif kökenli bir mahalle de Sümer mahallesidir. Önceki dönemlerde sebze ve meyve bahçesi olarak kullanılan, ancak belediyenin imar izni verilmesi ile yerleşime açılan Sümer mahallesinde DDY'nin işçilerine 1960-65 yıllarında yaptırdığı (Yörük, Fatih, Çaldıran, Batı sokakları) toplam 260 haneden oluşan bahçeli tek katlı kooperatif evleri mahallenin ilk nüvesini oluşturmuştur. Söz konusu kooperatif evlerinin yapımı ile kent Porsuk çayının güney sahili boyunca güneybatıya doğru genişlemiştir.

775 sayılı gecekondu kanunu uygulama yönetmeliğine dayanarak Eskişehir'de kurulmuş olup üyelerine İmar ve İskân Bakanlığınca arsa tahsisi yapılmış olan diğer kooperatif evleri ise kentin mevcut mahallelerdeki boş alanlar üzerinde yer almıştır.

Bunlardan bir kısmını resmi kurumların çalışanlarına yaptırdığı işçi ve memur evleri oluştururken bir kısmını ise çeşitli meslek gruplarına mensup kişilerin biraraya gelerek yaptırdığı kooperatifler meydana getirir. Nitekim kökeni kooperatiflere dayanan Os-mangazi mahallesinin batı kısmında 1965 yılında hava işçileri için yaptırılan 3 katlı «Havacılar kooperatifi» ile kentin batıya Kütahya demiryoluna doğru genişlemesi devam etmiştir. Aynı biçimde DDY ve DSİ'nin Kırmızıtoprak mahallesinin güneyinde yaptırdığı 4500 hanelik 4-5 katlı kooperatif blokları ile kentin Taşköprü caddesi boyunca batıya doğru genişlemesi hızlanırken, hava hastanesi doğusunda özel kooperatif tarafından yaptırılan 5 katlı 50 hanelik bloklar ile de mahalledeki boş kısımlar dolmaya başlamıştır.

Kökenini gecekonduların oluşturduğu ve 775 sayılı kanun hükümlerince 1 no.lu gecekondu bölgesi ilân edilen, ancak sonradan kamulaştırılmasından vazgeçilen Yıldıztepe mahallesinde ise 1975-76 yılları arasında subaylar için 400 konutluk lojmanlar yapılmış ve bu şekilde kentin Seyitgazi caddesi boyunca güneye doğru gelişmesi sağlanmıştır. Diğer taraftan kentin kuzeybatısında yer alan Yenibağlar mahallesinde de havacılar için yapılan 120 hanelik Hisar ve Çağdaş blokları kentin Cengiz Topel caddesinin batı yönünde fabrikalar bölgesine doğru ilerlemesini sağlamış, ayrıca özel kooperatiflerce yaptırılan 5'er katlı 40 hanelik Zümrüt blokları ile kent İsmet İnönü caddesinin doğusu boyunca gelişmiştir. Kentin eski yerleşim alanlarından olan Kurtuluş mahallesindeki kooperatif blokları ise Ziya Paşa caddesinin iki tarafı boyunca inşa edilen SSK'ya ait site halindeki bloklar ile sanayicilere ait (Murat ve İpek yapı kooperatifi gibi) kooperatifler oluşturmuş, bunlar da kentin doğu yöne olan gelişmesini etkilemiştir.

Diğer taraftan kentin doğu yönde gelişmesini sağlayan bir yapılaşma da Gökmeydan mahallesinde 1974 yılında sigorta işçileri için yaptırılan 300 hanelik 3-4 katlı blok apartmanlar ile 1980 yılında 6 katlı apartmanlar şeklinde yapılan Şahin ve Taşkın siteleri-dir. Bu siteler kentin Çifteler caddesinin kuzeyi boyunca doğuya doğru gelişmesini hızlandırmıştır. Aynı biçimde Gündoğdu mahallesinde Ankara karayolu üzerinde esnaf tarafından 1965'te yaptırılan 2-3 katlı 18 bloklu apartmanlar biçimindeki Terzi evleri ile 1978'de Terzievleri yanına yapılan bahçeli iki katlı evler kentin doğu yöndeki en uç yerleşim alanlarını oluştururken, Ye-

nidoğan mahallesinde de Uçak fabrikası işçileri için 180 hanelik havacılık kooperatifi yapılmıştır.

775 sayılı kanuna göre tespit edilen ve islah edilmesi mümkün olan gecekondular bölgelerinde de kooperatifler yapılmıştır. Bunlardan Büyükdere mahallesindekileri DDY tarafından yaptırılan 3 katlı 161 hanelik apartmanlar oluşturur. Kentin kuzey yönünde çevreyolunun güneyinde yer alan Fatih ve Kumlubele mahallesinde ise Sakarya caddesinin doğu yönünde DDY, şeker fabrikası ve DSİ'nin katılımları ile 1963-64 yıllarında yapılan bahçeli müstakil ev veya site halindeki konutlar da bu tip kooperatif alanlarına örnek oluşturur. Dar gelirli veya yoksul aileler için devletin kredi ve diğer yardımlarla yaptırdığı sosyal konutlar ise kentin Şirintepe mahallesinde Havacılar ve Maliyeciler yapı kooperatifleri tarafından blok apartmanlar ve iki katlı evler şeklinde inşa edilmiştir. Aynı biçimde Yeşiltepe mahallesinde de 70 hanelik Hisar merkez sitesi yapılmıştır. Söz konusu mahallelerdeki sosyal konutlar aracılığı ile kentin İ.T.İ.A.'nın kuzey yönündeki yayılması hızlanmıştır.

Kent gerek mevcut mahalleleri gerekse belediye sınırları içindeki boş alanlara imar izninin verilmesiyle gelişmesini plânlı bir biçimde sürdürürken yurtdışından gelen göçmenlerin oluşturduğu yeni yerleşim sahaları ile de alansal büyümesini devam ettirmiştir. Türkiye'nin 1968 yılında Bulgaristan'la yaptığı anlaşmaya istinaden 1969 yılında kente gelen göçmenler belediye sınırları içinde imar izni verilen boş sahalarda evler yaptırmışlardır. Nitekim Yıldıztepe ve Büyükdere mahalleleri arasındaki boş kısımlarda yapılan 117 hanelik 1-2 katlı göçmen evleri Göztepe mahallesinin ilk çekirdeğini oluştururken söz konusu iki mahalle arasındaki boş kısımlarda iskanın yoğunlaşmasını sağlayarak kentin alansal büyümesine katkıda bulunmuşlardır. Ancak bundan önceki dönemde de bahsedildiği gibi, kentin gelişimi sadece plânlı alanlar ile olmamış, kaçak yapılar vasıtasıyla da alansal büyüme devam etmiştir. Nitekim söz konusu dönemde ilk kez Şarhöyük ve Esentepe mahallesinde belediye ve hazineye ait arsalar üzerinde görülen kaçak yapıların sayısı 1955-60 yıllarından sonra hızla artarak diğer alanlara da sıçramıştır. Kentte kaçak yapıların oluşması üzerinde kırların ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan itici oluşmasının yanısıra Eskişehir'in sanayi alanında büyük bir atılım içerisine girmesinin payı büyüktür. 1960-80 döneminde de, sayılan faktörlerin yanısıra, nüfus artışı nedeniyle mesken ihtiyacının art-

ması ve buna bağı olarak yapı malzemelerindeki fiyat artışları ile arsa spekülasyonunun önüne geçilememesi gecekondulaşmayı teşvik etmiştir. Gerçekten de Eskişehir'in hızlı sanayileşmesi ve kente doğru olan göç hareketi karşısında spekülâtörler mesken yapılabilecek boş arsaları ellerine geçirmişler ve bu nedenle de fakir halk şehirde ev sahibi olabilmek için elde edememiş, ancak şehrin kenarındaki hisseli tapulu arsalar üzerine izinsiz olarak yapılan evler ile mülk sahibi olabilmişler, bu şekilde kentin dış çeperinde oldukça geniş bir saha kaplayan gecekonduların meydana getirmişlerdir.

Kentlerdeki gecekondular sayısının artması üzerine yürürlüğe sokulan 775 sayılı gecekondular kanununa göre, «imar ve yapı işlerini düzenleyen mevzuata ve genel hükümlere bağı kalmaksızın sahibinin rızası alınmadan kendisine ait olmayan arsalar üzerinde yapılan izinsiz yapılar» gecekondular olarak nitelendirilmektedir. Bu kanuna göre, Eskişehir'de gecekondular niteliği taşıyan konutların kümelendiğı bölgeler 1966 yılında belediyece saptanmıştır. Kent için yapılan bu sınıflandırmada ıslah ve önleme bölgeleri değerlendirilmiştir. Kentte 1966 yılında ayrılan ıslah bölgeleri ve bu bölgelerdeki konut ve nüfus miktarları Çizelge 3 ve 4'deki gibidir (51).

Çizelge 3 : Gecekondular Islah Bölgeleri

Takkalı (Gündoğdu mahallesi)	Mevzi	imar	plânı	vardır.
Bağlarderesi	»	»	»	yoktur.
Erenköy mahallesi	»	»	»	yoktur.
Şarhöyük mahallesi (2 kısım)	»	»	»	yoktur.
Zafer mahallesi (2 kısım)	»	»	»	vardır.
Sütlüce mahallesi	»	»	»	vardır.
Şirintepe mahallesi	»	»	»	vardır.
Büyüdere mahallesi (2 kısım)	»	»	»	yoktur.

(51) Eskişehir İl İmar Müdürlüğü, A.g.e., Eskişehir, s. 30-31.

Çizelge 4 : İslah bölgelerinde konut, nüfus miktarları

Bölgenin Adı	Konut Sayısı	Toplam Nüfus Miktarı
Takkalı (Gündoğdu mahallesi)	95	380
Esentepe (Sütlüce mahallesi)	2000	10.000
Şarhöyük mahallesi	600	3.000
Zafer (Kumlubel mah.) 2 kısım	900	4.500
Yenidoğan (Bağladeresi ve Erenköy Mah.)	150	750
Yıldıztepe (Büyükdere Mah.)	70	350
TOPLAM	3815	18.980

Görüldüğü gibi 1966 yılında tespit edilen 8 gecekondulu bölgenin bir kısmında mevzii imar plânı yoktur. Ancak bu durum arsa fiyatlarının ucuz olmasına neden olmuş ve gecekondulaşmayı teşvik etmiştir, ayrıca belediyenin imar izni olsun veya olmasın bu kısımlara götürdüğü birtakım kamu hizmetleri, vatandaşları 775 ve tapu mülkiyet kanunlarının boşluğundan yararlanarak imar kanununa aykırı konutlar yapmaya sevketmiştir. Nitekim 1966 yılında belediyece ıslah bölgesi olarak ilân edilen 8 bölge içinde konut sayısı ve nüfus miktarının en fazla olduğu mahalle önceki dönemde ilk gecekondulu alanı olarak gelişen Esentepe ve henüz bu mahalleye bağlı olan Sütlüce mahallesidir. Aynı tarihte kentteki toplam gecekondulu sayısı ise 2815'tir. Ancak yukarıda belirtilen nedenlerle gecekondulu sayıları hızlı artış göstermiştir (Çizelge 5) (52).

Çizelge 5 : 1970 Yılında Eskişehir'de gecekondulu sayıları ve nüfus miktarı.

Bölge Adı	Konut Sayısı	Nüfus Sayısı
Esentepe mahallesi	977	4.408
Şarhöyük mahallesi	912	4.280
Kumlubel mahallesi	702	3.700
Şirintepe mahallesi	692	3.170
Erenköy mahallesi	575	2.800
Takkalı mahallesi	911	4.310
Büyükdere mahallesi	512	2.815
Bağladeresi	510	3.317
TOPLAM	6.321	28.800

(52) Eskişehir Belediyesi : Faaliyet Raporları, 1970. Eskişehir, s. 10.

Çizelgeden de izlenebileceği gibi özellikle Takkalı bölgesi ile Büyükdere mahallelerinde 1966 yılına oranla gerek konut gerekse nüfus miktarlarında önemli artışlar olmuş, ayrıca kentte yer alan toplam gecekondulu sayısı 6.321'e ulaşarak yaklaşık 1.5 misli artmıştır. Aynı tarihlerde 6.785 sayılı imar kanunu gereğince zabıt tutulan ve 819'u yıkılan konut sayısını da bu rakkama eklersek 3-4 yıl gibi kısa bir süre içerisindeki gecekondulu miktarının yaklaşık iki misli bir artış gösterdiğini söyleyebiliriz ki, bu da kentteki gecekondulu türü yapılanmanın çok yüksek olduğunu ortaya koyar.

1960-80 döneminde gecekondulu alanları kentin hemen hemen her yönüne dağılmış durumdadır. Bu alanlardan en geniş saha kaplayanı Ankara-Bilecik çevreyolunun kuzeyinde yer almıştır. 1950-60 döneminde sözkonusu karayolunun kuzeyinde gelişen tek mahalle Esentepe mahallesiydi. İlk kurulduğu zaman imar izni olmayan bu mahallenin sonradan belediye tarafından ıslah bölgesi ilân edilip mevzii imâr plânının yapılması ve bazı kamu gereksinimlerinin de karşılanması bu mahallede gecekondulu türü yapıların sayısını hızla arttırmıştır. Bu biçimde Sakarya caddesinin batısından İstiklâl caddesine doğru gelişen konut alanlarının sayısındaki artış Esentepe mahallesinden ayrılan Sütlüce mahallesinin kurulmasına neden olmuştur (1964). Gecekonduların kent merkezine ve çalışılan yere kolay ulaşılabilirliğini sağlayan ana caddeler kenarında gelişme eğilimi bu kez de konutların İstiklâl caddesinin batı yönünde yoğunlaşmasını hızlandırmış ve 1970 yılında Sütlüce mahallesinden ayrılan ve İ.T.İ.A. nin kuzeyinde oldukça geniş bir saha kaplayan Yeşiltepe mahallesinin kurulmasını sağlamıştır (Foto 10). Yine İ.T.İ.A. nin batı-kuzeybatısında Zincirlikuyu köyüne ait arsalar üzerinde 150 m²'lik parselasyonlar yapılarak inşa edilen ve Örme sokak ile Köy yolu arasında yer alan az sayıdaki konutun 1970'li yıllarda İsmet İnönü caddesine doğru gelişmesi, diğer gecekondulu kökenli bir mahalle olan Şirintepe mahallesinin kurulmasına neden olmuştur.

1950'li yıllarda Muttalıp yolunun doğusu ile Eskişehir-Ankara demiryolu arasında kalan sahada gelişen ve gecekondulu kökenli bir mahalle olan Şarhöyük mahallesinde de 1970'li yıllarda yapılan Bilecik-Ankara karayolu gecekondulaşmayı teşvik etmiştir. Bu biçimde Şarhöyük mahallesinden doğu-kuzeydoğu yöne gelişen gecekondular belediye tarafından mera sahası olarak tahsis edilmiş alanlar üzerinde yayılmaya başlamışlardır. 1975 yılında Şarhöyük

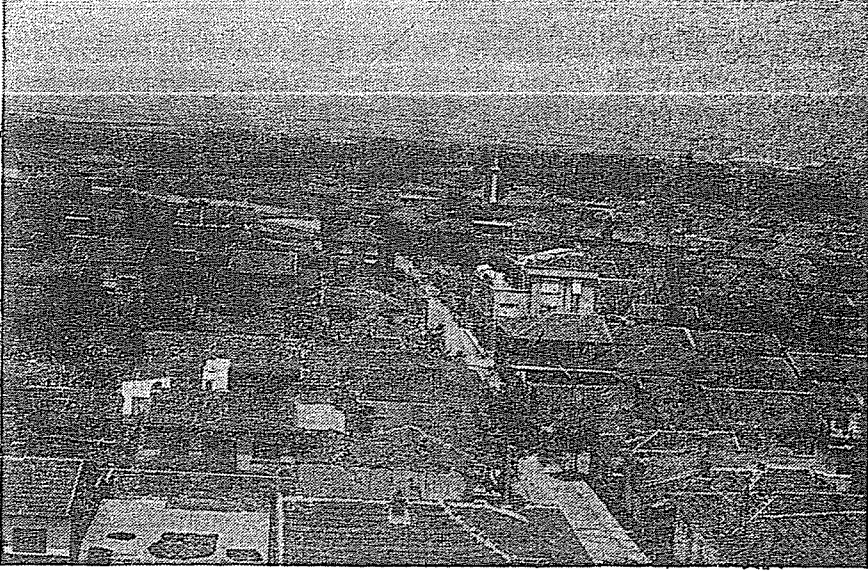

FOTO 10 : Yeşiltepe mahallesi sokaklarından görünüş.

mahallesinden ayrılan Fevzi Çakmak mahallesi adını alan, sözkonusu kaçak yapılar, böylece mahallenin ilk nüvesini oluşturmuşlardır. 1950-60 döneminde Ömerağa mahallesinden ayrılarak gelişen gecekondü kökenli bir mahalle olan Tunalı mahallesinin de kuzeyinden geçen çevreyolu diğer mahallelerde olduğu gibi yerleşimin gelişme yönünü tayin etmiştir. Nitekim sözkonusu mahalleden kuzeye doğru gelişen gecekondular önce Fatih mahallesinin (1964) daha sonra da Kumlubele mahallesinin kurulmasını sağlamışlardır.

Görüldüğü gibi 1960-80 döneminde kuzey yönde gelişen mahallelerin kurulmasında çevreyolu büyük etken olmuştur. Böylece kentin yerleşim sahası gecekondular vasıtası ile yeni karayolunun kuzeyinde oldukça önemli bir gelişme göstererek 1980 yılı sonunda bugünküne yakın bir görünüm kazanmıştır.

Kentteki diğer gecekondü alanı ise şehrin doğusunda Çifteler caddesinin güneyinde yer almıştır. Bu alanda gelişen ve 1966 yılında mahalle olma özelliği kazanan ilk mahalle Erenköy'dür. Erenköy mahallesinde Yıldırım caddesi veya Mamuca köy yolunun batısında gelişmeye başlayan gecekondular kısa sürede Yenidoğan

mahallesinin doğusunda yer alan sanayi çarşısının güneyindeki konutlar ile birleşek sayılarını arttırmışlardır. Bu biçimde 1970'li yıllarda Mamuca yolunun doğusuna sıçrayarak hızlı bir gelişme prosesi içersine giren konutlar 1974 yılında Erenköy mahallesinden ayrılan Emek mahallesinin de ilk nüvesini oluşturmuşlardır. Kentin bu kesiminde genellikle sanayi çarşısının etkisiyle gelişen gecekondü kökenli mahallelerden bir diğeri de Huzur mahallesidir. Bu biçimde sözkonusu mahalleler ile kent güneydoğu yönde alansal büyümesini sürdürmüş ve Ankara yolu boyunca doğruya doğru gelişmiştir. Ayrıca yine bu dönemde kent sınırları içinde gelişen diğerkondu alanları da büyük ölçüde gecekondü kökenli mahalleler çevresindedir. Nitekim kentin güneyinde yer alan Yıldıztepe mahallesinin güneyinde Büyükdere mahallesinin ise doğusundaki Gültepe mahallesi bu tip alanlara bir örnek oluşturur. Sözkonusu mahalledeki gecekondular Seyitgazi yolunun batısında gelişmeye başlayarak kentin yerleşme sahasını güney yönde ilerletmişlerdir. Aynı biçimde Sarısu kanalının güneyinde Eskişehir'in köylerinden gelenlerin oluşturduğu gecekondü kökenli bir mahalle Sazova mahallesi de 1970'li yıllarda kurulmuştur. Bu mahalledeki konutların Ulubatlı (Sazova) caddesi boyunca batıya doğru yayılması, kentin batı-güneybatı yönde gelişmesini sağlamıştır.

1970'li yıllarda gelişen ve gecekonduların çoğunlukta olduğu diğerkondu bir mahalle ise Ertuğrulgazi caddesinin batısında yer alan Çamlıca mahallesidir. Baksan sanayi sitesinin etkisiyle 1975'ten itibaren kuzeye doğru gelişmeye başlayan mahalle kentin alansal büyümesini batı-kuzeybatı yönde sürdürmesini sağlamıştır.

Kentin yerleşim sahası gelişmesini, plânlı ve kaçak konut alanları ile yukarıda belirtilen biçimde sürdürürken, ekonomik alanda da yeni yatırımların yapılması sosyo-ekonomik yönde gelişmenin devamını sağlar. Bu dönemdeki en büyük ve en önemli gelişme ise sanayi alanında olmuştur. 1970'li yıllara girerken sermaye ve yatırım açısından güçlenen Eskişehir özel sektör sanayicileri aynı zamanda imalat sanayi alanında da yeterli bilgi birikimine kavuşmuşlardır. Ayrıca kent gerek lokasyon faktöründen kaynaklanan özelliği ile İstanbul-Ankara gibi büyük pazarlara yakın oluşu gerekse üretilen malın taşınmasında kara ve demir yolunun varlığı ile sanayinin gelişmesine elverişli durumdaydı. Diğerkondu taraftan kentte imalât sanayi alanında ustalaşmış bir işgücü potansiyeli vardı. Tüm bu olumlu faktörlerin yarattığı koşullar

sanayicilerin 1968 yılında Eskişehir sanayi odasını kurmalarını sağlamıştır. Ancak kentte sanayi tesislerinin kurulmasını sağlayacak boş alanlar konut alanlarının gelişmesi nedeniyle oldukça azalmış, ayrıca kent içi alanlardaki boş arsalarda fiat oldukça yükselmişti. Bu durum sanayicilerin bir araya toplanma zorunluluğunu yaratmış ve kentin dışına yerleşmeye itmiştir. Bu etkenler sonucunda sanayiciler kendileri için en uygun yeri seçmişler ve kentin nispeten uzağında yer alarak şehrin de plânlı gelişme özelliği kazanmasına neden olmuşlardır. Nitekim tüm bu sayılan faktörlerin birleşmesi ve sanayi odasının da öncülüğü ile 1973 yılında kentin 12 km. kadar doğusunda Ankara karayolu üzerinde 1000 dönümlük bir saha organize sanayi bölgesine ayrılmış ve 1975 yılında sanayicilerin hizmetine girmiştir. Büyük sanayi tesislerinde olduğu gibi küçük sanayi alanında da bir organizasyon dönemine girilmesi kentin kuzeyinde Uluönder mahallesi sınırları içinde 1980 yılından itibaren faaliyete geçen Baksan sanayi sitesinin kurulmasını sağlamıştır (Şekil 8).

Kentin konut yerleşim alanları içindeki boş alanlar üzerinde yer alan diğer sanayi tesisleri ise genelde 1970 yılından önce kentte yerleşmiş olanlardır. Nitekim 1965 yılında özel sektörden kurulan Eston beton direk fabrikası, 1965 yılında kurulan Yem fabrikası, 1968'de kurulan Cici şekerleme fabrikası, 1961 yılında küçük bir imalâthaneyken 1976 yılında Amerikalıların ek bir bina yapması ile gelişen Eti bisküvi fabrikası bu tip sanayi kuruluşlarına örnektir. Ayrıca 1956'da Eskişehir basma fabrikası adıyla kurulan fabrika sermaye yetersizliği nedeniyle 1968'de Sümerbank'a satılmış ve Sümerbank basma sanayi müessesesi adını almıştır. İplik, dokuma ve konfeksiyon üretimine geçen bu durumun Eskişehir ekonomine önemli katkıları olmuştur.

Mekansal Kullanım

1960-80 döneminde Eskişehir kentinin kazanmış olduğu peyzaj, önceki dönemlerdeki görünümün adeta daha geniş bir sahaya yayılmış biçimidir. Sözkonusu yıllar arasında geçen 20 yıllık süre içinde nüfusun iki misli artmasına bağlı olarak konut alanları daha yayılmış, yoğunluk kazanıp hakim kullanım biçimi olarak kent içi arazi kullanımında ağırlıklı payını devam ettirmiştir. Konut alanları gibi diğer kullanışlardan olan ticarî birimler yeni konut alanları ile birlikte sahasını genişletmiş veya merkez çevresindeki

alanlarda olduğu gibi yoğunlaşmıştır. İ.T.İ.A.'nin kentin kuzeyindeki Yunus Emre kampusüne taşınması ile birlikte kentte yeni bir fonksiyon sahası ortaya çıkmıştır. Bu biçimde konut, sanayi ve eğitim alanlarında yoğunlaşma ve yayılma gözlenmesine karşın tarım alanlarının kent için arazi kullanımındaki payı ise önceki dönemlere oranla daralmıştır.

Diğer taraftan aynı dönemde açılan Bilecik-Ankara çevreyolu yerleşmelerin gelişmesini teşvik ederek karayolu ulaşım sisteminin mekansal kullanım üzerindeki etkisini de arttırmıştır. Bunun yanı sıra yeni yerleşim alanlarına kamu ve özel ulaşım araçlarının seferler yapmaya başlaması ve ulaşım araçlarının gerek adet gerekse sefer ve hat sayılarını artırması kentin yayılma göstereci yerleşme sahalarının yoğunlaşmasında etken olmuştur.

Şimdi 1960-80 döneminde bütünüyle büyüyen ve gelişen kullanımları inceleyelim (Şekil 8).

Konut Alanları : 1960-80 döneminde konut alanları kentteki hakim kullanım biçimini oluşturmaktadır. Bu devrede kentteki tarım sahaları ile boş alanların büyük kısmında konut yapılaşması görülür. Bu biçimde kentte yeni yerleşime açılan kısımlarda gerek planlı yapılar (kooperatifler) gerekse gecekondular yayılma gösterirken önceki dönemlerde gelişmiş yerleşim alanlarında ise yoğunlaşma gözlenir. Mevcut yerleşim alanlarındaki yoğunlaşma apartman türü yapıların kent içi arazi kullanımındaki payını daha da arttırmıştır. Nitekim Hacı Seyit, Mamure, M. Kemal Paşa mahallesi gibi kentin eski yerleşim alanlarında tek katlı bitişik nizamlı evler arasına sıkışmış 4-5 katlı apartmanlar Mamure mahallesinde sokak aralarına kadar girmiş, Hacı Seyit mahallesinde Zübeyde Hanım ve Muttalip caddeleri üzerine serpişmiş, M. Kemal Paşa mahallesinde Sivrihisar ve Muttalip caddelerinde yer almıştır. Aynı biçimde kentin daha sonra kurulmuş diğer mahallelerinde de apartmanlaşma dikkati çeker. Akarbaşı, Vişnelik ve Cumhuriye mahallesinde hemen hemen tüm cadde ve sokaklar üzerinde Alanönü mahallesinde Bağladeresi sokak üzerinde, Eskibağlar mahallesinde yer yer Cengiz Topel ve Zübeyde Hanım caddelerinde Gökmeydan mahallesinde Çifteler ve Ondokuz Mayıs caddelerinde, Kurtuluş mahallesinde Ziya Paşa, Yunus Emre caddeleri ile Çifteler caddesinin güney kısmında, Osmangazi mahallesinde Çetinkaya ve Kütahya caddeleri üzerinde, Yeni mahallede

Sivrihisar caddesi boyunca, Yenibağlar mahallesinde ise sokaklar üzerinde bu tip alanlara rastlanır (Foto 11).

FOTO 11 : Yunus Emre caddesinden görünüş.

Kentte apartmanlar vasıtasıyla konut yoğunluğu artış gösterirken, şehrin eski yerleşim alanlarından olan Odunpazarında da gerek toplumsal gerekse mekansal kullanım bakımından değişimler gözlenmiştir. Nitekim geçmiş dönemlerde Eskişehir'in zengin halkının yerleşim sahası olan Odunpazarı bu dönemde alt gelir gruplarının ikamet alanı olması nedeniyle toplumsal bakımdan değişime uğramış, bakımsız ve yıpranmış binalar ise kentin bu kesimdeki görünümünü büyük ölçüde değiştirmiştir. Diğer taraftan güneydeki tepede yer alan Bademlik tesisleri ile DMMA'sini kent merkezine bağlayan Şeyh Sahabettin caddesinin açılışı sırasında tarihsel değeri olan bazı konutların yıkılması ile geçmişin konut alanları ulaşım sistemine dönüşmüş, ayrıca bu kesimin merkezi alanlara yakın oluşu nedeniyle konut dışı kullanımlar için talepler artmış ve bu durum Odunpazarını mekansal kullanım bakımından bir ölçüde değişime uğratmıştır. Ancak Odunpazarı'nın tarihi sit alanı olduğu gerekçesiyle bu şekilde kullanımına son verilmiş ve saha koruma altına alınmıştır. Diğer taraftan kentte nüfus artışına paralel olarak yeni gelişen plânlı ve gecekondü türü konut alanlarına da rastlanmaktadır.

Planlı Konut Alanları genellikle kamu kuruluşları veya özel kesim tarafından yaptırılmıştır. Bunlar 775 sayılı gecekondu kanununa göre ıslah bölgesi ilân edilen mahallelerde (Uluönder, Büyükdere, Fatih, Kumlûbel, Şirintepe, Yeşiltepe mahalleleri), belediyece mevzii imar plânı yapılarak yerleşime açılan kısımlarda (Göztepe ve Sümer mahalleleri) veya mevcut mahallelerdeki boş alanlarda (Kırmızıtoprak, Yenibağlar, Vişnelik, Osmaniye, Yıldıztepe, Kurtuluş, Gökmeydan, Gündoğdu, Yenidoğan mahalleleri) yer almışlardır. Bu konut alanlarının dağılışı yerleşme sahasının gelişmesi bahsinde ele alındığı için burada tekrar incelenmemiştir. Ancak sözkonusu konut alanlarının yerleşme dokusu kent içi alanlardan farklıdır. Bu kısımlarda kent içi alanlardaki gibi bitişik nizamlı yapılara rastlanmaz, apartman blokları veya tek katlı yapılar arasında bahçe tipi boşlukların olması, yerleşme dokusunun nispeten gevşek bir özellik kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca konut yapımına izin verilen bu alanlarda mevcut yol bağlantıları yoksa bu da konut sahipleri veya yapı kooperatiflerince tamamlanarak kent içi alanlara oranla nispeten daha geniş iç yol sistemleri gelişmiştir.

Gecekondu Alanları ise önceki dönemde olduğu gibi kentin dış çeperinde ya hisseli tapulu arsalar ya da şahısların kendi arşaları üzerine imar izni almadan yaptırdıkları konutlar ile sahalarını genişletmişlerdir. Gecekondu sahalarının gelişmesi üzerinde 1966 yılında yürürlüğe giren 775 sayılı kanunun etkisi büyüktür. Nitekim bu yasa hükümlerine göre, gecekonduların çoğunlukta olduğu alanlara ıslah plânlarının getirilmesi eski mevcut gecekondu alanlarının yayılmasına neden olmuştur (Esentepe mahallesinin gelişmesi ile Sütlüce, Şarhöyük mahallesinin gelişmesi ile Fevzi Çakmak mahallesi, Tunalı mahallesinin gelişmesi ile Zafer, Kumlûbel mahalleri, Yıldıztepe ve Büyükdere mahallelerinin gelişmesi ile Gültepe mahallesi). 1960-80 döneminde gelişen gecekonduların yoğunluk gösterdiği alanlar, İ.T.İ.A.'sinin arkasından başlayıp çevreyolunun kuzeyi boyunca uzanan saha Çifteler caddesinin güneyindeki alan (Emek, Huzur, Erenköy ve 71 evler) ile Sazova ve Çamlıca mahalleleridir. Bu alanlardan kuzeydeki saha ile Çifteler caddesinin güneyindeki gecekondu hem alan bakımından geniş hem de devamlılık kazanmış durumdadır. Diğerleri ise Sazova mahallesinde olduğu gibi tarım alanları veya Çamlıca mahallesindeki gibi plânlı alanlar (Baksan sanayi sitesi ve Ertuğrulgazi mahallesi) arasına sıkıştığından süreklilik göstermez. Söz-

konusu gecekondulu alanlarındaki konutların büyük çoğunluğunda ağaç direkler ve kerpiç yapı malzemesi kullanılmış, pencere kapı gibi kısımlar ise yıkılan binalardan elde edilmiştir. Bu konutlardan sayısı 3050 civarında tespit edilenler 3 odalı, W.C. ve mutfaklı bulunan niteliği iyileştirilmiş gecekondulu biçimindedir (Uluönder mahallesi). 2900 kadarı iki odalı ve mutfaktan oluşmuş tuvaleti dışarıda bulunan yapılar şeklindedir (Kumlubel, Büyükdere mahallesi). 1270 civarında olanı ise bir hol ile tek odadan oluşmuş ve ek bir inşaat yapılmadan islah edilemez durumdadır (53).

Bu alanlardaki yerleşme dokusu başlangıçta birbirinden kopuk ve arada boşlukların bulunduğu evler ile gevşek bir özellik göstermektedir. Daha sonra aralarındaki boşluklar dolmakta çoğu kere bitişik nizamlı yapıya dönüşmektedir. Bu konutlar arasındaki yol dokusu ise çoğu kere kullanıla kullanıla açılan patikalar ile oluşmakta, kullanılan bu yollar zamanla islah edilerek sokak ismi almakta ve mevcut ulaşım yollarına bağlanmaktadır.

Ekonomik Kullanım Alanları : Kentin ekonomik kullanım alanları içinde en dar saha kaplayanı tarım alanlarıdır. Tarım alanları genellikle kentin dış çeperindeki mahallelerde henüz konut kullanımına dönüşmemiş alanlarda yayılma göstermiştir. Bu mahallelerden Vişnelik (vişne ağaçları) Gündoğdu (şeftali ağaçları) mahallelerinde yer yer meyva ağaçlarına rastlanırken, Vişnelik, Gültepe, Sümer ve Kırmızıtoprak mahalleleri(pırasa, havuç, lahana, domates, biber, salatalık, tazefasulye, marul, maydanoz vb) sebze tarımına ayrılmıştır. Ayrıca şeker fabrikasının sahası olan oldukça geniş bir alan ile Gökmeydan, Gündoğdu, Emek ve Sazova mahallelerinde ise şeker pancarı, Sazova, Emek, Çamlıca, Gündoğdu, Gökmeydan mahallelerinde tahıl tarımı yapılmaktadır. Tarım alanları dışında Fevzi Çakmak ve Gündoğdu mahallelerinde olduğu gibi bazı alanlar da mera sahası olarak kullanılmıştır. Kentteki mahalleler haricinde, şehir sınırları içinde Kütahya caddesi ve Porsuk çayı arasında yer alan çiftliklerde tarım yapılmış ve bu alanlardan elde edilen ürünler semt pazarlarında alıcı bulmuştur.

Ekonomik kullanım alanları içinde en geniş saha kaplayanı sanayi alanlarıdır. Bu dönemde Organize sanayi bölgesinin açılması ile plânlı bir gelişme aşamasına giren sanayi tesisleri aynı za-

manda belli bir saha üzerinde toplanmış ve yoğunlaşmışlardır. Nitekim Ankara karayolunun kuzey kesiminde 1000 dönümlük bir sahada kurulan toplam 39 kuruluşa ayrılan ilk kısım 1980 yılında 37 fabrikanın yer alması ile hızla dolmuştur. Arçelik A.Ş. dışında Eskişehir dışı sermaye yatırımının olmadığı organize sanayi bölgesinde orman ürünlerine dayalı kâğıt, mobilya, gıda ürünleri, kimya, makina araç ve gereçleri, metal eşya sanayi gibi sanayi kollarına ait fabrikalar yer almıştır. Ayrıca bu dönemde organize sanayi bölgesi dışında kurulan diğer büyük tesisler Ankara-Alpu yolu kavşağında yer alan Eston beton direk fabrikası, Kütahya caddesi doğusundaki Yem sanayii, İsmet İnönü caddesindeki Eti bisküvi fabrikası ve Cici şekerleme fabrikası gibi kuruluşlardır. Baksan sanayi sitesi adı altında kurulan 697 işyeri kapasiteli küçük sanayi sitesi de kent bünyesinde yer almıştır. Mobilya, doğrama, marangoz, boya, soba ve oto tamir gibi atölyelerin bulunduğu bu sanayi sitesi Uluönder mahallesi sınırları içinde çevreyolunun batı-güneybatısındadır.

Sözkonusu sanayi tesisleri içersinde Organize sanayi bölgesinde yer alan kuruluşlar ile Eti bisküvi fabrikası ve Eston beton direk fabrikasının ticari ilişkilerinin hemen hemen ülke çapında olması kentin etki alanını önemli ölçüde genişletmiş, Baksan sanayi sitesi ise ilişkilerin kent içi alanlara ve çevre il ve ilçelere yönelik olarak sürdürmüştür.

Kentiçi tüketime yönelik hizmet veren ticarethaneler sahalarını kentin gelişmesine paralel olarak genişletmiş, aynı zamanda da mevcut sahalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim Bursa (İsmet İnönü) -Sivrihisar caddeleri ana eksen olarak kabul edildiğinde bu eksenin kuzeyindeki Sakarya, Cengiz Topel, Ferahiye, Dumlupınar ve Muttalip caddeleri ile, güneyindeki Süleyman Çakır ve İki Eylül caddeleri, önceki dönemde, ticarethanelerin toplandığı alanları oluşturmuştur. Bu dönemde ise adı geçen caddeler üzerinde ticarethane sayıları artarak yoğunlaşma göstermiştir. Daha sonraki zamanda da Muttalip ve Sakarya caddelerinin çevreyoluna doğru uzanan kısımları üzerinde (Bahçelievler, Şarhöyük, Ömer ağa, Zafer mahalleleri ile Tunalı, Fatih mahalleleri arasında kalan kısım) yeni ticarethaneler gelişmiştir. Ayrıca Atatürk caddesi (Akarbaşı ve Arifiye arasında kalan kısmı), Yunus Emre caddesi ve Asarcıklı caddesi (Kurtuluş mahallesinde kısım) mobilya atölyeleri, Sivrihisar caddesi üzerinde kereste ve biriket atölyeleri, Cengiz Topel caddesi (Yenibağlar mahallesinde kalan kısım) ve Sa-

karya caddesi üzerinde ise (Tunalı ve Kumlulbel mahalleleri arasında kalan kısım) odun ve kereste depoları yer almıştır. Merkezi alanlar ve çevresindeki ticarethanelerin yanısıra kentin diğer mahallelerindeki küçük çaplı dükkanlar (berber, bakkal, tuhafiye, kasap vb) günlük gereksinimleri karşılamışlar, ancak bunlar haritaya yansiyacak derecede yoğunluk kazanmamışlardır.

Diğer taraftan kentin ekonomik ilişkiler kurduğu çevre ilçe ve köylerden gelen ürünler ise semt pazarlarında satılmış ve pazarların sokak aralarında kurulmaları ile ulaşım sistemleri belli günlerde geçici ekonomik kullanım alanlarına dönüşmüştür. Nitekim Bahçelievler mahallesinde (Aytaç ve Civa sokak) Osmangazi ve Mamure mahalleleri, Vişnelik mahallesi (Gül sokak) Tunalı mahallesi ve Odunpazarı-Kırmızıtoprak (Ercan sokak)'ta kurulan pazarlar bu tip alanlara örnek oluşturur, ayrıca Hoşnudiye mahallesinde İsmet İnönü caddesi üzerindeki toptancı hali özellikle Adana, Mersin, Antalya, İzmir, Bursa, Adapazarı, Kastamonu ve Sakarya çevresinden gelen yaş ve kuru sebze-meyveyi kent içindeki dükkânlara ve Kurtuluş mahallesindeki Ziya Paşa caddesi üzerindeki belediye pazarına dağıtarak kent halkının gıda gereksinimini karşılamıştır.

Ulaşım : 1960-80 döneminde demiryolu genel sistem içindeki payını hiçbir değişiklik olmadan korumuştur. Karayolu ulaşım sisteminde ise büyük yenilik diğer bir deyişle gelişme Bilecik-Ankara çevreyolunun hizmete girmesi ile olmuştur. Çevreyolu karayollarının kent içi arazi kullanımındaki payını arttırması yanında kentin yerleşme sahasının gelişmesi üzerinde de itici bir etki yaratmıştır. Karayolu bakımından diğer yenilikler ise İsmet İnönü caddesi üzerinde araçların demiryolunu geçtikleri kısma yapılan üst geçit ile Odunpazarını merkeze bağlayan Şayh Şahabettin caddesinin açılmasıdır.

Karayolu ulaşımının gittikçe önem kazandığı bu dönemde 100 otobüs alabilecek kapasitedeki otogarın açılması (1963) ile kent içi arazi kullanımında yeni bir saha daha ortaya çıkmıştır. Kurtuluş mahallesinde Yunus Emre ve Asarcıklı caddeleri üzerinde yer alan otogar 17 adet otobüs acentesi, 40 tane dükkân, 2 adet bayi, 1 postahane, 1 banka, 60 kişilik bir otel ve 100 kişilik bir lokantanın açılmasına da neden olmuş ve kentte yeni bir ticari fonksiyon sahasının gelişmesini sağlamıştır.

Diğer taraftan kent içi ulaşımında da kamu veya özel kesime ait ulaşım araçları hat ve sefer sayılarını arttırmıştır. Bu durum ise yerleşmelerin yoğunlaşmış ve yayılmış olmaları ile yakından ilgilidir. 1967 yılında tekrar devreye giren toplam 63 adet belediye otobüsünün ana duraklarını Odunpazarı ve Kızılay oluşturmuştur. Bu dönemdeki otobüs şebekesinin hatlarının şehir içindeki dağılımı ise şöyledir:

İstasyon-Karapınar	Kızılay-Emek
Odunpazarı-Yeşiltepe	Odunpazarı-Çamlıca
Odunpazarı-Ertuğrulgazi	Kızılay-Gültepe
Odunpazarı-Tunalı-Kumrubel	Odunpazarı-Muttalip köyü
Odunpazarı-Küçük sanayi	Kızılay-Huzur
Odunpazarı-Şeker fabr.-Sanayi çar.	Odunpazarı-Şirintepe
Odunpazarı-Esentepe	Bademlik-Akademi
Yıldıztepe-Sümerevleri	Odunpazarı-Beşevler
Kızılay-Erenköy	Kızılay-Radar
Odunpazarı-Ömür	Kızılay-71 evler
Odunpazarı-Şarhöyük	Anadolu Üniv.-İstasyon
Kızılay-Gündoğdu	Bademlik-Vişnelik
	Odunpazarı-SSK İşçi Evleri (Uluönder)

1966-67 yıllarında belirgin bir şebekede çalışmaya başlayan minibüslerin de uzak ve işçi ailelerinin oturmakta olduğu semtlere hizmet götürmesi hem belediye otobüsünün yükünü azaltmış hem de kent içi ulaşım fonksiyonu üzerinde etken olmuştur. Bu dönemde minibüslerin çalıştıkları hatlar itibarıyla dağılımı ise;

-Tunalı-Kuyubaşı-Hastane ,Erenköy-Sanayi çarşısı-Kuyubaşı

-Tepebaşı-Ertuğrulgazi-Askerlik şubesi-Yıldıztepe

-Esentepe-Sütlüce-Köprübaşı

Diğer Kullanışlar : 1960-80 döneminde kentteki en yeni fonksiyonlardan biri eğitim alanında gerçekleşmiştir. Çevreyolunun kuzeyinde önceleri askeri saha (Atış alanı) olarak kullanılan Topçular mevkiine 1967-68 öğretim yılında İ.T.İ.A.'nin taşınması ile kentte ilk kez eğitime özellikle de bir yüksek öğrenim kurumuna geniş bir saha ayrılmıştır. İktisadî Ticari İlimler, Eczacılık, Kimya ve Eğitim Enstitüsü gibi çeşitli fakülte ve yüksek okulları bünyesinde barındıran Yunus Emre kampüsü yanında Bademlik'teki D.M.M.A. ve Çifteler caddesi üzerindeki Tıp Fakültesi ile yüksek öğrenim kurumlarının kent içi arazi kullanımındaki payı artmıştır. 1979-80 ders yılı itibarıyla toplam 405 öğretim üyesi ve

8809 öğrencisinin bulunduğu İ.T.İ.A.'si Y.Ö.K. yasası ile Anadolu Üniversitesi'nde dönüşerek bölgenin önemli bir eğitim kurumu haline gelmiş ve kent dışı alanlara da hizmet vererek kentin eğitim alanındaki etkisini büyük ölçüde genişletmiştir.

Anadolu Üniversitesi dışında bu dönemde yeni eğitim vermeye başlayan ilk ve orta dereceli okulların dağılımı ise şöyledir: Akarbaşı mahallesinde Milli Zafer İlkokulu (1964), Cumhuriyet lisesi (1973) ve II. Meslek lisesi; Büyükdere mahallesinde Battalgazi İlkokulu (1972); Çamlıca mahallesinde Çamlıca İlkokulu (1974), Kıbrıs İlkokulu (1978), Sağır ve Dilsizler Okulu (1970); Orhangazi mahallesinde Aziz Bolet İlkokulu (1965), Edebali İlkokulu (1978), Emek mahallesinde Emek İlkokulu (1980), Mehmetçik İlkokulu (1978), 24 Kasım İlkokulu; Erenköy mahallesinde Mareşal Fevzi Çakmak İlkokulu (1968), Zübeyde Hanım İlkokulu (1975); Ertuğrulgazi mahallesinde Reşatbelli İlkokulu (1962); Esentepe mahallesinde Mimar Sinan İlkokulu; Fevzi Çakmak mahallesinde İsmet Paşa İlkokulu (1965-66); Göztepe mahallesinde Battalgazi Ortaokulu (1974); Gündoğdu mahallesinde Ali Fuat Cebesoy ilkokulu (1970); İhsaniye mahallesinde Atatürk Ortaokulu (1962); Kırmızı toprak mahallesinde Porsuk İlkokulu; Kumlubel mahallesinde Bahçelievler Lisesi (1978); Osmangazi mahallesinde Osmangazi Ortaokulu (1965), Kanatlı Lisesi (1967); Sazova mahallesinde Sazova İlkokulu (1976); Sümer mahallesinde Birlik İlkokulu (1965); Sütlüce mahallesinde Ziya Gökalp İlkokulu (1963); Fatih mahallesinde Atatürk ve Hürriyet İlkokulları; Şarkıye mahallesinde Turan İlkokulu (1969), Yeşiltepe mahallesinde Yeşiltepe İlkokulu, 27 Mayıs İlkokulu; Yıldıztepe mahallesinde Havacılar İlkokulu (1968); Zafer mahallesinde Yavuz Selim İlkokulu (1965); Dede mahallesinde Süleyman Çakır Öğretmen Okulu (1962-63); Yenidoğan mahallesinde Sağlık Koleji ve Ebe Okulu ve DDY Çırac okulu gibi okullar kent bünyesinde yer almıştır. Söz konusu okullardan İhsaniye mahallesindeki Atatürk İlkokulu (1962) ve Şarkıye mahallesindeki Turan İlkokulu (1969) yapılırken konut alanlarının bir kısmı istimlak edilerek eğitim alanına dönüşmüştür.

1960-80 döneminde yeni sağlık kurumlarının açılmadığı Eskişehir'de civar il ve ilçelerden devamlı hasta gelmesi nedeniyle mevcut hastaneler yatak sayılarını arttırmış veya yeni binalarına taşınmıştır. Nitekim yatak kapasitesini 400'e çıkaran devlet hastanesi 1972 yılında Yenidoğan mahallesinde Çifteler caddesi üzerindeki yeni binasına taşınmış, devlet hastanesinin boşalan bina-

sına ise yatak kapasitesini 75'e çıkaran doğum ve çocuk evi yerleşmiştir. Ayrıca Yenidoğan mahallesinde eski göğüs hastalıkları hastanesi 200 yataklı Tıp Fakültesi hastanesine dönüştürülmüştür. Hava kuvvetleri hastanesi (1000 yatak), SSK hastanesi (305 yatak), Özel Eskişehir hastanesi (30 yatak), Ada Sağlık Yurdu (15 yatak), Şeker fabrikası hastanesi (20 yatak) ise eski sahaları üzerinde kalmışlardır. Verem Savaş Dispanseri, deri ve zührevi hastalıklar dispanseri ve anaçocuk sağlığı merkezi ile sıtma ve eradiksiyon merkezi gibi çeşitli dernek ve sağlık kuruluşları ile 1967 yılında Huzur mahallesinde açılan Huzur evi de dönemin başlıca tesisleri arasındadır.

Kentteki spor alanları ise 1964 yılında Atatürk caddesi üzerinde yeniden inşa edilen ve 26.000m² lik alana oturtulan Atatürk stadı ile yine bu kısımda 1970 yılında yapılan 8000 m²'lik alana oturtulan Atatürk dış sahası, 1973 yılında yapılan 3500 m²'lik alana sahip Atatürk kapalı spor salonu, şeker fabrikası bünyesindeki futbol sahası ve DSİ futbol sahasıdır.

Resmi ve idari binalar ile bu kurumlara ait sosyal tesisler ise geniş bir biçimde yine bu dönemde yerleşmeye başlamışlardır. Nitekim Valilik, Emniyet ve Belediye gibi binalar kentin merkezi kısmında bulunan Arifiye mahallesinde, Ticaret odası İstiklâl mahallesinde, Karayolları ve Tekel'e ait binalar Yenidoğan mahallesinde D.S.İ., Y.S.E., Toprak-Su Bölge Müdürlüğü ve Köy Hizmetleri Emek mahallesinde, Çifteler caddesi üzerinde yer almış, Fevzi Çakmak mahallesinde yer alan Çocuk İslah Evi ise 1977 yılında yarı açık cezaevine dönüştürülmüştür. Ayrıca orduevi (Cumhuriye mahallesi), Astsubay orduevi (İstiklâl mahallesi), öğretmen evi (Arifiye mahallesi) bugünkü sahalarına yerleşmiştir.

Kültürel alanlar içine alacağımız Atatürk ve Kültür müzesi ile Arkeoloji müzesi (Arifiye mahallesi) 1970 yılında Etnografya müzesi (Dede mahallesi) ve 1966 yılında açılan güzel sanatlar galerisi de bugünkü sahasına yerleşmiştir.

Yeşil alan ve parkların bu dönem içinde açılanları ise Yenidoğan mahallesindeki iki park (1975), Fatih mahallesinde yaprak ve park sokaktaki iki park (1969), Çamlıca mahallesindeki Çamlıca parkı (1974), Şarhöyük mahallesindeki mezarlık parkı (1975), 1975 yılında yeniden parka dönüştürülen Yediler parkı (Deliklitaş mahallesi) eğlence merkezi olarak kullanılan Gökmeşdan mahallesinde Çifteler caddesi üzerindeki lunaparktır.

Diğer taraftan bu dönem içinde Esentepe, Orhangazi ve Kıbrıs şehitlikleri gibi mezarlıklar kentte yeni gelişen mezarlık alanları olarak karşımıza çıkarlar.

1980 - 92 Döneminde Yerleşme ve Mekansal Kullanım

1980-92 döneminde de önceki dönemlerde olduğu gibi kentin yerleşme sahası genişlemeye devam etmiş, Zincirlikuyu mahallesi dışında kente yeni bir mahalle eklenmemiş ve kentin yerleşim sahasının gelişme yönleri ileride mahalle olabilecek alanları da belirlemiştir. Nitekim bu biçimde gerçekleşen bir gelişme ile Zincirlikuyu köyü, kentin 60. mahallesi haline dönüşmüştür (Şekil 9). 1990'lı yıllarda yurtdışından gelen göçmenler tarafından kurulan geçimini daha ziyade tarımsal girdilerle sağlayan ve nüfusunun büyük kısmını çiftçilerin teşkil ettiği bir köy olan Zincirlikuyu, 1960-80 döneminde alçı fabrikasının açılması (1964), ardından belediye otobüsünün seferlere başlaması ile kentin I. dereceden etki alanına girmiştir. Bu biçimde önce Şirintepe mahallesindeki konutların yavaş yavaş köye ait parselasyonlar üzerinde yer almaya başlaması, sonra şehirdeki kiraların yüksek oluşu nedeniyle satın alınan araziler üzerinde yapılan konutlarla yerleşme sahası genişleyerek kente bağlanmış ve nüfusunun %60'ını işçilerin oluşturduğu bir mahalle haline gelmiştir (1984). Günümüzde Aşağı Söğütönü köyüne ait tarlaların kıraç arazi olarak gösterilerek 1 dönümü 2 milyon liradan satılması ve konut yapılması ile mahallenin kuzeybatı kısmı dolmaya başlamış (Bahçelik semti), böylece kenti de kuzeybatıya Aşağı Söğütönü köyüne doğru genişletmeye başlamıştır.

Diğer taraftan yine bu dönem içersinde Türkiye genelinde toplu konut yasasının yürürlüğe girmesi ve kredilendirme konusunda yeni düzenlemelerin yapılması kentte yeralan yapı kooperatiflerinin sayısını hızla arttırmıştır. 1980-90 dönemi itibariyle 360 yapı kooperatifinin yer aldığı Eskişehir'de, kooperatiflerin bu derece yaygın oluşunun sebebi şehir halkının ekonomik yapısından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de konut kooperatiflerine üye olup, toplu konut yasasından yararlanmak isteyenlerin %10'unun özel sektörde çalışması geri kalan %90'ının ise kamu kurum ve kuruluşlarında görev yapması, bunların da %60'ını memur, %40'ını işçilerin oluşturması kentin ekonomik yapısının orta ve dar gelirli halktan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Ancak kentin nüfus ya-

pısı ile yakından ilgili olan ve kooperatifler aracılığıyla başlayan bu gelişme belirgin bir yöne doğru olmayıp rastgele ve hemen hemen her yöne doğrudur. Örneğin bunlardan batı-güneybatı yönünde Orhangazi mahallesinin batı kesiminde Kütahya caddesinin kuzey ve güneyi boyunca uzanan kooperatif evlerinin bir kısmı mahalledeki konutlar arasında, mezarlığın güneyi, Edebalı ortaokulunun doğusunda yer alırken, bir kısmı ise mahalledeki hafif tepelik alanı aştıktan sonra Kütahya caddesi üzerine sıralanmıştır. Bunlardan 110 konutluk dubleks evlerden oluşan özel petek yapı kooperatifi ve Orman Müdürlüğü'ne bağlı çalışan işçiler için yapılan toplam 80 hanelik 2 katlı orman kooperatif evleri sözkonusu caddenin kuzey kesiminde (Foto 12), DDY işçileri için özgerçek yapı kooperatifinin yaptırdığı dubleks evler ise aynı caddenin güney kesiminde inşa halinde olan kooperatif evleridir. Mahallenin batıya doğru gelişen alanlarının yanı sıra regilatör piknik yeri ile Porsuk çayının kuzeyinde Kütahya caddesinin güneyinde yapılan 79 haneli Karacaşehir konut yapı kooperatifi de kentin yeni yerleşim sahaları arasında sayılabilir. Aynı biçimde sözkonusu mahalle sınırları içinde mahalledeki kayalık sahanın kuzeyinde yapılmakta olan dubleks yazlık evler ile bu evlerin kuzeyindeki 2-3 katlı yapılar da kentin Karagöz köyüne doğru gelişen diğer bir gelişme yönünü oluşturur. Kentin kooperatifler yolu ile yeni gelişen yerleşim alanlarından bir diğeri de Seyitgazi yolunun batı ve doğu kesiminde uzanan hafif tepelik alanlar üzerinde yer alır. Bunlardan Anadolu Üniversitesi mensupları için Üniversiteliler konut yapı kooperatifi tarafından yapılmakta olan iki veya üç katlı bloklar şeklindeki toplam 1000 konutluk kooperatif blokları Seyitgazi yolunun batı kesiminde yer alır. Ayrıca bu blokların arkasında Büyükdere mahallesi sınırında yapılmış olan 4 katlı 83 hanelik Beyaz evler de kentin aynı kesimindeki yerleşim alanlarından biridir. Aynı yolun doğu kesimindeki neojen plato üzerinde ise 1976 yılında Valiliğin desteği ile kurulmuş ve günümüzde inşası tamamlanmış olan Yenikent yapı kooperatifi yer alır. Toplam 8000 konutluk ve 6 katlı apartmanlar biçimindeki bu kooperatif blokları Seyitgazi yolunun doğu kesiminde kentin yoğun yerleşim alanlarından birini meydana getirir (Foto 13). Kentin neojen plato üzerindeki yeni yerleşim alanları bu platonun Karapınar mahallesi güneyindeki sathı üzerinde de devam eder. Nitekim sözkonusu plato sathı üzerinde yapılmakta devam eder. Nitekim sözkonusu plato sathı üzerinde yapılmakta

olan 100 konutluk göçmen evleri, 200 konutluk imar iskân evleri, 77 konutluk devlet lojmanları ve özel kooperatifler tarafından inşa edilmekte olan 5000 konutluk kooperatif blokları bu kesimin yoğun bir yerleşime sahne olacağını ve kentin de bu saha üzerinde gelişeceğini göstermektedir.

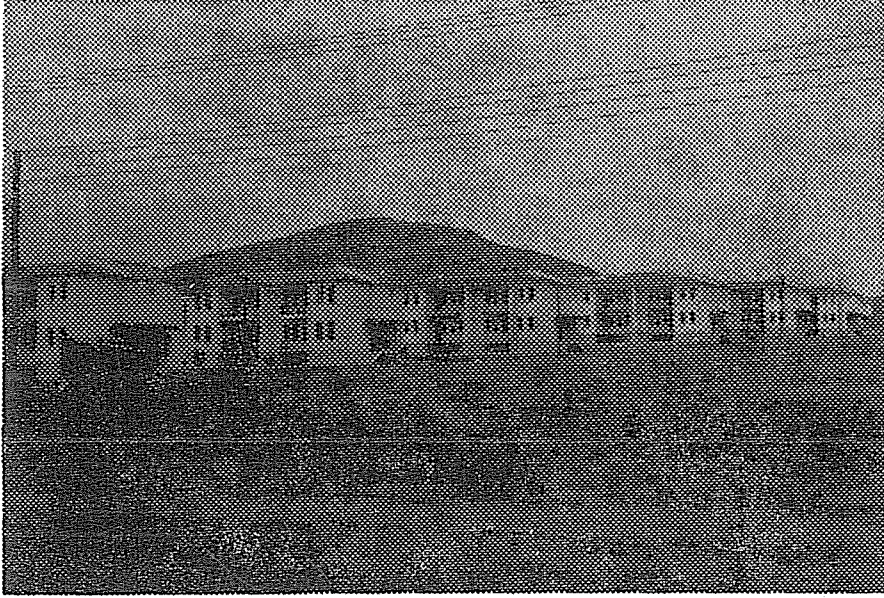

FOTO 12 : Orhangazi mahallesindeki Orman yapı kooperatifleri.

Kentteki inşa halinde veya ikamete açılmış olan diğer kooperatif blokları ise mahallelerdeki boş alanlar üzerinde yer alarak yerleşmenin yoğunlaşmasını sağlamışlardır. Nitekim Akarbaşı mahallesinde polisler için yapılmış olan tek katlı binalardan oluşan 61 evler ve Ulus sokak üzerinde yapılmakta olan Yeşilova yapı kooperatifi, Alanönü mahallesinde (Gazi ve Batur sokakları) inşası bitmek üzere olan 15-20 hanelik özel sektöre ait kooperatif, Ömer ağa mahallesinde (Turgutreis caddesi) 1982 yılında SSK tarafından uçak fabrikası işçilerine yaptırılan 25 konutluk blok apartmanlar, şeker mahallesinde (Taşkınbey sokak) iki blok halinde 1982 yılında yapılan 80 hanelik kooperatif, Kurtuluş mahallesinde (Bilgin sokak) 40 konutluk SSK konutları, Ertuğrulgazi mahallesinde polis okulu çevresinde 250 hanelik SSK şenkent blokları, DDY işçileri için 870 hanelik Akka blokları ve 4000 konutluk SSK blokları, Gökmeşdan mahallesinde 1987 yılında yapılmış 100

konutluk ilke sitesi ile Borsa ve Kâğıthane caddesi üzerinde yapılmakta olan bloklar, Gündoğdu mahallesinde Köy hizmetleri kooperatifi tarafından yapılmakta olan 120 konutluk bloklar, Osmangazi mahallesinde (Çay sokak) D.S.İ.'nin yaptırmakta olduğu 180 hanelik apartman blokları, Tunalı mahallesindeki (Yenibahçe mevki) kooperatifler, Yenidoğan mahallesinde (Çamlık sokak) Uçak fabrikası işçileri için yapılmış olan 180 hanelik bloklar ve Çifteler caddesi üzerinde Emlâk Kredi Bankasının yaptırdığı Yunuskent blokları, Uluönder mahallesinin batısında çevreyolunun güneyinde Marb-İş ve Tek Gıda-İş sendikalarının yaptırmakta olduğu blok apartmanlar ile çevreyolu girişinde ecza kooperatifinin doktor ve eczacılara yaptırmakta olduğu dubleks evler, Yıldıztepe mahallesinde 180 hanelik Bağkur kooperatifi, Çamlıca mahallesinde 300 hanelik dubleks evler, Emek mahallesinde Hava Kuvvetlerinde çalışan işçiler için 1980 yılında yapılan 100 hanelik Kartal blokları, 50 hanelik özel yeni umut kooperatif blokları ve özel sektör tarafından yapılmakta olan 150 hanelik apartmanlar (Ertaç caddesi) Erenköy mahallesinde radar çevresinde inşa edilen Y.S.İ. kooperatifi, Göztepe mahallesinde SSK işçileri için yapılmakta olan 305 haneli bloklar, 36 haneli Tusaş blokları ve 98 hanelik dubleks evler, Kumlubele mahallesinde inşa halinde 2 blok, Şirintepe mahallesinde inşa halinde olan Ormankent ve dubleks binalardan oluşan Esboz yapı kooperatifi bu tip alanlara örnek oluşturur.

Diğer taraftan kooperatifler vasıtası ile plânlı biçimde gelişen kent, dış çeperinde yer alan mahallelerde ise, büyük ölçüde gecekondulu türü yapılanma sayesinde artış ile gelişmesini sürdürmüş, başka bir deyişle kentin kenar mahallelerinde plânsız gelişme devam etmiştir. Genellikle hafif tepelik alanlarda yaygınlık gösteren gecekondular özellikle geçmiş dönemlerde gecekondulu alanı olarak tespit ettiğimiz mahalleler çevresinde yoğunlaşmıştır. Bu bakımdan Zincirlikuyu mahallesinin Bahçelik semti, Şirintepe ve Yeşiltepe mahallelerinin Alınca köyüne doğru gelişen yeni kısımları, Sütlice, Esentepe, Kumlubele, Şarhöyük ve Fevzi Çakmak mahallelerinin kuzey kısımları gecekondulu türü yapılar ile dolmuş ve kentin kuzeyini adeta bir kemer biçiminde çevrelemiştir. Kentin doğu kısmında yer alan ve tamamına yakını gecekondulu veya hayvan besihanelerinden oluşan Gündoğdu mahallesinde ise kuzey kısmında askerî sahanın doğuda Organize Sanayi bölgesinin yer alması yanında Alpu yolunun kuzey kısmının da I. dereceden tarım sahası ilân edilmesi nedeniyle gelişme belirgin olmamıştır. Bu-

na karşılık Çifteler caddesinin güney kısmında yer alan Emek, Erenköy ve Huzur mahallelerinde gecekondu yükseltisi kabaca 850-950 m.'yi bulan Taşlıtepe ve Kavacık sırtları gibi tepelik alanların yamaçlarını doldurmuş, hattâ Alanönü ve Karapınar gibi kentin eski yerleşim alanlarından Bağladeresi caddesi boyunca güneydeki tepelik alanın yamaçları üzerine yayılmışlardır. Aynı biçimde gecekondu Yıldıztepe ve Büyükdere mahallelerinde de yeni sahalar üzerinde yayılarak devamlılık sağlamışlar ve bu kısımlardan Sazova ve Çamlıca mahallelerine atlayarak gelişmelerini sürdürmüşler ve alanlarını bu devrede de genişletmişlerdir.

FOTO 13 : Seyitgazi yolunun güneyinde Yenikent yapı kooperatifi, ön planda yol kenarı gecekondu.

Kente gecekonduların geniş bir alan kaplaması nedeniyle gerek İmar ve İskân Bakanlığı gerekse belediye bu sorunu çözmek amacıyla birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu amaçla Karapınar mahallesinin güneyindeki 1.414.086 m²'si hazine, 14.318 m²'si belediye, 540.224 m²'si şahıs mülkiyetinde olan toplam 1.168.628 m²-lik alan İmar ve İskân Bakanlığınca III no.lu gecekondu önleme bölgesi ilân edilmiştir. Bu alanda ortalama nüfus yoğunluğu 350 kişi/hektar olarak hesaplanmış ve 30-35.000 kişilik nüfusun barı-

nabileceği gözönüne alınmış (54), daha önce de belirtildiği gibi Karapınar mahallesinin güneyindeki neojen plato üzerinde yeni konutların inşasına başlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda belediye de plânlama servisi kurarak Fevzi Çalkmak, Yıldıztepe, Emek, Gündoğdu, Yeşiltepe ve Çamlıca mahallelerinden oluşan 6 kenar mahalle için 400 hektarlık ıslah imar plânu hazırlamış, ayrıca İstanbul-Ankara demiryolunun güneyindeki alana imar izni vererek kentin yerleşim sahasının plânlı olarak gelişmesini hedeflemiştir (Şekil 9).

Diğer taraftan 1990'lı yıllarda kente yerleşmeye başlayan Bulgar göçmenleri de yerleşme sahasının gelişmesini sağlamışlardır. Özellikle Yeşiltepe ve Şirintepe mahallelerine yerleşen göçmenler adı geçen mahallelerin Alınca köyüne doğru gelişmesini teşvik etmiştir. Ayrıca Karapınar güneyinde devletin yaptırmakta olduğu 100 konutluk göçmen evleri bu kısımda da yerleşmenin yayılmasını sağlamıştır.

Kentin yerleşim sahasının gelişmesine bağlı olarak birtakım şehirselsel fonksiyonların geniş alana ulaştırılması amacıyla imar çalışmalarına da başlanmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi içme ve kullanma suyuyla ilgilidir. Yakın zamana kadar çoğunlukla forseptik sızıntıları ile karışan yeraltı kuyularından sağlanan su, yapılan içme ve kullanma suyu arıtma tesisleri ile şehre dağıtılmaya başlanmış ve 60 mahallenin tümüne dağıtımını sağlayacak olan 169 bin metre boru döşenmiş, su miktarı da 35.000 m³/günden 80.000 m³/güne yükseltilmiştir. Ayrıca kanalizasyon (44.074 m.) ve yağmur suyu toplama kanalları (12.571 m.) olmak üzere iki hat halinde döşenen borularla cadde ve sokaklarda ilk kez geniş ölçüde altyapı çalışmalarına başlanmış ve forseptik taşmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

1980-92 döneminde yerleşme sahasında belirtilen türden gelişmeler olurken bu devrenin en önemli yerleşim özelliklerinden birini de Anadolu Üniversitesi meydana getirmiştir. Nitekim Üniversite, kuzeyde yer alan Yunus Emre kampüsünün sahasını genişletirken, güneyde Büyükdere mahallesinin batısında oldukça geniş bir saha kaplayan alanda da ikinci kampüs inşaatına başlamıştır. Bu biçimde biri kuzeyde diğeri güneyde yer alan iki kam-

(54) Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Komitesi— Atatürk'ün 100. Yılında Eskişehir. İstanbul 1982, s. 65.

püs ile Anadolu Üniversitesi bir taraftan şehrin eğitim fonksiyonunu büyük ölçüde genişletirken, aynı zamanda da kentin etki alanını Türkiye geneline yaymıştır.

Kent eğitim fonksiyonu bakımından büyük atılım içinde olmasına rağmen aynı gelişmeyi sanayi fonksiyonu üzerinde göstermemiş ve 1987 yılında işletmeye açılan Tusaş uçak motorları fabrikası bir yana bırakılacak olursa yan sanayiler doğurabilecek temel ve büyük ölçekli sanayi yatırımlarından hemen hemen hiç pay almamıştır. 1980-92 döneminde Organize sanayi bölgesinin yeni açılan kısımları hızla dolmasına rağmen, il dışı sermayenin pek ilgi göstermemesi nedeniyle bu bakımdan bir duraklama dönemine girilmiştir denebilir. Organize sanayi bölgesine beklenen ilginin olmamasındaki en önemli etken ise kente yakın mesafede bulunan Bozüyük organize sanayi bölgesinin işletmeye açılmasıdır.

Mekansal Kullanım

1980-90 döneminde Eskişehir kentinde mekansal kullanım bakımından büyük çapı bir yenilik gözlenmemiştir. Bu dönemdeki en belirgin gelişme geçmiş dönemlerde de olduğu gibi konut alanları açısından olmuş ve bu alanlar gerek yayılarak gerekse yoğunlaşarak boş kısımları doldurmuş ve hakim kullanım biçimini devam ettirmiştir. Bu biçimde konut alanları plânlı veya plânsız konutlar ile kentin yerleşim alanını ezici bir biçimde kaplarken, diğer kullanışlarda (ticaret, eğitim, yeşil alan veya parklar vb.) ihtiyaçlara cevap verecek türde gelişmesini sürdürmüştür. Aynı dönemde mekansal kullanım bakımından belirgin diğer bir yenilik ise Anadolu Üniversitesinin gerek yeni kampüs sahası oluşturması gerekse mevcut yerleşim alanını genişletmesi il eğitim alanında gerçekleşmiştir. Kentin önceki dönemlerde geniş saha kaplayan sanayi alanları ise genellikle organize sanayi bölgesinde veya çevresinde toplanmış, bu açıdan geniş saha kaplayan Tusaş uçak motorları fabrikası kentin kuzey kısmında yer alarak bir istisna oluşturmuştur (Şekil 9).

Konut Alanları : 1980-92 yıllarını kapsayan 12 yıllık dönem içinde nüfus artışı büyük boyutlara varmamasına rağmen kentteki konut yapılanması oldukça geniş ölçeklidir. Bunda toplu konut ve kredilendirme konusunda yeni yasaların çıkması ile kooperatif türü yapıların sayısındaki artışın yanı sıra, halkın istemleri doğrultusunda mevcut 2-3-4 katlı binaların yıkılıp yerine 7-8 katlı daha modern ve yüksek binaların yapılmasının da etkisi ol-

muştur. Bu dönemde konut yapılaşması bakımından dikkat çekici bir özellik gerek kooperatifler gerekse özel olarak yapılan binalarda apartmanlaşmanın yüksek değerde oluşudur. Nitekim 1981-90 yıllarını kapsayan devrede belediyece iskân verilen daire sayısının 25.070 (Çizelge 6) kooperatiflerce yapılan daire sayısının ise 7.472 (Çizelge 7)'yi bulması bu durumu açıkça ortaya koyar.

Çizelge 6 : 1981-90 yılları arasında belediye tarafından iskân verilen daire sayısı.

Yıl	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Daire Sayısı	832	6093	1609	1632	2412	2349	2389	2093	2593	3068

Çizelge 7 : Yıllar itibarıyla iskan verilen kooperatif ve daire sayısı.

Yıllar	1982	1985	1986	1987	1989	1990
Daire Sayısı	3400	1200	600	186	175	1188
İskân verilen kooperatifler	SSK	Yeni-kent	Yeni-kent	Emlak Kredi Bank. Şeker koop.	Emlak Kredi Bank.	Yeni-kent

Çizelgelerden de izlenebileceği gibi kentte apartman türü yapıların geniş yer tutması konutlarda yoğunlaşma ve yükselme sağlamıştır.

Planlı Konut Alanlarından olan kooperatifler gerek kentin mevcut mahallelerindeki boş alanlar üzerinde yapılarak konut yoğunlaşmasını sağlamış gerekse kentin eski yerleşim alanlarından uzakta, önceki dönemlerdeki haritalarda boş alan olarak gösterilen kısımlarda yer alarak kentin gelişme yönlerini saptamışlardır. Nitekim Kütahya yolu, Seyitgazi yolu ile Karapınar güneyindeki tepelik alan, şehrin Bilecik çevreyolu girişi kentin bu tipte gelişen yeni konut alanlarını oluşturmuştur. Yeni yapılan kooperatifler ile oluşan yerleşmenin dokusu ise konutların plânlanarak yapılmaları ve park, bahçe vb. gibi alanların binalar arasında veya çevrelerinde yer almaları, dolayısıyla gevşek dokuludur. Sözkonu-

su yapıları kent merkezine bağlayacak olan yol dokusu ise inşa halinde olanlarla henüz belirmemiş olmasına rağmen yapımı bitmiş olanlar da kooperatif veya üyelerince tamamlanmıştır.

Diğer taraftan aynı dönemde kentteki bazı yerleşim alanlarında ilk kez kat yükseltme olayı görülmeye başlamıştır. Nitekim kentin en eski yerleşim alanlarından olan Akçağlan mahallesinde (Şerbetçiler sokak, Çifteler caddesinin güneyi ve Yunus Emre caddesi) ve Ömerağa mahallesinde (yer yer Zübeyde hanım caddesinde 5 kata varan binalar) yüksek binalar görülmeye başlarken, gecekondulu alanı olarak gelişmiş mahallelerde de belediyece imar izni verilmesi üzerine ilk yerleşim nüvesi veya çevresinde apartmanlaşma görülmüştür. 1980'li yılların başında Tunalı mahallesi (Sakarya ve Turgut Reis caddeleri), Yıldıztepe mahallesi (Seyitgazi ve Halk caddesi), Zafer mahallesi (Turgut Reis caddesi), Emek mahallesi (Ertaş caddesi), Fatih mahallesi (Sakarya caddesi), Gültepe mahallesi (Seyitgazi caddesi) ve Yeşiltepe mahallesinde (Bilgeç ve İstiklal caddesi) görülmeye başlayan apartmanlar 1990'lı yıllarda Orhangazi mahallesinde 3 kata kadar (Altın, Çetin, Karatepe) Şarhöyük mahallesinde de 4 kata kadar izin verilmesi (Mutalıp caddesi) üzerine sahasını genişletmiştir.

Gecekondulu Alanları ise önceki dönemlerde gelişen mevcut gecekondular ve bunlar çevresindeki boş alanlarda yayılarak yeni konut alanlarını oluşturmuşlardır. Yerleşmenin gelişmesi bahsinde yeni gecekondulu alanlarının dağılımından söz edildiği için burada tekrarlanmamıştır, ancak bu alanların mevcut yol dokusunun henüz kurulmadığını veya toprak yollardan oluştuğunu konutların ise dağınık kümeler halinde bulunduğunu eklemekte fayda vardır.

Kentte Fevzi Çakmak, Büyükdere ve Yıldıztepe mahallelerinde kaçak yapılmış gecekonduların 1200 adedine tapu verilmiş, Emek, Fevzi Çakmak Yıldıztepe ve Gündoğdu mahallelerindeki hisseli tapulu arsalar üzerine yapılan gecekonduların da 4138 adedi müstakil tapuya dönüştürülerek adı geçen mahallelerdeki konutlar imar kapsamına alınmıştır.

Ekonomik Kullanım Alanları : Önceki dönemlerde olduğu gibi kentin ekonomik kullanım alanları içinde en dar saha kaplayıcı tarım alanlarıdır. Tarım alanları ve çiftlikler kentin kenar mahalleleri çevresinde varlığını sürdürmekle birlikte konut alanlarının sahasını genişletmesi nedeniyle, sahasını biraz daha

daralmışlardır. Bu durum özellikle Vişnelik ve Kırmızıtoprak mahallesi gibi plânlı konut alanlarının geliştiği mahalleler ile Fevzi Çakmak mahallesi gibi gecekonduların geliştiği kısımlarda daha belirgindir. Çünkü bu alanlar önceki dönemlerde şehrin sebze ve meyve ihtiyacının karşılandığı çok verimli ziraat alanları olma özelliğine sahiptirler.

Kentte ekonomik kullanım bakımından geniş saha işgal eden sanayi alanları ise özellikle kentin doğusunda Ankara karayolunun kuzey ve güney kesimi boyunca yoğunlaşma göstermiştir. Ankara karayolunun kuzeyinde yer alan Organize sanayi bölgesi yeni tesislerin yer alması ile kendi içinde büyürken, aynı yolun güney kesiminde de çeşitli mağaza ve sanayi siteleri inşaatları başlamıştır. Nitekim mobilya, ağaç işleri, yapı kooperatifi, mağazalar inşaatı ve 46 bloklu teknik küçük sanayi sitesi inşaatları adigeçen karayolu boyunca güney kesimde yer alarak kentin gelecekte sanayi alanı olarak bu alanı seçtiğini göstermektedir.

Organize sanayi bölgesinde ise I. kısmın dolması üzerine 1982 yılında 2000 dönümlük yeni gelişme alanının alt yapı çalışmalarına başlanarak 1984 yılında tamamlanmış ve yeni arsa talepleri karşılanmıştır. Bu kesimdeki bazı tesisler üretime geçmiş olup, bazıları ise inşaat ve montaj halindedir. İl dışı sermayenin yer almadığı Organize sanayi bölgesinde başlıca sanayi kolları, yeni açılan tesislerle varlığını sürdürmektedir.

Kentin doğu kesiminde yer alan sanayi tesisleri dışında yine bu dönemde kurulan ve oldukça geniş bir saha kaplayan önemli bir yatırım da Esentepe mahallesinin kuzeyinde yer alan Tusaş Uçak Motorları fabrikasıdır. Özellikle hava ikmal bakım merkezinde gerekli altyapı ve yetişmiş hazır elemanın bulunması nedeniyle kentte kurulmasına karar verilen sözkonusu fabrikanın 1985'te temeli atılmış, 1987'de de üretime geçmesi sağlanmıştır. Toplam 35.000 m²'lik kapalı bir alan ile modern tezgah parkına sahip olan fabrika mekansal kullanım bakımından Organize sanayi bölgesi dışında geniş saha kaplayan önemli bir kuruluştur. Bu tesis dışında 1982 yılında Büyükdere mahallesindeki yeni tesislerinde üretime geçen Avar ağaç işleri fabrikası da kentin Organize Sanayi bölgesi dışı sanayi tesislerine örnek oluşturur.

Ekonomik kullanım alanlarından olan ticarethaneler ise gerek merkezde yoğunlaşarak gerekse yeni sahalar üzerinde yayılarak gelişmelerini sürdürmüşlerdir.

Merkezde bu dönemde bir modernleşme ve yükselme sözkonusudur. Nitekim önemli ticaret merkezleri modern ve yüksek binalar halinde inşa edilmişlerdir. İki Eylül caddesinin batısında yer alan Esnaf Sarayı ve Ticaret Sarayı ile aynı caddenin doğusunda bulunan Taşbaşı Kültür ve Ticaret Merkezi tek veya iki katlı eski kerpiç binaların istimlak edilmesi ile inşa edilmiş olup 55 dükkan ve 64 büro ile 17.000 m²'lik kullanım alanına sahiptir. Bu merkez ticarethanelerin yanısıra tiyatro ve sergi salonları ile aynı zamanda kültürel bir fonksiyon da üstlenmiştir.

Kentteki diğer ticarethaneler ise yerleşme sahasının gelişmesine bağlı olarak sahalarını genişletmiş ve bazısı tek katlı bazısı da apartmanların alt katında yer alan ufak dükkânlar biçiminde kent içi arazi kullanımındaki paylarını arttırmışlardır. Nitekim Büyükdere mahallesinde Çağlayan yoluna serpişmiş dükkânlar, Esentepe mahallesinde Sakarya caddesi, Yeşiltepe mahallesinde Bilgeç ve İstiklâl caddesi, Şirintepe mahallesinde Gözüpek sokak, Çamlıca mahallesinde Birlik caddesi, Sazova mahallesinde Ulubatlı caddesi, Orhangazi mahallesinde Kütahya caddesi, Vişnelik mahallesinde Savaş ve Taşköprü caddeleri, Gültepe mahallesinde Seyitgazi caddesi, Gökmeydan mahallesinde Dede Efendi sokak, Emek mahallesinde Ertaş, Ziya Gökalp ve Dilek caddeleri, Kumlubele mahallesinde Karaca sokak üzerinde yer alan ufak çaplı ticarethaneler bu tip alanlara örnek oluşturur. Diğer taraftan Eskişehir'in tarımsal ve sanayi ürünlerinin başka alanlara taşınmasında büyük fonksiyon üstlendiği gibi kentin kömür gereksinimini de karşılayan taşıyıcılar kooperatifi bu kooperatifin yanındaki toptancılar kooperatifi kentin önemli ticarethaneleri arasındadır.

Önceki dönemde olduğu gibi çeşitli mahallelerde sokak aralarına kurulan semt pazarları belli günlerde geçici ekonomik kullanım alanları yaratmıştır. 1980-92 yılında önceki dönemdekilere ek olarak yeni faaliyete geçen pazarlar Gültepe ve Yıldıztepe mahallesinde Halk caddesi, Ömerağa mahallesinde Dinlek sokak, Fevzi Çakmak mahallesinde Muttalıp caddesi, Emek mahallesinde Ziya Gökalp caddesi, Yenidoğan mahallesinde Çeşmeler caddesi ve Buluş sokak, Çamlıca mahallesinde Uzman sokak, Uluönder mahallesinde 13. 5. ve 6. caddeler, Ertuğrulgazi mahallesinde Klüp sokak, Yeşiltepe mahallesinde Bilgeç caddesi üzerinde yer almaktadır.

Ulaşım : Kentte 1980-92 döneminde ulaşım sistemi bakımından en büyük yenilik Eskişehir'in geleceği açısından da büyük önem taşıyan Muammer Aksoy caddesinin yapım çalışmalarıdır. 3194-18'e göre bedel ödemedeki kamulaştırılan arazi üzerinde, Atatürk caddesini, kentin güneydoğusundan geçen çevreyolu, Kütahya caddesi ve Anadolu Üniversitesi Meşelik kampüsüne bağlayacak 5 km. uzunluğunda ve 50 m. genişliğindeki bu yol ulaşımı büyük ölçüde rahatlanacaktır. Ancak proje safhasındaki bu ulaşım sisteminin inşaatları bitmediği için çevresinde doğacak olan çeşitli kullanım talepleri henüz mekansal kullanıma yansımış değildir. Kentin mevcut yol dokusu üzerinde ise ıslah ve genişletme çalışmaları yapılmıştır.

Bu dönemde kentin ulaşım sistemine bağlı olarak belediye otobüs işletmesinin yeni binasına taşınması ile mekansal kullanım bakımından yeni bir saha oluşturulmuştur. Kumlubele mahallesinin kuzeyinde çevreyolunun güneyinde yer alan bu saha önceki dönemlerde önce kum çakıl çıkarım alanı olarak kullanılmış, sonradan ise kentin çöplerinin döküldüğü bir saha olmuşken, otobüs işletmesinin bu alana taşınması ile de farklı bir mekansal kullanıma sahne olmuştur.

Aynı dönemde hem araç hem de yaya trafiğini rahatlatması yanında kent içi arazi kullanımında da bir saha kaplayan diğer bir kullanım biçimi ise kentte ilk kez yer alan iki adet otopark tesisinin hizmete girmesidir. Otopark tesislerinden ilk resmî daire ve işyerlerinin çoğunlukta olduğu İki Eylül caddesi üzerindeki 220 araç kapasiteli Taşbaşı Kültür ve Ticaret merkezinin zemin katında yer almaktadır. Diğer ise Yunus Emre ve Sivrihisar caddelerinin kesiştiği köşede yer alan 400 araç kapasiteli katlı otopark tesisleridir.

Diğer taraftan bu konuda esas önemli olan bir gelişme de kent içi kamu ve özel taşımacılıkta yeni hatların açılmasıdır. Bu husus yerleşmelerin yayılmış olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Günlük servise 100 belediye otobüsünün çıktığı Eskişehir'de yeni otobüs hatlarının dağılımı ise şöyledir;

Odunpazarı-Zincirlikuyu
Kızılay-Meşelik
Odunpazarı-Sazova
61 Evler-İstasyon
Odunpazarı-Karabayırbağları
Yenikent-Akademi

Odunpazarı-Kuyubaşı
Odunpazarı-Kümeevler
Kartalpepe-İstasyon
Vişnelik-Kartalevleri
Odunpazarı-Organize Sanayi
Kızılay-Organize Sanayi

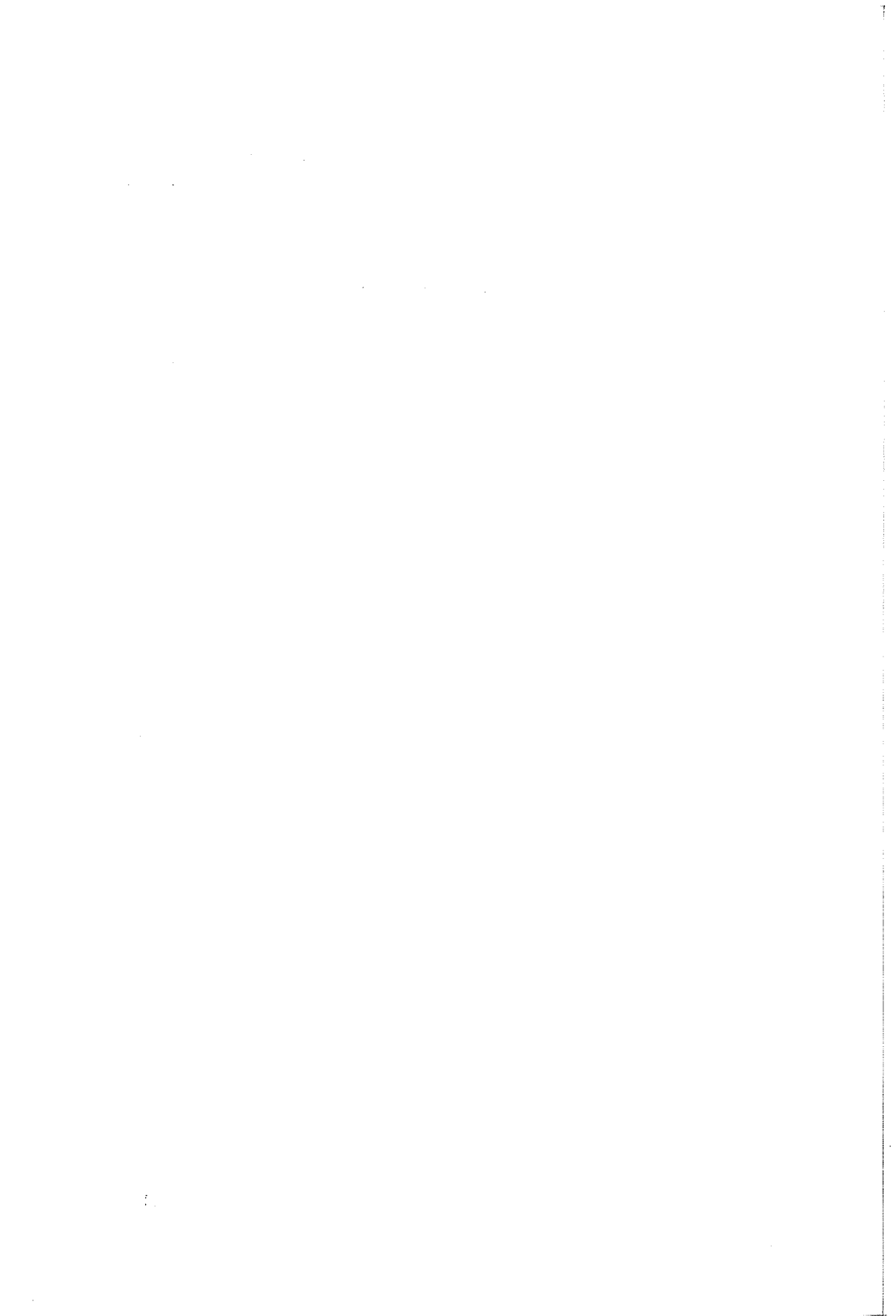
Diğer Kullanışlar : Konunun başında değinildiği gibi 1980-92 döneminde konut dışında mekansal kullanım bakımından en belirgin yenilik eğitim alanında gerçekleşmiştir. Anadolu Üniversitesinin yerleşme sahasını genişlettiği bu dönemde kuzeydeki Yunus Emre kampüsü Yeşiltepe ve Şirintepe mahallelerindeki 500-700 civarındaki konutu istimlak ederek sahasını genişletmiş ve bu biçimde geçmişin konut alanları eğitim alanına dönüşmüştür. Diğer taraftan Büyükdere mahallesinin batısında Meşelik kampüsü adı verilen oldukça geniş bir kampüs sahasında da başta tıp fakültesi olmak üzere çeşitli fakülte ve yüksek okulların inşasına başlanmıştır. Bu sahanın yakın çevresinde de üniversiteye ait konut kooperatiflerinin yapılmaya başlanması gelecekte kentin bu kısmının üniversiteye ait bir saha olarak gelişeceğini göstermektedir. Kentte bu yüksek öğretim kurumu dışında ihtiyaçtan doğan ilk ve orta öğrenim kurumlarının mevcutlarına yenileri de eklenerek eğitim alanları sahasını daha da genişletmiştir. Nitekim bu dönemde Orta mahallede Malhatun İlkokulu (1986), Büyükdere mahallesinde 23 Nisan İlkokulu (1982), Çamlıca mahallesinde Çamlıca Ortaokulu (1988), Emek mahallesinde Emek Ortaokulu (1988), Ertuğrulgazi mahallesinde Polis Okulu (1985), Ertuğrulgazi İlkokulu (1987), Emniyet İlkokulu (1989), Fevzi Çakmak mahallesinde Ali Rıza Efendi İlkokulu (1981), Anadolu Teknik Lisesi (1988-91), Gökmeydan mahallesinde Gökmeydan Ortaokulu (1981), Endüstri Meslek Lisesi (1982), İmam Hatip Lisesi (1980), Gündoğdu mahallesinde Erdal Abacı İlkokulu (1981), Yakınoğlu Lisesi, Huzur mahallesinde Huzur İlkokulu (1990), Orhangazi mahallesinde Çamkoru Ortaokulu (1990), Osmangazi mahallesinde Fen Lisesi, Sümer mahallesinde lise, Şarhöyük mahallesinde Şarhöyük Ortaokulu (1982), Yüksek İslâm Enstitüsü (1989), Uluönder mahallesinde İstiklâl İlkokulu (1982), Uluönder İlkokulu (1985), Kılıçoğlu Lisesi (1988), Vişnelik mahallesinde Melahat Ünügür İlköğretim Okulu (1986), Yıldıztepe mahallesinde Cengiz Topel İlkokulu (1989), Şeker mahallesinde M. Kemal Lisesi, Esentepe mahallesinde Lületaşı Sanayi Okulu (1989), 100. Yıl Lisesi, Şirintepe ve Yeşiltepe mahallelerinde İlköğretim okulları (1985), Zincirlikuyu mahallesinde Zincirlikuyu Ortaokulu faaliyete geçmiş eğitim kurumlarıdır. Burada belirtilmesi gereken önemli husus, adı geçen okulların genellikle bağış arazisi veya hazineye ait boş araziler üzerine yapılmış olmasıdır.

Aynı dönemde kentteki boş alanlar üzerinde çeşitli spor tesislerinin yapılması ile mekansal kullanım bakımından boş alanlar da değerlendirilmiştir. Nitekim Büyükdere mahalesinde Üniversite sokak üzerinde yapılan Osmangazi spor kompleksi ve Esentepe mahallesinde yapılan Vali Hanefi Demirkol tesisleri bu dönemde yeni yapılan başlıca spor tesisleridir. Bu tesisler dışında amatör maçların oynandığı futbol sahaları da çeşitli mahallelere dağılmıştır.

Kentte Ankara karayolu üzerinde yapılan doğumevi (1985) ve Meşelik kampüsünde inşa halinde olan Tıp Fakültesi dışında büyük hastanenin yapılmadığı bu dönemde Emek mahallesi, Ertuğrulgazi mahallesi (1985-86), Yenidoğan mahallesi (1985), Şarhöyük mahallesi gibi mahallelerde inşa halinde veya yapımı bitmiş olan sağlık ocakları bulunmaktadır. Fevzi Çakmak mahallesinde yer alan karaşol binası ise 1983 yılında boşaltılarak sağlık ocağına dönüştürülmüş ve böylece kullanım biçimi bakımından resmi bina sağlık alanı haline getirilmiştir. Ayrıca Karapınar mahallesinde Şahin tepesi adı verilen tepelik sahadada huzur evi yapılarak boş alanda sosyal bir tesis yer almıştır (1989). Benzer biçimde Akarbaşı mahallesinde yapılmakta olan öğretmen evi, Esentepe mahallesinde yapılan polis evi gibi sosyal tesisler ile Dede mahallesinde bulunan İl Jandarma alay komutanlığı (1989) ve Esentepe mahallesindeki İtfaiye Grup Amirliği gibi resmi binalar kentteki boş alanlar üzerinde bugünkü yerlerini almışlardır. Ayrıca Erenköy mahallesinde yer alan askeri saha da 2-3 yıl önce boşaltılarak top sahası haline dönüştürülerek farklı bir mekansal kullanım alanı ortaya çıkmıştır.

Kentteki yeşil alanlar veya rekreasyon alanlarından olan parklar ise çeşitli mahallelerdeki boş alanlarda yer alarak bu alanların değerlendirilmesini sağlamışlardır. Bu dönem içinde yapımı devam eden veya bitmiş olan parklar ise Hoşnudiye mahallesinde (1982-83), (inşa halinde) Kırmızıtoprak mahallesinde (inşa halinde), Orhangazi mahallesinde (1980), Osmangazi mahallesinde (1988), Sütlüce mahallesindeki çocuk parkı (1983), Uluönder mahallesindeki Tepebaşı Parkı (1984), Vişnelik mahallesinde (1988), Yıldıztepe mahallesinde (inşa halinde), devlet hastanesi önü ve Yenikent'te yer almış, Karapınar mahallesinde Bağladeresi caddesi üzerindeki ağaçlık alan ise piknik yeri olarak kullanılmıştır.

Kentteki mezarlıklardan Esentepe mezarlığı 1990 yılında olduğu için kapatılmış ve Odunpazarı'nda bulunan eski mezarlık düzenlenerek yeni mezarlık sahası haline getirilmiştir. Ayrıca Zincirlikuyu köyünün kente bağlanması ile bu mahalle sınırları içinde yer alan Zincirlikuyu mezarlığı da kentin mezarlık sahası olarak mekansal kullanımdaki yerini almıştır.

BÖLÜM II

ESKİŞEHİR KENTİNİN GELİŞMESİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Bilindiği gibi kentlerin gelişmelerinde fiziki ve beşeri faktörlerin karşılıklı etkileşimi büyük rol oynar. Bunlardan fiziki faktörler yarattıkları doğal ortam ile gelişme üzerinde etkin olurken, bu ortama göre uygun davranış ve prensipler geliştirerek onu işleyen ve kendi istemleri doğrultusunda kullanım biçimlerini yönlendiren insan ve insan faaliyetlerinin başka bir deyişle beşeri faktörün etkisi de büyük ölçüde hissedilir. Tüm yerleşim şekilleri için geçerli olan bu durum Eskişehir kenti için de benzer özellik gösterir.

Fiziki Faktörler

Yüzey şekli, zemin tabiatı, toprak özelliği, hidrografya, iklim ve bitki örtüsü şeklinde sıralanma gösteren fiziki faktörler, yerleşmelerin kuruluş devrelerinde (muhtemelen ilkçağlarda) büyük ölçüde etkin olurken, günümüzde ise teknolojinin ilerlemesi ile birlikte etkinliğini azaltmıştır. Bu bakımdan Eskişehir kent yerleşmesinin başlangıçta (ilkçağda) gelişmesi üzerinde yüzey şekli (ova) hidrografya, toprak özelliği (alüvyal toprak) zemin tabiatı (faylı yapı nedeniyle sıcak su kaynakları) ve iklim (tarıma uygun şartlar) etkin olmuştur.

Bugün kentin üzerinde yer aldığı yüzey şekli incelenirse, bu sahanın bir tektonik depresyon ovası özelliği gösterdiği görülür.

Bu ova, geniş anlamda, kuzeyde Sündiken dağları, güneyde neojen platoları arasında kalan, yükseltisi 770-850 m.'yi bulan doğu-batı yönünde uzanan Sarısu ve Porsuk vadisinin batıda Oklubalı ve Çukurhisar, doğuda Çavlum yerleşmeleri arasında kalan kısma tekabül eder. Bu ovanın kuzey kısmının (Sündiken dağlarının güney kesimi) paleozoik yaşlı kristalize kalkerlerden, güney kısmının ise neojen göl depolarından oluştuğu çeşitli araştırmacılar tarafından saptanmıştır. Nümmülitik sonunda meydana gelen tektonik hareketlerle çökerek büyük bir depresyonun oluştuğu sahada suların dolması ile büyük bir neojen gölü meydana gelmiş ve daha sonra göl tortulları ile dolmaya başlamıştır. Bu tür hareketlerle bağlantılı olarak yer yer volkanizma faaliyetleri de baş göstermiştir (Çardakkaya tepesi-bazalt, Karapazar çevresi tüfid vb). Bu devrenin sonunda iklimdeki değişmelere de bağlı olarak göller kurumuş ve dış drenaja açılma nedeniyle sedimanların büyük kısmı süpürülmüş ve sonra alüvyonlar birikmeye başlamış, eski alüvyonlar ise taraçalar halinde yüksekte kalmıştır (55). Bu oluşum ve gelişim sonucunda ovada hafif tepelik alanlar, plato sahaları, faylar vb. gibi çeşitli jeomorfolojik şekiller ortaya çıkmıştır.

Oluşum evriminden diğer bir deyişle jeomorfolojik gelişiminden ve üzerinde yer alan yüzey şekillerinden kısaca sözedilen geniş ova içindeki Eskişehir kentinin yer aldığı mekân ise, Sarısuyn meydana getirdiği ovanın son bulduğu, buna karşılık Sakarya'nın kollarından olan Porsuk çayının Karacaşehir'den çıkarak kuzeydoğu yönünde akmasıyla oluşturduğu alüvyal dolgu ile bunun güneyinde yükseltisi kabaca 850-900 m. arasında değişen neojen plato (Yıldıztepe 941, Taşlıtepe 944, Kavacık sırtları 900 m., Devetepe 857 m.) ve ova yüzeyi üzerindeki hafif tepelik alanlar (Kumluktepe 838 m., Kartalbayır tepe, leyleksi tepe 824 m. vb. gibi) üzerindedir. Kentin yerleşim alanının asıl gelişme gösterdiği alüvyal dolgu saha ise yapısal bakımdan, Yusufklar'dan itibaren kentin doğusuna kadar uzanan Porsuk çayının oluşturduğu eski alüvyonlar ve yine Porsuk yatağının oluşturduğu geniş ölçüde kentin de üzerinde yer aldığı 290 km² kadar alan kaplayan çoğunluğunu kil, kumlu-kil, siltli-kil, silt, kum ve çakılların meydana getirdiği yeni alüvyonlardır. Ayrıca yine ovanın oluşumu sırasın-

(55) Mehmet Ardos— Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi, Cilt 2, İstanbul 1985, s. 96-97-98.

daki tektonik hareketler sonucunda birtakım kırık hatları meydana gelmiştir. Ovaya geniş ölçekte bakıldığında bazı kısımlarda belirgin diklikler şeklinde topografyaya yansıyan bu faylar ve kırık hatları (İnönü civarında olduğu gibi) araştırma sahası olan kentsel yerleşim içinde örtülü faylar özelliği kazanır. Porsuk vadisine tekabül eden sahada ve şehir merkezinden geçerek kuzeydoğu-güneybatı yönde uzanan bu kırık hatlarının alüvyonlarla örtülmüş olması nedeniyle varlığını kuvvetlendirecek en önemli katkı jeofizik yöntemler dışında şehir merkezinde çıkmakta olan sıcaksu kaynaklarıdır.

Bu jeomorfolojik özellikler ile yerleşme arasında kurulan ilişki ise, ilk olarak, kentin ova gibi düz veya düze yakın bir yüzey şekline sahip olması ile beliren toplu yerleşme özelliğidir.

Günümüzdeki yer yer rastlanan parçalı görünüm ise herhangi bir fiziki engelle karşılaşmanın sonucu olmayıp, tamamen insan istemleri, başka bir deyişle beşeri faktörlerle ilgilidir. Kentin yerleşme tarihi içinde, ilk kez insan kullanımına sahne olan ilk çağ dönemine dönülürse, yine yerleşmenin ova üzerinde başladığını görürüz. Yerleşmenin gelişmesi bahsinde anlatılan ve burada tekrarlamak zorunda kalınan bu husus, yüzey şeklinin yarattığı olumlu bir faktör olarak, önemli yolların ova üzerinden geçmesi ve verimli alüvyal topraklara sahip olması nedeniyle tarımsal bakımdan gösterdiği çekicilik faktörlerini de içerir. Ancak bu olumlu koşullara rağmen ovanın savunma açısından güçlük yaratması özellikle Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ile sıklaşan akınlar bu kez kentin Karacaşehir'in yer aldığı neojen diklikler üzerine taşınmasına neden olmuş ve böylece bu yüzey şeklinin çevresine oranla yüksek oluşu (1015 m.) nedeniyle kurulan yerleşme-jeomorfolojik şekil arasındaki ilişki çevrenin kuşbakışı olarak görünmesini sağlamış ve yerleşmeye savunma amaçlı bir kullanım özelliği kazandırmıştır. Daha sonra Türklerin Anadolu'ya egemen olması ile tekrar eski sahasına ancak daha güneydeki neojen plato yamaçları önüne taşınan yerleşmenin bu sahayı seçmesi hem Porsuk nehrinin çevresindeki bataklıkların yaratacağı salgınlardan ve zaman zaman meydana gelen taşkınlardan korunma amacına hem de yerleşmenin hemen önünde yer alan alüvyal ovoidan geniş bir ekonomik kullanım sağlanması amacına yöneliktir.

Diğer taraftan jeomorfolojik yönden diğer bir etki de ulaşım üzerindedir. İlkçağda ovaların kolay açılan bir yüzey şekli olması

nedeniyle önemli yolların kent yakınından geçmesi, aynı etkinin bir sonucu olarak demiryolunun da yerleşmeye yakın kısma döşenmesi, gelişmeyi yönlendirmiştir. Günümüzde de şehrin ana ve iç ulaşım sistemi bağlantıları bu yüzey şeklinin sağladığı avantaj ile dümdüz uzanan ve birbirini dik kesen caddeler ile belirir.

Tektonik olaylar sonucu oluşan fay ve kırık hatları ise hidrografiya-yerleşme arasındaki ilişkide açıklanacağı üzere sıvı kaynakları çıkışına sebep olması ile olumlu, faylı yapının sismik bakımdan faaliyet yaratarak, depremlere neden olması ve zaman zaman büyük tahripler meydana getirmesiyle olumsuz olmak üzere şehirsiz mekanın iki yönde etkiler.

Jeomorfolojik yapı, zemin tabiatı ve toprak özelliği ile de belirir ve yerleşme üzerine etki eder. Nitekim şehrin üzerinde yer aldığı alüvyal dolgu, tarımsal potansiyel açısından verimli topraklar yaratmış ve yerleşmenin gelişmesine olumlu bir katkı sağlamıştır. Diğer taraftan daha önce de belirtildiği gibi bu alüvyonların kil, kumlu-kil, siltli-kil ve siltten oluşması Cumhuriyet döneminin teşvik olanaklarından da yararlanan ve hammaddesini hemen yakın çevresinden sağlayan tuğla ve kiremit fabrikalarının kurulmasında etken olmuş, aynı biçimde kum ve çakılların geniş saha kaplaması ile inşaat sektörü için gerekli hammadde de yakın çevreden getirilmiş, şehirde kum ve çakıl depolarının yer almasına neden olmuştur. Ayrıca kentin yer aldığı saha üzerinde rastlanmamasına rağmen, yakın çevredeki köylerde bir maden cevheri olarak çıkarılmakta olan lületaşı, özellikle Osmanlılar döneminde kentin ekonomik yaşamına hareketlilik getirmiştir. Günümüzde de şehir içindeki çeşitli dükkanlarda hediyelik eşya olarak satılan ve turistik bir değer taşıyan lületaşı son yıllarda lületaşı sanayi okulunun açılması ile de kentin mekansal kullanımında da bir etki yaratmıştır. Bu biçimde zemin tabiatı ve toprak özelliği ile yerleşme arasında kurulan ilişki hem sanayi alanları, depolama tesisleri ve atölyeler ile mekansal kullanım açısından hem de tarım ve sanayi faaliyetleri ile ekonomik bakımdan yerleşmenin gelişmesinde etkili olmuştur.

Kent hidrografik özellikler bakımından incelenirse, yerüstü ve yeraltı suları bakımından zengin olduğu görülür. Bunlardan yüzey suları içinde en önemlisi her mevsim düzenli bir akışa sahip olan ve kenti ikiye bölen Porsuk çayıdır. Yıllık ortalama debisi 15.960 m³/sn. olan Porsuk nehri karışık rejimli bir akarsu olup,

kış devresinde kar ve yağmurla yaz devresinde ise yeraltı suları ve çok az da yağmurla beslenir. Güneybatı yönden Karacaşehir ve Karabayır bağları arasındaki boğazdan şehre giren akarsu, şehrin batısında Ertuğrulgazi mahallesi yakınında 1923-50 döneminde kanala alınan Sarısu ile birleşir. Bu kesimden sonra şehri batı-doğu yönünde katederek Eskişehir ovası içinde doğu yönde akmaya devam eder.

Yeraltı suları ise derin yeraltı suları ve yüzeye yakın yeraltı suları olmak üzere iki şekildedir. Diğer depresyonel alanlarda olduğu gibi alüvyal bir deponun yer aldığı zeminde iri çakıl, ince çakıl, çeşitli kalınlıkta kum, kil, kumlu-kil, silt ve siltli-kil gibi unsurlar ile 1-3 m. kalınlıkta bir balçık tabakasının bulunduğu sahada çakıllar büyük bir su deposuna tekabül eder. Yüzeyden 3-4 m. derinde ve 12-14°C sıcaklıkta olan bu yüzeye yakın yeraltı suları düşen yağmur sularının balçık tabakasını aşarak çakıl depolarına ulaşması, Porsuk ve tabilerinin yataklarından sızma ve kenar platolardan sahaya ulaşan sular olarak karşımıza çıkar.

Diğer taraftan daha önce de sözedildiği gibi İnönü batısından başlayıp Beylikova doğusuna kadar uzanan ve kentin içinden geçen büyük bir dislokasyon hattı ise derin yeraltı sularının dizilme sahasıdır. Bu dislokasyon hattının üzerinde bulunan şehir merkezindeki fay kırığına tekabül eden alanda ortaya çıkan derin yeraltı sularının ortalama ısısı 45°, radyoaktivitesi 7.0, pH değeri ise 7.3'tür.

Buna göre, hidrografyanın yerleşme üzerinde yarattığı etkiyi incelenirse olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü olduğunu görülür. Şehrin ikiye böldüğü için Porsuk nehrinin kuşkusuz yerleşme üzerindeki en büyük etkilerinden biri, iki yaka arasındaki bağlantının köprüler vasıtasıyla gerçekleşmesi ve bu etkisiyle zaman zaman ulaşımda aksaklıklar yaratmasıdır. Günümüzde kanala alınarak akışı düzenlenmiş olan akarsuyun yerleşme üzerindeki diğer önemli etkisi ise seylaplara neden olmasıdır. Nitekim 1950 yılında meydana gelen taşkında çok sayıda ev yıkılmış, çevredeki pancar ve hububat alanları büyük zarar görmüştür. Bu taşkına karların erimesi ve sağnak halindeki yağışların yüzeye yakın yeraltı sularının seviyesindeki yükselmeler de etken olmuş ve nitekim bu etkinin sonucunda bazı kerpiç evlerin temelleri erimiştir. Bunun gibi 1960, 1964, 1968 ve 1970 yıllarındaki taşkınlarda da şehrin içindeki çeşitli mahallelerdeki evlerin ve ticarethanelerin bodrum

katları mil ve su ile dolmuş, ulaşım, şehrin su tesisatı zararlara uğramıştır (56). Akarsuyun şehir üzerindeki olumsuz etkilerinden bir diğeri de gerek çevreden gelen atıklarla oluşan bulanık görünüm gerekse özellikle yaz aylarında çevreye yaydığı kötü koku nedeniyle yarattığı kirliliktir. Ancak Porsuk bu olumsuz etkisine rağmen özellikle merkez içinden geçen kısmı ile kentin en önemli rekreasyon alanlarından birini oluşturur. Bu nedenle mekansal kullanım bakımından çok sayıda park, restaurant ve gazino bu alan çevresinde yoğunlaşmıştır. Kentin görünümünü üzerinde yarattığı etki yanında sulama olanakları ile kente hem ilk kuruluş yerinin seçilmesi açısından hem de sulamalı tarımın yapılması (sebze-meyve bahçeleri) le ekonomik yönden büyük katkılar sağlamıştır. Ancak günümüzde ise bu etkinlik kirlilik nedeniyle büyük ölçüde kaybolmaktadır.

Yüze yakın yeraltı suları ise yakın zamana kadar açılan kuyular ile içme ve kullanma suyu olarak iki türlü işlev görmüştür. Fakat burada belirtilmesi gereken bir husus kentte büyük bir kanalizasyon sisteminin bulunmaması ve atık suların forseptik çukurlarında birikmekte olmasıdır. Bu bakımdan son yıllarda bu kuyulara, artan nüfus nedeniyle forseptik çukurların fazlaşmasından pek rağbet edilmez. Ancak 1990 yılından itibaren yapımına başlanan kanalizasyon sistemi ile bu durum bir süre sonra ortadan kalkacak ve yine bu sulardan istifade edilecektir.

Sıcaklıkları ilk çıktığı anda 45° civarında olan derin yeraltı suları ise geçmiş dönemlerde kentin bu kaynaklar çevresinde yer seçmesine neden olarak ona bir kaplıca şehri kimliği kazandırmıştır. Günümüzde ise çok sayıda hamam ve otelin burada yer alması bu alanın şehrin mekansal kullanım açısından turizm ve rekreasyon sahası olmasına neden olmuştur.

Kent klimatolojik özellikler bakımından incelenirse genelde kara iklimi karakterlerinin ağır bastığı özelliklerle karşılaşılır. Thorntwait iklim tasnifine göre Türkiye için mevcut makro-klima tipleri içinde Eskişehir İç Anadolu step grubuna girer. Eskişehir merkez istasyonuna göre kentte ortalama sıcaklık 11°C'dır. Aylık sıcaklık ortalamaları ise çizelgede (Çizelge 8) görüldüğü gibi İç Ana-

(56) 1948 yılında yapılan Porsuk Barajı bu taşkınlardan biri sırasında yıkılmış ve sular şehre kadar ulaşmıştır. Baraj 1971 yılında tekrar inşa edilmiştir.

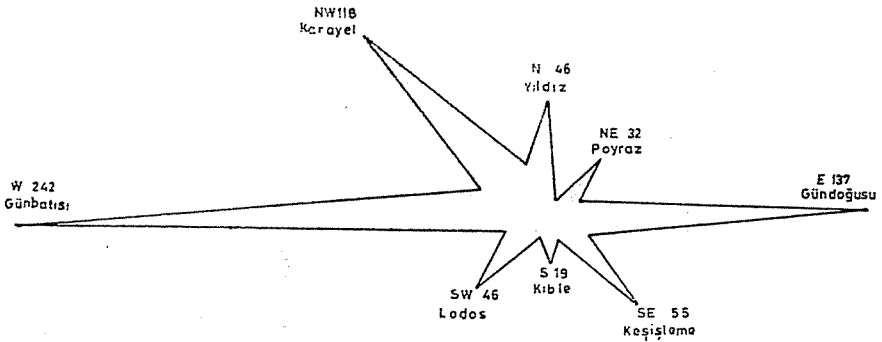
Çizelge 8 : Eskişehir meteoroloji istasyonunu sonuçlarına göre (1940-1990) bazı klimatolojik veriler.

Meteorolojik													
Elemanın Adı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık (°C)	-0.3	1.4	4.8	10.2	15.1	18.7	21.4	21.2	16.9	12.0	6.8	2.3	11
En yüksek sıcaklık	16.5	20.8	29.1	30.7	34.3	36.0	39.1	38.7	35.8	32.8	25.6	21.1	39.1
En düşük sıcaklık	-23.6	-23.8	-15.5	-7.2	-8.3	0.5	0.0	2.2	-3.7	-7.1	-16.7	-26.3	-26.3
Endüştük sıcaklığın <0 olduğu günler sayısı	23.0	19.0	17.0	5.2	0.2	0.0	0.0	0.0	0.2	4.0	11.2	18.8	98.6
Ortalama													
yağış miktarı (mm)	44.6	38.1	39.4	39.0	46.7	36.4	12.5	7.1	17.4	27.7	29.9	49.7	388.5
Yağışlı günler sayısı	15.4	13.0	12.1	10.4	11.6	7.5	3.4	2.6	4.1	7.0	9.5	14.1	110.7
Günlük en çok													
yağış miktarı (mm)	24.4	38.6	28.3	26.4	46.2	48.0	48.6	25.0	46.8	53.7	24.5	35.7	53.7
Ortalama													
nispi nem (%)	80	78	71	63	63	59	54	54	59	66	75	81	67
Ortalama kar													
yağışlı gün sayısı	7.0	4.4	3.2	0.5	—	—	—	—	—	—	0.8	4.2	20.1
Ortalama karla													
örtülü gün sayısı	10.4	7.8	1.9	0.2	—	—	—	—	—	—	0.5	4.6	25.5

dolu'nun diğer şehirlerine benzerlik gösterir. Sıcaklık Temmuz ve Ağustos aylarında 20°C aşarken, Ocak ayında ise 0.3 ile en düşük aylık ortalama değerine ulaşır. Sıcaklığın 0°C'in altında olduğu günler sayısı da 98.6 gün olup, bu bakımdan Ocak ayı en yüksek değeri verir. Gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farklılıkları yaz aylarında bile hissedilir. Nisbi nemin en yüksek oranına ise kış mevsiminde rastlanır (%77.4). Yaz aylarında ise bu değer %55 civarında olması, sıcaklığa dayanma gücü verir.

Yıllık ortalama yağış miktarı 388.5 mm. civarında olup en yağışlı mevsimler kış ve ilkbahardır. Haziran ayından itibaren düşüş göstermeye başlayan yağış «en düşük değerine» Ağustos ayında ulaşır (7.1 mm.). Eylül ayından itibaren tekrar artmaya başlar. Bir yıl içinde yağışlı geçen gün sayısı ise 101.7 gündür. Kar yağışlı gün sayısının 20.1 gün olduğu kentte ortalama karla örtülü gün sayısı da 25.5'tur.

Diğer taraftan kentte rüzgâr durumu gözlemlendiğinde rüzgârların belli bir yönden esmediğini söylemek mümkündür. Esme şiddetleri her yön için aynı olmakla birlikte yıllık esme sayılarında maksimumlar batı (242) ve doğu (137) da görülür. Ayrıca esme yönü mevsimlere göre de değişir. Bu bakımdan kış aylarında doğu yönlü rüzgârların esme sayısının (67) arttığı dikkati çeker. İlkbahar (68), Yaz (86) ve Sonbahar (55) aylarında ise batı yönlü rüzgârın esme sayısı artmakta, bunu ikinci sırada yine doğu yönlü rüzgârlar izlemektedir (İlkbahar 26, Yaz 10, Sonbahar 34) (Şekil 10).

Şekil 10 : Eskişehir'de hakim rüzgar yönleri ve esme sayıları

İklim özelliklerinin yerleşmenin gelişmesinde doğrudan ve dolaylı etkisinin olduğu bir gerçektir. Nitekim bugün sahası çok daralmış olmakla birlikte yer yer şehir civarında yapılmakta olan tahıl tarımı ile şekerpancarı ziraatinin iklim ile yakın ilişkili oluşu dikkat çekicidir. Bu çekicilik ile ilkçağlardan itibaren yerleşmeye açılmış ve bu etkinin devam etmesi ile değişen koşullara bağlı olarak hammaddesini tarım ürünlerinin oluşturduğu un ve şeker fabrikaları yer alabilmiştir. İklim organize sanayi bölgesinin yer seçiminde de önemli rol oynamıştır. Kentin doğusunda yer alan organize Sanayi Bölgesinin bu yeri seçmesinde beşeri faktörlerin (boş alan, karayoluna yakınlık, vb) yanısıra kentin gerek yıllık gerekse ilkbahar, yaz ve sonbahar aylarında hakim rüzgâr yönünün batı olmasının etkisi de vardır. Ancak kış aylarında bu kez doğu yönlü rüzgârların hakim duruma geçmesi yanında şehir içinde de yakıt kullanımının artması, hava kirliliği yaratıp yerleşmeyi olumsuz yönde etkiler.

Doğal bitki örtüsünün büyük ölçüde tahrip olduğu kentte ağaçlık alanlar, kalıntılar halinde belli sahalarda toplanmıştır. Genellikle kentin güneyindeki neojen plato satırları üzerindeki meşe ve badem ağaçlarından oluşan kümeler rekreasyonel faaliyetler için elverişlidir. Nitekim Bademlik tesisleri ile Porsuk çayı kenarındaki regilatör piknik yeri bu tip rekreasyonel kullanım alanları olarak karşımıza çıkarlar.

Beşeri Faktörler

Beşeri faktörler içinde yerleşmenin gelişmesinde, kuşkusuz, insan faktörü başka bir deyişle nüfus en büyük etkindir. Nitekim nüfus artışına bağlı olarak yıldan yıla artan konut sayıları da bu durumun açık göstergesidir. Diğer taraftan kentin ekonomik alanda özellikle sanayi alanında gösterdiği gelişme daha çok nüfusu Eskişehir'e çekerek yerleşmenin gelişmesini sağlamış ve kentin etki alanını da genişletmiştir.

Öte yandan zaman içinde mekansal yayılma ve yoğunlaşmaya neden olarak kentin görünümünü değiştiren ulaşım faktörü de mekân üzerinde kalıcı izler bırakan diğer beşeri etkindir. Ulaşım gibi ticaret, tarım, imar plânları ve yasalar mekana yansydıkları zaman kentin görünümünde kalıcı izler bırakmakta, aynı zamanda çeşitli biçimlerde ortaya çıkan etkileri ile yerleşmenin gelişmesine etki etmektedir.

Bu bakımdan kent üzerindeki etkinlik derecelerine göre dört ana başlıkta toplanabilecek beşeri faktörlerin zaman içinde gösterdiği değişimler ve etkileri incelenmiştir.

Nüfus

Eskişehir kentinde yerleşmenin gelişmesinde başka bir deyişle yerleşmenin bugünkü görünümü kazanmasında nüfus faktörü en önemli rolü oynar. Nitekim nüfus öncelikle konut alanlarının gelişmesini sağlamış aynı zamanda da kentin mekansal kullanımının şekillenmesi (işyeri, eğitim ve sağlık alanları vb. sosyal ve ekonomik alanlara olan gereksinim) yerleşmenin gelişmesinde temel itici güç olmuştur.

Daha önce de sıkça tekrarlandığı gibi Türkiye'de şehirleşme hareketi çok hızlı bir biçimde cereyan etmekte, ancak bu olay her birime ve zamana göre değişik bir şekilde meydana gelmektedir. Bu bakımdan Eskişehir kentinde nüfusun Cumhuriyet öncesinden günümüze kadar gösterdiği gelişimini incelerken, önce kentin nüfus açısından ülke içindeki yerini, sonra da mahalle ölçeğindeki analizler ile nüfusun mekân üzerine yansımalarının ele alınması yerinde olacaktır.

Nüfusun Tarihsel Gelişimi : Bugünkü sit alanının kuruluş tarihi Selçuklular dönemine kadar inen Eskişehir'in 1800 yılından önceki nüfus miktarı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Ramsay Selçuklu akımlarının yoğun olduğu dönemleri anlatırken, Bizanslı tarihçilerin yazıtlarına da dayanarak şehrin nüfusunun kalabalık olduğunu belirtmektedir. Tarihi belgeleri araştıran Stewig (57)'te kentin 1800'lü yıllarda 900 hane ve 4500 kişiden oluştuğunu 1894 yılında ise hane sayısının 800, nüfusun ise 4000 kişiye düştüğünü belirtmektedir. Aynı biçimde tarihi bir belge niteliği taşıyan Osmanlı Salnamelerinde de Hüdavendigar Vilâyetine bağlı kaza merkezi olarak geçen kentin nüfusu 1870 yılında 7931 Müslüman erkek, 3339 hane ve 5 mahalle, 1874 yılında 19.168 Müslüman erkek, 77 Müslüman olmayan erkek olmak üzere 19.245 kişi olarak gösterilmiş, hane sayısı ise 4069 olarak verilmiştir. 1876 yılında ise hane sayısının 4500'e yükseldiği Müslüman erkek sayısının ise 11.320 kişiden oluştuğu belirtilmiştir.

(57) R. Stewing— Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları, Çeviren: R. Turfan, Ş. Yazman. İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, 1970, s. 210.

Salnameler dışında Eskişehir'in nüfusu 19. yüzyılda şehri ziyaret eden seyyahlar tarafından da incelenmiştir. Nitekim 1880'li yıllarda Şemsettin Sami (58) *Kamus-ul-Alam* adlı eserinde şehrin nüfusunun 10.000 kişiden oluştuğunu belirtmiş, 1886 da şehri ziyaret eden Von Diest (59) ise, nüfusu 15.000 kişi olarak tahmin etmiştir. Vital Cuinet ise (60) (1894 yılında basılan eserinde) nüfusun 19.023 kişiden oluştuğunu, bunun 17.131'inin Müslüman, 1147'sinin Rum Ortodoks, 583'ünün Ermeni Gregoryan, 132'sinin Katolik Ermeni ve 30'unun Latinlerden oluştuğunu söylemiş, ayrıca şehirde demiryolu şantiyesinde çalışan ve yerleşik olmayan 400 kişi civarında İtalyan ile Rum'un da yaşadığını belirtmiştir. I. Dünya Savaşına tekabül eden yıllarda ise kentin nüfusu J.H. Mortmann'a (61) göre 25.000, Reinhard'a (62) göre 35.000, Von H.Meier'e (63) göre ise 30.000 kişi olarak tahmin edilmiştir.

Cumhuriyet öncesi dönemde kentin nüfusu gerek salnameler gerekse yabancı seyyahların tahminlerinden anlaşılacağı gibi devrin diğer Anadolu şehirlerine göre oldukça fazladır. Bu dönem içinde kentte yaşanan en önemli nüfus hareketi ise 1877-78 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Kırım'dan gelen Tatar göçmenleri ile gerçekleşmiş, bunu Rumeli göçmenlerinin göçü izlemiştir. Kente yerleşen göçmenlerin kesin sayıları bilinmemekle birlikte gelenlerin gerek tarım tekniğinde kullandığı değişik yöntemler gerekse Porsuk çayının güney kıyılarında kurdukları yeni mahalleler yerleşmenin gelişmesi üzerinde önemli etkiler yapmıştır. Eskişehir'de Cumhuriyet öncesi dönem nüfus artışında etken olan ve bu biçimde, nüfus yapısında hareketlilik yaratan bir olay da demiryolunun kente ulaşip işletmeye açılması ile, bu ulaşım sistemine sapa kalan yerleşim birimlerinden göç ederek, kente yerleşen tüccar kesimi ile yaşanmıştır. Bu biçimde Cumhuriyet öncesi dönemde yurtiçi ve dışından nüfus alarak, çoğu şehrimize oranla farklı yönde de nüfusu artan Eskişehir, negatif yönde gelişen nüfus hareketleri ile de dikkati çeker. Nitekim 1911-12 Balkan Savaşı, ardından I. Dünya savaşı ve Kurtuluş savaşı nedeniyle savaşa gi-

(58) Şemsettin Sami, A.g.e., s. 937-938.

(59) V. Diest, A.g.e., s. 51-52.

(60) V. Cuinet, A.g.e., s. 209.

(61) Besim Darkot, A.g.e., s. 386.

(62) A. Reinhard, A.g.e., s. 251.

(63) V. H. Meier, Eskişehir, Bilder aus Anatolien, Düsseldorf 1917, s. 19.

denler ve bu savaşlarda ölenler ile şehir sürekli olarak nüfus kaybetmiştir. Aynı yıllarda Yunan ordularının şehre saldıracağı haberinin yayılması üzerine çok sayıda Eskişehir'li yaşadığı şehri terk etmiş ve başka şehirlere (Ankara, Konya...) göç etmiştir. Böylece 1914-22 yılları arasında kentin nüfusu önemli ölçüde azalmıştır. 1922 yılından sonra başka bir deyişle Eskişehir'in düşman işgalinden kurtulması ile bu kez kentte yaşayan azınlıkların büyük kısmı şehri terketmiştir. Bu biçimde ilk resmi nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında 32.341 kişi olan nüfus miktarı ile kent aşağı yukarı I. Dünya savaşından önceki nüfusa yakın bir değer göstermiştir. 1927 yılından günümüze kadar geçen süre içinde kentin nüfus miktarı ve nüfus artış oranı Türkiye'deki şehrsel nüfus artış miktarı ve artış oranı ile karşılaştırılmalı olarak verilmiştir (Tablo 9, 10).

Çizelge 9 : Eskişehir kenti şehrsel nüfusu ile Türkiye'deki şehrsel nüfus miktarı

Yıl	Nüfus Miktarı	Türkiye'de şehrsel nüfus miktarı
1927	32.341	3.305.879
1935	47.045	3.802.602
1940	60.742	4.346.249
1945	80.030	4.687.102
1950	89.879	5.244.337
1955	120.092	6.927.343
1960	153.096	8.859.731
1965	173.882	10.805.817
1970	216.373	13.691.101
1975	259.952	16.869.068
1980	309.431	19.645.007
1985	366.765	26.865.757
1990	413.082	33.326.351

Çizelge 10 : Yıllar itibarıyla Eskişehir ve Türkiye'deki şehirselsel nüfus artış oranı (%)

Yıl	Eskişehir'de nüfus artış oranı (%)	Türkiye'de şehirselsel nüfus artış oranı(%)
1927-35	45.4	15.0
1935-40	29.1	14.2
1940-45	31.7	7.8
1945-50	12.3	11.8
1950-55	33.6	32.9
1955-60	27.4	27.8
1960-65	13.5	21.9
1965-70	24.4	26.7
1970-75	20.1	23.2
1975-80	19.0	16.4
1980-85	18.5	36.7
1985-90	12.6	24.0

Çizelgelerden de izlenebileceği gibi Eskişehir'de nüfus artış oranı, 1955 yılına kadar Türkiye'deki şehirselsel nüfus oranının üstündedir. Gerçekten de 1927 yılında 32.341 kişiden oluşan nüfus, 1955 yılında 120.092'ye ulaşarak, 87.751 kişi ile yaklaşık üç misli artmış ve 1945-50 dönemi hariç tutulursa, nüfus artış oranı %30-35 civarında gerçekleşmiştir. Kuşkusuz kent nüfusunun bu derece yüksek artış göstermesi doğal nüfus artışı dışında, kente doğru oluşan nüfus akımı ile gerçekleşmiştir. Nitekim 1935 yılında yapılan sayımda şehir nüfusunu oluşturan 11.638 kişi (%33) başka illerde doğanlar, 1265 kişi ise aynı ilin başka ilçesinde doğanlardan oluşmaktaydı, ayrıca 11.821 kişilik nüfus da yabancı ülkelerde doğmuş olan nüfustan oluşuyordu. 1945 yılında ise başka illerde doğanların sayısı 26.874 (%43) aynı ilin başka ilçelerinde doğanlar 2553 kişi, başka ülkelerde doğanlar ise 18.220 kişi olarak gösterilmiştir. Yabancı ülkede doğanlar içinde ise 7455 kişi ile Romanya başta gelmektedir. Başka il ve ilçe doğumlular içinde ise Sivrihisar, Kütahya, Bilecik ve Afyon başta gelmektedir. Bütün bunlar gösterir ki, Eskişehir bu dönemler içinde gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından nüfus çeken bir merkezdir.

Kentte Çizelge 10'da görüldüğü gibi nüfus artış oranının en yüksek olduğu yıllar (1927-35 yıllarını içine alan 8 yıllık devre bir

yana bırakılacak olursa) 1950-55 yıllarına rastlar. Gerçekten de bu dönemde nüfus artış oranı %33.6 ile 1927-90 yılları arasındaki en yüksek değerine ulaşmıştır. Nüfus artış oranının bu derece yüksek bir değer göstermesi ise kentin ilki 1800'lü yıllarda yaşanan ikinci si Ağustos 1950 yılında Bulgaristan ile yapılan antlaşmadan kaynaklanan toplu göç olayı ile karşılaşmasından ileri gelmektedir.

1960 yılında nüfusu 153.096'ya ulaşarak önceki sayım devresine oranla 33.004 kişi artan kentte nüfus artış oranı Türkiyede'ki şehirselle nüfus artış oranına eşit düzeyde seyretmiş ve kent nüfus büyüklüğü bakımından da İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Bursa'dan sonra 6. sırada yer almıştır. Bu dönemde göç olayı devam etmiş ve çevre iller başta olmak üzere çeşitli illerden önemli miktarda nüfus çekmiş ve Eskişehir iline yönelen 59.682 kişinin 48.274'ü başka bir deyişle %81'i kente yerleşmiştir (Çizelge 11).

Çizelge 11 : Eskişehir Kentine Nüfus Veren İller ve Nüfus Miktarları (1960)

Eskişehir Kentine Nüfus Veren İller	Nüfus Miktarı
Bilecik	10.087
Afyon	4.138
İstanbul	3.012
Bursa	2.647
Ankara	2.091
Kütahya	2.017
Konya	1.845
Balıkesir	1.228
İzmir	1.110
Adana	1.008
Sivas	938
Diğer İller	17.753
TOPLAM	48.274

Aynı dönemde yabancı ülkelerden Eskişehir iline gelen toplam 29.572 kişilik nüfusun 23.008'i başka bir deyişle %78'i şehre yerleşmiştir (Çizelge 12).

Çizelge 12 : Eskişehir'e gelen göçmenlerin geldikleri ülkeler itibarıyla bölünüşü (1960)

Göçmenlerin Geldikleri Ülkeler	Nüfus Miktarı	
	Eskişehir İli	Eskişehir Kenti
Bulgaristan	13.100	10.364
Romanya	10.254	7.653
Yugoslavya	2.293	2.096
Yunanistan	1.977	1.623
Rusya	1.522	894
Diğer Ülkeler	426	23.008

Başta Bulgaristan olmak üzere genelde Balkan ülkelerinden gelen göçmenlerin büyük kısmının Eskişehir kentine yerleşmeleri kendi istemleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bu seçimin nedenleri ise kentte atölye veya küçük sanayi imalatına yönelik bir potansiyelin oluşu, dolayısı ile gelenlerin meslekî açıdan uygun ortamı bulabilmeleri, Eskişehir halkının yabancı göçmenlerle daha 1800'lü yıllarda tanışmış olması ve bu biçimde kentin toplumsal yapı bakımından yabancı göçmenlere alışık olması ve nihayet kentin lokasyon itibarıyla başkent Ankara ile İstanbul'a yakın oluşu, gibi faktörler gösterilebilir. 1950'li yıllarda gelen göçmenlerin kentin ekonomik gelişmesi üzerinde önemli katkıları olduğunu da burada belirtmek yerinde olacaktır. Nitekim bugün Eskişehir'in sanayiinde ayrı bir yeri olan soba üretimi göçmenlerin kuzine tekniğini öğretmeleri ve ilk kez Türkiye genelinde Eskişehir'de kuzine soba üretimine geçilmesi ile gerçekleşmiştir. Bu olay ile başlayan soba üretimi, döküm, pres, emaye vb. gibi yan sanayi kollarının gelişmesini sağlayarak kente önemli bir ekonomik etkinlik kazandırmıştır.

1965 yılında ise nüfusu 20.786 kişi artarak 173.882 kişiye ulaşan şehirde nüfus artış hızı Türkiye'deki şehirselsel nüfus artışının altına düşmüştür. Bununla birlikte kent nüfus büyüklüğü bakımından Türkiye'nin altıncı büyük şehri olma özelliğini korumuştur. Bu dönemde kente yerleşen başka il doğumluların sayısı 50.101 kişi olarak belirlenmiş olup, yine Bilecik ve Afyon doğumluların sayısı yüksektir (Çizelge 13).

Çizelge 13 : Eskişehir kentine nüfus veren iller (1965)

Eskişehir Kentine Nüfus Veren İller	Nüfus Miktarı
Bilecik	10.918
Afyon	5.981
Bursa	2.707
İstanbul	2.666
Ankara	2.492
Kütahya	2.440
Konya	1.918
Balıkesir	1.320
İzmir	1.202
Adana	545
Sivas	862
Diğer İller	18.252
TOPLAM	50.101

1970 yılında 42.491 kişi artarak nüfusu 216.373 kişiye ulaşan Eskişehir nüfus büyüklüğü bakımından Gaziantep'ten sonra 7. sıraya düşmüştür. Aynı dönemde nüfus artış oranı ise Türkiye'deki şehirselsel nüfus artış oranına hemen hemen eşit düzeydedir. Bu dönemde daimi ikametgaha göre yapılan istatistiklere göre 19.463 kişi kente gelmiş, aynı yıllarda kente Bulgaristan'dan göç eden Türk asıllı Bulgar vatandaşları da yerleşmiştir. Nitekim 1968 yılı Mart ayında Bulgar ve Türk hükümetleri arasında imzalanan ve 1952 yılına kadar yakın akrabaları Türkiye'ye göç etmiş olan Bulgar vatandaşlarının Türkiye'ye göç etmelerine izin veren anlaşma (64) ile 1969 yılında Eskişehir'e toplam 117 hanelik Bulgar vatan-daşı gelmiştir (65). Bu sayım devresinde kent dışına göç eden nüfusun ise 12.000 kişi civarında olması ile kentin 1970 yılı itibarıyla net göç oranı 7.000 kişi üzerindedir.

1975 sayımında nüfusu 43.579 kişi artarak 259.952 kişiye ulaşan kent, nüfus büyüklüğü bakımından Türkiye'nin 7. büyük şehri

(64) İbrahim Kamil; Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü, İstanbul, 1985, s. 53-61.

(65) Bilal N. Şimşir; Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu, Bulgaristan'da Türk Varlığı I. Bildiriler, 7 Haziran 1985, Ankara 1987, s. 48-52.

olma özelliğini korumuş, nüfus artış oranı ise Türkiye'deki şehirs el nüfus artış oranının biraz altında yer almıştır. 1975 sayım döneminde de Eskişehir'e yönelik göç hareketi sonucunda net nüfus artışı 9.979 kişidir.

1980'de nüfus büyüklüğü bakımından Konya'dan sonra 8. sıraya düşen kentte toplam nüfus miktarı 49.479 kişi artarak 309.431 kişiye yükselmiştir. Aynı dönemde nüfus artış oranı da Türkiye'deki şehirs el nüfus artış oranının biraz üstündedir. Bu dönemde daimi ikametgaha göre yapılan ve doğum yerlerine göre yapılmış istatistiklere oranla daha sağlıklı sonuçlar veren çizelge incelenirse (Çizelge 14).

Çizelge 14 : Eskişehir Kentinin 1980 Yılı itibariyle aldığı ve verdiği göç miktarı

Yerleşim Birimleri	Aldığı Göç	Verdiği Göç
Ankara	3.908	3.116
Afyon	3.706	653
İstanbul	2.967	3.477
Bilecik	2.108	584
Kütahya	1.772	1.091
İzmir	1.184	2.217
Konya	1.144	521
Bursa	936	2.657
Erzurum	823	204
Diyarbakır	817	334
Balıkesir	744	584
Diğer İller	12.790	8.126
Eskişehir İlinin İlçe Merkezleri	2.323	751
Eskişehir İline bağlı bucak ve köyler	6.467	2.748
Yabancı memleketler	5.264	—
TOPLAM	46.143	27.063

Kente başka iller, yabancı memleketler ve ile bağlı ilçe ve köylerden 46.143 kişinin geldiği saptanır. Bu dönemde yabancı memleketler içinde, özellikle Bulgaristan'dan 1968 yılında yapılan antlaşmanın devamı olarak 1978 yılında önemli ölçüde göçmen gelmiştir. 46.143 kişinin kente gelmesine karşılık 27.063 kişinin kent dışına göç etmesi sonucu net nüfus artışı 19.080 kişi olarak belirlenmiştir. Çizelge'de dikkati çeken bir nokta, kentin göç aldığı

illere aynı zamanda da en fazla nüfusu göndermiş olmasıdır. Hatta bu durum İstanbul, İzmir ve Bursa gibi illerden aldığı nüfusun daha üstünde bir nüfusu göndermiş olması ile belirginleşmektedir.

1985 sayımında ise kent nüfusu 57.334 kişi artarak 366.765 kişiye ulaşmış ve sayım devreleri içindeki en yüksek artış miktarını meydana getirmiştir. Aynı dönemde nüfus artış oranı ise Türkiye'deki şehirselsel nüfus oranının oldukça altındadır. Kent nüfus büyüklüğü açısından da Kayseri'den sonra 9. sıraya düşmüştür. Ancak kente yönelik göç hareketi artarak devam etmiştir (Çizelge 15).

Göç yoluyla toplam 48.188 kişinin Eskişehir'e geldiği görülür. Göç edenlerin geldikleri iller itibarıyla dağılımında da büyük bir değişiklik göze çarpmaz. Bu bakımdan illerin sadece gönderdikleri nüfus miktarları bakımından sıralamadaki yeri değişmektedir. Kentin aynı dönemde gönderdiği nüfus miktarı ise 26.300 kişidir. Çizelgeden de izlenebileceği gibi en çok İstanbul iline nüfus gönderen kent, İzmir, Bursa ve Kocaeli illerinden kente gelenlerin daha fazlasını da aynı illere göndermiştir. Kentin bu dönem için net göç oranı ise 21.868 kişidir.

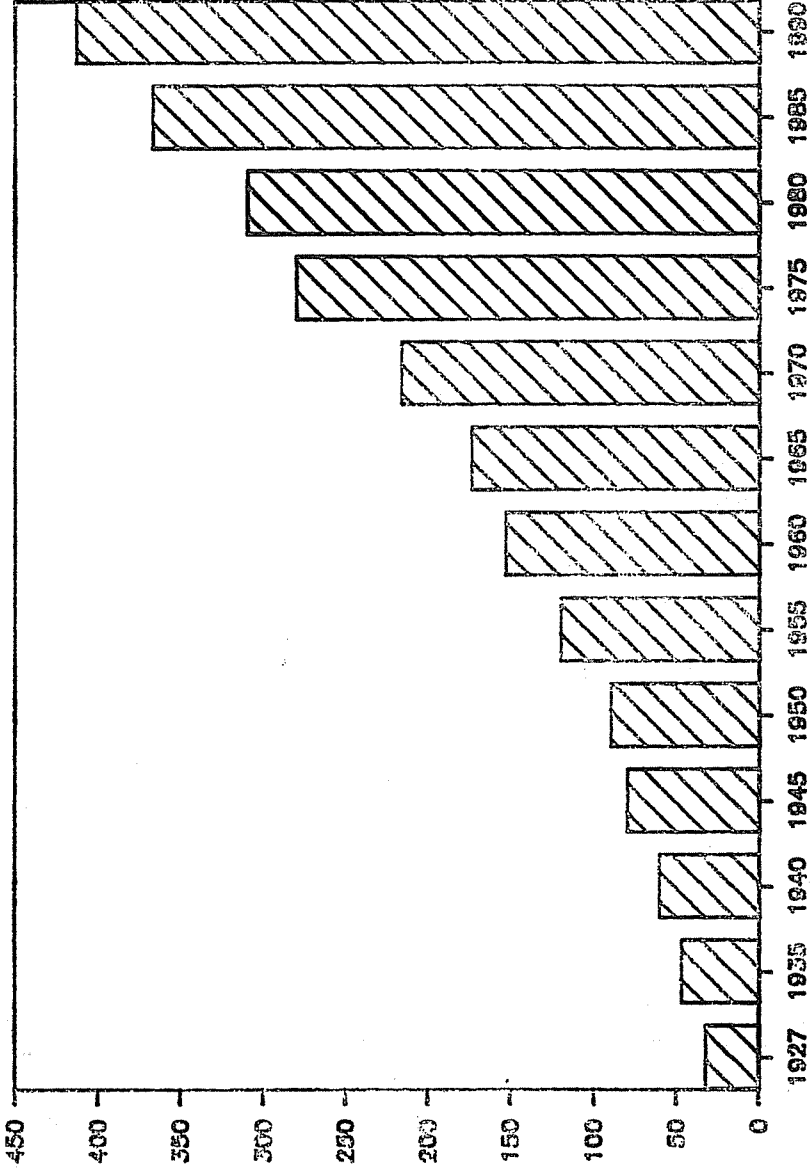
Çizelge 15 : Eskişehir Kentinin 1985 yılı itibarıyla aldığı ve verdiği göç miktarı

Yerleşim Birimleri	Aldığı Göç	Verdiği Göç
Ankara	4.315	2.517
İstanbul	3.949	3.361
Afyon	3.018	701
Bilecik	2.105	1.361
Kütahya	1.765	1.267
İzmir	1.737	2.110
Konya	1.330	644
Bursa	1.267	1.403
Malatya	1.155	809
Balıkesir	767	663
Kocaeli	698	705
Erzurum	652	208
Diğer İller	11.789	8.340
Eskişehir İline Bağlı İlçe Merkezleri	2.041	937
Eskişehir İline Bağlı Bucak ve Köyler	5.635	1.339
Yabancı Memleketler	5.965	—
TOPLAM	48.188	26.320

1990 yılında ise nüfusu önceki sayım devrelerine oranla 46.317 kişi artarak 413.082 kişiye ulaşmıştır. Bu devrede nüfus artış oranı ise Türkiye'deki şehirselsel nüfus artış oranının oldukça altına inmiş, aynı zamanda şehir nüfus büyüklüğü bakımından da Mersin ve Kayseri'den sonra 10. sıraya düşmüştür. Ancak bu dönemde kente yönelik göç hareketi devam etmiş, özellikle 2 Haziran 1989 tarihinden itibaren Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının zorunlu pasaport verilerek sınır dışı edilmesi ve Türkiye'ye gelenlerin de göçmen ailelerinin yaşadığı yerleşim birimlerine gitmeleri ile Eskişehir bu toplu göç olayında da önemli miktarda Bulgar göçmeni almıştır.

Sonuç olarak kentin 1927-90 yılları arasındaki gelişimini gösteren grafik incelenirse (Şekil 11), kent nüfusunun sürekli olarak artış gösterdiği görülür. Kent nüfusunun en az artış gösterdiği dönem 1945-50 yıllarına rastlamakta (%12.3), ancak bu değer 1950-55 yıllarında çok hızlı bir biçimde artarak (%33.6) en yüksek değere ulaşmaktadır. Eskişehir'in nüfus yapısı üzerinde dikkati çeken bir nokta da hemen her dönemde belli miktarda nüfus almasına karşın nüfus büyüklüğü bakımından yapılan sıralamada daima geriye düşmesi başka bir deyişle sıralamadaki yerini koruyamamasıdır. Nitekim 1965 yılına kadar Türkiye'nin nüfus büyüklüğü bakımından ilk altı şehri içinde ve 6. sırada yer alırken 1990 yılında 10. sıraya düşmüştür. Bu durumun oluşmasındaki en önemli etken ise nüfus büyüklüğü bakımından daha üst sıralarda yer alan Gaziantep, Konya, Mersin, Kayseri gibi kentlerin son yıllarda Eskişehir'e oranla büyük atılım içine girmesi ve böylece nüfus çekmeye başlaması, aynı zamanda adı geçen kentlerin doğurganlık oranının Eskişehir'e oranla daha yüksek olması ile açıklanabilir. Ayrıca hemen batı komşusu olan Bilecik ilinin son yıllarda kalkınmada öncelikli iller içinde yer alması, Bozüyük'te yeni bir Organize Sanayi Bölgesinin kurulması, Eskişehir'e yönelen nüfusun önemli bir kısmını Bözüyük'e çekmiştir.

Eskişehir'e yönelik göç hareketinin çok çeşitli sebepleri vardır. Bu bakımdan kentin sanayi alanında özellikle imalat sanayi alanında çok erken tarihlerde gelişmesi ve ilerleyen yıllarda Organize sanayi bölgesinin kurulması, askeri fonksiyona bağlı olarak büyük bir hava jet üssünün burada yer alması son yıllarda da Anadolu Üniversitesinin eğitim alanında gösterdiği atılım ile gerek öğretim üyesi gerekse öğrenciler ile yaşanan hareketlilik Eskişehir'deki nüfuslanmayı yaratan nedenlerdir.

Şekil 11 : Eskişehir kent nüfusunun 1927-1990 yılları arası nüfus grafiği (nüfuslar bin olarak).

Kente özgü fonksiyonel özelliklerden kaynaklanan bu olguların yanısıra Eskişehir'in İstanbul ve Ankara gibi iki büyük metropolitan merkeze yakın oluşu kente yönelik göç hareketinde şehre çekicilik kazandıran diğer bir özelliktir.

Eskişehir'e yönelik göç hareketinde dikkati çeken diğer bir nokta da göç eden nüfusun büyük çoğunluğunun hemen hemen her sayım devresinde gözlenebileceği gibi, çevre illerden kaynaklanmasıdır. Nitekim Ankara, Afyon, Bilecik, Balıkesir, Kütahya, Konya, İstanbul, Bursa gibi iller bu bakımdan daima ilk sıralarda yer almışlardır. Aynı biçimde kent Eskişehir iline bağlı ilçe ve köylerden de büyük ölçüde nüfus almıştır. Diğer taraftan şehir uzun mesafeli göç olarak nitelendirebilen Erzurum, Diyarbakır, Malatya gibi illerden de göç almaktadır. Eskişehir'e yönelik göç olgusundaki bir özellik de, gerek çevreden gerekse uzak mesafelerden kaynaklanan göçün toplu aile göçü özelliği göstermesi başka bir deyişle gelenlerin büyük çoğunluğunun kesin olarak kente yerleşmesidir. Kent ülke içinden önemli miktarda nüfus alması yanında belli dönemlerde Türkiye'ye yönelen yurtdışı kaynaklı toplu göç olaylarında da daima göç almıştır. Nitekim 1877-78 yıllarında başta Tatarlar olmak üzere Bulgaristan ve Rumeli'den önemli sayıda nüfus almış ve bunu izleyen dönemlerde (Ağustos 1950, Mart 1968, Haziran 1989) Türkiye ve Bulgaristan arasında yapılan antlaşma veya zorunlu sınır dışı edilme girişimlerinde Eskişehir'e daima yabancı göçmenler yerleşmiştir.

Eskişehir kentinin nüfus verdiği yerleşim birimlerine bakıldığında ise, şehrin genellikle nüfus aldığı illere aynı zamanda fazla nüfus göndermekte olduğu görülür. Bu durum ekonomik ilişkilerin hangi illerle kurulduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Nitekim kent, kendine oranla ekonomik bakımdan daha fazla gelişmiş olan illere (İstanbul, İzmir, Bursa vb) bu illerden gelen nüfustan daha fazlasını göndermiştir.

Neticede Eskişehir kentinde nüfus büyük bir patlama yaratmadan istikrarlı bir biçimde artmıştır. Bu ise kente yönelik göç hareketinde büyük bir nüfus akımının olmaması, Eskişehir'den başka yerleşim birimlerine gidenlerin, gelenlerin hemen hemen yarısına yakın bir miktar oluşturması, ve doğurganlık oranının fazla yüksek olmaması ile ilgilidir.

Nüfusun Mahallere Göre Dağılışı

Eskişehir kentinin 1950 yılından itibaren belli bir dinamizm kazanan nüfusu mekâna hızlı bir yayılma şeklinde yansımıştır. Bu oluşum sonucunda da her yöne doğru gelişen yeni mahalleler ortaya çıkmıştır. Nüfusun tarihsel gelişmesi bahsinde de sık sık üzerinde durulduğu gibi kentin nüfusunun artmasında iç ve dış göçlerin önemli payları olmuş, bu ise gelişmeye doğrudan etki ederek şehrin çevreye doğru yayılmasını sağlamıştır. Hatta kente yönelen bu nüfus yeni mahallelerin kurulmasında çeşitli faktörler yanında (eğitim, ulaşım ve sanayi tesisinin etkisi) temel itici güç olmuştur. Nitekim Eskişehir'in ilk kez toplu bir göç olayı ile karşılaştığı 1877-78 yıllarında kentin yerli halkı Odunpazarı ismi verilen kısımda (Akcami, Akçağlan, Dede, Şarkıye, Paşa, Orta, Cünüdiye, Alanönü, Karapınar) yaşarken bu devrede yurt dışından gelen Tatar, Bulgar ve Romen göçmenleri kentin Porsuk çayı çevresindeki ilk mahallelerini kurmuşlardır. Mamure, M. Kemal Paşa, İhsaniye, Hayriye, Hacı Seyit, Hacı Alibey, Güllük, Cumhuriye mahalleleri bu biçimde kurulmuş ve nüfusu tamamen Tatar göçmenlerden oluşan mahalleler olurken, 1923-50 yıllarında idarî bakımdan mahalle haline gelen, Akarbaşı, Eskibağlar, Işıklar, Hoşnudiye, Kızıltoprak, Arifiye, İstiklâl, Yeniibağlar, Yeni, Ömerağa, Işıklar, ve Kurtuluş mahallelerinin temelleri de Tatar göçmenlerin zamanla yerleşim sahalarını genişletmeleri ve aralarına Bulgar ve Romen göçmenlerini de almaları ile atılmıştır. Ancak sözkonusu mahallelerin zamanla gerek kentin «ticari ve merkezi alanı» olma özelliği kazanmaları, gerekse bazılarının ilk kurulan sanayi tesislerine yakın mesafede olmaları, Odunpazarı'nda ikamet eden yerli nüfusu da bu mahallelere çekmiş, aynı zamanda göç yoluyla diğer il ve ilçelerden gelen nüfusu da bünyesine alarak günümüzde karışık bir nüfus özelliği kazanmalarını sağlamıştır. 1954 yılında Işıklar mahallesinden ayrılan Şeker mahallesi de benzer nüfus özelliği göstermektedir. Aynı özellik sonraki yıllarda Eskişehir'e Bulgaristan'dan göç edenler ile, devam etmiş ve 1950-52 arasında gelenler Yenidoğan mahallesini, 1969 yılında gelenler Göztepe ve Huzur mahallesini kurmuşlardır. 1978 ve 89'da gelenlerin ise Tunalı, Zafer, Yeşiltepe, Fatih, Kumlubele, Bahçelievler mahallelerine yerleşmeleri nedeniyle adigeçen mahallelerdeki göçmen nüfus miktarı fazladır.

İlk kuruldukları tarihte gecekondü özelliği gösteren mahalleler ise genellikle Eskişehir iline bağlı ilçe ve köyler ile başka il

doğumlular tarafından kurulmuştur. Nitekim 1955-60 yıllarında kentin ilk gecekondular alanlarından olan Şarhöyük mahallesi Sarıcakaya ilçesi ve Afyon doğumlular, Esentepe mahallesi ise çevre köy ve ilçeler ile Bilecik'ten gelenler tarafından kurulmuştur. 1960-80 döneminde kentin başlıca gecekondular mahalleleri olan ve bugün de gecekondular özelliği gösteren Büyükdere, Gültepe ve Yıldıztepe mahallesi, Seyitgazi ilçesi, çevre köyler Erzurum, Diyarbakır ve Malatya illerinden, Gündoğdu ve Fevzi Çakmak mahalleleri Afyon'un Emirdağ ilçesinden, Şirintepe, Yeşiltepe ve Sütlüce mahalleleri çevre ilçeler (özellikle Sarıcakaya ilçesi) ve köyler ile Bilecik ili, Sazova ve Orhangazi mahalleleri İnönü ilçesi çevre köyler ve Kütahya ilinden, Çamlıca mahallesi Çifteler ve Seyitgazi ilçeleri ile Kütahya Bilecik illerinden, Emek mahallesi Sivrihisar ilçesi ve Afyon ili, Erenköy mahallesi ise Seyitgazi, Çifteler ve Mihalliçik ilçeleri ile Afyon ilinden göç edenler tarafından kurulmuştur. Buna karşılık bu gecekondular mahallelerinin bazılarına imar izni verilmesi ve apartmanların yapılması ile (Örneğin Gültepe mahallesindeki Yenikent yapı kooperatifi vb.) bu mahallelerin nüfus yapıları günümüzde karışık bir özellik kazanmıştır.

Kuruluş kökeni kooperatiflere dayanan ve büyük ölçüde işçi kooperatif evlerinin yer aldığı Ertuğrulgazi, Osmangazi, Sümer ve Uluönder mahallelerinin nüfusları çeşitli illerden gelenler yanında Eskişehir doğumlulardan oluşmaktadır. Aynı özellik kuruldukları dönemden beri plânlı gelişen Deliklitaş ve Vişnelik mahallelerinde de görülür. Buna karşılık 1984 yılına kadar bir köy durumunda olan ve bu tarihten sonra kentin bir mahallesi haline dönüşen Zincirlikuyu mahallesi ise Eskişehir'in yerli halkı ve 1800'lü yıllarda göç eden Bulgar, Romen ve Tatar göçmenlerden oluşmuştur. Ancak bu nüfus yapısı günümüzde mahalledeki gecekonduların fazlaşması nedeniyle oldukça değişmiştir.

Diğer taraftan mahalleler nüfus çokluğu bakımından gruplandırıldığında da (Çizelge 16), ortak özellikler ortaya çıkar. Kentte yeralan mahallelerin nüfusları 23.000 ile 900 kişi arasında değişir. Buna göre nüfusun 23.000 ile 8.000 kişi arasında değiştiği ve nüfus miktarı yüksek olan mahalleler iki grup altında toplanabilir. Bunlardan birinci grup hem (Büyükdere, Çamlıca, Emek, Erenköy, Esentepe, Fevzi Çakmak, Gündoğdu, Gültepe mahallesinin batı kısmı, Sütlüce, Şarhöyük, Şirintepe, Yeşiltepe, Yıldıztepe, Zafer mahalleleri gibi) büyük kısmı gecekondulardan oluşan mahalleleri

hem de (Ertuğrulgazi, Gökmeşdan, Gültepe mahallesinin doğu kısmı, Uluönder mahalleleri gibi) plânlı konut alanlarının yer aldığı mahalleleri kapsar. Bu mahallelerin şehir merkezinden uzak, gecekondular veya plânlı konut alanları ile gelişme hızını yitirmemiş veya yeni gelişme hızı kazanmış ikamet dışı kullanımın geniş yer tutmadığı mahalleler olması dikkati çekicidir. Akarbaşı, Kırmızıtoprak, Kurtuluş, Vişnelik mahalleleri gibi ikinci grup mahallelerde ise, şehir merkezine yakınlık, alansal bakımdan büyük olmaları ve yaygın konut türünün apartmanlardan oluşması nedeniyle nüfus miktarları yüksektir. Her iki grup mahallede de ortak özellik sayım devreleri içinde nüfus miktarlarının sürekli artması ve bu özellikleri ile de gelişme hızlarının devam etmesidir (Şekil 12).

Nüfusun 8.000 ile 3.900 kişi arasında değiştiği orta büyüklükteki nüfus miktarına sahip olan mahalleler ise daha karmaşık bir yapı gösterir ve bu bakımdan da üç gruba ayrılabilir. Bunlardan birinci grup İstiklal ve Arifiye gibi merkezi, Deliklitaş ve Hoşnudiye gibi merkezi alanlara bitişik kısımda yer alan mahalleleri kapsar. Bu mahallelerde ikamet dışı kullanım geniş yer tutsa bile merkeze yakın konumları apartman türü bitişik nizamlı bir yapının hakim olmasını sağlamış, bu ise adı geçen mahallelerin orta büyüklükte bir nüfus miktarı göstermesine neden olmuştur. İkinci grubu oluşturan ve merkez çevresinde yer alan Bahçelievler, Fatih, Kumlubele, Tunalı, Ömerağa gibi mahalleler de orta büyüklükte nüfus miktarına sahiptir. Her iki grubun da ortak özelliği sayım devreleri içinde nüfus miktarının az bir azalış veya artış göstermesi ile nüfus miktarlarının sabit kalması başka bir deyişle gelişme hızlarını tamamlamış olmalarıdır. Buna karşılık üçüncü grubu oluşturan Huzur ve Alanönü mahallelerinde gecekondular, Orhangazi, Osmangazi, Yenibağlar ve Yenidoğan mahallelerinde ise plânlı konut alanları ile nüfusun geçmiş dönemlere göre bir miktar artması bu mahallelerin orta büyüklükte nüfus miktarına sahip olmakla birlikte yeniden gelişme hızı kazandıklarını gösterir (Şekil 12).

Nüfusun 3000'in altında olduğu az nüfuslu mahallelerin ise (Akcamı, Akçağlan, Cunudiye, Dede, Karapınar, Paşa, Orta ve Şarkıye mahalleleri gibi) eski yerleşim alanları veya eski yerleşim alanı olan ancak konut dışı kullanımların (ticaret vb.) yaygın olduğu (Cumhuriye, Eskibağlar, Güllük, Hacı Alibey, Hacı Seyit Hayriye, Işıklar, İhsaniye, Mamure, M. Kemal Paşa, Şeker, Yeni gibi) ma-

hallerden oluştuğu görülmür. Bu mahallelerin ortak özelliği ise bir kısmında nüfus artış hızının ağırlaşması veya büyük kısmında olduğu gibi eski yerleşim alanı olmaları nedeniyle nüfusun merkezi alanlara yönelmesi ya da konut dışı şehirselle fonksiyonların

Çizelge 16 : Eskişehir kentinde nüfusun mahallelere göre dağılışı

Mahallenin Adı	Nüfus Miktarı	Nüfus yoğunluğu (kişi/ha)	Mahallenin Adı	Nüfus Miktarı	Nüfus yoğunluğu (kişi/ha)
Akarbaşı	11000	130.2	İhsaniye	993	442.8
Akcamı	1103	292.4	İstiklal	6514	202
Akçağlan	2046	229.4	Karapınar	2587	27.7
Alanönü	7856	194.6	K. Toprak	12811	44.9
Arifiye	5673	60.7	Kumlubel	4427	130.6
Bahçelievler	5003	170	Kurtuluş	13203	62.4
Büyükdere	8599	32.3	Mamure	1764	250.3
Cumhuriye	3617	329.2	M. Kemal Paşa	1628	150.1
Cunudiye	1519	138.2	Orhangazi	7160	11.2
Çamlıca	12641	32.1	Orta	1159	242.4
Dede	2417	40.2	Osmangazi	7627	71.9
Deliklitaş	7719	263.8	Ömerağa	4345	95.4
Emek	23259	41.3	Paşa	967	157.7
Erenköy	13028	65.1	Sazova	2086	73.4
Ertuğrulgazi	8311	38.8	Sümer	2345	12.5
Esentepe	10369	104.5	Sütlüce	8199	113.7
Eskibağlar	3353	132.7	Şarhöyük	8117	91.6
Fatih	4993	173	Şarkiye	1155	234.9
F. Çakmak	8846	17.5	Şeker	2511	7.3
Gökmeydan	12354	101.2	Şirintepe	20375	95.3
Göztepe	1588	55.1	Tunalı	4644	163
Güllük	3364	241.4	Uluönder	17080	55.8
Gültepe	14684	66.6	Vişnelik	12004	105.6
Gündoğdu	8580	20.7	Yeni	2775	214.2
Hacı Alibey	1436	265.3	Yeniabağlar	5855	74.2
Hacı Seyit	1856	256.3	Yenidoğan	3955	57.4
Hayriye	1038	236.6	Yeşiltepe	14756	70.4
Hoşnudiye	6079	39.2	Yıldıztepe	9660	130
Huzur	5642	112.5	Zafer	9669	151.4
Işıklar	3415	283.1	Zincirlikuyu	2018	20.6

(özellikle ticarethane) gelişmesi ile nüfus kaybetmeleri başka bir deyişle nüfusu azalan mahalleler olmalarıdır. Aynı biçimde az nüfuslu mahalleler grubuna giren Göztepe, Sümer, Sazova ve Zincirlikuyu mahalleleri ise ya gecekondular (Sazova ve Zincirlikuyu) ya da kooperatifler ile (Göztepe) yeni gelişmeye başlayan mahallelerden oluşur (Şekil 12).

Mahalleler nüfus yoğunlukları bakımından incelendiğinde ise daha değişik bir görünüm ortaya çıkar. Kentte 1990 nüfus sayımına göre ortalama nüfus yoğunluğu 60 kişi/ha'dır. Buna göre kentin ortalama nüfus yoğunluğundan düşük değer gösteren mahalleler (Çizelge 16) birtakım ortak özellikler gösterir. Bu mahallelerden bir kısmı şehrin dış çeperinde yer alan (Büyükdere, Çamlıca, Emek, Fevzi Çakmak, Gündoğdu, Orhangazi, Zincirlikuyu) gecekondularıdır. Nüfus miktarları yüksek olan ve bu bakımdan da gelişme hızı gösteren sözkonusu mahalleler alansal bakımdan büyük alanları yanında henüz tamamen dolmamış olmaları (Çamlıca, Emek, Fevzi Çakmak, Gündoğdu, Orhangazi, Zincirlikuyu) veya Büyükdere mahallesindeki gibi üniversite sahasının (A.Ü. Meşelik kampüsü) geniş yer tutması nedeniyle düşük yoğunluğa sahiptir. Yine düşük nüfus yoğunluğu gösteren mahallelerden bir kısmı (Ertuğrulgazi, Göztepe, Sümer, Uluönder gibi) kooperatiflerin yer aldığı mahallelerdir. Bu mahallelerdeki konutlar plânlanarak geliştikleri için tek veya çok katlı olsalar bile geniş bahçeli dokuları sayesinde nüfus yoğunluğu düşmektedir. Nüfus yoğunluğunun düşük değer gösterdiği diğer mahallelerden Şeker ve Yenidoğan mahallelerinde ikamet dışı kullanımın (sanayi, sağlık tesisi, resmi bina vb.) geniş yer tutması ve konutların genelde tek katlı olmaları rol oynarken Kırmızıtoprak, Dede ve Karapınar mahallelerinde alansal bakımdan büyüklük, Hoşnudiye mahallesinde ise hem alansal bakımdan büyüklük hem de DDY tesisleri, park, ticarethane vb. gibi ikamet dışı kullanımların etkisi vardır.

Nüfus yoğunluğunun kent ortalaması civarında veya biraz üstünde olduğu mahallelerden Erenköy, Gültepe ve Kurtuluş mahallelerinde nüfus miktarı fazla olmasına rağmen mahallenin geniş alanlı olması yoğunluğun orta derecede olmasına neden olurken, Sazova mahallesinde bahçeli tek katlı gecekonduların alansal bakımdan küçük olan sahaya yayılması, Arifiye mahallesinde ticarethane, resmi bina vb. ikamet dışı kullanımlar, Yenibağlar mahallesinde ise fabrikaların geniş yer tutması etkindir. Osmangazi ve Yeşiltepe mahallesinde ise hem alansal bakımdan büyüklük

hem de Osmangazi'de DDY tesislerinin Yeşiltepe'de ise Anadolu Üniversitesinin geniş yer işgal etmesi etken olur.

Kentte nüfus yoğunluğunun ortalamasının üstünde bir değer göstermesinde ise çeşitli faktörler etkindir. Nitekim kentin eski yerleşim alanlarını oluşturan mahallelerin (Akcamı, Akçağlan, Alanönü, Cumhuriye, Cunudiye, Eskibağlar, Güllük, Hacı Alibey, Hacı Seyit, Hayriye, Işıklar, İhsaniye, Mamure, M. Kemal Paşa, Orta, Ömerağa, Paşa, Şarkıye, Yeni) hem bitişik nizamlı dar sokaklı yerleşim dokuları hem de küçük alanlı olmaları ile nüfus yoğunluğu artmakta hatta merkeze yakın olanlarda ticarethaneler geniş yer tutmakla birlikte yoğunluk yine de sözkonusu nedenden dolayı yüksek olmaktadır. Akarbaşı, Deliklitaş, İstiklal ve Vişnelik mahallelerinde ise nüfus yoğunluğunun yüksek olmasının sebebi yaygın konut türünün çoğu bitişik nizamlı alt katları ticarethane, ancak üst katların tamamen ikametgaha yönelik olarak kullanılan yüksek apartmanlardan oluşmasıdır. Bahçelievler Fatih, Kumlubele ve Huzur mahallelerinin küçük alanlı oluşu etken olurken Esentepe, Gökmeydan, Huzur, Sütlüce, Şarhöyük, Şirintepe, Yıldıztepe ve Zafer mahalleleri ise hem alansal bakımdan büyük hem de nüfus miktarı fazla olan mahalleler olmalarına rağmen, gelişme hızlarını henüz kaybetmemeleri önemlidir.

Sanayi

Eskişehir'in yerleşme sahasının gelişmesinde sanayi faktörünün etkisi önemlidir. Sanayi bir taraftan kente çok sayıda işçi nüfusu çekerek plânlı ve kaçak konut alanlarının gelişmesini teşvik ederken, diğer taraftan bizzat kendi tesis sayısını arttırması ile kent arazisinde kapladığı alanı genişleterek mekansal yönden kentin görünümünü büyük ölçüde değiştirmiştir.

Eskişehir'in sanayileşme sürecine girişi diğer Anadolu kentlerine oranla oldukça eskidir. Bu bakımdan kentteki makina sanayiinin temelini oluşturan ve 1894 yılında Berlin-Bağdat demiryolunun yapımı sırasında faaliyete geçen Cer Atölyesinin oldukça önemli bir yeri vardır. Ancak ülke genelinde var olan olumsuz ekonomik koşullar ve özellikle kapütülasyonlar nedeniyle Cumhuriyet öncesi dönemde kentte sanayi adına başka önemli bir yatırım gerçekleştirilmemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da kentte bugünkü anlamda gelişmiş bir sanayi mevcut değildi, ancak sanayi için gerekli potansiyel vardı. Genellikle küçük imalathane ve atölyelerin

bulunduğu bu dönemde, kenti diğer Anadolu şehirlerinden farklı kılan bu potansiyel, Cer atölyesinin etkisiyle özellikle imalat sanayinde ustalaşmış bir işgücü kapasitesi, sanayi alanında yatırım yapabilecek sermayesi olan girişimci iş adamları grubunun bulunması ve ağır sanayinin Anadolu'ya kaydırılması sırasında kentin lokasyon bakımından gösterdiği çekicilik gibi faktörleri kapsar.

1923-50 yılları Eskişehir'in sanayileşme süreci içinde önemli sanayi kollarının faaliyete geçtiği bir devredir. Gerçekten de devlet eliyle gerçekleştirilen sanayi yatırımları ile özel sektörün açtığı fabrikalar, ilk kez bu dönemde tam olarak çalışmaya başlamıştır. Bu bakımdan ilk sanayi ve işyerleri sayımının yapıldığı 1927 ile daha sonraki yıllarda 1950'de yapılan sayım sonuçlarını karşılaştırılırsa kentin gösterdiği hızlı atılım kolayca anlaşılır. 1927 yılında kentte 846 işyeri bulunmaktadır, ancak bu işyerleri içinde 10'dan fazla işçi çalıştıranların sayısı ise sadece 20'dir (66). 1950 yılında ise imalat sanayinde çalışanların sayısı 10.000'i bulmuş, bunun 5.800 kadarı üç büyük devlet kuruluşu arasında paylaşılmıştı. 10'dan fazla işçi çalıştıran 27 özel işletmede ise 1645, 1080 küçük işletmede de 2530 kişi çalışıyordu (67). Görüldüğü gibi 23 yıl gibi bir süre içerisinde sanayi alanında çalışanların eriştiği sayı kentin sanayileşmede gösterdiği atılım açısından önemlidir. Şimdi bu sanayi tesislerinin kurulduğu tarihten günümüze kadar gösterdiği gelişim aşamaları ve ekonomik yaşam üzerindeki etkinliklerini tarih sırasına göre incelenecektir.

Kentin makina sanayi alanında gelişen üç büyük devlet kuruluşundan biri 1894'de faaliyete geçen Cer Atölyesidir. Cumhuriyet'in ilânını izleyen yıllarda 1924'te TCDD'ye devredilen bu tesise 1929 yılında bir de yol atölyesi eklenmiştir. 1958 yılında adı Eskişehir demiryolu fabrikası olarak değiştirilen bu kuruluş 1970 yılında Eskişehir lokomotif ve motor müessesesi, 1986 yılında ise Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi (TÜLOMSAŞ) adını almıştır (68). İlk kurulduğu yıllarda gerek döküm ve makina sanayinin gelişmesinde gerekse makina sanayi alanında ustalaşmış işgücü yetişmesinde önemli katkıları olan fabrika 98 yıllık dönem içinde 4 ana ve 3 yan

(66) Kenan Mortan; Eskişehir Sanayii; Dünyü, Bugünü, Yarını. ESO Yayınları, No. 24, 1988, s. 34.

(67) C. Işık - K. Şanlıer; A.g.e, s. 91.

(68) Eskişehir Valiliği; A.g.e., s. 172, Eskişehir 1989.

üretim üniteleri ile toplam 90 hektarlık alana yayılmıştır. 3777 kişinin çalışmakta olduğu fabrika yabancı kuruluşlar ile de işbirliği yaparak oldukça ileri teknolojiye sahip ürünler üretmektedir. Nitekim yıllık üretim kapasitesi yılda 75 diesel lokomotif ve 5 elektrikli lokomotif, 500 yük vagonu ile 15 vinç, 15 kantar gemi motoru, 3000 ton çelik konstrüksiyondur. Kuruluş ayrıca bütün bu maddelerle ilgili yedek parça ürünlerini de üretmektedir.

Kentte makina sanayinin temelini oluşturan ve kuruluş tarihi Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanan ikinci büyük sanayi tesisi de askeri saha içinde yer alan Tayyare bakım atölyesidir (1926). Günümüzde adı Hava İkmal Bakım Merkezi olarak değiştirilen tesis 1930 yılında kente gelen Fransız uzmanlar tarafından yeniden düzenlenmiş ve havacılıkla ilgili teknoloji derslerinin uygulama yeri olarak da kullanılmıştır. 1942 yılından itibaren Eskişehir dışındaki hava birliklerinin bakım ve onarımını da yaparak etkinliğini genişleten tesis 1956 yılında F-846, F-86 T-33 bakım atölyesinin kurulması, 1967 yılında Jet motorrevizyon, 1970 yılında ise aksesuar atölyeleri ile sahasını ve tesis sayısını daha da genişletmiştir. Günümüzde Jet uçaklarının her türlü bakım ve onarımı, lazerli teknolojiler, ışınla materyal kotaların ölçümü, elektronik ölçümlerin yapılması ve dünya standartlarına uygun parçalar üretmesi ile önemli bir gelişme göstermiştir. Yaklaşık 3000 kişinin çalışmakta olduğu tesis aynı zamanda Türkiye çapında ileri teknoloji gerektiren talepleri karşılamakta, kendi ihtiyacı için hassas olmayan üretimi de ülke çapında ihale etmektedir.

Kuruluş tarihi 1933 yılına dayanan Atatürk tarafından hizmete açılan üçüncü büyük tesis ise Eskişehir şeker fabrikasıdır. Sanayi ve Maadin Bankası (%25,5), Türkiye İş Bankası (%51) ve T.C. Ziraat Bankasının (%24.5) katılımları ile kurulan Eskişehir Şeker fabrikası kurulduğu dönemde 1500 ton şeker üretme kapasitesine sahipti. Bir hat ile demiryoluna bağlı olan fabrikanın tüm tesisleri ile birlikte kapladığı alan 3.671.322 m²'dir. Günümüzde 3575 kişinin çalıştığı bu kurumda bir sezon için ortalama 1.200.000 ton pancar işlenmekte, 350.000 ton yaş küspe, 6000 ton kuru küspe, 147.340 ton kristal şeker, 8268 ton melas üretilmektedir. Yine şeker fabrikası bünyesinde kurulan ispirto fabrikası da kurulduğu 1938 tarihinde yılda 200.000 litre ispirto üretme kapasitesine sahipken, ilerleyen teknoloji ile birlikte zamanımızda yılda 20.000.000 litre ispirto üretebilmektedir. Şeker fabrikasının kuru-

luş döneminden kalma demirhane, dökümhane, marangozhane ve tamirhanelerden oluşan atölye toplulukları ise fabrikanın yedek parça gereksinimini karşılamak üzere 1969 yılında revizyona sokularak Eskişehir makina fabrikası haline dönüşmüşlerdir. Günümüzde şeker fabrikasının yer aldığı saha içinde 12.000 m²'lik kapalı 100.000 m²'lik genişleme alanına sahip olan bu tesisin (69) yılda 6000 ton çelik ve döküm işleme kapasitesi vardır. Şeker A.Ş. dışında, Türkiye Çimento Sanayi A.Ş., Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Karayolları, D.S.İ., Tekel Genel Müdürlüğü, Seka Kağıt Sanayi ve özel sektör kuruluşlarına da imalat ve satış yapmakta olan bu kuruluşun etki alanı ülke çapındadır.

Yine kuruluş tarihleri 1923-50 dönemine rastlayan ve bu gün Eskişehir sanayiinde önemli yer tutan diğer fabrikalar topluluğu da özel sektöre ait olan taş ve toprağa dayalı üretim yapan kiremit ve tuğla fabrikaları ile gıda sanayiinde büyük yeri olan un fabrikalarıdır (Foto 14, 15). 1927 yılına kadar yurtdışından satın alınan Marsilya tipi kiremitin üretimini yapmaya başlayan bu fabrikalar 1928 yılında kurulan Kurt Kiremit, 1933'te açılan Çiftkurt kiremit, 1938'de kurulan Aslan Kiremit, 1942'de kurulan Fil Kiremit, 1944'te kurulan Kartal Kiremit 1946'da kurulan Güneş Kiremit ve Doğan Kiremit, 1949'da kurulan Kılıçoğlu, 1968'de kurulan Kamışlı Ateş Tuğla, fabrikalarıdır. Tuğla ve kiremit fabrikaları gibi hammadde-sini yakın çevreden sağlayan un fabrikaları ise 1938 yılında kurulan Yasin-Çakır, 1948'de kurulan Gümülcineli un ve Gamgam un, 1953'te kurulan Mühendisler un, 1959'da kurulan Örnek un ve 1965'te kurulan Pak-un, 1969'da kurulan Kanatlı un fabrikalarıdır. Günümüzde çoğunluğu kentin kuzeybatı-batı kesiminde yer alan bu kuruluşlara metal eşya fabrikaları da eklenmiş ve toplam 50 hektarlık alana yayılmışlar, çalışan sayısı da 3200 kişiye ulaşmıştır. Bu fabrikalardan toprak sanayinin ürünleri olan tuğla ve kiremitler yurt çapında bir öneme sahiptir. Un fabrikaları da kentsel tüketim yanında çevre alanlara üretim yapmaktadır.

Bu biçimde Eskişehir sanayi 1950'li yıllara girerken sanayi için gerekli altyapı ve yatırım imkânlarını genişletmiş ve üç büyük kamu kuruluşunun döküm atölyeleri ile yan sanayi olarak döküm-cülüğün temelini de atmıştır. Diğer taraftan 1950-60 dönemi ülke genelinde liberal ekonominin hakim olması ile birlikte dışa açılma

(69) Eskişehir Valiliği; A.g.e., s. 174, Eskişehir 1989.

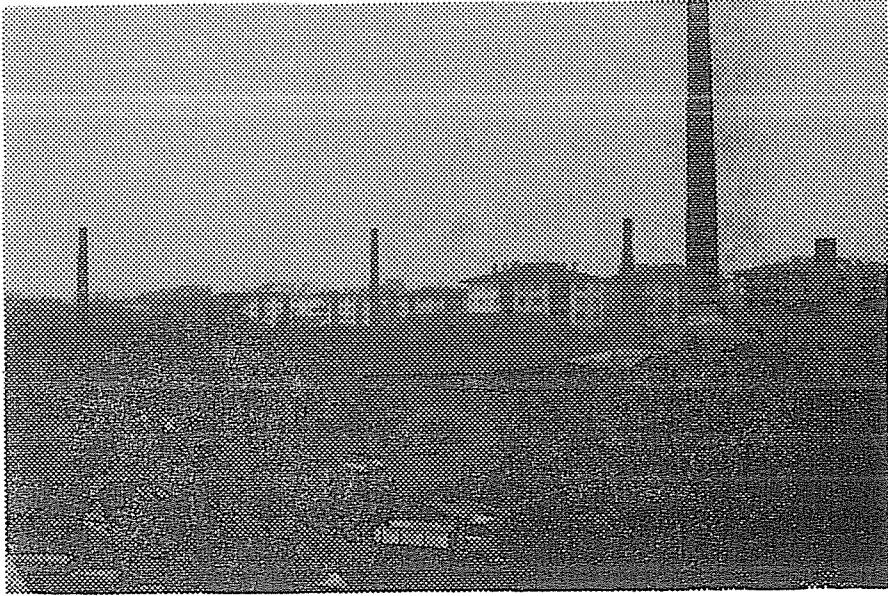

FOTO 14 : Kentin kuzeybatısında İsmet İnönü Caddesinin doğusundaki fabrikalara bir örnek.

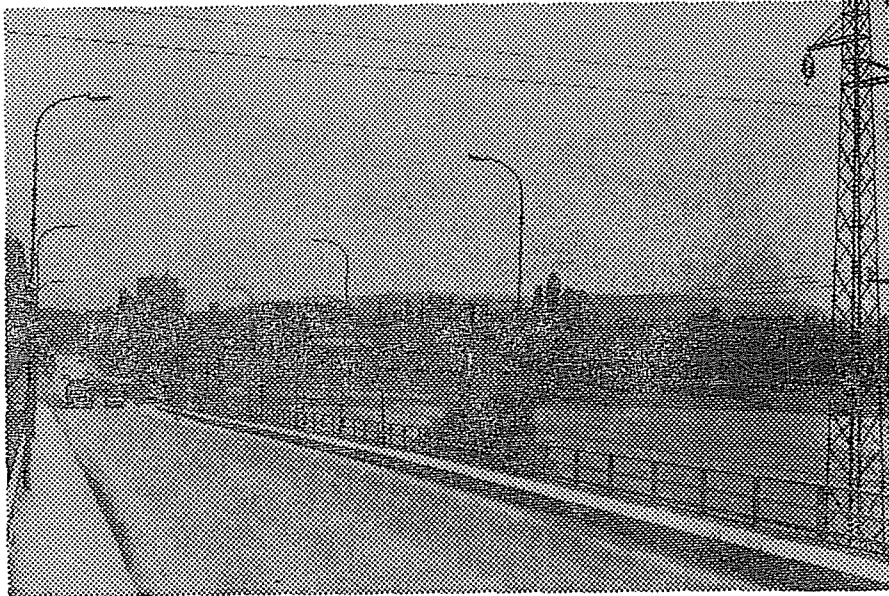

FOTO 15 : İsmet İnönü caddesinin batısındaki fabrikalar.

sürecini kapsar. Ülke genelinde bu ekonomik modelin benimsenmesi ve özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi ile birlikte kentte küçük sanayi kolları ve özel sektöre ait fabrikaların sayısında artışlar görülür. Gerçekten de bu dönemde özel sektör ve küçük sanayi kesiminde işgücü artışları yüksek düzeyde olmuş ve 10'dan fazla işçi çalıştıran özel işletmelerde %83, küçük sanayide ise %196'yı bulan istihdam artışları görülmüştür (70).

Kentte, küçük sanayinin gelişmesinde, yatırımların teşvik edilmesi amacıyla devlet politikası olarak küçük sanayinin vergi dışı bırakılması, motorlu taşıt sayısındaki hızlı artışa rağmen dış ödemeler sıkıntısından doğan bir zorunluluk olarak yedek parça üretiminin ülke içinden sağlanması gibi ülke geneli ile ilgili konular yanında Eskişehir için geçerli olanlar üç büyük kamu kuruluşunun etkisi ile makina sanayi alanında ustalaşmış işgücü kapasitesi ve 1950-60 yıllarında kente yerleşen göçmenlerin beraberinde kuzine ve soba üretimi teknolojilerini getirmeleri ve bu mamullerin döküm gereksinimini karşılamak amacıyla dökümhaneler kurmaları gibi faktörler sayılabilir. Bu biçimde kamu kuruluşlarında çalışan ustalaşmış işçilerin bu fabrikalardan ayrılarak makina ve aksamı üretimini gerçekleştirmeleri ve her yeni üretilen aracın da kendisine girdi sağlayacak yeni sanayileri geliştirmesi küçük sanayi için kazanılmış önemli gelişmelerdir. Nitekim pik ve çelik dökümhaneleri bu şekilde gelişen küçük sanayi kolları olurken göçmenlerin de kuzine ve soba üretimi için dökümhaneler kurmaları Çifteler caddesinin güneyinde yeni bir sanayi çarşısının kurulmasını sağlamıştır (1960). Günümüzde motorlu araç onarımı makina fason parçaları ve yedek parça yapımı, dökümhane, ziraat aletleri ve soğuk demir atölyelerinin yer aldığı küçük sanayi çarşısında yaklaşık 1571 kişi çalışmaktadır. Ancak bu sanayi kolunda üretilen malların teknolojik yapıları geçmişte olduğu gibi, günümüzde de düşük kaliteli olup üretimleri de azdır. Bu nedenle mamul mallar kent içi sahalar yanında çevre merkezlerde sınırlı bir pazar alanı bulur.

1950-60 döneminde faaliyete geçen ve sanayi alanında önemli katkıları olan bir tesiste 1956 yılında kurulan ve Sümerbank (%72.8 sermaye) Esbank, Türk Ticaret Bankası, Manifaturacılar A.Ş. ve şahıslar tarafından paylaşıldığı Eskişehir Basma Fabrikasıdır. An-

(70) C. Işık-K. Şanlıer; A.g.e., s. 91.

cak fabrikanın açıldıktan yedi yıl sonra sermaye yetersizliği nedeniyle tasfiye edilmesine karar verilmiş (1963) ve 1968 yılında Sümerbank Basma Fabrikası adı ile yeniden faaliyete geçmiştir. 1965 yılında iplik ve dokuma, 1966 yılında basma tesislerinin eklenildiği fabrika, 1976 yılında konfeksiyon üretime de geçmiştir. Günümüzde 30 hektarlık alana yerleşmiş bulunan ve 1569 kişinin çalıştığı fabrikada iplik üretiminde ortalama 20 Ne 3000 ton/yıl dokuma ünitesinde ortalama 19 adet/cm atkı sıklığında 21.000.000 m/yıl bez, basma ünitesinde ise ortalama 140 gr/m gramajda 27.500.000 m/yıl basma üretimi yapılmaktadır.

Diğer taraftan Eskişehir'de 1960-70 döneminde özel sektörece açılan fabrikaların büyük kısmı gıda sanayii alanında gelişme gösteren kuruluşlardır. Bunlardan biri 1960 yılında Kütahya yolu üzerinde faaliyete geçen ve büyükbaş hayvan yemleri ile kanatlı hayvan yemleri üreten Eskişehir Yem Fabrikasıdır. Diğerleri ise 1968 yılında kurulan ve bugün Organize Sanayi Bölgesinde yer alan Cici şekerleme ve gıda sanayi A.Ş. ile 1961 yılında kurulan ve 1977-78 yıllarında Amerikalıların yardımları ile gelişen 5000 m²'lik kapalı 7000 m²'lik açık alanı olan 750 kişinin çalıştığı Eti bisküvi fabrikasıdır. Bu fabrikalardan Türkiye'nin bisküvi üretiminn 1/3'ünü karşılayan Eti Bisküvi fabrikasının başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere A.B.D. ve Almanya'ya kadar uzanan oldukça geniş bir pazarı vardır. Cici şekerleme fabrikası da yurtiçi ve Ortadoğu ülkelerine ihracat yapmaktadır. Aynı dönem içinde taş ve toprağa dayalı sanayi alanında faaliyete geçen Eston Beton Direk Fabrikası da (1965) önemli bir kuruluştur. Günümüzde inşaat sektörünün gösterdiği gelişme ile satışlarında büyük artışın olduğu bu fabrika her türlü beton direk ve prefabrik yapı elemanı üretebilmekte ve bu üretimi ile pazar alanını ülke çapında genişletmiş bulunmaktadır.

1970'li yıllara doğru sanayi girdilerinin artması ve imalat sanayiindeki gelişmelerin yanısıra Bakanlar Kurulu'nun 18 Aralık 1969 gün ve 6/12778 sayılı kanun gereğince Organize Sanayi Bölgelerinin teşvik edilip kredilendirilmesi kararlaştırılınca Eskişehir Sanayi Odası kentte Organize Sanayi bölgesinin kurulmasına karar vermiş ve böylece kentte ilk defa sanayi alanlarının yer seçiminde bir gelişigüzellik yerine plânlı bir gelişme sağlanmıştır. Bu amaçla Eskişehir-Ankara karayolunun kuzey kısmında yaklaşık 1000 dönümlük saha kamulaştırılmış Sanayi ve Ticaret Bakanlığundan

kredi desteği de alınarak 1973 yılında alt yapı çalışmalarına başlanmıştır. Alt yapı çalışmalarının 1975 yılında tamamlanması ile birinci gelişme alanında 39 kuruluş yer almıştır. Birinci kısmın kısa sürede dolması üzerine yine Sanayi ve Ticaret Bakanlığından kredi alınarak ikinci kısmın inşasına 1979 yılında başlanmış ve bu kısım ile ilgili alt yapı çalışmaları da 1982 yılında tamamlanmıştır. Günümüzde toplam 2.860.491 m²'lik sahaya yerleşmiş bulunan Organize Sanayi Bölgesinde yaklaşık 10.000 kişi 121 kuruluşta çalışmaktadır.

Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin çoğunluğu metal-ana sanayi, metal-eşya, makina ve yedek parça alanında üretim yapmaktadır. Diğer sanayi kollarına göre büyük bir ürün çeşidinin olduğu bu kesimde kentin bu konuda uzun yıllarda elde ettiği deneyimin rolü büyüktür. Bu sanayi kolu içinde tarımsal araç, makina ve yedek parçaları, çeşitli amaçlı makinalar (kağıt makinaları, değirmen makinaları, buzdolabı imali vb.) çeşitli metal ara malları ve metal veya metalik olmayan eşyalar üretimi yer alır. Tarım makinaları ve araç parçaları üretimi içinde pulluk (yılıda 2000 adet), römork (1400-1500 adet) bıçak (20.000.000) üretimleri önemli yer tutar. Diğer tarım makinalarının üretimi içinde yılda talebe göre 500-1000 adet iş makinaları ve traktör kabini yanında maden işleme, hamur ve hamur işleme, bisküvi makinaları vb. gibi ürünler yer almaktadır. Yedek parça üreten firmalar ise yılda 36.000-80.000 adet muhtelif jant 1560-3000 ton arası civata, 100.000 adet otomobil el freni, 8000 adet kamyon kurmalı 10.000 adet otomobil el freni, 8000 adet kamyon kurmalı, 10.000 adet havalı el freni, 30.000-50.000 adet arası fren kampanası üretmektedir. Metal eşya makina ve yedek parça sanayi kolunda faaliyet gösteren işletmelerden bir kısmı da soba üretimi yapmakta ve bu bakımdan Türkiye'deki soba üretiminin %60'ı Eskişehir'den sağlanmaktadır.

Organize Sanayi Bölgesinde gıda alanında çalışan fabrika sayısı ise sadece dört tanedir (Tam Gıda A.Ş., Arı Yemek, Cicisan A.Ş., Süt Endüstrisi Kurumu). Bunlardan Süt Endüstri Kurumu, süt üretiminin mevsimlik dalgalanma göstermesi, geleneksel mandra üretiminin önemini koruması nedeniyle karlı çalışan bir kuruluş değildir. Gıda sanayi alanında kendi çapında ileri düzeylere erişmiş iki fabrika ise Tam Gıda A.Ş. ve Cicisan A.Ş. dir. Gıda sanayi alanında faaliyet gösteren işletmelerin en büyük katkısı geniş is-

tihtdam kapasitesi yaratmaları ve kent ekonomisinde ihracat payını arttırmalarıdır. Dokuma ve giyim eşyası alanında üç fabrika dik-kati çekmekte, ancak bunlar da ülke içinde bu sanayi kolunda faa-liyet gösteren diğer fabrikalar ile rekabet edebilecek düzeyde bu-lunmamaktadırlar.

Orman ürünleri kağıt ve mobilya sanayi alanında çalışan fab-rika sayısı ise onbeştir. Bu fabrikalar tomruk, kereste işleme, mo-bilya imalatı, ambalaj malzemesi, karton, mukavva, rulo, ozalit kâğıdı ve bunlara ait kırtasiye malzemesi üretimi yapmaktadır.

Kimya, petrol, kömür kauçuk ve petrol ürünleri sanayi kolun-da faaliyet gösteren kuruluş sayısı sekizdir. Şampuan, kolonya, losyon, toz deterjan, sünger ve sünger yatak, sanayi ve inşaat bo-yaları, plastik pencere ve kapı magnezyum sülfat, asetilen, oksijen ve karbondioksit, saf kimyevi maddeler sınai kimyevi maddeler, hidrolik fren yağları ve antifriz vb. ürünler bu alanda çalışan ku-ruluşların ürettiği başlıca mamül maddelerdir.

Diğer taraftan tuğla, renkli ve beyaz mermer kesimi, kaolen madeni, prefabrik merdiven, seramik eşya, püskürtme sıva vb. ma-mul maddeler ile inşaat sektörüne ait kuruluşlar da Organize Sa-nayi bölgesi içinde yer almıştır.

Organize Sanayi Bölgesinde çeşitli sanayi koluna ait çok sa-yıda fabrika yer almasına rağmen Arçelik A.Ş. dışında il dışı ser-mayenin bulunmaması dikkat çekicidir. Organize Sanayi Bölgesi-nin gelişmesi açısından negatif bir etki yaratan bu durumun çe-şitli sebepleri vardır. Bu nedenlerin başında da Eskişehir'e yakın mesafede olan Bozüyük'te de bir Organize Sanayi Sitesinin yer al-ması gelir. Ayrıca Bozüyük sanayi sitesine yatırım yapacakların çeşitli indirimlerden yararlanması sanayi tesislerinin Bozüyük'te kurulmasını teşvik etmiştir (özellikle il dışı sanayi). Eskişehir'deki sanayinin ağırlıklı olarak makina sanayine dayanmasına karşılık Bozüyük'te son yıllarda talebi gittikçe artan inşaat sektörünün ha-kim olması diğer önemli bir etkendir.

1970'li yıllarla birlikte sanayide bir organizasyon dönemine gi-rilmesi ve bu amaçla kentte plânlı gelişen büyük bir sanayi alanı-nın yer alması bu gelişmenin küçük sanayi alanına da yansımaları sağlanmış ve 1980 yılında Baksan sanayi sitesinin faaliyete geçme-sine neden olmuştur. Günümüzde yaklaşık 4000 kişinin çalıştığı

Baksan Sanayi sitesinde 697 işyeri kapasitesi mevcuttur. Makina, döküm, zirai alet, çelik torna ve mobilya, doğrama ve oto tamir atölyeleri bu sanayi sitesindeki başlıca tesislerdir.

1980'li yıllara girerken Eskişehir'de özel sektör aracılığı ile yeni yatırımlar yapılmıştır. Diğer taraftan Türkiye ve A.B.D. arasında imzalanan ortaklık antlaşması gereğince 1985 yılında temeli atılan Tusaş Uçak Motorları fabrikasının da Eskişehir sanayi içinde çok ayrı bir yeri olmuştur. 1987 yılında üretime geçen ve 35 hektar kapalı 50 hektar genişleme alanı olan söz konusu tesiste yaklaşık 2900 kişi çalışmaktadır. Uçak motor parçalarının yapıldığı ve son teknolojiyi yansıtan bilgisayar kontrollü teçhizatların kullanıldığı bu fabrika Eskişehir'in olduğu gibi Türkiye'nin de bu konuda en ileri teknolojiye sahip tek kuruluşudur.

1992 yılı itibarıyla küçük ölçekli sanayi alanında faaliyete geçecek diğer tesisler ise Organize Sanayinin karşısında Ankara yolunun güney kesiminde yapılmakta olan ağaç işleri yapı kooperatifi mağazalar tesisi ile teknik küçük sanayi sitesi kuruluşlarıdır.

Diğer taraftan kentte 6917 küçük sanayi işletmesi bulunmakta ve 19.770 kişi çalışmaktadır. Küçük işletmeler içinde mobilya yapımına dayalı üretim yapan tesisler baş sırayı alırken oto yan sanayi ve tamiri ile boya ve kaporta aksamının yapıldığı otomotiv alanı ise ikinci önemli kolu oluşturur. Küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşları arasında gelişme gösteren diğer bir kol ise konfeksiyondur. Bu bakımdan üretimde özellikle deri giyim eşyası alanında önemli gelişmeler gözlenmektedir.

Orta ve büyük ölçekli sanayi kuruluşları arasında makina ve döküm sanayinin ağırlıklı bir payı vardır, bunu kentin geleneksel sanayi kolları olan taş ve toprağa dayalı üretim yapan tesisler ile gıda sanayi izler.

Makina ve yedek parça üretimi yapan sanayi kuruluşları ülke içindeki payları Çizelge 17'de verilmiştir.

Çizelgelerden izlenebileceği gibi makina imalatı ve yan sanayinde bazı malların üretimi Türkiye çapında öneme sahip olup üretimleri %100'ü bulmaktadır. Bu kuruluşların üretimine TULOM-SAŞ, TUSAŞ ve Hava İkmal Bakım merkezinin üretimleri de eklenecek olursa Eskişehir'in bu sanayi kolunda eriştiği boyut daha açık olarak ortaya çıkar.

Çizelge 17 : Eskişehir'de Makina İmalat ve Yan Sanayi'nin Türkiye İçindeki Payları (%)

Sanayi Kolları	Türkiye İçindeki Payı (%)
Tuğla ve briket makinaları	100
Tarım makinaları kesici bıçakları	100
Toprak tesviye makinaları	100
Titreşimli elektrik makinaları	67.7
Tarımsal mücadele makinaları	65
Baskül ve Kantar	50
Hava ve vakum pompaları ve kompresör	46
Fren kampanaları ve hidrolik fren pompası	23
Metal işleme makinaları	22
Konveyör ve aksamı	14
Gübreleme makinası ve cihazları	12
Pulluk	10.6
Tarım römorku	7
Yapı ve bayındırlık ile maden çıkarma makinaları	5

Eskişehir'de küçük ve orta ölçekli sanayi tesisleri içinde önemli bir yeri bulunan ve mamul mal bakımından ülke çapında öneme sahip olan diğer bir sanayi kolu ise sobacılıktır. İlk kez göçmenler tarafından kente getirilen «kuzine» tipi soba üretimi daha sonra tüm ülkeye yayılmıştır. Bu biçimde kuzine soba talebinin artması Eskişehir'de soba üretimine dayalı yeni bir sanayi kolunun kurulmasını sağlamıştır. Yılda 250.000 adet olarak üretilen çeşitli tipteki sobaların Türkiye içindeki payı %60 dolayındadır. Ayrıca şehir gıda sanayi alanında da Türkiye'nin en büyük 500 firması içinde yer alan ve yılda 1.200.000 ton pancar işleme kapasitesine sahip olan Şeker Fabrikası, Türkiye'deki bisküvi üretiminin 1/3'ünü karşılayan Eti bisküvi fabrikası ve yılda 20.000 ton üretim yapan Cicisan çikolata fabrikası gibi büyük sanayi kuruluşlarına sahiptir. Bu fabrikalar dışında kent içinde üretim yapmakta olan un ve unlu mamüller üreten sekiz fabrikada ise yıllık üretim kapasitesi 165.000 tondur.

Taşa ve toprağa dayalı üretim yapan sekiz tuğla ve kiremit fabrikaları ile Eston kuruluşunun yıllık 55.000.000 adet kiremit ve 25.000.000 adet tuğla, 130.000 tonluk beton direk imali ile de Eskişehir ülke içinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır.

Kentte kuruluş döneminden günümüze kadar gelişmeleri ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkinliği incelenen sanayi tesisleri yerleşme sahasının gelişmesi üzerine de doğrudan veya dolaylı olarak etki ederek kentin görünümünü değiştirmiştir. Bu bakımdan kentin ekonomik kullanım alanları içinde geniş bir saha kaplayan sanayi tesislerinin kentin görünümü üzerinde meydana getirdikleri en önemli değişiklik tarım veya mera alanlarının fabrika veya depolama alanına dönüşmesi ile mekansal kullanım üzerinde belirir. Bu faktör ile kent üzerinde doğrudan etkili olan sanayi tesisleri gerek çalışan sayısı gerekse ekonomi üzerinde ağırlıklı paya sahip olması ile kentin fonksiyonel yapısı üzerine de etki etmiştir.

Sanayi tesislerinin dolaylı etkileri içinde en önemlisi ise işçi nüfusunu yakın çevresine çekerek gecekondulaşmayı teşvik etmesi, dolayısı ile sosyal yapıyı değiştirmesidir. Nitekim kentin dış çevresinde gelişen ve çoğunlukla işçi ailelerinin oturmakta olduğu gecekondu alanları imar planlarının da kentsel gelişmeyi yönlendirmede yetersiz kalması ile kenti bir kemer gibi sarmışlardır. Aynı biçimde fabrikalar çevresinde veya kentin boş alanları üzerinde işçi kooperatifleri veya çeşitli kuruluşlarca yaptırılan kooperatifler sanayinin gelişmesine bağlı olarak yapılaşmışlardır.

Burada belirtilmesi gereken bir husus ta büyük alan kullanımı gerektiren kamu ve özel sanayi tesislerinin geçen süre içinde kentin konut yerleşim alanları arasında kalmış olmaları ve bu biçimde diğer kentsel kullanışlarla birlikte çevre kirliliği yaratarak yerleşmeyi olumsuz yönde etkilemeleridir. Benzer durum konut yerleşim alanları içinde kalan küçük sanayi tesisleri (Porsuk kenarındaki ağaç ve mobilya atölyeleri, Çifteler caddesi güneyindeki küçük sanayi çarşısı) içinde aynı olup, bütün bunlar gelişmiş güzel plansız yapılaşma nedeniyle görsel bakımdan da yerleşmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Ulaşım

Eskişehir'de yerleşim alanının gelişmesinde ulaşım sistemlerinin rolü büyüktür. İlkçağdan günümüze kadar geçen süre içinde demiryolu ile karayolu ulaşım sistemleri şehrin mekansal olarak gelişmesinde zaman zaman etkinlik derecelerini değiştirerek yerleşmenin yayılma ve yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Bölgesel lokasyon ve fiziki yapısından kaynaklanan bir özellikle kent, tarihin hemen her döneminde ulaşım bakımından önemli bir merkez rolü üstlenmiştir. Nitekim M.Ö. I. yüzyılda İznik-Julio-polis-Ankara arasında uzanan ve kuzeyden güney ve güneydoğuya giden yolların esasını meydana getiren bir yol üzerindedir (71). Ortaçağ boyunca da bu önemli konumunu devam ettirmiş ve Doğu Roma İmparatorluğu döneminde İstanbul'un başkent olması ile (330 yılı) başkenti Anadolu içlerine bağlayan yolların düğüm noktası üzerinde yer almıştır. Gerçekten de bu yıllarda İznik'ten Eskişehir'e uzanan, Eskişehir'den de Anadolu'ya giden yeni yollar meydana getirilmiştir ki bunlardan en önemli olanları Hacılar yolu ve Askeri caddedir. Bu yollardan birisi Eskişehir'den sonra Tuz gölü'nün batısından diğeri de doğusundan geçerdi (72). Türklerin sahaya egemen olmasından sonra da İstanbul-Konya-Ankara ve İstanbul-Bursa-Ankara arasındaki bağlayıcı özelliğini devam ettirmiştir. Ancak daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi değişen birtakım koşullara ayak uyduramayarak sönükleşmiştir. Bu noktada ulaşım faktörünün kentin yeniden dinamizm kazanarak gelişmesinde büyük etkisi olmuştur ki bu da Berlin-Bağdat demiryolunun Eskişehir yakınından geçmesidir. 1888 yılında Almanlar ve Osmanlılar arasındaki antlaşmayla yapımına karar verilen bu demiryolu 1984 yılında Eskişehir'e ulaşarak buradan Ankara'ya bağlanmış, 1896 yılında işletmeye açılan ikinci bir hatta kentin yakın çevresinden geçerek güneybatıya Kütahya ve Konya'ya uzanmıştır. Bu dönem için ulaşılabilirliği en hızlı ve kolay şekilde sağlayan demiryolunun gerek mekansal görünüm gerekse sosyal ve ekonomik açıdan önemli rolü olmuştur. Demiryolunun kentin mekansal görünüm gerekse sosyal ve ekonomik açıdan önemli rolü olmuştur. Demiryolunun kentin mekansal görünümü üzerinde yarattığı en önemli etki Odunpazarı adı verilen esas nüve ile çarşının yer aldığı tali nüve arasındaki kopukluğu arttırmasıdır. Çünkü ekonomik açıdan önemli rolü olmuştur. Demiryolunun kentin mekansal görünümü üzerinde yarattığı en önemli etki Odunpazarı adı verilen esas nüve ile çarşının yer aldığı tali nüve arasındaki kopukluğu arttırmasıdır. Çünkü demiryolunun kente yaklaşım işletmeye açılması ile tali nüve olarak adlandırılan kısım hızla genişleme sürecine girmiş ve bu hat çevresinde yeni konut alanları yapılmış, kent merkezi de kuzeye demiryolu çevresine kaymıştır.

(71) R. Stewig; A.g.e., s. 62.

(72) W. Ramsay; A.g.e., s. 186, 201, 209.

Demiryolu sosyal ve kültürel yaşamda da farklılık yaratarak tali nüvenin sosyal merkez özelliği kazanmasını sağlamıştır. Nitekim hem toptan veya günlük gereksinimi karşılayan ticarethaneler ile atölye tipi imalat yapan küçük işletmeler bu kesimde gelişmiş, hem de demiryolunun yapımı sırasında çalışan yabancı işçiler ile demiryolunun kente sağlayacağı olanaklardan yararlanmak isteyen göçmenlerin bu çevreye yerleşmesi kültürel ilişki ve alışverişi arttırmıştır. Ayrıca başka alanlara kolay ulaşılabilirlik nedeniyle haberleşme ve alışveriş merkezi olma özelliği Odunpazarına göre daha ağır basmıştır.

Bilindiği gibi ulaşım sistemlerinin herhangi bir alanda işlerlik kazanmasında fiziki ve beşeri faktörler önemlidir. Olaya bu açıdan bakıldığında demiryolu ile ilgili taşınabilecek ve gelir getirecek malların Eskişehir'de bulunduğu görülür. Kentin üzerinde yer aldığı ovoidan elde edilen ürünler yanında yakın çevreden gelen ürünlerin de başka alanlara aktarılması kolaylığı Eskişehir'i önemli bir merkez haline getirmiştir. Demiryolunun kent üzerindeki bir başka etkisi de önceki bölümlerde sıkça tekrarlandığı gibi Cer Atölyesi vasıtası ile sanayi alanındadır.

Demiryolu bozuk ve bakımsız karayoluna oranla hızlı ve güvenli oluşu ile Cumhuriyetin ilk yıllarında da etkisini sürdürmüştür. Nitekim kuzeybatıdaki fabrikalar sahası ile kuzeydoğudaki şeker fabrikasının ürettiği mamul mallar fabrika sahalarına kadar uzanan demiryolu bağlantı hatları ile yurdun çeşitli kentlerine ulaşılma olanağına kavuşmuştur (Foto 16). Bu hal ise kentin etki alanının nasıl genişlemekte olduğunu kolayca gösterir.

1950'li yıllardan sonra Cer atölyesinin kapasitesini genişletmesi ile daha fazla işçiye gereksinim duyması ve demiryollarında çalışan idari ve memur personelin varlığı kentin yerleşme sahasının gelişmesi üzerinde dolaylı bir etki yaratmıştır. Nitekim gerek işçi gerekse memur personel için yapılan DDY kooperatif evleri kentte yer alan bazı mahallelerin ilk nüvelerini oluşturmuş ve bu biçimde kent alansal büyümesini başka bir deyişle yerleşme sahasını genişletmeyi sürdürmüştür.

Diğer taraftan trenler ile taşınacak tarım ve sanayi ürünlerinin toplandığı DDY depoları ile gümrük binaları demiryolu ile bağlantılı olarak gelişmiştir ki bu da kentin mekansal kullanımının değişmesinde etkili olmuştur.

FOTO 16 : Demiryolu bağlantı hatları ve arka planda gar binası ile demiryolu tesisleri.

Günümüzde karayolu ile karşılaştırıldığında tercih edilmeyen bir ulaşım sistemi olan demiryolu Eskişehir için halâ önemini ko-maktadır. Nitekim İstanbul-Ankara bağlantılı olan ve hergün kar-şılıklı seferler yapan mavi tren (gece ve gündüz) Fatih, Boğaziçi, Anadolu, Ankara ekspresleri, Karaman'a giden İç Anadolu mavi treni, Denizli Pamukkale, Konya Meram, İzmir Ekspres, İzmir mavi tren-Ege ekspresi ve Gaziantep'e giden Toros ekspresi vasıta-sıyla Eskişehir'den 14 şehir merkezine trenle direkt ulaşılabilmek-te ayrıca hergün değişik merkezlere giden 26 adet yolcu, 30 adet yük treni geçmektedir. Bu nedenle yolcu gidiş gelişlerden doğan bir hareketin günün her saatinde kentte hissedilmesi yanında ül-kenin her tarafı ile demiryolu bağlantısının bulunması iş hacmini de yüksek tutmaktadır (Yılda 7233 trenle 7.233.462 ton yük). Ancak günümüzde demiryolunun kent üzerinde hissedilmeye başlanan olumsuz etkisi ise trenlerin istasyona varış ve kalkışları sırasında kentin içinden geçmeleri dolayısıyla yarattığı gürültü ve yeterli alt üst geçitlerin olmaması nedeniyle trafiği kesmekte oluşu ile yaşa-nan güçlüklerdir.

1950 yılından sonra ülke genelinde motorlu taşıt sayısındaki artış ve yeni yolların yapılması ise karayolu ulaşım sisteminin ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Karayolunun kentin yerleşme sahaları üzerindeki belirgin etkisi 1970'li yıllarda açılan Bilecik-Ankara çevreyolu ile olmuşsa da 1950'li yıllarda yaşanan hareketlilik kenti etkilemiştir. Bu dönemde İstanbul-Ankara arasındaki bağlantıyı sağlayan önemli karayollarından biri Eskişehir üzerinden geçmektedir. Yapılış tarihi hakkında kesin bilginin olmadığı bu yol Osmanlılar döneminde Bursa caddesi adı ile kent içine girmekte ve buradan önce güneydoğuya sonra doğuya dönerek Sivrihisar caddesiyle Ankara'ya uzanmaktadır (Şekil 5), (Foto 17). Osmanlılar döneminde mevcudiyeti bilinen yolun Cumhuriyet döneminde sadece genişletilerek ve iyileştirilerek işlevi artırılmıştır. 1960'lı yıllara kadar İstanbul-Ankara arasındaki bağlantıyı sağlayan karayollarından biri olması nedeniyle önemli bir fonksiyon üstlenen bu yol İzmit-Düzce, Bolu-Gerede üzerinden Ankara'ya ulaşan karayolunun iyileştirilmesi ile önemini kaybetmiş ve Ankara-Bilecik-Bursa arasındaki bağlantıyı sağlayarak eskiye oranla etki derecesini daraltmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yerleşmeler üzerindeki etkisi yavaş olan bu yol 1950'den sonra etkinliğini belirginleştirerek yerleşmeler ile bütünleşmeye başlamış ve yol boyunca yeni yerleşme sahaları ortaya çıkmıştır (Şekil 7). Kentin mekansal kullanımında ana karayolu ile bağlantılı olarak görülen değişimler (otogarın açılması (1963) ve otogarın çevresinde gelişen ticari tesisler) karayolu ulaşım sisteminin kent üzerindeki dolaylı etkileridir.

1970'li yıllarla birlikte yeni Bilecik-Ankara çevreyolunun hizmete girmesi araziden yararlanmada ulaşım sisteminin payını daha da arttırmıştır. Genellikle ilk kullanıma açıldığı dönemde yerleşme dışı boş alanlar üzerinde yer alan bu karayolu, zaman içinde etkinlik derecesini arttırarak, çevresinde planlı veya kaçak yapıların gelişmesini de teşvik ederek, yerleşme ile bütünleşmiştir. Nitekim çevreyolu açılmadan önce, Anadolu Üniversitesi Yunus Emre kampüsü ve gecekondu kökenli bir mahalle olan Esentepe mahallesi dışında, hiçbir yerleşmenin olmadığı kuzey kesim hızla gecekondu mahalleleri ile dolmaya başlamış, bu biçimde yerleşmelerin çevreyolunun kuzeyinde yoğunlaşmaları ile kentin görünümü fiilen değişmiştir.

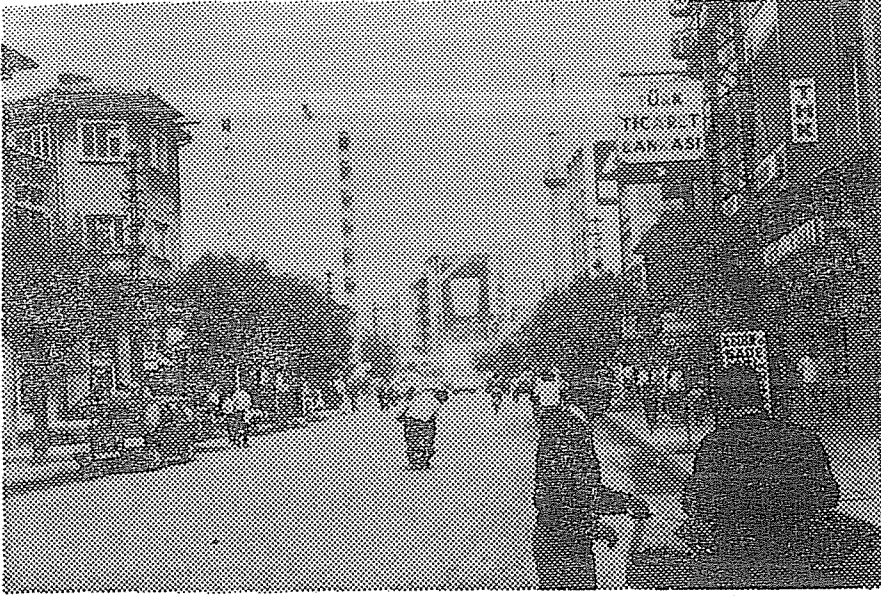

FOTO 17 : Merkezdeki Gima mağazasından doğuya, eski İstanbul-Ankara bağlantısını sağlayan Sivrihisar caddesine doğru bir bakış.

Şehir içindeki uzunluğu 12 km.'yi bulan Bilecik-Eskişehir çevreyolunun 1984 yılındaki çalışmalarla beton asfalt yapılması fiziki standardını oldukça yükselmiştir. Yeni yapılan düzenlemeler ile trafik yoğunluğu 4000 araç/güne ulaşan ve kentin yerleşim alanlarını hemen hemen ikiye bölen kent içi ulaşımında da kullanılan bu yol çevresindeki yoğun yapılanma nedeniyle zamanımızda çevreyolu özelliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bütün gün boyunca çok sayıda aracın geçmesi ile büyük bir hareketliliğin yaşandığı çevreyolu ,demiryolu gibi, gürültüye de sebep olmaktadır.

Bilecik-Bursa bağlantısını sağlayan ve kentin kuzey kısmında yer alan çevreyolunun diğer bir kolu güneye dönerek Ertuğrulgazi mahallesi üzerinden demiryolunu atlayarak Kütahya'ya uzanır. Yolun fiziki standardı düşük olup, 1987 yılında asfalt yenilenmesi yapılmıştır. Trafik yoğunluğu 3000 araç/gün olan bu yolda Bilecik-Ankara yolu gibi kentin yerleşim alanları içinden geçmektedir. Ancak bu yol çevresindeki yerleşme yoğunluğu Bilecik-Ankara yoluna oranla düşüktür. Çevresinde tarım veya sanayi alanlarının gelişmiş olmasına bağlı olarak konut yoğunluğu azalmakla

birlikte özellikle son yıllarda şehir çıkışına yakın kısımlarda (Orhangazi mahallesi çevresinde) gelişen kooperatif evleri ile yolun iki tarafının dolmakta olduğu da dikkati çekmektedir. Kentin Seyitgazi üzerinden Afyon ile bağlantısını sağlayan ve trafik yoğunluğu diğerlerine oranla düşük olan (1000 araç/gün) Seyitgazi karayolunun çevresi de Kütahya yolunda olduğu gibi, özellikle son yıllarda kooperatif blokları ile dolmaktadır. Bütün bunlar büyük çevreyolunda olduğu gibi, zamanla bu iki yolun da akış işlerliğini kaybedeceğini göstermektedir.

Ana karayollarının kent için önem taşıyan bir özelliği de bağlantılı bulunduğu merkezler üzerinde kentin etki alanını genişletmesidir. Bu bakımdan Eskişehir İç Anadolu bölgesinde Ankara ve Konya'dan sonra etkinlik derecesi üçüncü bölgesel merkez niteliğindedir. Nitekim Eskişehir iline bağlı ilçeler kentin doğrudan etki alanı içine girerken, Kütahya merkez Tavşanlı, Emet ve Altıntaş ilçeleri de kentin doğrudan etki alanı içindedir. Afyon'un Emirdağı, Bolvadin, Çay ve Sultandağ ilçeleri Konya ve İzmir ile, Bilecik'in Osmaneli dışındaki tüm ilçeleri de Bursa ile kentin etki alanına girmektedir.

Kent içi ulaşımda kullanılan çoğu Osmanlılar döneminden kalan patika tipi toprak yollar şartlarının iyileştirilmesi ve genişletilmesi ile plânlı yol dokularına dönüşmüştür. Nitekim uzun yıllar İstanbul-Ankara arasındaki bağlantıyı sağlayan günümüzde de şehir içi ulaşımın ana eksenini oluşturan Bursa-Sivrihisar caddesi, Odunpazarı'nı istasyona bağlayan Atatürk, kent merkezini Muttalip köyüne bağlayan Muttalip yolu, Sakarya, Cengiz Topel caddesi ve deve yolu olarak tanınan Çifteler caddesi bu tipe örnek oluşturur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte bu mevcut yol dokularına yenilerinin eklenmesi ile kent içi ulaşım sistemi belirgin olarak yerleşmelere hizmet vermeye başlamıştır. Bu dönemde gelişen İstasyon, İki Eylül, Yunus Emre caddeleri bugün kentin birinci derecede önemli yollarıdır (Foto 18). Taşköprü, Irmak, K.M. Pehlivan, Kıbrıs Şehitleri, Yz. Tuncer Güngör, Şair Fuzulî, Asarcıklı ve İ. Karaoğlanoğlu caddeleri ise merkezi kısımlar çevresinde yer alan ikinci derecede önemli yollardır. Bu yollar arasında eski merkez Odunpazarı'nı merkeze bağlayan tek ve en önemli cadde olan Şeyh Şahabettin caddesinin ayrı bir yeri vardır.

Genellikle belediyenin gayretleri ile açılan plânlı yollar dışında 1955-60 yıllarından sonra, sanayi alanındaki gelişmeler sonu-

cunda ortaya çıkan gecekondularda yaşayanların gidiş-gelişleri sırasında kullandıkları patikalar da zamanla belediye hizmetlerinin getirilmesi ile yasallaşarak yeni yol dokularına dönüşmüşlerdir. Çoğu kere bu yeni yol sistemleri kooperatiflerin kendi imkânları ile açtıkları yollarla da gelişmiştir. Bu biçimde plânlı gelişen yollar yerleşmelerin yoğunlaşması veya yayılmasında etkin olurken sayılan türdeki sahalarda ise önce yerleşme oluşmuş ardından bu alanda yol dokusu gelişmiştir.

1946 yılında ilk kez hizmete giren ve Odunpazarı, Şeker fabrikası, Odunpazarı-İstasyon hatlarında çalışan belediye otobüslerinin şehirselleşmeyi sağlama açısından ayrı bir yeri vardır. Hat sayısı ve seferlerini 1959 yılından sonra uzak ve işçi ailelerinin oturmakta olduğu semtlere kadar genişleten belediye otobüslerine 1966-67 yılında minibüsler de eklenmiştir. Bu biçimde gecekondulara kadar ulaşımı sağlayan bu araçlar aynı zamanda bu alanların merkezle bütünleşmesini sağlama yönünden etkili olmuştur.

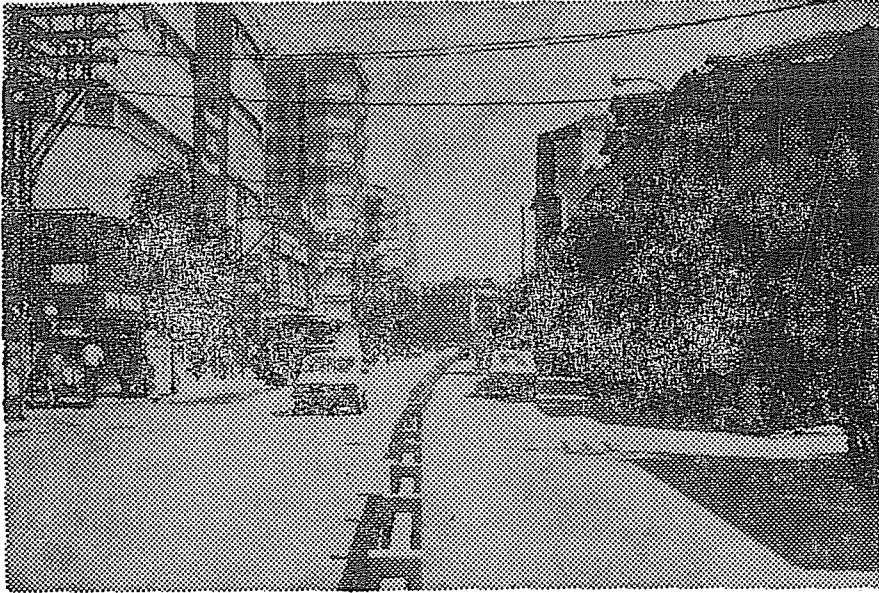

FOTO 18 : Esnaf sarayı önünden İki Eylül caddesinin görünüşü.

Eskişehir kentinde ulaşımdan söz ederken hava alanı ve hava ulaşımından da bahsedilmesi yerinde olur. Kentte sanayinin hızlı

gelişmesi ve askeri hava üssünün yer alması ile 1953 yılında bugünkü Tusaş tesislerinin doğusunda Muttalip yolunun batısındaki alanda hergün Eskişehir-Ankara, Eskişehir-İstanbul arasında karşılıklı seferler yapıldığını ,ancak sonraki yıllarda karlı olmadığı gerekçesiyle bu uygulamadan vazgeçildiğini belirtmişti. Günümüzde kentin ekonomik ve sosyal alanda ulaştığı düzey tekrar hava taşımacılığının önemini gündeme getirmiş ve bu amaçla Anadolu Üniversitesine bağlı Sivil Havacılık Okulu kurulmuş ve eski hava alanı yeniden düzenlenerek sivil uçakların inip kalkabileceği bir hale getirilmeye başlanmıştır.

Ulaşım faktörünün kentçi yerleşme sahaları üzerindeki etkisinin zaman içindeki gelişimi özetlenecek olursa, 1890'lı yıllarda yerleşme-demiryolu arasındaki ilişki ile demiryolunun etkin olduğu dönem, ana ve şehiriçi karayolu sistemlerinin etkisiyle yerleşmelerin mevcut yollar boyunca geliştiği 1950'den sonraki dönem ayırt edilebilir. Ancak her iki dönemin ortak özelliği yerleşme ve ulaşım sistemlerinin birbirlerini karşılıklı olarak etkilemeleri başka bir deyişle birbirlerinin hem sebebi hem de sonucu olmalarıdır.

Diğer Faktörler

Eskişehir kentinin yerleşim yönünden bugünkü görünümü kazanmasında ticaret ve tarım kadar imar planları ile yasaların da önemli rolleri olmuştur. Bu bakımdan ticaret ve tarım dolaylı yünden yerleşmenin gelişmesi üzerine etki ederken imar planları ve yasaların etkisi ise doğrudandır.

Ticaret : İlkçağlardan itibaren önemli yolları kavşak noktasında oluşunun yanısıra tarımsal bakımdan çeşitli ürünler yetiştirilmesi ile canlı bir ticari yaşamın içindeki kent, bu zenginliği ve görkemli yaşamı dolayısıyla çeşitli istilalara maruz kalmıştır. Bu nedenle aynı dönemlerde ticaretin kentin yerleşme sahası üzerindeki etkisi, ekonomik yaşamı hareketlendirmesi ve kenti zenginleştirilmesi nedeniyle olumlu fakat bu zenginliğin diğer istilacı milletlerin dikkatini çekmesi ve kenti tahrip etmeleri nedeniyle de olumsuz olmak üzere iki yönlüdür. 14. yüzyıla kadar oldukça hareketli bir ticari yaşamı olan kent, bu dönemden sonra daha önce de sık sık tekrarlandığı gibi sönükleşmiş ve tekrar ticari yaşamının hareketlenmesi ilk kez 16. yüzyılda lületaşı ticaretinin başlaması ile olmuştur. Bu dönemde ham veya işlenmiş lületaşı deve katarları ile taşınarak Avrupa içlerinde Avusturya'ya kadar oldukça ge-

niş bir pazar bulmuş ve bu biçimde kentin çevresinde tamamen erkek nüfustan oluşan köyler kurulurken, bu ürünleri pazarlayan bir tüccar sınıfta kente yerleşmiş ve çok sayıda atölye de kent içinde yer alarak yerleşim sahasının gelişmesini sağlamıştır. Hatta Avusturya ile kurulan bu ticari ilişkinin kentin konut alanlarının dış görünümüne yansımaları sonucu Avusturya tarzı meskenler yapılmış ve şehrin görünümü büyük ölçüde değişmiştir. Ancak kentin ticari yaşamındaki asıl hareketlenme ve dolayısı ile yerleşme sahasının gelişmesi 1890'lı yıllarda demiryolunun kente ulaşımına açılması ile olmuştur. Bu dönemde Eskişehir'in üstlendiği görev demiryoluna sapa kalan yerleşim birimlerinin ürünlerinin kente taşınmasıdır. Nitekim demiryolu boyunca tahıl kümelerinin yağdığı çeşitli araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Bu biçimde kentin tahıl ihracatına dayalı ticaretinin gelişmesi çevre kasabalarında yaşayan tüccar sınıfı kente çekmiş ve gerek bu tüccar sınıfının kente yerleşmesi ile gelişen konut alanları, gerekse mağaza, depo ve dükkan gibi ticari birimlerin kent içinde yeni sahalar meydana getirmesi kentin alansal büyümesini başka bir deyişle yerleşme sahasının gelişmesini sağlamıştır. Nitekim Cuinet (73), bu dönem Eskişehir'i hakkında bilgi verirken kentin ticari yaşamına değinmekte ve kentte belirli günlerde pazarların kurulduğunu, padişahın çıkarttığı bir ferman ile de Eylül ayı içinde bir hafta süreyle bir panayır düzenlendiğini, bu panayırda besli hayvanlar ile çevrede yetişen ürünlerin sergilenip satıldığını belirtmektedir.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte sanayileşme sürecine giren kentin, ihracat ürünleri arasında da çeşitlenme görülmüştür. Nitekim bu dönemde Marsilya tipi kiremitin üretimini yapmaya başlayan kiremit fabrikaları, unlu yiyecek üreten fabrikalar, şeker fabrikasının ürettiği şeker ve türevleri, Cer atölyesinin üretimi olan çeşitli makinalar gibi sanayi ürünleri, tarım ürünleri yanında yer almıştır. Diğer taraftan bu dönem içinde, ayrıca, çeşitli ürünlerin dışsatımına sunulmadan önce, depolandığı tesisler de kent bünyesinde dikkati çekmeye başlamıştır. Ticari yaşamın hareketlenmesi dolayısı ile 1923 yılında yeniden faaliyete geçen sanayi ve ticaret odası (74) ve bankalar kentin mekansal kullanımında yer alan ve ticaret ile bağlantılı diğer kurumları oluşturmuştur.

(73) V. Cuinet; A.g.e., s. 208.

(74) 1895 yılında açılan Sanayi ve Ticaret Odası kentin düşman işgalinden kurtuluşu sırasında yanmış ve 1923 yılında yeni binasında yeniden faali-

1960'lı yıllarda ise Eskişehir'de ithalatla uğraşan firma adedi ithalatçı belgesi bulunan sanayici ve tüccarların sayısında artışlar görülmüştür. Bu yıllarda ithal edilen başlıca ürünler ise yeni gelişen sanayi kollarına bağlı olarak ziraat alet ve makinaları, imalat tezgahları ve soba üretimi yanında geleneksel tarım ürünleri olan hububat, baklagil ve endüstri bitkileri ile yün, yapağı, tiftik ve süt mamulleri, toprak ve gıda sanayine dayalı diğer üretim maddeleri ön plandadır. Diğer taraftan bu dönemde lületaş ihracatının da kentin ekonomik yaşamı üzerinde ayrı bir yeri vardır. Nitekim 1963 yılında 40 ton lületaş 1.290.000 liralık ihracat geliri sağlamıştır. Lületaşının 1970 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından ham olarak ihraç edilmesinin durdurulması üzerine pipo ve ağızlık olarak A.B.D. ve Batı Avrupa ülkelerine gönderilmesi kentte bu bakımdan fiilen ihracat yapan dokuz adet firmanın yer almasını sağlamış ve bu ticari birimler kentin merkezi alanları çevresinde yeni ticarethanelerin oluşmasını sağlamıştır.

1960-70 döneminde kent içinde yer alan beş nakliyat firması Sivrihisar ve İki Eylül caddeleri ile Otogar çevresinde toplanmış olup ticaret ile bağlantılı işyerlerinin kent içi arazi kullanımında yeni sahalar oluşturmasında başka bir deyişle yerleşme sahasının biçimlenmesi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır.

1970'den günümüze kadar olan dönem içinde ise kentin ticarî yaşamı daha da hareketlenmiştir. Bu dönemde Organize Sanayi Bölgesinin açılması ve üretime geçmesinin etkisi büyüktür. Bu açıdan Organize Sanayi Bölgesinde yer alan hemen hemen tüm işletmelerin kent dışı alanlara satış yapması şehrin ekonomik yapısının hareketlenmesi bakımından önemlidir. Ancak sanayinin son derece kompleks bir faaliyet oluşu, özellikle kentte gelişen imalat sanayine yönelik tesislerin imalatı için gerekli hammadde ve malzemenin yarısından fazlasını Eskişehir dışından getirme zorunluluğunu yaratmıştır. Bu nedenle kentin ödemeler dengesinde çıktılar girdilerden daha fazla yer tutmaktadır. Benzer durum bazı malların yurt dışından ithal edilme zorunluluğunu da getirmiştir. Nitekim yurt dışından ithal edilen malların %70'i makina ve benzeri

yete geçmiştir. 1950 yılında 5590 sayılı kanunla görev ve fonksiyonları genişletilen bu kurumdan 1968 yılında ayrılan sanayiciler Eskişehir Sanayi Odasını kurmuşlardır.

yatırım malı, %30'u sürekli sağlanması zorunluluğu olan hammadde türü mallardır (75).

Organize Sanayi Bölgesinden ihraç edilen başlıca ürünler dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları olarak iki grupta toplanabilir. Bu bakımdan Organize Sanayi Bölgesinde yer alan çeşitli sanayi kollarındaki kuruluşların yaptıkları ciro ve ihracat miktarları Çizelge 18'de verilmiştir (76).

Çizelgede de görülebileceği gibi Organize Sanayi Bölgesinde yer alan 121 kuruluştan sadece 12'si yurtdışına mal satışı yapmaktadır. Bu kuruluşlar içinde ilk sırayı makina araç ve gereçleri üretimi ile imalat sanayi almaktadır.

Kentte Organize Sanayi Bölgesi dışında yer alan diğer büyük fabrikaların ciro ve ihracat oranları da Çizelge 19'da verilmiştir (77).

Çizelge 18 : Organize Sanayi Bölgesinde İhracat Yapan Firmalar ve İhracat Tutarları.

Firma Adı	Ciro	İhracat (\$)
Mayaş Madencilik A.Ş.	5.700.000.000.-	1.069.586.-
Tam Gıda A.Ş.	42.683.878.922.-	1.846.694.-
Cicisan Gıda A.Ş.	18.206.388.787.-	227.555.-
Çetintaş Giyim	7.498.446.981.-	1.126.413.-
Sarar Giyim	17.971.710.470.-	1.764.539.-
Özalp Mobilya	814.434.139.-	25.430.-
Süsler Soba San.	10.459.359.362.-	82.000.-
Arçelik A.Ş.	289.110.000.000.-	19.724.052.-
Arçelik A.Ş. (Kompresör Fab.)	90.000.000.000.-	14.728.197.-
Eti Makina San.	2.681.139.341.-	9.962.848.-
Şahlan Kabin Makina San.	466.267.444.-	2.860.986.-
Tekin Makina	679.601.102.-	63.059.-
Terrako Yapı Malzemeleri	3.300.000.000.-	650.000.-

(75) Güneş Berberoğlu; Eskişehir Organize Sanayi Bölgesinin Şehrin Ekonomisine ve Sanayisine Katkısı. Eskişehir 1985, s. 33.

(76) Eskişehir Sanayi Odası; Sanayi Rehberi, 1991-1992, Eskişehir, 1991.

(77) Eskişehir Sanayi Odası; A.g.e., 1991.

Çizelge 19 : Organize Sanayi Bölgesi Dışında Yer Alan Fabrikaların İhracat Oranları

Firma Adı	Ciro	İhracat (\$)
Magnezit A.Ş.	51.975.023.353.-	20.753.906.-
Eti Gıda San.	56.937.747.-	1.320.000.-
Türkiye Şeker Fab. A.Ş.	158.161.325.493.-	681.254.-
Sümerbank A.Ş.	60.155.042.000.-	7.196.090.-
Tusaş Uçak Motorları	30.150.901.271.-	13.498.843.-
TÜLOMSAŞ	55.528.734.414.-	14.255.-
Gökay Soğuk Hava Tesisleri	846.266.248.-	398.742.-

Görüldüğü gibi kent genelinde ihracattan en fazla gelir sağlanan sanayi kolu, yatırım malı üreten sanayi tesisleri başlığı altında toplanabilen büro ve ev aletleri, makina imalat, döküm sanayi, gıda ve tarım makinaları sanayi kollarına aittir. Bu sanayi kollarından büro ve ev aletleri (buzdolabı, kompresör, soba ve aksesuarı, çeşitli çelik ve emaye ev ve büro eşyası) üreten firmaların ihracatı 35.460.270 Dolar olarak belirirken, makina imalat ve döküm sanayinde faaliyet gösteren büyük ve orta ölçekli firmaların ihracat tutarı ise 60.844.701 Dolar, gıda ve tarım makinaları ihracatı ise 4.244.045 Dolar'dır. Yine bu grup içinde düşünülmesi gereken ve kentin Çifteler caddesi güneyinde toplanan oto yan sanayi üreticileri ise yurt içinde özellikle Eskişehir ve Bursa çevresine üretim yapmaktadır.

Kentte ihracat miktarları bakımından ikinci sırada yer alan sanayi grubu ise tüketim malı üreten gıda ve tekstil sanayi kolunda faaliyet gösteren Sümerbank fabrikası yanında Çetintaş ve Sarar giyim firmaları gibi büyük ölçekli tesisler ile diğer orta ve küçük ölçekli firmalar hazır giyim eşyası, dokuma ve baskı alanında iç tüketime katılmakta ve ihracat bedelleri 14.659.083 Dolar olarak bilinmektedir. Gıda sanayi sektöründe yer alan un, süt, tuz, hayvan yemi ve şarap fabrikaları genelde ülke içi tüketime yönelik hizmet verirken, bisküvi ve şekerleme fabrikaları yurt dışına da ihracat yapmaktadırlar. Bu firmaların toplam ihracat bedelleri ise 4.114.193 Dolar'dır. Bu rakkama helva, reçel, şekerleme vb. tarımsal ürünleri işleyen küçük ölçekli atölyelerin ihracatları da dahildir.

Kentte üçüncü grup sanayi olarak ele alınabilecek ara malı üreten sanayiye ise orman ürünleri (kağıt, ambalaj, mobilya ile ke-
reste, sunta, doğrama vb. inşaat sektörüne giren ürünler) kimya (magnezyum, sülfat, oksijen, kolonya, sanayi boya-ları, plastik) ma-
den ve toprak sanayi kuruluşları dahil edilebilir. Bu sanayi kolların-
dan kimya ve orman ürünleri sanayi, kentte yeni gelişmeye başla-
yan sanayi kolları olup bunlardan orman ürünleri sanayinde yer
alan tesislerin büyük kısmı küçük ve orta ölçekli işletmeler gru-
buna girmekte ve iç tüketime yönelik hizmet vermektedir. Yıllık
ihracat miktarları ise 10.563.814 Dolar olarak belirlenmiştir. Aynı
biçimde ara malı üreten sanayi grubuna giren inşaat ve toprak
sanayi ile maden sanayi (Mayaş madencilik ve Magnezit A.Ş. dışın-
dakiler) kolları genelde ülke içi tüketime yönelik hizmet vermek-
tedir. Özellikle toprak ve inşaat sektörüne yönelik üretim yapan
tesislerin, konut yapımındaki artışlar nedeniyle son yıllarda ticari
ilişkileri oldukça canlanmış görünmektedir. Diğer taraftan ma-
dencilik alanına giren ve Eskişehir'e özgü bir cevher olan lületaşı
ihracatında da 1.000.000 Dolarlık bir kazanç sağlandığını belirtmek
yerinde olur.

Kentte özellikle 1980'li yıllardan sonra ihracatta sanayi ürün-
leri ağırlıklı bir yer işgal etmesine rağmen, tarım ürünlerinden elde
edilen gelir de inkâr edilemez. Ancak tarım ürünlerinin büyük kıs-
mının işlenmiş (bisküvi, şekerleme, makarna, reçel, un vb.) olarak
satılması nedeniyle bu ürünleri yine sanayi ürünleri grubu içinde
ele almak gerekir.

Diğer taraftan kentin ticari yaşamında haftanın belirli günleri
kurulan pazarların da büyük önemi vardır. Genellikle Orta Sakarya
vadisi ile kent belediye sınırları içinde üretim yapan çiftlik ve ma-
hallelerden, çevre köylerinden getirilen tarımsal ürünler kentte
mahalleler arasında kurulan bu pazarlarda alışverişe konu olur-
lar. Bunun dışında Eskişehir toptancılar hali başta Sakarya vadisi
olmak üzere yurdun çeşitli illerinden gelen çeşitli tarımsal ürün-
lerin günlük satışlarını da organize eder, öncelikle belediye pa-
zarları olmak üzere çeşitli manav ve semt pazarlarına mallarını
sevk eder. Ayrıca çevreyolunun güneydoğu'ya dönerek Ankara yolu
ile birleştiği kısmın batısında bulunan hayvan pazarı da geçmiş
dönemlerden kalma bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir.

Sonuçta şu söylenebilir: Ticaretin kentin yerleşme sahası
üzerine etkisi ekonomik ve mekansal olmak üzere iki biçimde yan-

sınıştır. Ekonomik yönden ticaretin kente etkisi ticaret sektöründe çalışan faal nüfus oranı ve kente gelir sağlayan girdiler ile belirirken mekansal yapıya etkisi ticarethane, depo, nakliyat şirketi vb. kuruluşlar ile görsel niteliklidir. (Foto 19, 20).

Tarım : Eskişehir kentinin üzerinde geliştiği sahanın büyük kısmı tarıma elverişli alüvyal topraklardan oluşur. Bu biçimde verimli alüvyal toprakların bulunması ve çevresindeki sıcak ve soğuk su kaynakları, ilkçağlarda en büyük uğraşısı toprağı işleme olan insanlar için önemli bir çekim unsuru oluşturmuş ve böylece tarım, ilk kez, kentin sit alanının seçilişi sırasında yerleşme üzerine etki etmiştir. Yerleşme alanını belirledikten sonra toprağı ekip işleyen Frikler elde ettikleri artı ürünü de pazarlayarak ticari yaşamı hareketlendirmiş ve böylece tarımın ikinci etkisi ticaret ile dolaylı yönden kentin refah düzeyini yükseltmek olmuştur. Benzer etki bütün tarihi dönemler boyunca sürmüştür. Osmanlılar döneminde güneydeki neojen plato yamaçlarına çekilen yerleşme sahasının kuzeyindeki alüvyal saha tamamen tarıma ayrılmıştır. Yerleşmenin bu kısımda kurulmasının, daha önce belirtilen se-

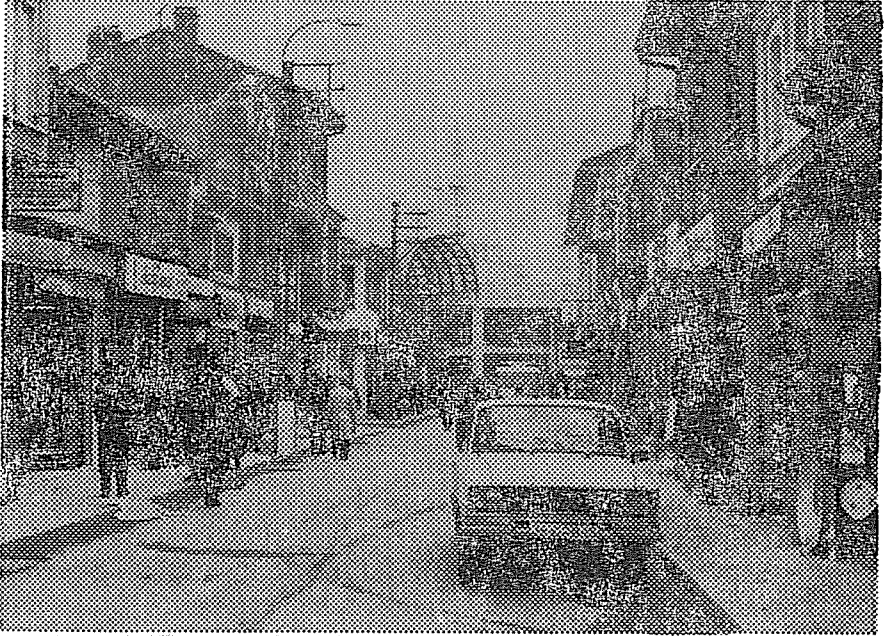

FOTO 19 : İki Eylül caddesine bağlanan ve genelde alt gelir gruplara hitap eden ticarethaneler, arka planda ise modern bir ticaret merkezi olan Taşbaşı kültür ve ticaret merkezi görünmektedir.

FOTO 20 : Şehrin merkezi kesiminde dar sokaklar üzerindeki ticarethanelere bir örnek.

bepler yanında, tarım alanlarının yitirilmemesi amacına dayandığını belirtmek gerekir .Günümüzde tamamen konut sanayi veya başka kullanışlarla kaplı olan bu alanlar sözkonusu dönemde bugünkü Atatürk caddesinin batısından itibaren sebze, meyve, bostan ve bağ alanlarına ayrılmış, Akar deresinin Porsuk çayı ile birleştiği alanın doğusu ise; arpa ve buğday gibi tahıl ürünleri ile sebze üretimine ayrılmıştır (Şekil 5). Cumhuriyet dönemine kadar salt ticaret ile ilişki kuran tarım Cumhuriyet'in ilânından sonra sanayi ile de bir ilişki kurarak farklı bir boyut kazanmıştır. Nitekim Cumhuriyet'in ilân edildiği yıllardan 1960'lı yıllara kadar tarım sahaları kentte ağırlıklı bir saha işgal ederek, şehirde yer alan un fabrikalarının temel ham maddesi olan buğdayın bir kısmını üretmiştir. Diğer taraftan tarım ve sanayi arasındaki işbirliğinin ikinci adımı şeker fabrikasının kurulması ile yaşanmış ve bu olay sonucunda kentin özellikle doğu kesiminde yer alan tarım alanlarının da şeker pancarı ekimi geniş sahalara yayılmıştır. Bu biçimde kentte gıda sanayi ve tarım birbirlerinin hem sebebi hem de sonucu olmuşlardır. Tarım ve sanayi arasında 1923-50 yıllarında

kurulmaya başlayan ilişki daha sonraki yıllarda da etkisini arttırarak devam ettirmiştir. Nitekim 1960-1970'li yıllarda da açılan yem fabrikaları yanında yine 1970'li yıllarda faaliyetlerini arttıran tarım makinaları ve traktör üreten firmalar bu ilişkinin sonuçlarıdır.

Diğer taraftan tarım ile bağlantılı çeşitli resmi bina ve kurumların kentte yer alması Eskişehir'e bir bölgesel merkez niteliği de kazandırmıştır. Nitekim Kütahya yolunun batısında yer alan ve 1925 yılında faaliyete geçmiş olan Ziraat Deneme Tesisleri çiftçilere yeni tarım yöntemlerini öğretme ve uygulama yapma olanağı sağlamıştır. İlk kurulduğu tarihlerde İç Anadolu bölgesinin ağırlıklı tarım ürünü olan hububatın ekimi ve yetiştirilmesini öğretmeyi amaçlayan bu kuruluş zamanla Dry Farming tesislerini (1930) eklenmesi ile faaliyet kollarını genişletmiştir. 1950 yılında Tohum Islah ve Deneme İstasyonunu bünyesine alan kurum, daha sonra bugünkü adını almıştır. 1936 yılında Konya'da 50 hektarlık bir alanda sulamalı tarım tekniklerini deneyen bu tesis, aynı tarihlerde Sakarya ve Geyve ovası ile İznik'te pamuk araştırmaları yapmış ve ilk kez pamuk çırçırılama tesisini kurmuştur. Yine aynı tarihlerde Türkiye'de ilk kez AK-702 buğday çeşidini elde etmiş ve bugüne kadar Türk tarımına 17 çeşit buğday türü kazandırmıştır (78). Böylece buğdayda olduğu gibi diğer hububat türleri yağlı tohumlar (özellikle aspir) yem bitkileri ve sebze tarımı alanında da araştırmalar yapan kurum, kentin tarım alanındaki etkinlik derecesini Türkiye genelinde arttırmıştır. Daha sonra kentte aynı biçimde etkinlik gösteren Köy Hizmetleri 14. Bölge Müdürlüğü ve bu kuruma bağlı YSE, Toprak-Su gibi kuruluşlar ile DSİ III. Bölge Müdürlüğü gibi tarım kesimine yol, su, elektrik, içme suyu vb. hizmetleri getiren tarım ile bağlantılı diğer kuruluşlar da karşımıza çıkar ki, bunlar Eskişehir'in çevresine nazaran bu konuda bir merkez konumunda olduğunu gösterir. Nitekim bu kurumlardan 1957 yılından beri araştırma ve faaliyetlerini yürüten Köy Hizmetleri Araştırma Enstitüsü, kentin bu alandaki etkinlik derecesini başta Eskişehir iline bağlı köyler olmak üzere Afyon, Uşak, Kütahya, Bilecik, Sakarya ve Bursa'ya kadar genişletmiştir.

Görüldüğü gibi tarım bir taraftan kentte çeşitli resmi kurumların ve T.M.O. silolarının yer almasını sağlayarak gerek mekansal

(78) Eskişehir Valiliği; A.g.e., s. 144, Eskişehir 1989.

kullanım, gerekse tarım alanındaki etkinliğini arttırması ile Eskişehir üzerine etki ederken, diğer taraftan da özellikle kenar mahalleler çevresindeki sahalardaki ekilişler ile halka gelir sağlaması yanında sanayiye hammadde sağlamakta ve bu biçimde ekonomi üzerine de bir etki yaratmaktadır.

İmar Planları ve Yasalar : Eskişehir kentinde yerleşme sahasının şekillenmesi üzerinde imar planları ve yasaların da etkisi olmuştur. Kentte imar hareketleri ile ilgili birtakım yasal düzenlemeler 1950'lerde dikkat çekici bir özellik kazanmaya başlamıştır .Bunların büyük kısmı konut alanlarının gelişme yönleri ve kent içindeki diğer kullanım alanlarının yerseçimi kararlarına yönelik düzenlemeleri kapsar.

Eskişehir'de mevcut yapılaşma ve yerleşmelerle ilgili olarak 19. yüzyılda ilk kez bir ölçek kullanılarak kent haritası yapılmıştır. 1896 yılında Erkan-ı Umumiye dairesi V. şubesine yaptırılan ve «Taksim-i arazi» haritası adını taşıyan yapıt, kentteki mevcut yerleşim alanları, demiryolu tesisleri ve çevredeki tarımsal arazinin kullanımını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak bu harita salt mevcut dokuyu gösterdiği için başka bir deyişle mekansal düzenlemeyi ve şehre biçim vermeyi amaçlamadığından plan kapsamında değildir.

Cumhuriyet dönemi ile birlikte belediyelere imar plânlarının yapılması zorunluluğunun getirilmesi kentte ilk kez 1952 yılında 1/5000 ölçekli imar planının yapılmasını sağlamış, bunu 1954 yılındaki 1/2000 ölçekli harita izlemiştir. 1956 yılında hazırlanan 1/1000 ölçekli imar planı ise 1985 yılına kadarki gelişmeyi kapsayacak şekilde düşünülmüştür. Ancak bu planın onaylanmasından 17 yıl sonra şehrin yerleşme sahası planlanan hedefi aşmıştır. Bu sorunu çözmek amacıyla 1978 yılında 1/5000 ölçekli yeni nazım imar planı yürürlüğe girmiş ve özellikle bu planda kentnin 19 kenar mahallesinin sorunlarının çözümüne çalışılmıştır. Bu amaçla I., II. ve III. grubu oluşturan 19 kenar mahalleye yönelik 1/1000 ölçekli uygulama planları nazım planları doğrultusunda hazırlanarak 1980 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ancak kentnin planlı gelişmesini amaçlayan bu imar planları gecekondular gibi kaçak yapılar nedeniyle özellikle bu plansız alanların, çıkan birtakım yasa ve kanunlarla kabul edilmesiyle hiçbir zaman istenilen hedefe ulaşamamıştır. Hatta şehrin gelişme yönleri ve kontrolsüz gelişme imar planlarına da yön verecek düzeye ulaşmıştır. Nitekim bu planların büyük

kısımında tarım alanlarının ifraz edilmesine engel olunamamış, konut yerleşim alanları içinde yer alan sanayi tesisleri ise kent dışı alanlara veya Organize Sanayi bölgesine taşınamamıştır. Bu nedenle imar planları sadece kentteki birtakım resmi bina, eğitim, sağlık, spor ve eğlence yerleri gibi kullanışların yer seçimi kararlarında etkili olmuştur.

İmar planlarının kentin yerleşim sahası üzerindeki en büyük etkisi birtakım gecekondulu önleme bölgelerinin tespiti sırasında olmuştur. Nitekim II no.lu gecekondulu önleme bölgesi olarak gelişen Uluönder mahallesi ve günümüzde III no.lu gecekondulu önleme bölgesi olan güneydeki neojen plato yüzeyi imar planlarının kent üzerinde görünen sonuçlarıdır. Diğer taraftan kentte münferit olarak bazı alanların mevzii imar planlarının yapılması ile inşa edilen veya edilmekte olan kooperatiflerle de yerleşim alanlarının gelişme yönlerine şekil verilmeye çalışılmıştır ki bunlar da bugün şehri herbiri bir başka yöne doğru çekmektedir.

Birtakım proje çalışmalarını kapsayan imar planları kentin mekansal görünümünü değiştirmeye yönelik de olabilir. Nitekim Yediler ve Hamamyolu çevre düzenleme projesi ile önemli bir ticaret merkezi olan kısmın yeniden çağdaş bir görünüm kazanan biçimde düzenlemeye çalışılması, Muammer Aksoy caddesi imar uygulama projesi bu türden örneklerdir. Ancak bu çalışmaların henüz proje safhasında olmaları nedeniyle kent üzerindeki etkileri görsel bir nitelik kazanmamıştır.

Yasaların kentin yerleşme sahası üzerindeki etkileri ise imar planlarına oranla daha belirgindir. Bu açıdan yasalar kentin mekansal yapısında beliren yerleşim sahalalarını kontrol altına alma, düzeltme ve yönlendirme yetkisine sahiptir. Aynı zamanda yasalar sadece belli bir döneme ait olsalar ve sonradan yürürlükten kaldırılırsalar bile kentin mekansal yapısı üzerinde kalıcı etkiler yaratabilmişlerdir. Nitekim 1966 yılında yürürlüğe giren 775 sayılı gecekondulu kanununun kentin bugünkü yerleşim sahasının şekillenmesi üzerindeki etkisi büyüktür. İmar ve İskan Bakanlığı'nca uygulanan bu yasa kentin belediye ve mücavir alan sınırları içinde yer alan, kaçak yapı ve gecekonduların ıslah edilmesi amacına yönelikti. Ancak beliren ıslah bölgelerindeki gecekonduların oldukları gibi kabul görmeleri veya ıslah edilebilir yapılar kapsamına alınmaları bu türden kaçak yapıların kabul edileceği düşüncesini kuvvetlendirmiş ve bu düşünce çoğu kere de doğrulanmıştır. Ni-

tekim hemen her siyasi iktidarın politik yaklaşımlar nedeniyle gecekonduları af kapsamına alması ve ruhsat veya tapu vermesi, bu olayın açık göstergesidir. Bu biçimde zaman zaman çıkartılan af yasaları ile kabul ve teşvik gören kentteki mevcut gecekondular ve çarpık yapılaşma alanları içine veya çevresine, yenilerinin yapılmasıyla, günümüzde kenti bir kuşak gibi saran plansız yapılan yapılar topluluğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber mevcut gecekondular alanları zaman zaman konulan birtakım yasalar ile (Anadolu Üniversitesi Yunus Emre kampüsü çevresindeki gecekonduların bir kısmının istimlak edilmesi gibi) kamulaştırılsa da bunların kent üzerindeki etkileri çok küçük ölçeklidir.

Kentin bugünkü yerleşim sahasının biçimlenmesi üzerinde göçmenlerin ülkeye gelişleri sırasında acele olarak çıkartılan birtakım yasaların da etkisi olmuştur. Nitekim bu yasalar ile kentteki bazı alanların Toprak-İskan Müdürlüğü ve İmar İskan Bakanlığınca kamulaştırılması ve çoğu kez devlet desteği ile yaptırılan konutlar veya ucuz arsaların tahsis edilmesi kentte yeni yerleşim alanlarının gelişmesinde etkin olmuştur (Yenidoğan, Göztepe mahallelerinin oluşması, Şirintepe ve Yeşiltepe mahallelerinin bir kısmı).

Kentin mekansal görünümünü etkileyen benzer türdeki bir yasa da kooperatifler yasasıdır. Aslında yakın bir zamanda çıkartılan bu kanundan çok daha önce de kentte çeşitli yollarla kurulan yapı kooperatifleri vardı. Nitekim hızlı nüfus artışının baş gösterdiği 1950-60 döneminde kentte SSK, Emlak Kredi, DDY, Şeker Fabrikası gibi resmi kuruluşlar veya özel yapı kooperatifleri şehrin çeşitli kısımlarında yer alan boş alanlarda konutlar yapmışlardı. Toplu konut yasasının yürürlüğe girmesi ile kentsel mekan üzerinde toplu, çok katlı ve modern görünümlü yeni yerleşim sahaları ortaya çıkmıştır. Yunuskent, Yenikent, Kütahya ve Seyitgazi caddesi üzerinde yer alan resmi ve özel yapı kooperatiflerine ait alanlar bu türden yerleşim sahalarına örnek oluşturur.

Diğer taraftan kentin bugünkü mekansal görünümünün biçimlenmesinde çok katlı binalara ruhsat verilmesini içeren kanunun çıkartılmasının da etkisi olmuştur. Bu biçimde 1954 yılından itibaren ilk kez kentin mesken tiplerinin sayıları hakkında bilgi verilirken apartman terimi kullanılmaya başlanmış ve bu tarihten itibaren kentin merkezi alanları başta olmak üzere, cadde boyları üzerinde apartmanlar yeni bir konut tipi olarak belirmeye başlamıştır.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. The second part covers the process of reconciling bank statements with the company's ledger to ensure that all deposits and withdrawals are properly accounted for. The third part addresses the need for regular audits to detect any discrepancies or potential fraud. The final part provides a summary of the key points and reiterates the importance of transparency and accountability in financial reporting.

In addition, it is crucial to ensure that all financial data is stored securely and backed up regularly. This helps prevent data loss in the event of a system failure or cyber attack. Furthermore, the document highlights the importance of staying up-to-date with the latest accounting standards and regulations. Regular training and professional development for the accounting staff are essential to maintain the highest level of accuracy and compliance.

The document concludes by stating that a robust financial reporting system is the foundation of a successful business. By following the guidelines outlined here, companies can ensure that their financial statements are reliable and provide a clear picture of their financial health. This, in turn, enables better decision-making and long-term growth.

BÖLÜM III

FONSIYONEL BAKIMDAN BUGÜNKÜ ESKİŞEHİR

Kentin Fonksiyonel Sınıflandırmadaki Yeri

«Dünyanın her yerinde büyük şehirlerin çok fonksiyonlu olduğu bilinmektedir. Gerçekten nüfusu özellikle 100.000'i aşan şehirlerde çeşitli fonksiyonlar gelişmiştir. Şüphesiz bunda önde gelen sebep büyük şehirlerdeki büyük nüfus miktarlarının çeşitli hizmetleri gerektirmesidir» (79). Bu bakımdan Eskişehir'de ikamet eden ve çeşitli iktisadi faaliyet kollarında çalışan nüfusun mekan ile kurduğu ilişki şehirsal fonksiyonun belirleyicisi olmuş ve kente çok fonksiyonlu bir özellik kazandırmıştır. Ancak diğer büyük şehirlerde olduğu gibi Eskişehir'de tarım ve istihraç gibi primer faaliyetlerin fazla olması beklenemez. Gerçekten de tarım sayım devrelerinin hemen hiçbirinde hakim fonksiyon olamamıştır. Bu bakımdan Çizelge 20 incelenirse, 1935 yılında tarım kesiminde çalışanların %12.3'lük bir oran oluşturduğu 1985 yılında (80) ise, bu oranın %2.4'e düştüğü görülür. Kentin tarım alanlarının konut, sanayi ve diğer kullanım alanlarına dönüşmesi, bu biçimde tarım yapılabilecek geniş bir hinterlandın olmaması ve göç yoluyla gelen nüfusun tarımdışı sektörlerde çalışması bu azalışın en önemli

(79) Erol Tümertekin; Türkiye'de şehirleşme ve şehirsal fonksiyonlar, İstanbul 1973, s. 37.

(80) 1990 yılına ait veriler analiz aşamasında olduğundan 1985 yılına ait veriler kullanılmıştır.

nedenleridir. Tarım sektöründe görülen bu azalma sanayi ve genel hizmetler sektöründeki büyüme ile de açıklanabilir. Bununla birlikte özellikle kenar mahalleler ile çevredeki çiftliklerde tarım yapılmakta, ancak kentin tarım alanında yüklediği fonksiyon çevreden gelen ürünlerin geniş çevreye nakledilmesi, başka bir deyişle ticari organizatör rolü ile belirmektedir.

Büyük şehirlerin çoğunda olduğu gibi kentteki hakim fonksiyonlardan biri sanayidir. Gerçekten de toplam faal nüfus içinde imalat sanayiinde çalışan nüfus oranı %32.7'dir. Bu bakımdan 1935 ve 1985 yılları karşılaştırılırsa 1935 yılında çalışanların %37.3 ile 1985 yılına oranla daha yüksek bir değer gösterdiği görülür. Ancak bu durum 1935'te çalışan nüfusun 15.719 kişiden oluşmasına karşın 1985'te 94.709'a yükselmesi ile ilgilidir. Gerçekte sözkonusu yıllar içinde gerek sanayi alanında yapılan yeni yatırımlar, gerekse iktisadi faaliyet kolları içinde en fazla artışın görüldüğü sektör (%19.2) olması ile sanayi daima gelişmiştir.

Çizelge 20 : Eskişehir Kentinde 1935-1985 yıllarında nüfusun İktisadi Faaliyet kollarına göre dağılımı (%)

İktisadi Faaliyet Kolları (%)	Yıllar	
	1935	1985
Ziraat, avcılık, ormancılık ve balıkçılık	12.3	2.4
İstihraç sanayi	0.08	0.4
İmalat sanayi	37.3	32.7
Elektrik, gaz, su	0.10	0.32
İnşaat ve bayındırlık işleri	5.3	7.3
Toptan ve perakende ticaret, Lokanta, Otel	12.6	15.3
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	8.4	7.4
Genel Hizmetler	23.6	33.9
İyi tanımlanmamış faaliyetler	—	0.5

Çalışan nüfus içinde %33.9'luk bir oran ile hakim fonksiyon olarak gözüken genel hizmetler ise aynı yıllar içinde %11.5'luk bir artış göstermiştir. E. Tümertekin'in de belirttiği gibi (81), kentte 1965 yılında hakim fonksiyon sanayidir. Buna karşılık aynı eserde

(81) Erol Tümertekin; A.g.e., s. 70.

gayri muayyen hizmetler %19.2'lik oran ile ikinci, genel hizmetler ise %16.3'lük oranı ile üçüncü sıradadır. Kentte 1965 yılından sonra genel hizmetler sanayi fonksiyonuna oranla biraz daha yüksek bir değer göstermiştir. Bunun ise bazı nedenleri vardır. Bu nedenlerin ilki gayri muayyen faaliyetler başlığı altında toplanan askeri hizmetlerin 1970 yılından itibaren genel hizmetler içinde gösterilmesi ile ilgilidir. İkinci neden ise 1980'li yıllardan itibaren faaliyetlerini arttıran Anadolu Üniversitesinde çalışanların da genel hizmetler grubu içinde yer almasıdır. Gerçekten de sözkonusu iki tesisin kent üzerinde önemli etkileri vardır. Bu tesislerden askeri saha gerek kent arazisi üzerinde kapladığı alan gerekse bu tesiste görevli personel sayısı ile kente bir askeri merkez özelliği de kazandırırken, askerlerin yaptırdığı orduevi, lojmanlar, hastane vb. gibi yapılar ile kentin fizyonomisi de olumlu yönde değişmektedir. Anadolu Üniversitesi ise gerek kapladığı alan gerekse ülke içi ve dışında verdiği hizmetler ile Eskişehir'e «Üniversite Kenti» kimliği kazandırmıştır. Kent içinde yer alan çeşitli fakülte ve yüksek okulların yanısıra araştırma merkezleri, halk sağlığı laboratuvarları ve açık öğretim fakültesinin yüzbinleri bulan öğrenci sayısı, kentin etki alanını ülke çapında genişletmiştir. Diğer taraftan fakültelelere bağlı 12 döner sermaye işletmesi, Üniversite vakıfları ve bu vakıfların teşebbüsleri sosyal ve kültürel alanda da kente önemli görevler yüklemiştir. Bu iki büyük kurumda çalışanların genel hizmetler içinde yer almasının yanısıra kentin idari merkez olması nedeniyle Valilik, Emniyet vb. resmi binalarda görevli personel sayısını yükseltmekte ve böylece genel hizmetler oranı sanayiye oranla biraz daha yüksek çıkmaktadır.

Diğer taraftan kentteki diğer fonksiyonlarda da dengeli bir gelişme görülmüştür. Nitekim ticaret, genel hizmetler ve sanayiden sonra %15.3'lik oranı ile (Çizelge 20) üçüncü sırada yer almaktadır. 1935 yılına oranla %13.7'lik bir artışın meydana gelmesi ticarethanelerin yıllar itibarıyla sayısını arttırması ve kentin tarım ve sanayi ürünlerini toplayan ticari organizatör rolünü devam ettirmesi ile ilgilidir. Benzer bir gelişme ulaştırma ve haberleşme hizmetlerinde de görülmüş ve 1935 yılına oranla %18.8'lik bir artışla bu sektörde çalışanların sayısı toplam içinde %7.4'lük bir değer kazanmıştır. Artışta 1970'li yıllardan sonra trafiğe açılan Bursa-Bilecik-Ankara yolunun yanısıra taşıyıcılar kooperatifinin hizmete girmesinin payı büyüktür

Kentin nüfuslanarak konuta olan gereksinimin artması ve yeni yapılanma veya bayındırlık faaliyetleri ile inşaat ve bayındırlık sektöründe de artışlar görülmüş ve 1985 yılı itibarıyla bu sektörde çalışanların oranı %7.3'e ulaşmıştır.

Görüldüğü gibi Eskişehir kenti nüfusu 100.000'i aşan şehirlerin tümünde görülebileceği gibi çok fonksiyonlu bir kent özelliğine sahiptir. Bu fonksiyonlar içinde genel hizmetler ve sanayinin çalışanlar bakımından diğer iktisadi faaliyet kollarına göre yüksek değer göstermesi kente işçi ve memur şehri kimliği kazandırmıştır.

Kent İçi Fonksiyon Sahaları

Bilindiği gibi Eskişehir kenti tarihi dönem içersinde birkaç kez kuruluş yerini değiştirmiş ve sonunda verimli bir ovaya bakan kolayca savunulabilen yamaçlarda bugünkü yerleşim sahasının ilk nüvesini teşkil eden bir merkez oluşturmuştur. Osmanlılar dönemine rastlayan tarihi devir içinde ise kente özgü bir yerleşme özelliği olarak çarşuyu içine alan «tali nüve» esas nüveden arada tarlaların yer aldığı bir geçiş sahası ile ayrılmıştır. 1800'lü yıllarda demiryolunun yerleşim merkezinin çok yakınından geçmesi ile «istasyon» önemli bir çekicilik kazanmış ve kentin ova üzerinde gelişme süreci hızlanmış, ancak iki nüve arasındaki boşluğun dolması ve ilk nüveden ovaya iniş süreci daha sonra gerçekleşmiş başka bir deyişle yerleşme sahası ilk nüveden istasyona doğru tedrici olarak gelişmemiş, aksine iki nüve arasındaki boşluk zamanla dolmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle sanayi alanındaki atılımlar ile gelişme aşamasına giren kent, ana caddeler üzerindeki merkezi iş alanlarının etrafında dairesel ve sınırlı mesafeler içinde gelişen bir yerleşme düzeni izlemiştir. Ancak özellikle 1950'lerden sonra ülke genelinde sanayileşme ve kentleşmenin hızlanması ile birlikte bu dairesel ve oldukça kompakt yerleşme biçimi patlamış ve mekanda hızla yayılarak başlangıçtaki biçimsel saflığını yitiren bir süreç içersine girmiştir.

Toplam 7680.94 hektar alan kaplayan Eskişehir kentinde konut alanları başta olmak üzere çok çeşitli fonksiyon sahalarına rastlamak mümkündür. Kullanım alanları içinde (şehirsellanduse) gerek kapladığı saha, gerekse fonksiyonel bakımdan kazandığı etkinlik açısından payı daha büyük olanlar, konut ekonomik kullanım, eğitim, askeri alanlar şeklinde sıralanırken, bunu ulaşım, resmi ve idari alanlar, sağlık, spor, turizm ve rekreasyon, mezarlık gibi diğer kullanımlar izler (Çizelge 21).

Çizelge 21 : Eskişehir Kentinde Fonksiyon sahaları.

Kullanım Alanları	Kapladığı Alan (Hektar)
Konut alanları	6332.06
Askeri alan	656.24
Sanayi alanları	318.06
Ticaret alanları	126.78
Eğitim alanları	124.38
Mezarlıklar	50.92
Yeşil alanlar	33.44
Resmi ve idari binalar	19.34
Spor alanları	9.6
Sağlık alanları	7.1
Rekreasyon alanları	2.96

Aşağıda kente fonksiyonel özellik kazandıran bu sahalar kent içinde kapladıkları alan ve özellikleriyle birlikte incelenmiştir.

Konut Alanları : Kentte konut alanları yerleşilen sahanın mekansal kullanımı ve şehrin görünümü açısından önemli paylara sahiptir. Bu bakımdan kentte toplam 6332.06 hektar alan kaplayan konut alanları genelde toplu gevşek ve parçalı bir özellik gösterirler. Ancak bu genel görünüm içinde doku bakımından birbirinden farklı sahalar da dikkati çeker. Nitekim, genelde üst ile orta gelir gruplarının oturduğu ve ortalama konut büyüklüğünün 92-102 m²-ler arasında değiştiği merkez ve çevresinde, apartmanlardan oluşan bitişik nizamlı bir doku dikkati çekerken, ortalama konut büyüklüğünün 53 m² olarak belirlendiği ve daha ziyade alt gelir gruplarının oturduğu çevre mahallelerde ise, 1-2 katlı bahçeli yapılar ve gecekonduların oluşturduğu gevşek ve parçalı bir doku görülür. Buna bağlı olarak da konut yoğunlukları merkez ve çevresindeki alanlarda bitişik nizamlı olması nedeniyle yüksek bir değer göstermekte, kenar mahallelerde ise gevşek yerleşmenin bir sonucu olarak yoğunluk düşmektedir.

Kentte gerek dağılıp düzenleri ve doku tipleri, gerekse görünümleri açısından birbirinden farklı özellikler gösteren konut alanlarını birtakım gruplara ayırarak incelenebilir

Eski Konut Alanları : Genelde kentin Odunpazarı adı verilen kesiminde toplanmış olup esas olarak Osmanlı İmparatorluğu dönemine ait izler taşırlar. Kentin güneyindeki yamaçta büyük bir devamlılık gösteren ve Çifteler caddesi ile kentin yeni konut alanlarından ayrılan bu konutların bir kısmı «tarihi sit alanı» olarak korumaya alınmıştır (Foto 21).

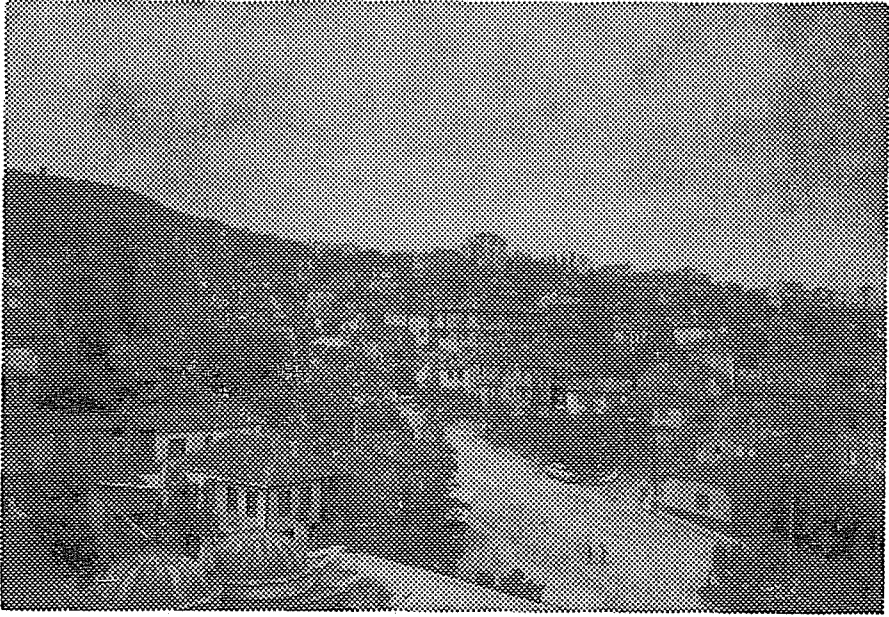

FOTO 21 : Odunpazarı'ndan görünüş.

Günümüzde alt gelir gruplarının yerleşme sahası olarak kullanılan bu konut alanları geleneksel Türk şehirlerine özgü yapıları ile bütünden kolaylıkla ayırt edilir. Dar, dolambaçlı, yer yer hafif eğimli taş kaldırımlar şeklinde beliren sokaklarda 1 veya 2 katlı bitişik nizamlı avlulu konutlar yer alır. Genellikle taş temel üzerine tabanlı tahta tavanlı araları tuğla veya kerpiçle doldurulmuş ya da bağdadı kaplamalı özgün konsollarla desteklenmiş çıkma- lar ile dikkati çekerler. Üzerleri kesik çatı olup, eski tip oluklu kiremitle veya marsilya tipi kiremitle örtülüdür (Foto 22).

Kentte konut tipi açısından beraberlik gösteren eski konut alanlarından bir diğeri de Porsuk çayı çevresinde 1800'lü yıllarda gelen göçmenlerin yaptırdığı evlerdir. Özellikle kentin Mamure ve Işıklar mahallelerinde görülen «tatar evleri» denen tipte çok

az temelli veya temelsiz kerpiçten yapılmış, yükseklikleri 2.5 m.'yi geçmeyen bu konutlar, büyük ölçüde tarihe karışmakta veya aile ihtiyacına yetmediği için sahiplerince tamir edilerek düzeltilmekte, kat ilave edilmektedir. Kentin bu kesiminde de yerleşme dokusu dar sokaklar ve bitişik nizamlı yapılar ile belirginleşir.

FOTO 22 : Odunpazarı, Çalıklar sokak.

Apartmanlar ise, Çifteler caddesinin kuzey kesiminden başlayıp demiryoluna uzanan merkezi alan ve çevresinde en yaygın konut türü olarak belirir. Genelde üst gelir grubunun yerleştiği apartmanlar fazla eski olmayan, 1950-60'lı yıllardan kalma 3-4 katlı binaların yıkılması ile bunların yerlerine yapılmaktadır. Ana caddeler üzerinde bitişik nizamda yapılan apartmanların yükseklikleri 8 kata kadar çıkar. Bu gelişmenin en yaygın olduğu yerleri Deliklitaş, Arifiye, İstiklâl, Kurtuluş, Vişnelik mahalleleri oluştururken, Akarbaşı, Cumhuriye, İhsaniye, Hoşnudiye ve Gökmeydan mahallelerinde de ana caddeler üzerinde apartmanlar yer almaktadır (Foto 23). Kentte apartman türü yapıların en yaygın olduğu bu alanlar dışında apartmanlaşma kat yükseltme izninin verilmesi veya istemler doğrultusunda diğer mahallelerde özellikle ana caddeler üzerinde yaygınlık göstermektedir.

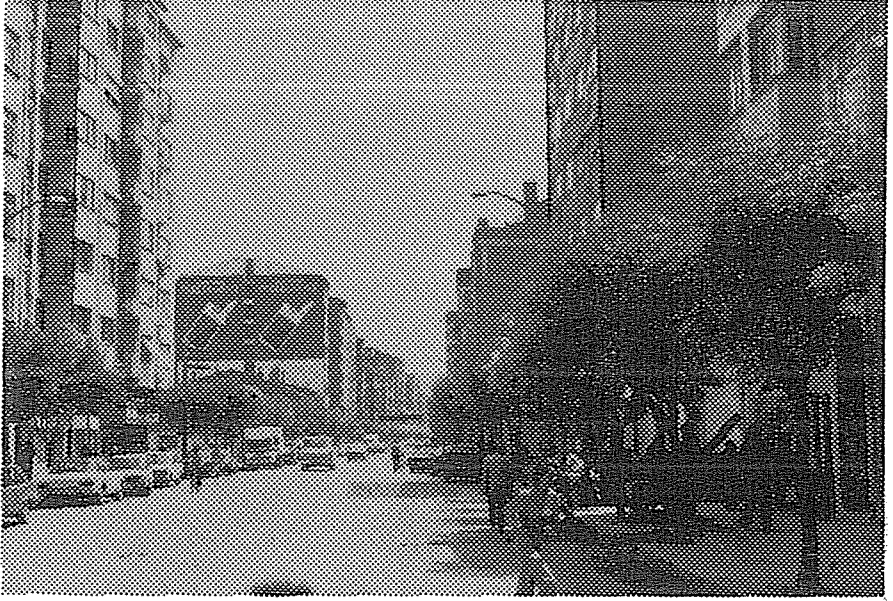

FOTO 23 : Sakarya caddesinden bir görünüş, caddenin her iki tarafında yüksek apartmanlar.

Kooperatifler ise örgütlü işçi kesimi (çeşitli işçi sendikaları ve SSK) ile memurların (Emekli Sandığı, Emlak Kredi Bankası...) veya alt ve orta gelir grubuna özel yapı kooperatiflerinin yaptırdığı konutlardır. Mesken tipi bakımından bazıları 1-2 katlı evler şeklinde olurken, bir kısmı ise dubleks veya apartman blokları şeklindedir. Kentin yerleşme sahasının genişlemesi ve gelişmesi üzerinde büyük etkisi olan kooperatifler Osmangazi, Ertuğrulgazi, Sümer, Gökmeşdan ve Uluönder mahalleleri gibi alanlarda yerleşme sahasının diğer bir deyişle yeni mahallelerin ilk nüvelerini meydana getirmişlerdir. Günümüzde çeşitli kamu kuruluşları ve özel kurumların yaptırdığı kooperatif blokları kentin hemen her mahallesindeki boş alanlarda inşa edilmelerinin yanısıra Bilecik, Ankara çevreyolu çıkışlarında, kentin güney-güneybatısında Seyitgazi yolu üzerinde yine batı-güneybatı yönde Kütahya caddesi üzerinde ve güneydeki gecekondu önleme bölgesi olarak kamulaştırılan tepelik alanlar üzerinde yaygınlık göstermektedir (Foto 24).

FOTO 24 : Ertuğrulgazi mahallesinde Polis Okulu yanındaki DDY Kooperatif Blokları.

Genellikle 1-2, bazen 3 katlı beton veya kerpiçten inşa edilmiş **ev tipi** konutlar ise kentteki en yaygın mesken biçimidir. Kentin merkezi alanlarında bile ana caddeler gerisindeki sokak üzerinde yer alan bu konut tipleri genellikle günümüzden daha eski yıllarda yapılmışlardır (Foto 25). Bir kısmı Bahçelievler mahallesinde olduğu gibi 1950 seylabından sonra yapılmış «seylap evleri» şeklinde olurken bir kısmı ise kente belli zamanlarda göç eden göçmenlerin Yenidoğan ve Göztepe mahallelerinde yaptırdıkları «göçmen evleri» şeklindedir. Bu tip yapıların bazıları ise «gecekondulardan modern yapılara doğru gelişen» «geçiş tipi konut» türleridir. Genellikle bitişik nizamlı veya bahçelievler şeklinde bir yerleşme dokusu gösteren bu konut türlerinin çoğunluğunun eski ve bakımsız oluşu nedeniyle kentin fizyonomik görünüşü olumsuz yönde etkilediğini belirtmek gerekir.

Özellikle 1950-60 döneminden sonra kentin mekansal yapısında görülmeye başlayan diğer bir konut türü ise **gecekondu**dur. Ancak bu yapılaşma diğer kentlerde olduğu gibi, belirgin gecekondu tanımına uymamaktadır. Çünkü bunlar hazine veya ikinci bir şahsa ait arsa üzerine yapılmamışlar, bilakis kendi satın aldıkları arsalar üzerine ancak imar izni almadan veya hisseli tapulu arsalar üzerine yapılmış ruhsatsız binalardır. Kentte bu tür yapıların yo-

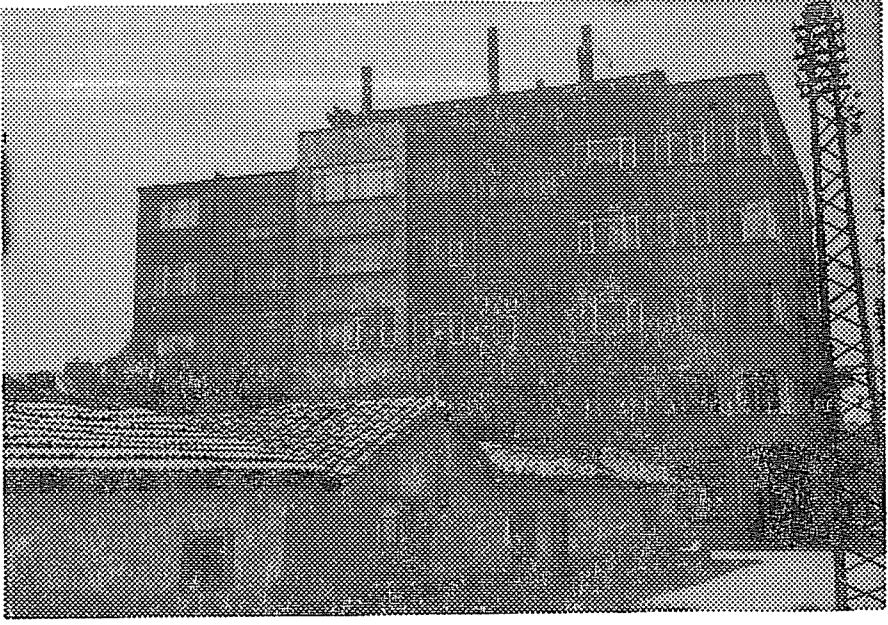

FOTO 25 : Kentin merkezinde İstasyon caddesinin hemen arkasında tek katlı kerpiç bir ev ve apartman, Eskişehir kentinde bu tip örneğe sıkça rastlanır.

Şunlaştığı alan Bilecik çevreyolu girişinin kuzey ve güneyi, Yunus Emre kampüsünün çevresi, Ankara çıkışındaki sanayi tesisleri çevresi, Seyitgazi yolu çevresi ve kısmen Kütahya caddesinin batı kesimleri şeklinde gruplandırılabilir. Nitekim kuzeyde Zincirlikuyu mahallesinin yeni gelişen kesimi olan Bahçelik semti, Şirintepe ve Yeşiltepe mahallelerinin büyük kısmı, Sütlüce mahallesinin 1500-2000'i bulan konut sayısı ile tamamına yakını, Esentepe mahallesinde de 2000'i bulan gecekondulu sayısı Kumlubele, Zafer, Şarhöyük ve Fevzi Çakmak mahallelerinin de %60-70'ini kaplayarak kentin kuzey kısmı boyunca büyük bir devamlılık gösterir. Aynı biçimde kentin doğu kesiminde yer alan Gündoğdu mahallesinin hemen hemen tamamı gecekondulardan meydana gelir. Diğer taraftan Çifteler caddesinin güney kısmında 6000 gecekondulu sayısı ile Emek, 237 gecekondulu ile Erenköy, 190 gecekondulu ile Huzur mahallesinde görülen kaçak yapılar, Bağladeresi caddesinin iki yanında yer alan Alanönü (270 gecekondulu) ve Karapınar (300 gecekondulu) mahallesinde de büyük bir devamlılık göstermekte ve kentin güney kesiminde yer alan Yıldıztepe (1800 konut), Göztepe

(60 konut), Büyükdere (3000 gecekondü) ve Gültepe mahallesinin (%85) büyük kısmını kaplamaktadır. Bu alanlar dışında Orhangazi (60 hane), Sazova (400-450 hane), Çamlıca (2000 gecekondü) ve Uluönder mahallesinin Çamlıca mahallesi ve çevreyolu arasında kalan kısımlarında oldukça geniş bir alan gecekondü ile kaplıdır.

Günümüzde özellikle kentin kenar mahallelerinde ezici bir yoğunlukta olan gecekondular ilk yapıldıkları tarihlerde dağıntık ve tek katlı binalar halinde iken gerek af kapsamına alınması gerekse yeni ıslah ve imar yasaları ile kat yükseltme izninin verilmesi nedeniyle özellikle ana caddeler üzerinde basit gecekondü yapısından kurtulmaktadır. Ancak kentin büyük kısmında geleneksel gecekondü görünümünü de muhafaza etmektedir.

Ekonomik Kullanım Alanları : Kentte konut alanlarından sonra en geniş sahayı kaplayan ekonomik kullanım alanları fonksiyonlaşmadaki etkinliklerine göre sanayi, ticarethane, tarım alanları ve depolama tesisleri olmak üzere birtakım alt gruplara ayrılır. Bunlar içinde kapladığı alan bakımından sanayi alanları başta gelir (Şekil 13).

Sanayi Alanları : Sanayi fonksiyonu, kentin mekansal kullanımında gerek kapladığı alan gerekse sayısal açısından doğrudan etkin olurken, diğer taraftan sözkonusu tesislerde çalışan işçi nüfusunun kentte ikamet etmesi nedeniyle konut kullanımı açısından da dolaylı bir etki yaratmaktadır.

Kentte toplam 318.06 hektar alan kaplayan sanayi tesisleri büyük ve organize sanayi birimleri ile küçük sanayi grupları olmak üzere iki ana grupta toplanır. Bu gruplardan büyük ve organize sanayi birimlerinin kentsel mekandaki dağılımında birkaç grup ayrılabilir. Bu bakımdan ilk grup batı-kuzeybatı yönde kentin eski Bursa-Bilecik yolu girişini oluşturan İsmet İnönü caddesinin batı kısmında toplanan büyük kısmı özel sektöre ait un, kiremit, tuğla fabrikalarıdır. Ankara çevreyolu çıkışında yer alan Organize Sanayi bölgesi ile Alpu yolu ayrımındaki Eston beton direk fabrikası ise kentin doğu yönünde yoğunlaşan büyük sanayi tesislerini oluşturur (Foto (26)). Demiryolu baz alındığında, bu yolun Kültür hattını oluşturan güneybatı kısımdaki Sümerbank ve Yem fabrikası ile Ankara yönüne uzanan batı-doğu doğrultulu hat üzerinde yer alan TULOMSAŞ, şeker fabrikası ve askerî alan içindeki Hava İkmal Bakım Merkezi gibi büyük kısmı kamuya ait fabrika-

lar da kentin diğer büyük sanayi tesisleri grubundadır (Şekil 13). Bilecik-Ankara çevreyolunun kuzeyinde yer alan TUSAŞ Uçak Motorları fabrikası ise kentin kuzey yönündeki büyük sanayi tesislerine bir örnek oluşturur.

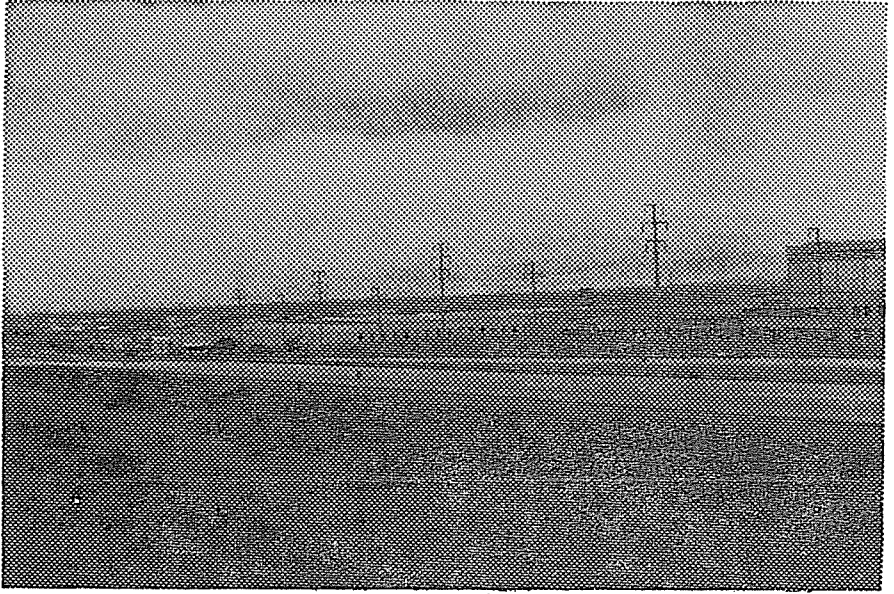

FOTO 26 : Ankara karayolunun kuzey kesimindeki Organize Sanayi Bölgesi.

Kentte merkezi iş alanları ve ticaretle yakın ilişkili bir konumda yer alan küçük sanayi alanları ise etkinlik dereceleri bakımından iki gruba ayrılırlar. Birinci grup kent merkezi ve çevresinde yer alan ve kent içi tüketime yönelik hizmet veren, bu nedenle de etkinlik derecesi dar olan küçük atölyelerdir. (Deri eşya ve giyim, gıda ve şekerleme, kâğıt ve ambalaj, büro malzemeleri, kolonya, losyon vb.) İkinci grup sanayi tesislerinin ise etki alanı çevre ilçeler veya bazen daha da genişleyerek çevre illere kadar ulaşır. Bu grupta yer alan sanayi tesisleri, genellikle ana karayolu giriş ve çıkışlarında toplanmıştır. Bunlardan biri Çifteler caddesinin güneyinde yer alan ve çoğunluğu döküm, soğuk demir, ziraat aletleri parçaları ve makina fason parçaları yapımı, motorlu araç onarımı gibi üretimin yapıldığı küçük sanayi çarşısıdır. Diğeri Bilecik çevreyolunun güneyinde yer alan makina, döküm, madeni eşya ve demir, ziraat aleti, mobilya, doğrama, marangoz, boya, soba vb. gibi tesislerin yer aldığı Baksan sanayi sitesidir (Şekil 13).

Kentte atölye tipi imalatın gruplaştığı bir alan da kent merkezinin doğusunda Porsuk çayının güneyi ile Ziya Paşa caddesi arasında yer alan çoğunluğunu ağaç işleri ve marangozhanelerin oluşturduğu kesimdir. Diğer taraftan yapımı sürmekte olan ve Ankara çevreyolunun güneyinde, Organize Sanayi bölgesinin hemen hemen tam karşısında yer alan mağaza ve teknik küçük sanayi sitesi inşaatları da kentin gelecekteki küçük sanayi alanlarını oluşturacaktır.

Şehrin belediye sınırları dışında yer almasına rağmen, Bilecik karayolu girişi ve çevresinde yer alan kâğıt, emaye, kimya ve kiremit fabrikalarını da şehir ekonomisine katkılarından dolayı kentin yakın çevresine yerleşmiş sanayi grubu olarak ayırmak gerekir.

Kentte yer alan büyük sanayi tesislerinin Organize Sanayi bölgesi ve kuzeybatı yöndeki un ve kiremit fabrikaları dışında kalan kısmı tek tesisler olarak kurulmuş ve tümünün şehrin nispeten dış kesimlerinde yer alması amaçlanmıştır. Ancak bir taraftan çalışılan yere yakın olma arzusu nedeniyle önemli bir çekim unsuru oluşturarak kentin yerleşme sahasının biçimlenmesinde konut alanları ile bütünleşerek büyük etki yaratmışlar, diğer taraftan da kentin etki alanını büyük ölçüde genişleterek ve ekonomisine önemli katkılar sağlayarak hakim fonksiyon sahaslarından biri durumuna gelmişlerdir.

Ticarethaneler : Kentte toplam 126.78 hektar alan kaplayan ticarethaneler ulaşım sistemi ve yolların dağılımına adeta paralellik gösteren bir dağılım düzeni içersindedir. Mekansal kullanımda kentin hemen hemen her mahallesinde ana cadde özelliği gösteren kesimlerde toplanmış olan ticarethaneler yerel gereksinimlere cevap verenler ve merkezi alan çevresinde toplananlar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır (Şekil 13).

Eskişehir'de ticarethaneler kent merkezine bağlanan caddeler ve yakın çevresinde yoğunlaşmışlardır. Bu bakımdan kent merkezi çevresinde yer alan ve ana ticaret merkezi konumunda olan bu işyerleri İsmet İnönü ve Sivrihisar caddelerinin birleştiği alanda İki Eylül caddesinin kuzeyi ve Yunus Emre caddesinin doğusuna kadar olan kısımda yayılma ve gelişme göstermişlerdir. Bu merkezin kuzey kısmı başka bir deyişle Sivrihisar caddesinin kuzeyinde kalan dar sokaklar boyunca tarihi özelliğini koruyan iş yerleri çoğunlukta (Foto 27, 28). (Ferahye, Dumrul, Ulutaş, Muttalıp, Sakarya caddeleri). Genellikle tek katlı veya altı işyeri üstü ev

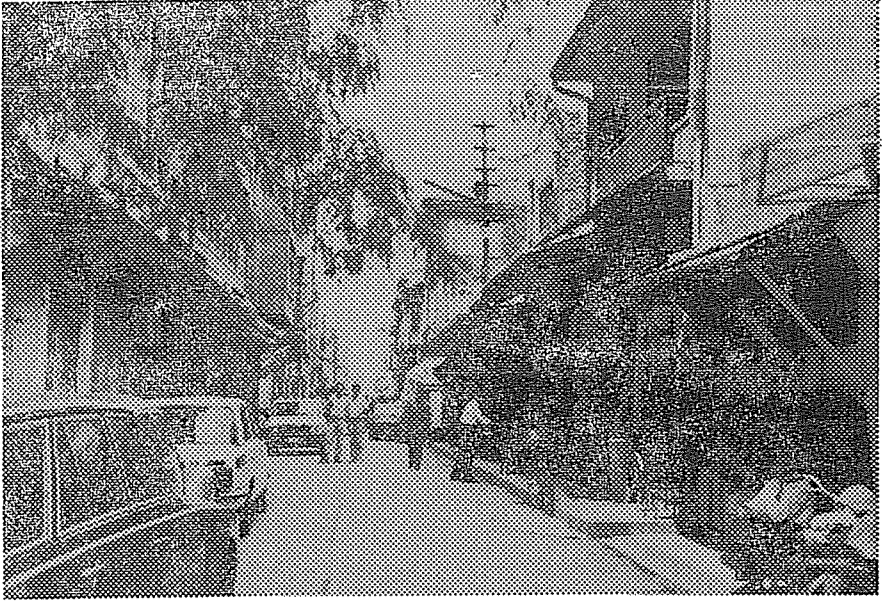

FOTO 27 : Eskişehir'in eski ticari alanlarından Dumrul Sokak.

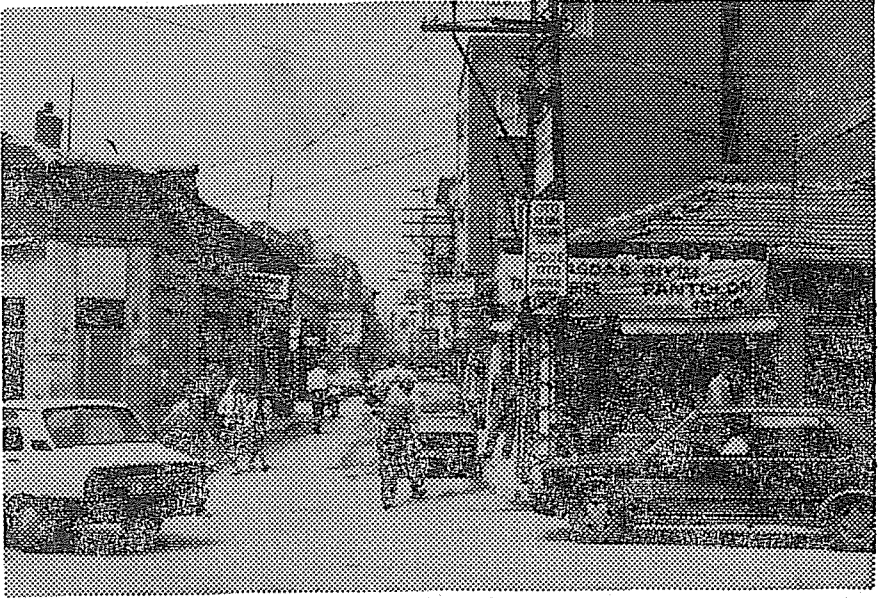

FOTO 28 : Geçmişe ait özelliğini devam ettiren bir başka cadde -Ferahiye Caddesi-

şeklindeki ticarethanelerin yoğunluk gösterdiği bu kesimde işyerleri sundukları mamul mallar ve kullanım yoğunluğu açısından incelenirse; kuyumcu, giyim mağazaları, züccaciye, ayakkabı, nalburlar vb. mağazalar çoğunlukta olup, ucuz mallar sattıkları için kullanım yoğunluğunun yüksek olduğu, bu nedenle genelde alt gelir gruplarına hitap ettiği görülür.

Sivrihisar caddesinin güneyinde kalan caddeler üzerindeki (İki Eylül, Yunus Emre, Deliklitaş, Şair Fuzuli) ticarethaneler ise lüks mağazalar, pastahaneler, modern büro ve işhanları gibi işyerleri ile çağdaş bir görünüm kazanmışlardır. (Foto 29).

FOTO 29 : Sivrihisar Caddesinde modern ticarethanelerin yer aldığı Gima mağazasına doğru bir bakış.

Kent merkezi konumunda olan Köprübaşı caddesi ve çevresinde alt gelir gruplarının tüketimine yönelik mağazalar ile modern işyerleri bir arada bulunur. Balıkçıların, çeşitli şarküterilerin ve gıda pazarlarının yer aldığı Çukurçarşı, ayakkabı, elektrikçi ve çeşitli emlak bürolarının bulunduğu Tozman çarşısı, belediye barakası ve giyim eşyalarının yer aldığı çeşitli mağazalar yine bu cadde etrafında toplanmıştır (Foto 30, 31, 32). Bu caddeyi modern merkezlerin yer aldığı İki Eylül ve Sivrihisar caddelerine bağlayan sokaklar üzerinde yer alan ticarethaneler, kamu kuruluşlarına ait bürolar, bankalar, tek katlı küçük çaplı dükkanlar, apartmanların

alt veya giriş katlarındaki pasajlar, mağazalar, muhasebe, mimarlık, mühendislik, emlak ve avukat büroları şeklinde sıralanır.

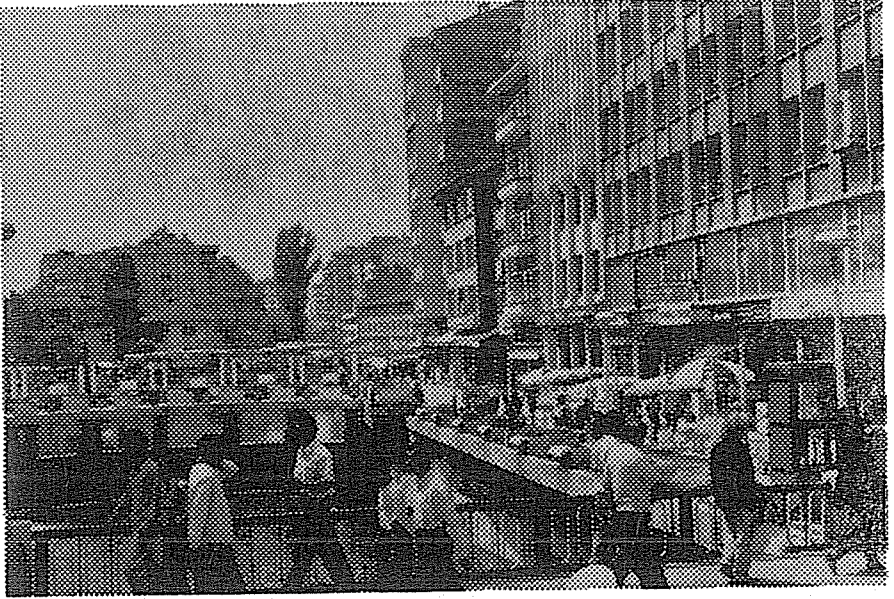

FOTO 30 : Çeşitli büfeler, büyük ticaret merkezleri ve banka şubeleri ile Köprübaşının görünüşü.

FOTO 31 : Kentin eski alışveriş merkezlerinden biri olan Çukurçarşı girişi.

FOTO 32 : Köprübaşından Çukurçarşıya bakış.

Kentin modern merkez özelliği gösteren İki Eylül caddesi üzerinde ise Esnaf Sarayı ve Ticaret Sarayı, Gima, Taşbaşı-Kültür ve Ticaret merkezi gibi modern ve çok katlı merkezler yer alır. Yine üst gelir grubuna yönelik hizmet veren perakende satış mağazaları, avukat ve doktor muayenahaneleri, İki Eylül, Deliklitaş, Şair Fuzuli ve Yunus Emre caddesinde yoğunluk kazanmıştır. Adıgeçen caddelerin batısında yer alan Atatürk caddesinin doğu ve batı (Vişnelik-Akarbaşı mahallesi arasında kalan kısım) yakasında genelde günlük veya haftalık gereksinime yanıt veren gıda ürünlerini satan mağazalar çoğunluktadır.

Kentin merkezi ticaret alanlarının yanı sıra mahallelerin ana cadde özelliği gösteren kısımlarında da ticarethaneler yer almıştır. Ancak bunlar hitap ettikleri gelir grupları ve sundukları mamul mallar bakımından değişik özellikler göstermekte, bu biçimde de alt merkez özelliği taşımaktadırlar. Nitekim Odunpazarı girişindeki cadde üzerinde gıda ürünleri satan mağazalar çoğunlukta iken Sivrihisar caddesinin doğuya doğru devam eden kısımların da dayanıklı tüketim malları satan dükkânlar, oto galeri ve yedek parçacılar yer alır. İsmet İnönü, Sakarya, Cengiz Topel ve Muttalip caddelerinin kuzeye çevreyoluna doğru uzanan kısımlarında başka bir deyişle gecekonduların mahallelerin çoğunlukta olduğu kısımlarda

günlük gereksinime yönelik işyerleri bulunmaktadır. Bu caddelerde genelde evlerin alt katları ticarethane olarak kullanılır. Söz konusu caddeler arasında Cengiz Topel caddesinin diğerlerinden farklı olarak istasyona kadar uzanan kısımların da üniversite öğrencilerine yönelik kırtasiye ve benzeri ticari kullanışlar dikkati çeker.

Kentin güney kesimindeki önemli caddelerinden olan Çifteler caddesi ise büro, tamirhaneler ve günlük gereksinime yönelik hizmet veren dükkanlar ile şehrin güney kısmındaki mahallelerin alt merkezi durumundadır. Diğer taraftan mahallelerin merkezi kısımlarından toplanan pastahane, bakkal, kasap, nalbur gibi işyerleri ise genelde tek dükkanlar halinde sıralanmıştır. Bu bakımdan Zübeyde Hanım caddesi üzerinde yer alan, pasaj özelliği gösteren, tuhafiye ve gıda maddelerinin satıldığı Rauf Bey çarşısı istisnadır.

Tarım Alanları : Kentin genellikle yerleşim alanları dışında kalan kısımları tarımsal kullanımlara ayrılmıştır. Tarım alanları özelliklerine göre ekili, dikili alanlar ve mera sahaları olmak üzere birtakım gruplara ayrılır (Şekil 13). Kentin ekili alanları genellikle şeker fabrikası, Gündoğdu mahallesi, Organize Sanayi bölgesinin kuzey kısımları, Ankara karayolunun güneyi ve Emek mahallesini içine alan doğu kesim ile Sazova mahallesinin batı kısmı, Çamlıca mahallesinin batı-kuzeybatı kısımları ve Zincirlikuyu mahallesini içine alan kesimde bulunmaktadır. Başlıca ürünü şeker pancarının oluşturduğu ekili alanlar içinde arpa ve buğday diğer ürünlerdir. Şehirde üretilen şeker pancarının Eskişehir şeker fabrikasında, buğdayın ise yine şehirdeki un fabrikalarınca kullanılmakta oluşu, tarım ve sanayi arasında oldukça yakın bir etkileşim kurulmasına neden olmuştur. Tarımsal kullanım bakımından dikili alanlar grubuna giren meyva ve sebzelikler ise Vişnelik, Sümer, Gündoğdu mahallelerindeki tarlalar ile Kütahya caddesi üzerine sıralanmış olan çiftlikler de dikkati çeker. Domates, biber, havuç, taze fasulye, maydanoz marul vs. ürünler başlıca ekilişlerdir. Genelde şehirde kurulan yerel pazarlarda tüketilen bu ürünlerin kent ekonomisi üzerinde pek etkisi yoktur. Yine dikili alanlar arasında sayabilecek kavaklıklar ise Kütahya-Ankara demiryolu hattı ayırımı ile Kütahya caddesi üzerinde Orman bakım müdürlüğü çevresinde yer alır.

Kentin mera alanı olarak ayrılan kısımları ise genelde hafif tepelik alanlar ve dalgalı yüzeyler üzerinde toplanmış olup bu bakımdan Fevzi Çakmak mahallesi, TUSAŞ Uçak Motorları

fabrikasının kuzey kısımları, Çamlıca ve Orhangazi mahallesinin batı kısımları üzerinde geniş yer tutarlar. Kentte hayvancılığın yapılmaması nedeniyle değerlendirilmeyen boş sahalar olarak nitelendirilebilecek olan mera alanlarından sadece Gündoğdu ve Fevzi Çakmak mahallesindeki hayvan besicileri yararlanmaktadır.

Depolama Alanları : Kentin ekonomik kullanım alanları arasında sayılabilecek olan depolama tesislerinden, sanayiye bağlı olanlarının büyük kısmı, ürünlerin ticari amaçla satışa sunacakları zamana kadar korumaları amacıyla sanayi tesislerinin hemen yanında yer seçmişlerdir.

Tarımsal ürünlerin depolandığı alanlar ise, Kütahya demiryolu hattının doğusunda yer alan T.M.O. siloları, Ankara demiryolu üzerindeki zirai donanım ambarları ve T.M.O. buğday ambarları gibi genelde demiryolunun çevresinde toplanmışlardır. DDY tesisleri içinde yer alan DDY ambarları ve gümrük deposu ise yine demiryolunun kullanılmasi amacıyla bu yol çevresinde kendilerine yer seçmişlerdir.

Diğer taraftan kentin yakacak ve akaryakıt gereksinimini karşılamak amacıyla kullanılan depolama tesislerinin bir kısmı Cengiz Topel caddesinin çevreyoluna yakın olan kısımlarında yer alan odun ardiyeleri, Salkarya caddesi üzerindeki odun ve kereste deposu, Muttalip caddesinin demiryolu ve mezarlık arasında kalan kısımları ile özellikle ana karayolu girişleri üzerinde toplanmış olan benzin ve akaryakıt tesisleridir.

Kentte bazı kayaçların inşaat malzemesi olarak kullanılması nedeniyle taş, kum çakıl gibi bazı maddelerin depolandığı alanlar da bulunmaktadır. Bu bakımdan İstanbul-Ankara demiryolunun, çevreyolunun güneye dönen kısmı ile kesiştiği noktanın batısında kalan kesimdeki kum ve çakıl depoları önemlidir.

Kentte belirtilen bu ekonomik kullanım alanları dışında şehrin doğusunda Porsuk çayı ve çevreyolunun kesiştiği kısmın güneyinde yer alan Ticaret Borsası ve hayvan pazarı ile Ankara yolunun güneyinde bulunan Taşıyıcılar ve Toptancılar Kooperatifi de kentin diğer ekonomik kullanım alanları arasında sayılabilir.

Ulaşım : Eskişehir'in bugünkü görünümünü kazanmasında önemli etkisi olan ulaşım, kara ve demiryolu olmak üzere iki sistem halindedir. Bunlardan 1800'lü yıllarda kullanımına başlanan ve

kentin diğerk şehirlerle iletişimini sağlayan modern anlamdaki ilk ulaşım sistemi demiryoludur. Bu ulaşım sistemi Osmanlı döneminin o günkü koşullarına göre maksimum düzeyde bir taşımacılık sağlamış ve kentin gelişmesi üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Yük ve yolcu taşımacılığı olarak iki şekilde hizmet veren demiryolu Cumhuriyet'in ilk yıllarında da eski başkent İstanbul'u, yeni başkent Ankara'ya bağlaması nedeniyle kentin lokasyon faktörü üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bu iki önemli kentimizin demiryolu bağlantıları Eskişehir üzerinden geçer. Bilecik üzerinden Eskişehir içine giren demiryolu hattı kent içinde iki ana kola ayrılır. Bunlardan birincisi Eskişehir garından hareketle doğuya Ankara yönüne giden hattır. Diğeri ise güneye dönerek Kütahya ve Konya'ya ulaşır. Bu biçimde demiryolu sadece trenlerin üzerinden geçtikleri hatlar ile kent içi arazi kullanımında önemli saha işgal etmektedir. Ayrıca biri doğu-batı doğrultulu hat üzerinde yer alan ana gar binası diğeri Kütahya yönüne dönen hat üzerinde bulunan gar binası olmak üzere iki istasyon (Foto 33), trenlerin yük alıp boşaltma yaptıkları hatlar, demiryolu ile taşınacak malların depolandığı çeşitli ardiyeler, fabrikaların (özellikle şeker fabrikası) mamul mallarının taşınması için döşenmiş olan ve ana hatta bağlanan iltisak hat-

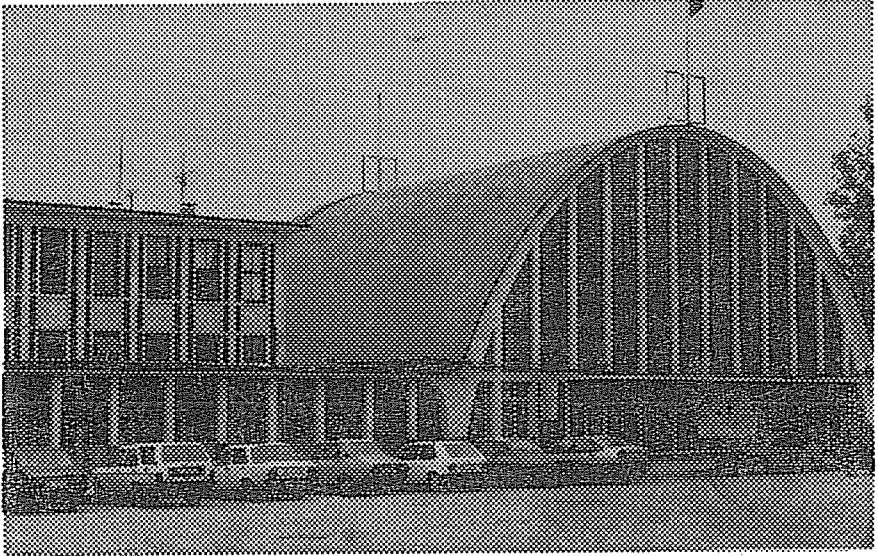

FOTO 33 : İstanbul-Ankara demiryolu üzerinde tek modern gar binası Eskişehir'de bulunur.

ları ve kentin en önemli sanayi tesislerinden biri olan TULOM-SAŞ kuruluşu kentte demiryoluna bağlı olarak gelişmiş diğer kullanışlardır.

Kentte önemli bir yer işgal eden ve ulaşım sistemleri ile yakından ilgili olan diğer bir saha da çevreyolunun kuzeyinde TUSAŞ Uçak Motorları fabrikası yanında yer alan havaalanıdır. Günümüzde hava ulaşımında kullanılmayan bu alan Anadolu Üniversitesi'ne bağlı Sivil Havacılık yüksek okulunun açılması nedeniyle eğitim amacıyla kullanılacaktır (Şekil 13).

Kentin ana karayolu bağlantısı ise Bursa-Eskişehir-Ankara karayolu ile sağlanır. Adapazarı'nda D-100 karayolundan ayrılarak güneye yönelen bu yol özellikle Bursa yönünden gelen araçların Ankara ile bağlantısını sağlamakta ve Bilecik ile Bozüyük'ten geçerek doğuya yönelmektedir. Şehrin kuzeybatısından başlayarak bütün kuzeyini kateden bu yol daha sonra güney doğuya yönelerek buradan doğuya Ankara yönüne uzanmaktadır. Kentin Ankara dışındaki diğer bağlantıları da bu yol üzerinden ayrılan bir kol ile Kütahya'ya doğru uzanır. Şehir merkezinden ayrılan diğer bir yol da güneye Seyitgazi yönüne uzanarak Afyon'a bağlanır. Şehirlerarası bağlantıyı sağlayan bu karayolu aynı zamanda kentin içinden geçmesi nedeniyle şehiriçi ulaşımda da kullanılmaktadır. Çevreyolu dışında şehiriçi ulaşımda kullanılan ana ulaşım eksenlerinden biri de kentin kuzey-batısından İsmet İnönü caddesi olarak başlayan ve güneydoğuya Sivrihisar caddesi olarak yönelerek Ankara yolu ile birleşen eski İstanbul-Ankara karayoludur. Ana toplayıcı durumda olan bu yola şehrin kuzeyi ve güneyinden gelen diğer yollar bağlanır. Nitekim çevreyolundan güneye doğru uzanarak Sivrihisar caddesi ile birleşen Cengiz Topel, Sakarya ve Mutalip caddeleri kuzeyden bağlanan toplayıcılarıdır. Doğu yönden Ankara çevreyolundan batıya doğru uzanarak kenti güney yönden kateden Çifteler caddesi ise Yunus Emre, İki Eylül, Süleyman Çakır ve Köprübaşı caddeleri ile birleşir. Adı geçen bu caddeler ise Sivrihisar caddesine güneyden ulaşan önemli caddelerdir.

Diğer taraftan güneybatıdan Orman Fidanlığı yönünden gelen Kütahya caddesi, Sümerbank basma fabrikası ve konut alanlarını geçerek merkezin batısındaki Atatürk caddesi ile birleşir. Atatürk caddesi kentin batı kesiminden gelen Taşköprü, Kıbrıs Şehitleri, İrmak ve Yz. Tuncer Güngör caddeleri gibi diğer caddeleri de alarak İstasyon K.M. Pehlivan, Şair Fuzuli ve İki Eylül caddeleri ile

merkeze ve İsmet İnönü caddesine bağlanan batı kesimdeki ikinci derecede toplayıcıdır. Görüldüğü gibi, kent tek merkezli yapısını henüz aşmamış ve kuzey, güney ve batıdan gelen bütün önemli bağlantılar merkezde toplanmıştır.

Diğer taraftan kentin ana karayolu ile bağlantılı olarak gelişen, Kurtuluş mahallesinde Asarcıklı caddesi üzerindeki, otogar binası, şehir içi ulaşımında bağlantılı olarak gelişen Yediler parkı yakınındaki belediye otobüsleri ana terminali ve Kumlubele mahallesinde çevreyolunun güneyindeki belediye otobüsleri işletmesi kentin mekansal kullanımında ulaşım fonksiyonunun payını arttırmaktadır

Şehir içi ulaşımında, günde 100 belediye otobüsünün servise çıktığı kentte, ulaşım minibüsler ile de desteklenerek toplu taşıma gereksinimini büyük ölçüde çözülmüştür. Ayrıca şehirde bazı caddelerin tek yönlü olarak kullanılması Eskişehir'de diğer büyük kentlerde görülen, büyük trafik sorununun oldukça kolay halledilmesini sağlamıştır.

Askeri Alanlar : Kentte 12. Jet hava üssünün yer alması kentsel mekanın kullanımı bakımından askeri alanların önemli bir fonksiyon kazanmasına neden olmuştur (Şekil 13). Mekan kullanım amacına göre çeşitli biçimlerde değerlendiren bu sahalardan biri kentin doğu kesiminde demiryolunun güneyinde, Porsuk çayının kuzeyinde oldukça geniş bir yer işgal eder. Askerî eğitim ile savaş zamanında savunma amaçlı bir kullanımın sözkonusu olduğu bu kesim, aynı zamanda uçakların ikmal ve bakımlarının yapılması nedeniyle (Hava ikmal bakım merkezi) sanayiye yönelik bir hizmette vermektedir.

Alanönü mahallesinin güneyinde bulunan askeri saha ise sosyal amaçlı bir kullanıma sahip olup, lojmanlar (Gömece lojmanları) yer alır. Aynı biçimdeki bir kullanım da, Yıldıztepe mahallesinde yer alan askeri lojmanlardır. Sayılan bu alanların tümü askeriye dışındaki herkese kapalı durumdadır.

Kentte, toplam 656.24 hektar alan kaplayan bu askeri alanlar dışında, astsubay ve subay orduevi, hava kuvvetleri hastanesi vb. sosyal amaca yönelik tesisler de yer alır.

Eğitim Alanları : Eskişehir kentinde Osmanlılar döneminde Süleymaniye ve Kurşunlu medreseleri yanında Samsa Ça-

vuş, İğde ağacı, Uçbaş, Malhatun, Arapviran, Ilıca ve Turan ilk mektepleri ile kent mekanına yerleşen eğitim tesisleri, 1958 yılında Yüksek İktisat Okulununun açılmasına kadar yerel gereksinmelere cevap veren ilk ve orta dereceli eğitim kurumları olarak ortaya çıkar. Yüksek İktisat Okulu ilk açıldığı tarihlerde gece eğitimi yapmış ve şehrin içindeki çeşitli binalarda eğitimini sürdürmüştür. 1959 yılında yürürlüğe giren 7334 sayılı bir kanunla İ.T.İ.A.'sine dönüşmüş olan bu kuruluş daha sonra güçlü bir eğitim kadrosu ile kısa dönemde yeni tesislere kavuşmayı amaçlamıştır. Bu biçimde akademinin kampüs niteliği taşıyan şehrin dışındaki Topçular mevkiine taşınması için faaliyete geçilmiş ve bu girişim sonucunda Yunus Emre kampüsü oluşturulmuştur. 1969 yılı sonuna kadar bugün kampüste bulunan bazı binalar inşa edilmiş ve 10 yıl gibi kısa bir sürede de kurumun öğrenci sayısı 3000'e, öğretim üyesi sayısı 65'e yükselmiştir. 1969'da çıkan yasa ile bilimsel ve yönetsel özerkliğe kavuşan ve katma bütçeli kamu tüzel kişiliğine sahip olan İ.T.İ.A. 1970 yılından sonra hızlı bir büyüme sürecine girmiş ve Hastaş tarafından açılan Eczacılık ve Kimya Yüksek Okulu, D.M.M.A. ve daha sonra da Tıp fakültesini bünyesine katarak, 1981 yılında YÖK yasası ile Anadolu Üniversitesine dönüşmüştür. Bugün üniversite, son iki yıl içinde kuzey kısmındaki kampüs çevresinde yer alan gecekondu nitelikli konutların istimlak edilmesi ile bu kısımdaki sahasını genişleten Yunus Emre kampüsü, Odunpazarı'ndaki D.M.M.A. Bademlik kampüsü ve Kütahya yolunun güneyindeki Meşelik kampüsü olmak üzere kentte üç ayrı saha üzerine yerleşmiştir (Şekil 13). 967 öğretim üyesinin eğitim verdiği Anadolu Üniversitesinde 6 fakülte (İktisat ve İdari Bilimler, Eczacılık Fakültesi, Mühendislik-Mimarlık, Tıp, Fen-Edebiyat, Eğitim), 6 Meslek Yüksek Okulu (İletişim Bilimleri, Uygulamalı Güzel Sanatlar, Devlet Konservatuarı, Sivil Havacılık, Sağlık Hizmetleri, Eskişehir Meslek Yüksek Okulu), 4 Enstitü (Fen Bilimleri, Sağlık Bilimleri, Sosyal Bilimler, Metalurji) ve Açık Öğretim Fakültesi (Eğitim Önlisans, İktisat, İş İdaresi, Halk Eğitim Öğretmenleri Önlisans, Sağlık İdaresi Hemşirelik Önlisans, Lisans tamamlama) yer alır. Ayrıca bu üniversiteye bağlı iki fakülte (Kütahya ve Afyon iktisadi ve idari bilimler) ve 4 yüksek okulun (Afyon, Bolvadin, Kütahya, Bilecik) çevre illerde yer alması, Açık öğretim fakültesinin ise Batı Avrupa'da yayın yapması kentin eğitim alanındaki etkinlik derecesini büyük ölçüde genişletmiştir. Örgün bölümlerinde 17.439, Açık öğretim fakültesinde ise 371.857 öğrencinin eğitim gördüğü

Anadolu Üniversitesi gerek kapladığı alan gerekse işlev bakımından kuşkusuz diğer eğitim kurumları ile kıyaslanamayacak bir ağırlığa sahiptir.

Üniversite dışındaki diğer ilk ve orta dereceli eğitim kurumları ise ihtiyaçlar geliştikçe gereken yerlerde inşa edilmiştir. Günümüzde kentin çeşitli mahallelerine dağılmış toplam 29.202 öğrenci sayısı ile ilkokul, 10.334 öğrenci ile genel ve mesleki ortaokul, 9478 öğrenci ile genel lise, 8133 öğrencisi ile 3 endüstri meslek lisesi, kız meslek lisesi, motor meslek, DDY meslek, ticaret, sağlık, imam hatip liseleri, kületaş sanayi okulu ve polis okulu olmak üzere çeşitli meslek liseleri de kent bünyesinde yer almaktadır. Sözkonusu eğitim kurumlarının kent içinde kapladığı alan ise 124.38 hektardır.

Resmî ve İdari Binalar : Kentte kamu yararına hizmet veren resmî ve idarî binalar da (19.34 hektar), şehrin il merkezi olması nedeniyle önemli fonksiyon sahalarından biri durumundadır. Bu bakımdan dikkati çeken resmî kurumların büyük kısmı kent merkezi ve çevresinde toplanmıştır. Sözkonusu binalardan vilayet, belediye, adliye, emniyet ve PTT'ye ait olanları, İki Eylül caddesi üzerinde yer alırken, SSK'ya ait bina yine aynı cadde yakınında İki Eylül ve Şeyh Şahabettin caddelerinin keşistiği köşededir. Merkez komutanlığı ve Elektrik İşletmesi gibi kamu kurumları da İki Eylül caddesi ile kesişen Şair Fuzuli caddesi üzerindedir. D.S.İ., İller Bankası gibi resmî kurum birimleri merkezi iş alanının hemen çevresinde Taşköprü caddesi üzerinde, orman işletmesi ise Atatürk caddesi üzerinde yer alır. Diğer resmî kurumlar ise kentin dış çevresinde ve çıkış yolları üzerinde yer seçmişlerdir. Bunlardan cezaevi, karayolları, Tekel, D.S.İ.'nin bir bölümü, Y.S.E., Köy Hizmetleri, Ankara yolu ile birleşen Çifteler caddesi üzerinde yer alırken, Toprak-Su Müdürlüğü de Ankara karayolu üzerindedir. Ziraiî deneme tesisleri ve Orman bakım müdürlüğü tesisleri ise Kütahya yolundadır. Diğer resmî binalar ise Esentepe mahallesinde çevreyolu üzerindeki İtfaiye Grup Amirliği, Fevzi Çakmak mahallesi kuzeyindeki yarı-açık cezaevi, Seyitgazi caddesindeki Askerlik Şubesi, Bademlik'teki İl Jandarma Alay Komutanlığı, Bilecik çevreyolu girişindeki D.M.O. ve Porsuk çayı güneyinde, güneydoğuya dönen Sivrihisar caddesi üzerinde yer alan mez-baha gibi kent arazisine dağınık olarak yerleşmişlerdir.

Diğer taraftan resmi kurumlara ait sosyal tesisler de kent arazi üzerinde dağınık halde bulunmaktadır, bunlardan öğretmenleri İki Eylül caddesinde, inşa halindeki Polis evi, İtfaiye Grup Amirliği yakınında, sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfı ise İstanbul-Ankara demiryolu üzerindedir.

Diğer Kullanışlar : Eskişehir kentinde araziden yararlanma payları yüksek olan ve kentin önemli fonksiyon sahalarını meydana getiren yukarıda bahsedilen alanlar dışında, bazı şehrsel alan kullanışları da yer almıştır. Bu kullanışlar etkinlik derecelerine göre, başta sağlık olmak üzere spor, turizm ve rekreasyon, dini hizmet tesisleri ve mezarlıklar şeklinde sıralanırlar.

Sağlık Alanları : Kentte yer alan sağlık tesisleri şehrin etki alanını alt bölgeler ve yakın çevresinde yer alan illere (Kütahya, Afyon) kadar genişletmesi açısından önemlidir. Kent arazi sine dağınık olarak yerleşmiş olan hastanelerin en önemlileri, Ankara yolu ile İstiklal mahallesinde Şair Fuzuli caddesinde yer alan (150 yatak) iki adet doğumevi, Çifteler caddesi Yenidoğan mahallesindeki Eskişehir devlet hastanesi (400 yatak) ve A.Ü. Tıp Fakültesi (200 yatak), Uluönder mahallesinde çevreyolu üzerindeki SSK hastanesi (335 yatak), Kırmızıtoprak mahallesindeki hava kuvvetleri hastanesi (1000 yatak), DDY tesislerinin bulunduğu alanda DDY hastanesi (319 yatak), şeker fabrikası bünyesindeki şeker hastanesi (12 yatak), Hoşnudiye mahallesi İsmet İnönü caddesindeki özel ada sağlık yurdu (22 yatak) ve Anadolu Üniversitesine bağlı Mediko-Sosyal hastanesidir (60 yatak).

Kuruluş tarihleri farklı olan ve zaman içinde kentteki yeni sahalarına taşınan bu hastanelerden Eskişehir devlet hastanesi uzun yıllar bugünkü sağlık müdürlüğü binasında hizmet vermiş ve 1971 yılında şimdiki binasına taşınmıştır. Yatak işgal oranı %56.7 olan bu kurum bir bölge hastanesi konumundadır. İstiklal mahallesinde hava hastanesi karşısındaki binada hizmet verdikten sonra devlet hastanesinin boşalan binasına taşınan ve 1984 yılında bugünkü binasına yerleşen doğumevinin ise doluluk oranı %76.13 olup, bu bakımdan yatak işgal oranı en yüksek olan hastanelerden biridir. A.Ü. Tıp Fakültesi hastanesi ise eski göğüs hastalıkları hastane binasında hizmet vermekte olup, doluluk oranı %66'dır. Meşelik kampüsündeki Tıp fakültesinin inşası tamamlandığında orada hizmet verecektir. Kentteki diğer hastaneler ise kuruldukları yıldan beri aynı binada hizmet vermektedir.

Genelde şehir merkezi yakınında veya çabuk ulaşılabilir yerlerde bulunan bu hastanelerin yanısıra mahalline hizmet veren diğer sağlık tesisleri de (dispanser, ana çocuk sağlığı vb.) mahalleler arasındaki boş alanlara Kızılay, Verem Savaş Dispanseri gibi kurumlar da kent merkezi çevresine yerleşmiştir.

Diğer taraftan özellikle gecekondular türü yapılanmanın hakim olduğu mahallelerde de (Şarhöyük, Fevzi Çakmak, Emek, Fatih...) sağlık ocakları yer almıştır. Kentte Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü'ne bağlı Kız Yetiştirme Yurdu (95 yatak), Erkek Yetiştirme Yurdu (185 yatak), Çocuk Bakım Yurdu (212 yatak) ve iki adet huzurevi kente dağınık olarak yerleşen diğer tesislerdir (Foto 34).

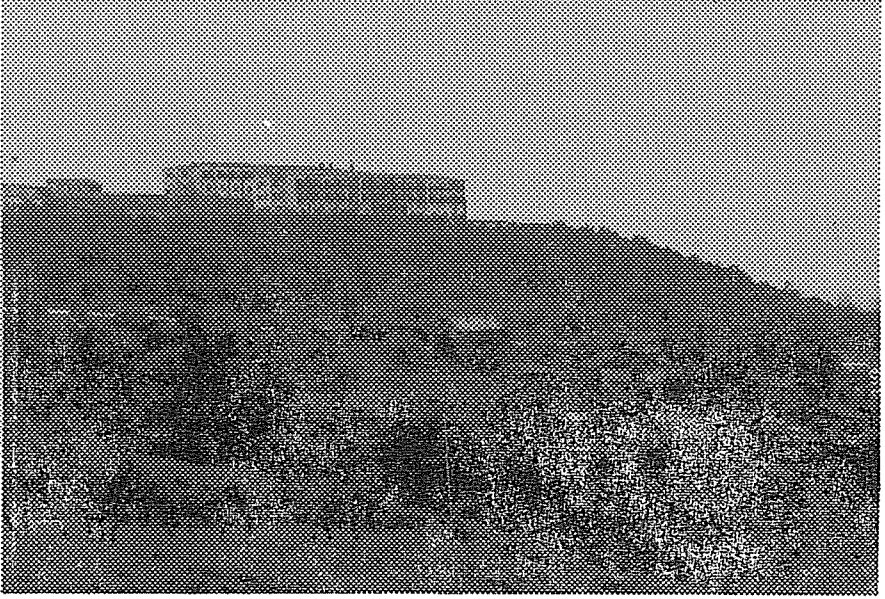

FOTO 34 : Karapınar mahallesinin güneyindeki neojen plato üzerine yapılmış yeni Huzurevi.

Spor Alanları : Kent bünyesinde yer alan spor tesisleri kapladıkları alan ve nitelikleri bakımından birtakım farklılıklar göstermektedir. Bu tesisler içinde Atatürk caddesi üzerinde yer alan 26.000 m²'lik alana oturmuş olan 16.000 kişilik Atatürk stadı ve kulvarlı atletizm pisti, yine bu tesis yanında 1973 yılında faaliyete geçen 3500 m²'lik alana oturmuş 1200 kişi kapasiteli Atatürk Kapalı Spor Salonu ile 750 kişi kapasiteli 5 kulvarlı Atatürk Kapalı Yüzme Havuzu önemlidir. Ayrıca Büyükdere mahallesinde

Üniversite Sokak üzerindeki Osmangazi spor tesisleri, Esentepe mahallesinde 2 adet çim yüzeyli Vali Hanefi Demirkol spor kompleksi, şeker fabrikası ve D.S.İ. bünyesindeki futbol sahaları ile Ertuğrulgazi mahallesindeki toprak yüzeyli futbol sahası şehrin başlıca spor alanları olarak karşımıza çıkar (Toplam 9.6 hektar). 18.630 m²'lik sahaya yayılmış olan Kanlıpınar atış poligonu ise şehir belediye sınırları dışındadır.

Bu tesislerden Atatürk spor kompleksi ve Vali Hanefi Demirkol dışındakiler yerel çevreye hizmet verdikleri için kentin çeşitli mahallelerine dağılmış durumdadır. Atatürk spor kompleksi ise profesyonel olarak yurt çapında müsabakalara hizmet verir. Hemen hemen şehrin merkezinde yer alan bu kompleks çevreye dağılan ulaşım imkanları elverişli geniş caddeler üzerindedir.

Turizm ve Rekreasyon Alanları : Kentte yer alan turizm ve rekreasyon alanları kullanım amaçlarına göre, otel, müze, tarihi eser, sanat galerisi ve hamamlar ile turizm, mesire yerleri, parklar, yeşil alanlar ve eğlence yerleri ile de rekreatif amaçlı hizmet vermektedir.

Kentte turistik belgeli yedi adet konaklama tesisi bulunmaktadır. Genelde kent merkezi çevresinde yer alan bu otellerden üçyıldızlı Büyük Otel 84 adet oda ve 163 yatak kapasitesi ile kentin en büyük oteli olurken, 35 oda ve 65 yatak kapasiteli Dural Otel, 54 oda ve 110 yatak kapasiteli Emek Otel, 48 oda ve 84 yatak ile Has Termal Otel, 35 oda 67 yatak kapasitesi ile Porsuk Oteli iki yıldızlı konaklama tesisleri grubuna girer, 32 oda 52 yataklı Sultan Termal Oteli ile 45 oda 85 yatak kapasiteli Şale Otel ise tek yıldızlı otellerdir. Turizm açısından büyük bir hareketliliğin olmadığı kentte tesisler kalite açısından standartlara uygun hizmet vermemektedir. Bu bakımdan Anadolu Üniversitesi Yunus Emre kampüsündeki Anadolu Otel standartlarına uygun hizmet vermekteyse de bu tesis sadece üniversite öğretim üyelerini kabul etmektedir.

Kentte sağlık turizmi açısından değer taşıyan sıcaksu kaynakları ile bağlantılı hamamlar ise kent merkezinde Porsuk çayının güney kıyısında yer almakta ve genellikle yerli turiste hizmet vermektedir.

Tarih turizmi açısından değer taşıyan müze vb. ören yerleri ise genelde kentin eski yerleşim sahası olan Odunpazarı semti veya bu sahanın yakın çevresinde toplanmıştır. Nitekim XVI. yüz-

yılın ilk çeyreğinde Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaptırılan Kurşunlu camii ve Külliyesi (Foto 35, 36) ile XIII. yüzyılda yapıldığı sanılan Şeyh Edebalı Türbesi, Dede mahallesinde Etnografya müzesi olarak kullanılan Yeşilefendi Osmanlıevi müzesi, Odunpazarında yer alırken, yine bu semt yakınında Alaaddin parkı içinde 1220'de yaptırılan Alaaddin camii (1946-51 yılları arasında müze olarak kullanılmış, daha sonra tekrar camiye dönüştürülmüş) Akarbaşı mahallesi Irmak sokak üzerindeki Arkeoloji müzesi, Arifiye mahallesi Töre sokaktaki Atatürk ve Kültür müzesi bu tip turizm alanlarına örnek oluşturur.

Rekreasyonel kullanışlardan olan parklar ve çocuk bahçeleri ise kentin gelişmişliğine ve nüfusuna oranla düşük değer göstermektedir (33.34 hektar). Bazı mahallelerde çevrede oturanlara hizmet veren parklar dışında, büyük ölçekli parklar Porsuk çayı çevresinde gelişmiştir. Bu parklar içinde en önemlisi Yediler parkıdır. Diğer taraftan Porsuk çayı çevresinde çok sayıda kafeterya, çay bahçesi, restaurant vb. tesisler yer alır. Porsuk çevresindeki rekreasyonel alanların yetersiz olmasının yanısıra bu akarsuyun kirliliği ve özellikle yaz aylarında çevresine yaydığı kötü koku da bu alanın değerlendirilmesini engellemektedir.

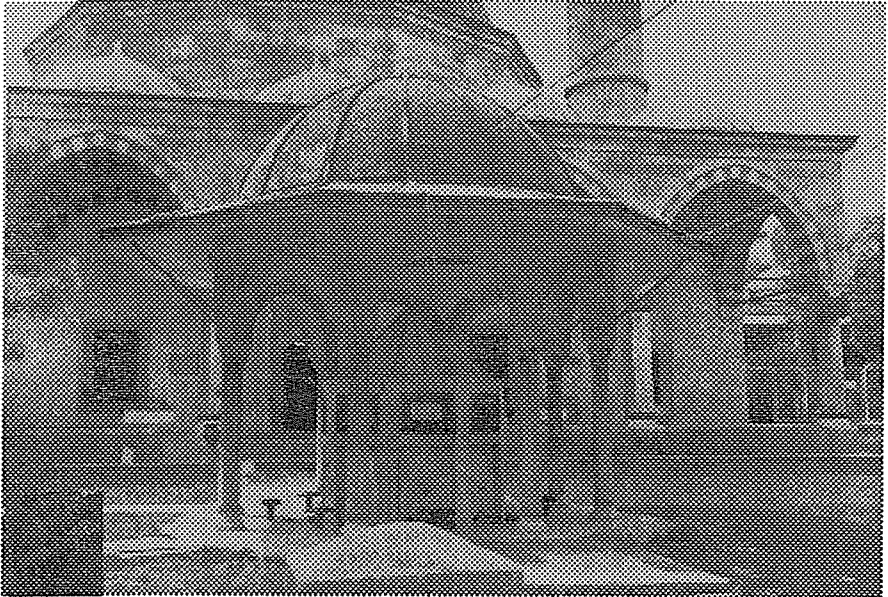

FOTO 35 : Osmanlılar döneminde Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış Kurşunlu Camii.

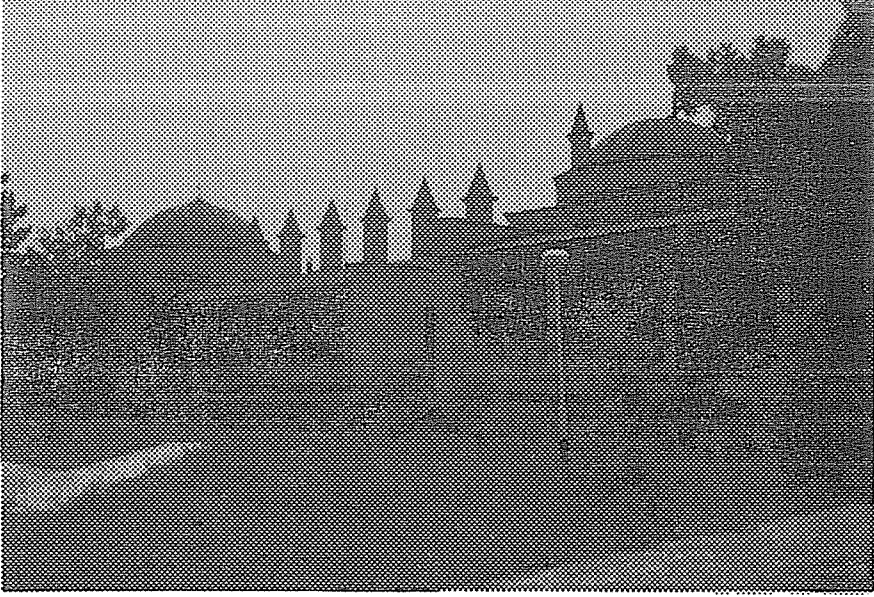

FOTO 36 : Kurşunlu Külliyesi.

Diğer taraftan Odunpazarı semtinin güney kısmında badem ağaçları ile kaplı, şehri kuşbakışı olarak gören bir yamaç üzerindeki Bademlik tesisleri, şehrin merkezinden 7 km. uzaklıktaki Orman fidanlığı ve Kütahya demiryolu yakınındaki regülatör piknik yeri kentin başlıca mesire alanlarıdır.

Sinema, gazino, kafeterya gibi eğlenceye yönelik rekreasyonel alanlar kentin merkezi alanları çevresinde yer alırken, lunapark Çifteler caddesinin hemen kuzey batısında, gazino ve eğlence yerleri ise Ankara çevreyolunun kuzey kesiminde toplanmıştır.

Kentin açık alanları veya yeşil alanları arasına giren ve sadece bir tek amaca yönelik hizmet veren mezarlıklar ise kentin çeşitli mahallelerine dağılmış durumdadır. Bu bakımdan Zincirlikuyu mahallesindeki Zincirlikuyu mezarlığı, Söğüt mahallesindeki Esentepe mezarlığı, Şarhöyük mahallesi Muttalip caddesi üzerindeki mezarlık, Orhangazi mahallesindeki mezarlık, Odunpazarı semtindeki mezarlık ve Vişnelik mahallesindeki şehit mezarlığı toplam 50.92 hektar alan işgal ederler. Bu mezarlıklardan Esentepe mezarlığı, dolduğu için gömü yapılamaması nedeniyle Odunpazarı semtinde yer alan eski mezarlık yeniden kullanıma açılmıştır.

Kentin mekansal kullanımında belli payları olan dini tesisler ise ihtiyaçlar veya halkın istemleri doğrultusunda çeşitli mahallelerde yer almışlardır. Hemen hemen kentin tüm mahallelerinde alanın genişliğine bağlı olarak birden fazla sayıda dini tesis (cami) yer almaktadır.

BÖLÜM IV

KENTSEL ALTYAPI VE ÇEVRE SORUNLARI

Eskişehir kentinin çoğu Anadolu kentine oranla şehirleşme sürecine oldukça erken girmesi ve kentsel gelişme ile yapılaşmasının 1950 yılından itibaren çok hızlı bir şekilde ortaya çıkışı, buna karşılık gerek ekonomik yetersizlikler gerekse imar planlarının mevcut gelişmeye ayak uyduramaması, kenti bugün önemli boyutlara ulaşan altyapı ve çevre sorunları ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu bakımdan kentte altyapı sorunları ciddi biçimde 1989 yılından itibaren çözülmeye çalışılmış, ancak bu konudaki tüm iyi niyetli yaklaşımlar bile kentin bütününe yönelik olamamış, sadece bu konudaki ilk adımlar atılmıştır. Çevre sorunları ile ilgili olan çalışmalarda ise çözüme yönelik hemen hiçbir adım atılmamış olması nedeniyle durum çok daha kötüdür.

Altyapı

Ulaşım, su, elektrik, kanalizasyon ve iletişim araçları gibi unsurlardan oluşan fiziki altyapı ile rekreasyon alanları, kültürel kullanıma yönelik alanlar, sağlık merkezleri, eğitim tesisleri ve spor alanlarını kapsayan sosyal altyapının kent üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri gözönüne alınarak incelenecek olursa bu konuya daha rahat yaklaşılabilir olur.

İçme ve Kullanma Suyu : Eskişehir kentinin fiziki özelliklerinden söz ederken, kentin üzerinde yer aldığı sahanın su kaynakları bakımından zengin olduğu söylenmiş ve yeraltı sula-

rı da derin ve yüzeye yakın yeraltı suları olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Bu nedenle kentin ilk kurulduğu dönemden yakın bir geçmişe kadar içme ve kullanma suyu temininde kuyu, tulumba ve küçük çeşmeler ile yeraltı sularından faydalanılmış, Porsuk çayının suyu ise çeşitli arklarla taşınarak tarım sahalarının sulanmasında kullanılmıştır. Günümüzde de Sarısu ve Akar deresinin kanala alınması yanında Porsuk nehrine bağlanan çeşitli kanallarla su aktarılması sürmekte tarım sahaları çiftlikler ve sanayinin su gereksinimi büyük ölçüde karşılanmaktadır. Bu biçimde kanallar şehir içi arazi kullanımında belli bir yer işgal ederler. Kentte, geçmiş dönemlerde, sıcaklığı 38°-45° arasında değişen debisi 80-100 lt/sn. olan sıcak su kaynaklarının soğutulması ile içme ve kullanma suyu ihtiyacı, çoğu kente oranla değişik bir biçimde de karşılanmıştır. Kent merkezinde yer alan kırık hattı boyunca yüzeye çıkmakta olan bu sıcak su kaynaklarından 1950'li yıllara kadar faydalanılmış ve bu suyun diğer soğuk sularla karıştırılarak dağıtılması sürmüştür. Ancak kentin 1950'den sonra hızlı nüfus artışı ve kentleşme sürecine girmesi ile bu uygulamadan vazgeçilmiş olup, sözkonusu sıcak sulardan günümüzde sadece kent merkezinde yer alan hamamlarda faydalanılmaya başlanmıştır.

Geçmiş dönemlerde belirtilen biçimde salt kentin üzerinde yer aldığı yakın çevreden su temin edilmekteyken, ilk kez 1900'lü yıllarda nispeten kente uzak kesimden de borularla su taşınması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla kentin 15 km. güneybatısında Sarı-sungur çiftliği yakınındaki kaynaktan çıkan sular, toprak künklerle taşınarak Odunpazarı kesimine ulaştırılmıştır. Bu su halen Odunpazarı ve çevresindeki birtakım konutlar ile çeşmelerde kullanılmaktadır. Ancak kentte ilk kez modern anlamda su şebekesinin döşenmesi 1934 yılında dönemin Belediye Başkanı Kamil Kaplanlı tarafından yaptırılmış ve kentin 48 km. kadar güneybatısındaki Kalabak mevkiinden ünlü Kalabak suyu getirilmiştir. Kaynağında 10-12 lt/sn. lik debiye sahip olan 1.5-2 Fransız sertliğinde olan Kalabak suyunun içimi güzel olduğundan bugün bu suyun şişelenerek halka satışı yapılmaktadır. Zamanımızda şehirde hala bazı semtlerde kullanılmakta olan ve dört ayrı kaynaktan gelen, modern filtre yöntemlerinin uygulandığı, 500 m³'lük su alma kapasitesine sahip, Seyitgazi yolu üzerindeki depo da toplanan Kalabak suyu, buradan 150 mm.'lik borularla şehir merkezine kadar taşınmaktadır.

Kentin kullanma suyu gereksinimini karşılayan diğer bir uygulama da çeşitli kesimlerde açılan 66 adet derin sondaj kuyusundan elde edilen su'dur. Bu kuyulardan sağlanan suyun 7.000.000 m³'ü konut, ticarethane ve resmi dairelerde, 6.000.000 m³'ü ise park, bahçe çeşme ve camilerde kullanılmıştır. Ancak bu suyun, kentte, yakın zamana kadar kanalizasyon sisteminin olmaması nedeniyle, forseptik suları ile karışma olasılığı yaratması bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Bu nedenle sondaj kuyularından temin edilecek suyun sağlıklı biçimde kullanılması için iyi yalıtılmış borularla aktarılması ve kanalizasyon sisteminin çok kısa bir sürede bütün kente yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Yakın zamana kadar sayılan kaynaklardan elde edilen su hızlı nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme nedeniyle son yıllarda yine yetersiz kalmıştır. Bunun üzerine İller Bankası 1975 yılında Eskişehir kenti içme ve kullanma suyu projesi ihalesini Türk (Dapta) ve Amerikan (BVI) firmalarına vermiştir. 1978 yılında İmar ve İskan Bakanlığı'na tasdik edilen projenin amacı Porsuk barajından temin edilecek suyu nehre bırakmak ve D.S.İ. regilatörü ile alınacak bu suyu arıtma tesisine aktarmaktır (82). Günümüzde inşası tamamlanmış olan 100.500 m³ hacimli depolarda biriken su, Eskişehir-Kütahya demir ve karayolu kenarında D.S.İ. regilatörü yakınındaki 350 hektarlık sahada inşa edilen arıtma tesislerine getirilmekte, buradan da şehre dağıtılmaktadır. Bu arıtma tesisi ile kente verilen su miktarı 35.000 m³/günden, 80.000 m³/gün'e çıkmıştır. Ankara'da yer alan arıtma tesisinden sonra Türkiye'deki ikinci büyük tesis olan bu arıtma tesisinin kapasitesi belediye yetkililerine göre Eskişehir'in bugünkü nüfusunun dört katına yetecek kadardır. Bu da kentin daha uzun yıllar içme ve kullanma suyu yönünden bir problemi olamayacağını gösterir.

Kanalizasyon : Eskişehir'de yakın zamana kadar en önemli altyapı sorunlarından biri de kanalizasyon ve yağmur suyu hatlarının bulunmamasıydı. Bu nedenle kentte her konutun bahçesine açılan forseptik çukurlarına boşalan atık sular özellikle su temini için açılan sondaj kuyularına karışmakta bu da ciddi sağlık sorunları yaratmaktaydı. Bu sorunu önlemek amacıyla 1981 yılında İller Bankası Türk (BMB) ve İsveç (Swece) firmalarına kanalizasyon projesi hazırlatmıştır. Bugüne kadar 22 cadde ve 7 sokakta

(82) Eskişehir Valiliği; A.g.e., s. 22.

yer alan çok sayıdaki konutun kanalizasyon bağlantıları yapılmıştır. Genellikle merkezi kısımlar ve çevresinde yer alan cadde ve sokakların kanalizasyon sistemine kavuştuğu kentte işin başından bu yana fiziki gerçekleşme oranı %45 civarında olup 44.074 m.'lik boru hattı döşenmiştir. Ancak kentin kenar mahallelerini kapsıyan kesimlerde halâ yaygın kullanımın forseptik çukuru olduğunu hemen belirlemekte fayda vardır.

Kanalizasyon sistemi kentin kuzeydoğusunda Alpu yolu üzerinde Karacahöyük köyü yakınındaki 450 hektarlık sahada yer alan arıtma tesislerine bağlanmıştır. Arıtma tesisinde toplanan bu sular tesisten geçilip arıtıldıktan sonra Porsuk nehrine verilmektedir.

Diğer taraftan kentin ova gibi düz veya düze yakın bir sath üzerinde yer alması şiddetli yağışın görüldüğü zamanlarda cadde ve sokaklar üzerinde göllenmeler yaratmakta, yine aynı nedenden dolayı forseptik taşmaları olmaktadır. Kentteki bu durumun önüne geçilmesi amacıyla da bu konudaki çalışmalara hız verilmiş ve trafik akışının yoğun olduğu caddelere yağmur suyu boru hatları düşenmeye başlanmıştır. Toplam uzunluğu 28.200 m. olarak düşünülen bu boru hatlarının şimdiye kadar ancak 12.571 m.'lik kısmı döşenebilmiştir. Bu nedenle gerek kent içinde yapılan gözlemler gerekse bu değerden alaşılacağı üzere kentte bu sorun henüz gerçek anlamda çözülememiştir.

Elektrik : Eskişehir kentinin ilk kez elektrikle tanışması DDY Cer Atölyesinin motorlarında üretilmesi ile başlamış ancak elde edilen bu elektrik yine bu tesis tarafından kullanılmıştır. Kentin elektrikle aydınlanması ise 1928 yılında yabancı bir şirket tarafından buharla çalışan jeneratörler vasıtasıyla yürütülmüştür. 1944 yılına kadar elektrik gereksinimini bu biçimde karşılayan kent bu tarihten sonra belediyenin devreye girmesi ile üç dizel jeneratörden elde edilen güçle aydınlanmaya devam etmiştir. 1950 yılından sonra çeşitli trafo ve aktarıcılarla kuvvetlendirilen elektrik enerjisi DDY ve Şeker Fabrikasından da alınmış 1956 yılında ise Kuzey Anadolu Enterkonnekte şebekesine de bağlanmıştır. Bu tarihten sonra da aynı şebekeye bağlı termik ve hidroelektrik santrallerden elektrik almaya devam etmiştir.

Diğer taraftan büyük miktarda elektrik enerjisine gerek duyan Organize Sanayi Bölgesi ise çift devreli 154 kw'lık bir iletişim

hattıyla doğrudan doğruya Tunçbilek termik santraline bağlanmış ayrıca her parselin sınırına da 34.5 kw'lık elektrik enerji hattı getirilmiş ve bu biçimde sanayi tesislerinin enerji gereksinimi büyük ölçüde çözülmüştür.

Haberleşme - İletişim : Kentte haberleşme açısından atılan ilk adım 1876 yılında Posta Nezaretinin kurulması ile olmuştur. Bu tarihten önce, haberleşme yabancı şirketler aracılığı ile yürütülmüş, ancak bu şirketler faaliyetlerini daha çok ticari yönden haberleşmeye yönelik olarak sürmüştür. Bu nedenle Cumhuriyetten önce Posta Nezareti ile başlayan haberleşme işini daha sonra tüm kentlerde olduğu gibi, Eskişehir'de de kurulan PTT Müdürlüğü yürütmüştür. Günümüzde PTT'ye bağlı otomatik telefon santralinin olduğu kentte telefon abone sayısı 42.632'dir.

Kentin iletişim araçları içinde ise kuşkusuz Anadolu Üniversitesine bağlı Sinema ve Televizyon Yüksek Okulunun stüdyolarında çekimi gerçekleştirilen, yurtdışına ve içine yayın yapmakta olan Açıköğretim programlarının da ayrı bir yeri vardır. Bu yayınlar kentin özellikle eğitim alanındaki etkinliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Diğer taraftan kentte 8 yerel gazete ve Anadolu Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu'nca çıkartılmakta olan gazete ile yürütülmekte olan basın etkinlikleri yanında Ticaret ve Sanayi Odalarının bastırdıkları çeşitli kitap ve dergiler kentin iletişim yönünden gelişmiş olduğunu gösterir.

Temizlik Hizmetleri : Eskişehir kentinde çöp toplama ve temizlik işleri belediyenin büyük çabaları sonunda bir ölçüde çözümlenmiştir. Bu amaçla ilk etapta 30 adet olan sıkıştırılmalı çöp kamyonu sayısı son yıllarda %50 arttırılarak, 45'e çıkartılmış, 5 m³-0.75 m³'lük modern çöp tanklarının sayısı da 1312'den 2832'ye yükseltilmiştir. Ayrıca kanalizasyon şebekesinin yaratabileceği sorunları gidermek amacıyla da kanal temizleme aracı alınmıştır.

Şehirden toplanan çöpler önceki yıllarda Muttalip köyü yakınındaki alan ile kum ve çakıl deposu olarak kullanıldıktan sonra terkedilen büyük çukurların olduğu alana dökülüyordu. Şehrin kuzeyinde çevreyolunun hemen kenarında olan bu saha, son yıllarda tanzim edilip çukurların üzerilerinin kapanması ile, yeniden kazanılmış ve Belediye otobüs işletmesi haline getirilmiştir. Günümüzde ise toplanan çöplerin büyük bir bölümü şehrin doğusunda

yer alan Karacahöyük köyü yakınındaki alanda açılan büyük çukurlara boşaltılmaya başlanmıştır.

Sosyal Altyapı : Kentte fiziki altyapı kadar önemli olan sosyal altyapı ise kent halkının boş zamanlarını değerlendirmesine yönelik park, yeşil alan gibi rekreasyon alanları ile sağlık, spor, eğitim ve kültürel hizmetleri kapsar. Bu bakımdan Eskişehir kentinde yer alan sağlık ve eğitim kurumları kent halkına cevap verebilecek nitelikte olup aynı zamanda kente bölgesel merkez özelliği kazandırabilecek düzeydedir. Aynı durum mevcut spor tesisleri için de söylenebilir. Bu bakımdan kentte profesyonel lig maçlarının oynandığı spor tesisleri olduğu gibi amatör maçların düzenlendiği toprak ve halı sahalar vardır. Buna karşılık kentin yüzölçümü ile karşılaştırıldığında yeşil alan, park ve oyun alanlarının sayısı azdır ve büyük kısmı da kentin merkezi alanları çevresinde toplanmıştır. Bu nedenle Eskişehir park ve bahçeler müdürlüğü çalışmalarını arttırmış, rekreasyon alanlarının kent ölçeğinde yaygınlaştırılması için 41.090 m²'lik alanı yeşillendirmeyi amaç edinmiştir.

Kentin sosyal altyapı bakımından en önemli sorunlarından biri de tiyatro binasının eksikliğidir. Bu bakımdan sadece Anadolu Üniversitesi Yunus Emre kampüsündeki salonlarda çeşitli tiyatro oyunları sahnelenmekte olmasına rağmen halkın büyük kısmı bundan yararlanmamaktadır. Ancak kentin merkezi kısmında İki Eylül caddesi üzerinde yer alan Taşbaşı Kültür ve Ticaret Merkezinin içinde tiyatro ve sergi salonlarına açılması ile bu eksiklik büyük ölçüde giderilecektir.

Çevre Sorunları

Eskişehir kentinde hızlı nüfus artışı, kentleşme ve sanayileşme günümüzde kentte önemli çevre sorunları yaratmıştır. Kuşkusuz sanayileşme ve kentleşmenin en büyük etkileri hava ve Porsuk çayının kirliliği ile hissedilir. Kentin kirlenme dışındaki diğer önemli sorunları ise gürültü ve imar planlarının çoğu kere yetersiz kalması veya yerleşmenin imar planlarını yönlendirmesi ile ortaya çıkan yeşil ve tarımsal alan kaybıdır.

Porsuk Kirliliği : Kentte ilk kez çevre kirliliğinin bilinçli olarak fark edilişi Porsuk çayının renginin değişmeye ve etrafa kötü koku yaymaya başladığı 1970'li yıllarda olmuştur. Bu dön-

me kadar suyundan yararlanmak veya atık sularını sözkonusu akarsuya vermek için hemen yakın çevresine yerleşen sanayi tesisleri bu kirliliğin baş yaratıcıları olmuştur. Burada ilginç olan nokta tesislerin büyük kısmının kamuya ait kuruluşlardan oluşmasıdır. Nitelik Şeker Fabrikasının yan kuruluşlarının slempe ve melas atıkları, Sümerbank Fabrikasının kimyasal boyaları, TÜLOMSAŞ ve Hava İkmal Merkezinin petrol türevlerinden oluşan atıkları doğrudan doğruya Porsuk çayına verilmiştir. Hatta Sümerbank Fabrikasının ürünlerini boyadıktan sonra bunların atık sularını Porsuk'a boşaltılması akarsuyun kirliliğini görsel olarak da kanıtlamış ve halk arasında yaygın bir görüş yaratmıştır. Bu görüşe göre, halk «Porsuk çayının rengine bakarak bugün Sümerbank'ın ne renk boya kullandığı anlaşılır» demektedir.

Sanayi tesisleri kadar olmasa bile akarsu çevresindeki çeşitli ticarethane ve mezbaanın da kirlilik üzerinde doğrudan etkileri olmuştur. Nitelik belediye mezbaasında yapılan kesimlerin çukur çarşıdaki tavuk kesim yerleri ve balıkçıların atıkları ile kent merkezinde yer alan hamamlardan çıkan atık sular direkt olarak Porsuk'a karışmaktadır. Ayrıca konutların forseptik çukurlarından sızan ve akışla nehre karışan kirli suların da akarsu üzerindeki olumsuz etkileri gözardı edilemez. Nitelik Porsuk'un kent içinden geçişi sırasında akarsuya karışan atık su debisi 142.000 m³/gün, evsel Bİ05 yükü 35.000 kg/gün, toplam azot yükü 7500 kg/gün, toplam fosfor yükü 3650 kg/gün olarak hesaplanmıştır. Ayrıca Eskişehir şeker fabrikasından da kampanya döneminde atıksu debisi 25.000 m³/gün'e ulaşırken, diğer sanayi tesislerinden atılan atıksu debisi de 13.000 m³/gün, Bİ05 yükü ise 7500 kg/gün'e ulaştığı (83) hatırlatılırsa sorunun boyutları daha iyi anlaşılır.

Tüm bu olumsuz faktörler sonucunda akarsu, yaz aylarında çevresine kötü bir koku yaymasının yanısıra, fabrika ve evsel atıklar ile dolmuş koyu renkli pis bir akarsu görünümü de kazanmıştır. Bu biçimde kentten geçişi sırasında oldukça kirlenen akarsu içindeki canlı yaşamı da büyük ölçüde engellenmekte ve mevcut ekosistem dengesi bozulmaktadır. Ayrıca akarsu kent içinde iyice kirlenerek çıktığından çevresinde yer alan ve çayı sulama amacıyla kullanan kırsal yerleşmeleri de olumsuz yönde etkilemektedirler.

(83) Çevre Sorunları Vakfı; Türkiye'nin Çevre Sorunları. 1991-Ankara, s. 129.

Porsuk'ta oluşan bu kirliliği önlemek amacıyla ilk kez 1972 yılında İl Hıfzıssıhha kurumlarınca birtakım önlemler alınmaya çalışılmış, ancak bunların büyük kısmının geçici önlemler oluşu nedeniyle sorun azalacağına artarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu nedenle çözüme yönelik ilk ciddi adım 1988 yılında il çevre kurumunun «Porsuk Koruma Teşkilâtı»nı kurması ile atılmıştır. Adı geçen kurumun çalışmaları sonucunda şeker fabrikasının belediye ile bir antlaşma yapması sağlanmış ve fabrika atıkları Mutalip köyü yakınlardaki eski çöplüğe boşaltılmaya başlanmış, benzer biçimde Sümerbank ile yapılan antlaşma ile atıksuların 6 adet dinlendirme havuzunda Amonyum sülfat, hipoklorit solüsyonu ile renk arıtma işlemi yapıldıktan sonra arıtma tesislerinden geçirilerek Porsuk'a verilmesi sağlanmıştır. Ancak bu tesisin zaman zaman sıhhatli çalışmaması sonucunda akarsu yine pislenmektedir. TÜLOMSAŞ ise Porsuk'a verilen atıksularını kısmen azaltmış, ancak arıtma tesislerindeki boruların yer yer çürümesi ve sızıntı yapması nedeniyle sorunu tamamen çözememiştir. Hava ikmal merkezi ise bu konuda herhangi bir iyileştirmeyi henüz gerçekleştirmemiştir. Buna karşılık belediye mezbaasından karışan atık maddeler sorunu çözülmüş ve evsel atıklar ile hamamların da yer yer kanalizasyon sistemine bağlanması ile Porsuk'un kirliliği hafifletilmeye çalışılmıştır. Alınan önlemler ile Porsuk'ta düzelme olup olmadığı D.S.İ. III. Bölge Müdürlüğü laboratuvarlarında yapılan atık analiz sonuçları ile tespit edilmiş ve bu konuda olumlu bir gelişme olduğu belirtilmişse de bugün için Porsuk'un kirlenmesinin önüne geçilememiş olduğu da bir gerçektir.

Hava Kirliliği : Eskişehir kentinde düzensiz yerleşme, sanayileşme konutlar ve yakıtlar ile topografik-klimatik özellikler hava kirliliğini arttırıcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kış aylarında konutlarda kullanılan düşük kaliteli fosil yakıt kullanımının artması ve aynı dönemde hakim rüzgar yönünün de doğudan başka bir deyişle Organize Sanayi Bölgesinden kente doğru esmesi nedeniyle hava kirliliği oldukça artmaktadır. Kentte hava kirliliğini ölçmek amacıyla iki ayrı yerde kurulan laboratuvarlardan alınan SO₂ ve duman ölçüm sonuçlarının Ankara merkez hıfzıssıhha enstitüsünde değerlendirilmesi ile elde edilen haritada, Eskişehir, SO₂ oranı yüksek, ancak duman konsantrasyonu düşük iller arasında gösterilmiştir.

Gerçekten de 1988-89 yıllarında 18 il merkezini kapsayan çalışmaların kış dönemini içine alan «Ekim ve Mart aylarındaki»

ölçümlerinde kent SO₂ ortalaması ve KVS'nin aşıldığı günler bakımından Sivas, Bursa, Kastamonu, ve Ankara'dan sonra beşinci duman konsantrasyonu ve KVS'nin aşıldığı gün bakımından da onbeşinci sırada yer almıştır. Ancak 1989-90 yıllarının 21 il merkezini kapsayan kış dönemi içinde ise kent SO₂ ortalaması bakımından yedinci, KVS'nin aşıldığı günler bakımından ise onikinci sıraya düşmüştür, durum duman ortalaması bakımından daha da sevindirici görünmekte ve kent yirmibirinci yani sonuncu sırada yer almakta KVS'nin aşıldığı günlere göre de onyedinci sırada bulunmaktadır. Ancak bu durum kentte hava kirliliğinin bir önceki yıla oranla azaldığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu bakımdan D.İ.E.'nin verdiği çizelgeler (Çizelge 22-23) incelenebilir (84).

Çizelge 22 : 1988-89 yılları kış aylarında duman ve SO₂ oranlarına göre en kirli 18 il merkezi içinde Eskişehir kentinin yeri.

İl Merkezleri	SO ₂ Ortalaması (ug/m ³)	Değişim Oranı (%)	KVS'nin aşıldığı günler
Sivas	319	308	64
Bursa	313	-16	44
Kastamonu	307	—	45
Ankara	271	13	—
ESKİŞEHİR	269	35	28

İl Merkezleri	Duman Ortalaması (ug/m ³)	Değişim Oranı (%)	KVS'nin aşıldığı günler
Diyarbakır	186	8	39
Erzurum	161	-2	27
İstanbul	149	17	40
Gaziantep	142	-12	—
Zonguldak	134	29	21
Kayseri	131	-33	19
Ankara	128	-14	—
İzmir	128	-1	3
Sivas	124	25	7
Kastamonu	121	—	1
K.Maraş	110	—	11
Uşak	106	—	—
Kocaeli	102	4	10
Bursa	99	-4	14
ESKİŞEHİR	97	33	—

(84) DİE: Mart 1992'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumları.

Çizelge 23 : 1989-90 yılları kış aylarında duman ve SO₂ oranlarına göre en kirli 21 il merkezi içinde Eskişehir kentinin yeri.

İl Merkezleri	SO ₂ Ortalaması (ug/m ³)	Değişim Oranı (%)	KVS'nin aşıldığı günler
Diyarbakır	467	137	89
Malatya	385	77	69
Bursa	385	23	64
İstanbul	356	34	131
Konya	309	70	42
Kütahya	299	536	48
ESKİŞEHİR	297	10	33

İl Merkezleri	Duman Ortalaması (ug/m ³)	Değişim Oranı (%)	KVS'nin aşıldığı günler
Diyarbakır	289	55	91
Elazığ	223	431	53
Erzincan	166	—	26
Malatya	164	116	22
İstanbul	161	8	53
İskenderun	154	55	8
Bursa	154	55	22
Ankara	152	18	—
Sivas	149	21	5
Zonguldak	147	10	24
Erzurum	131	-19	37
Gaziantep	126	-11	—
Van	125	—	—
Tokat	125	—	9
Kayseri	124	-6	14
Kocaeli	121	19	8
İzmir	116	-10	3
Konya	106	11	11
Kastamonu	76	-37	1
Yozgat	71	-3	—
ESKİŞEHİR	70	-28	1

Çizelgelerde de görüldüğü gibi 1988-89 yılında en kirli il merkezi durumunda olan Sivas'ın SO₂ ortalaması 319 ug/m³ iken bir sonraki yıl Diyarbakır 491 ug/m³ ile en kirli merkez durumuna gelmiştir. Aynı durum duman ortalama değerleri için de kaydedilmiş ve en kirli il merkezlerinde hava kirliliği oranlarının bir önceki yıla oranla artması nedeniyle Eskişehir sıralamada daha alt sıralara düşmüştür. Oysaki, SO₂ oranı bir önceki yıla oranla %10 artmıştır. SO₂ ortalamasının kış sezonu için ortalama sınır değeri 250 ug/m³ olduğuna göre Eskişehir'deki SO₂ oranı verilen değer üstündedir. Ancak kentin duman ortalaması oranı ise 1988-89 yılında 97 ug/m³ iken 1989-90 yıllarında 70 ug/m³'e düşerek %28'lik değişim oranına uğramıştır. Duman kış sezonu ortalama sınır değeri 200 ug/m³ olarak belirlendiğine göre bu değer Eskişehir'de düşüktür.

Neticede Eskişehir'de kış aylarında kükürt içeren yakıt kullanımının artması nedeniyle SO₂ oranı yükselmekte, bu durum da insan sağlığını tehdit etmektedir. Bu nedenle sanayide ve konutlarda kükürt oranı düşük veya düşürülmüş katı ve sıvı yakıtların kullanılması gerekmektedir. Bu amaçla merkezi ısıtma sistemine geçerek daha az yakıt kullanımı yoluna gidilmesi en iyi çözüm yollarından biri olacaktır.

Gürültü : Eskişehir kenti de diğer bütün kentlerde sıkça rastlandığı gibi oldukça önemli çevre sorunlarından biri olan gürültü problemi ile karşı karşıyadır. Gürültünün hissedilmesinde kentin plansız ve düzensiz yerleşiminin de büyük etkisi vardır. Nitekim gürültünün iki önemli kaynağı olan demiryolu ve çevreyolu çevresinde konutların yoğunlaşması bu iki ulaşım sisteminin kentin yerleşim alanları içinde kalmasına neden olmuştur. Bu bakımdan gece ve gündüz gerek demiryolundan geçen ve istasyonda durup hareket eden trenler gerekse çevreyollarından gün boyunca geçen motorlu taşıtlar kentteki gürültü düzeyini sürekli yüksek tutmaktadır. Ayrıca çoğu kentten farklı olarak Eskişehir'de askeri hava üssünün bulunması özellikle gündüzleri bu üstten talim veya deneme uçuşu yapmak amacıyla havalanan jetler diğer önemli gürültü kaynağını oluşturur. Öte yandan kentin yerleşim alanı içinde kalan sanayi tesisleri ile çeşitli atölyeler de gürültüye sebep olan ve arttıran kuruluşlardır.

Kuşkusuz gürültünün kent insanı üzerinde olumsuz birçok etkisi vardır. Ancak kentte mevcut yerleşim sistemi kurulduğuna ve

değişmeyeceğine göre gürültünün etkisi sadece biraz azaltılabilir. Bunun için yapılması gerekli olan ve kentte yapılan gözlemler sırasında da eksikliği hissedilen en önemli çözüm bitki örtüsünün başka bir deyişle yeşil alanların oluşturulmasıdır. Bu bakımdan gürültünün önemli kaynağı olan demir ve karayolu çevresinin ağaçlandırılması, ayrıca binaların yapı malzemelerinin de kentin özellikleri gözönünde bulundurularak gürütüyü azaltacak tipte seçilmesi gereklidir.

Tarım ve Yeşil Kaybı : Eskişehir kentinde biyoklimatik koşullar ağaç formasyonunun gelişebilmesi için nispeten uygun bir ortam yaratır. Nitekim kentin güneyindeki bademlik sırtlarındaki meşe ve bademlikler, geçmiş dönemlerde şehir içinde de doğal olarak gelişen meşeler, eski fotoğraflarda da izlenebilen Pursuk çayı kıyısındaki galeri karakterindeki ağaç formasyonları bu kanıyı kuvvetlendirir. Ancak kentin ilkçağdan itibaren yerleşmeye sahne olması ve Dorylaion gibi görkemli bir kentin kurulması, yerleşim alanının tarımsal potansiyele elverişli oluşu, ova tabanının çok erken dönemlerden itibaren tarımsal kullanıma açılmasına neden olmuş ve bu biçimde ağaç formasyonu gerek yerleşme gerekse tarımsal kullanım dolayısı ile tahribe uğramış başka bir deyişle ağaç formasyonu ile var olan doğal ekosistem yerini tarımsal alanlar ile yapay bir ekosisteme terk etmiştir. Ancak insan eliyle kurulan bu yapay ekosistem de 1950'den sonra hızlı bir gelişme prosesi gösteren kentleşme ve sanayileşme ile büyük kayba uğramıştır. Nitekim kentin bugün üzerinde yer aldığı saha birinci dereceden tarım topraklarının var olduğu alüvyal sahaya tekabül etmektedir. Bu bakımdan kentin 1923-50 yılları ile günümüzdeki durumu karşılaştırılacak olursa tarımsal alanların üzerinde yeni gelişen mahalleler ile toplam 2211 hektar alanın kayba uğradığı söylenebilir.

Kuşkusuz kentin yerleşim sahasının mevcut durumu artık değiştirilemez, ancak yeni yerleşim sahalarının gelişme yönleri imar planları veya yasalar ile düzenlenerek yakın çevre köylerin tarımsal arazilerine doğru gelişmesi önlenmelidir. Bu nedenle kentin yeni yerleşim alanlarının şehrin güneyindeki neojen plato satırları üzerinde gelişmesi en uygun çözüm yoludur.

SONUÇ - GELECEK - ÖNERİLER

Araştırma içinde analiz edildiği ve birçok bölümde tekrarlandığı gibi Eskişehir kentinde yerleşmenin evriminde çeşitli faktörler etken olmuştur. Kent zaman içinde bazen sönükleşmiş ve duraklama devresine girmiş, bazen de hızlı bir gelişme göstererek ünlü ve önemli bir merkez olmuştur. Ancak daima değişen koşullara uyum sağlayabilmiş ve bu doğrultuda da evrimini sürdürerek günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir.

İlk kuruluş tarihi ilkçağa kadar inen kentin kuruluş yeri olarak seçilmesinde, evrimli bir ova üzerinde yer alış, sıcak ve soğuksu kaynaklarının varlığı, Porsuk vadisini kontrol ediş, ve bölgesel lokasyon faktörünün ulaşımaya elverişli oluşu gibi doğal faktörler etken olmuştur. Kuruluş yeri belirtilen doğal faktörlerin en kuvvetli hissedildiği ova üzerinde, bugünkü çarşı içindeki sucaksu kaynakları civarında kabul edilen geçmişin Dorylaion veya Doryleaum kenti doğal ortam ve bu ortamı iyi değerlendiren insan unsurunun etkisiyle tüm ilkçağ boyunca ünlü bir ticari merkez olmuştur. Ancak kent, bu derece parlak bir yaşam sürmesi yanında, lokasyonundaki elverişlilik nedeniyle sık sık istilalara uğramıştır. Nitekim ilk kurucuları olan Friglerden sonra Persler ve Romalıların eline geçen kent Romalıların döneminde Porsuk nehrinin kuzey kısmında yer alan Şarhöyük'te ikinci bir yerleşim nüvesi geliştirmiş ve sucaksu kaynaklarının varlığı nedeniyle kaplıcaları ile ünlü dinlenme ve avlanma yeri olarak rekreasyonel bir özellik kazanmıştır. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması ile başlayan Ortaçağ döneminde Bizans hakimiyetine giren kent Arap ve Selçuklu akınlarının başladığı 8. ve 11. yüzyıllar arasında

büyük tahribe uğramış, bu ise ovanın savunmada güçlük yarattığı düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Bu düşünce sonucunda sit alanı Manuel'in isteği ile Porsuk vadisini tepeden kontrol eden bir alan olan güneybatıdaki Karacaşehir'e taşınmış ve Dorylaion bir kale kent görünümü kazanmıştır. Böylece kentin ikinci sit alanının kurulmasında kenti ele geçirmeye yönelik beşeri müdahaleler etken olmuştur. Ancak Karacaşehir'in sunduğu tüm elverişli koşullar (Porsuk vadisini tepeden kontrol etme vb). Dorylaion'un Türklerin eline geçmesine engel olmamıştır. Anadolu'nun Türklerin eline geçmesiyle başlayan huzur döneminde, sit alanı, tekrar ovaya taşınmış ancak bu kez Porsuk'un taşkınlarından korunmak, dışardan gelebilecek tehlikeleri önceden görebilmek gibi faktörlerin etkisiyle, kent, ilk kuruluş yerinin daha güneyine neojen plato alanının eteklerine, Odunpazarı adı verilen kısma yerleşmiştir. Selçuklular ile birlikte değişen koşullara uyum sağlayabilen, Eskişehir, bu devrede de parlak bir yaşam sürmüş ve ünlü bir merkez olma özelliğini devam ettirmiştir. Ancak Selçukluların zayıfladığı ve Moğollara yenildiği dönemde büyük ölçüde tahribe uğrayan kent Selçuklu Sultanı tarafından Osmanlı devletinin ilk kurucularından olan Ertuğrul Bey'e verilmiş ve böylece Osmanlıların ilk yerleşim sahalarından biri olmuştur.

Osmanlı egemenliğinin başladığı dönemlerde bir uç beyliği özelliği kazanan Eskişehir, Anadolu (merkezi Kütahya) eyaletine bağlı Sultanönü sancağının merkezi durumundaydı. Bu dönemlerde Osmanlıların yarattığı koşullara da uyum sağlayabilen Eskişehir, çeşitli araştırmacılar tarafından sütü, meyva ağaçları ve buğdayı bol kalabalık bir kent olarak tanımlanmış, aynı yıllarda biri ova'da sıcaqsu kaynakları civarında yer alan çarşı han ve hamamlardan oluşan ticaret sahası, diğeri güneydeki platonun yamaçlarındaki konut alanları olmak üzere iki ayrı kısımdan meydana gelmiştir. Ancak Anadolu'daki beyliklerin ortadan kaldırılması ile uç beyliği özelliğini yitirmesi, Celali isyanlarının neden olduğu tahripler ve Osmanlıların Rumeli'ye önem veren bir politika izlemeleriyle Anadolu'nun ihmal edilmesi gibi nedenlerle 17. yüzyıldan itibaren sönmeye başlamış, hatta 18. yüzyılda başlayan lületaşı ticareti bile kentin ekonomik yaşamında bir etki yaratamamıştır. Nitekim 18. ve 19. yüzyıllarda kenti ziyaret eden araştırmacıların birleştikleri nokta bir zamanların ünlü Dorylaion kentinin sefil küçük ve kirli bir kasaba görünümü kazanmış olduğu yolundadır. Gerçekten de kent tüm bu olumsuz faktörlerin etkisiyle Hüdevendigar

(Bursa) vilayetinin Kütahya sancağına bağlı bir kaza durumuna düşmüştür. Ancak 19. yüzyıl sonlarına doğru değişen koşullara bağlı olarak yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Eskişehir'in gelişmesinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu olaylar iki olgu üzerinde toplanır ki, bunlardan biri «93 harbi» sonrasında kente yerleşen göçmenler, diğeri ise 1894 yılında işletmeye açılan Berlin-Bağdat demiryolunun kent yakınından geçmesidir. Bu faktörlerin kent üzerinde meydana getirdiği olumlu koşullar ise göçmenlerin beraberinde yeni ve değişik tarım teknikleri getirmeleri, demiryolunun ulaşım bakımından sağladığı olanaklar ile çevre il ve ilçelerden gelen ürünlerin Eskişehir istasyonunda toplanması sonucunda üstlendiği ticari organizatör rolü Cer atölyesinin kurulması sayesinde sanayileşme sürecine erken giren ender Anadolu şehirlerinden biri olması şeklinde özetlenebilir.

Kentin bu gelişme hızı Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş savaşı yıllarından büyük ölçüde engellenmiş olmakla birlikte, bu kez değişen koşullar lokasyon açısından taşıdığı önemi ön plana çıkartmış ve 1921 yılında Yunan işgaline girene kadar Batı Cephesinin idari üssü olmasını sağlamıştır. Büyük Taarruzun başladığı yıllarda Yunanlıların şehri terk etmeleri sırasında çıkarttıkları yangın ile çarşı ve ticari merkezi büyük tahribe uğrayan Eskişehir, Cumhuriyetin ilân edildiği yıllarda tüm Anadolu şehirleri gibi bakımsız ve yoksul bir görünüm kazanmıştır.

Türkiye Cumhuriyetinin yeni yapılanma dönemi olan 1923-50 yılları aynı zamanda ülke genelinde bu yeni yapıya uyum sağlama sürecidir. Gerçekten de İmparatorluktan Cumhuriyet dönemine geçiş, bu arada patlak veren II. Dünya Savaşının yarattığı olumsuz koşullar, İzmit İktisat Kongresinde alınan kararlar sanayinin Anadolu'da teşvik edilme politikası, artmakta olan nüfus ve yavaş yavaş büyük kent merkezlerine yönelik göç hareketi bu uyum sürecindeki başlıca olaylardır. Tüm bu olaylar ile değişen koşullara Eskişehir geçmişte kazandığı deneyimler ile daha çabuk uyum sağlamıştır. Bu nedenle 1923-50 yılları kentin bugünkü görünümü kazanmasındaki «temel olguların gelişme dönemi» dir.

1925 yılında aynı adlı ilin merkezi durumuna gelerek idari bir görev üstlenen şehrin gelişmesi üzerindeki en önemli etki sanayi üzerinde toplanır. Nitekim Cer Atölyesi vasıtası ile sanayi alanında daha Osmanlılar döneminde deneyim kazanmış olan kent diğer tesislerin kurulması için de elverişli durumdadır. Hava İkmal

ve Bakım Merkezi, Şeker Fabrikası ve adı DDY tesisleri olarak değiştirilip işlevi artırılan Cer Atölyesi devlet desteği ile kurulmuş üç büyük sanayi tesisidir. Bu kuruluşların yanısıra ilk kez Marsilya tipi kiremitin üretimini yapmaya başlayan kiremit fabrikaları ile çok sayıdaki un fabrikası inşaat ve gıda sanayi kollarının temellerini oluşturmuştur. Kentin sanayi alanında gösterdiği dinamizm yanında zirai deneme tesislerinin faaliyete geçmesi dry farming ve tohum ıslah yöntemlerinin denenmesi Eskişehir'in tarım alanında da söz sahibi bir merkez olmasını sağlamıştır. Kentin ekonomik alanda gösterdiği bu gelişme gerek iç gerekse yurt dışından nüfus olarak kalabalıklaşmasına neden olmuş bu durum ise nüfus büyüklüğü bakımından Türkiye'nin altıncı büyük şehri olmasını sağlamıştır. Nüfusun mekana yansması ise şehrin iki eski nüvesi arasındaki boşluklu kısmın dolması yeni gelişen bu kısmın aynı zamanda ticari bir merkez karakteri kazanması, yerleşmenin demiryolunun kuzeyine atlayarak gelişmesi şeklinde belirmiştir. Hatta bu gelişme o kadar kuvvetli olmuştur ki 1950 yılında meydana gelen seyilap bile bunu engellememiştir.

Yaklaşık aynı tarihlerde kentin çok fonksiyonlu özelliğini belirleyecek olan birtakım fonksiyon sahaları da (sanayi, askeri alan, ticarethane, resmi ve idari binalar) hemen hemen günümüzdeki sahaların nüvelerini oluşturmuşlardır. Diğer taraftan kentsel yapıya ait birtakım sorunlar (Kalabak suyu ile içme ve kullanma suyu, Kuzey Anadolu Enterkonnekte şebekesine bağlanma ile elektrik) o günün koşullarına göre büyük ölçüde çözülmüştür.

1950'ye kadar kentteki mevcut durum böyleyken ve şehir değişen koşullara yeni yeni uyum sağlamaya çalışırken 1950'den sonra gelişmenin çok hızlı bir ivme kazanmasıyla bu uyum sürecini kısa sürede aşmak zorunda kalmıştır. Bu ise kentin bugünkü planının daha doğrusu plansızlığının ilk başlangıcı olmuştur. Gerçekten de 1950-60 yıllarında kent yerleşmenin hızlı gelişmesine plan açısından hazır değildi. Bu aşamada kentin geleceğini belirlemek için bir imar plânı hazırlanmıştı. Ancak bu planın onaylanmasından kısa bir süre sonra yerleşim sahası mevcut planının sınırlarını çoktan aşmıştı.

Kentin bu dönemde gelişme göstermesinde etkin olan faktörler nüfus, yasalar ve yeni sanayi tesislerinin eklenmesi şeklinde özetlenebilir. Bu bakımdan iç göç ve dönem dönem yurt dışından özellikle Bulgaristan'dan gelen göçmenler ile artan nüfusun, sos-

yal, ekonomik ve demografik yönden mekana hem görünüm hem de etkiel açıdan yansımalarının rolü büyüktür. Nitekim Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin beraberlerinde kuzine tekniğini getirmeleri sayesinde kentin soba, özellikle kuzine soba alanında söz sahibi olması ve bu sobaların dökümlerinin yapılması amacıyla kurulan küçük sanayi sitesi, nüfusun kent üzerindeki sosyal ve ekonomik etkisini oluşturmuştur.

Nüfusun kentin mekansal görünümünü üzerindeki etkisi, gecekondular, kooperatif ve apartmanlar ile büyük bir konut çeşitliliği yaratması, dolayısıyla da yerleşmenin alansal büyümesini sağlamasıdır. Gerçekten de 1950 yılına kadar kentin yaygın konut türü tek veya iki katlı evlerden oluşurken 1950'den sonra nüfus artışı yerleşmenin apartmanlar ile yoğunlaşması ve gecekondular veya kooperatifler ile yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca bu konut alanları günümüzde kentte yer alan mahallelerin de ilk nüvelerini oluşturmuştur. Nitekim Deliklitaş mahallesi apartmanların, Bahçelievler mahallesi tek katlı evlerin, Yenidoğan mahallesi devletin göçmenlere yaptırdığı konutların, Ertuğrulgazi, Gökmeşdan ve Osman-gazi mahallesi kooperatiflerin, Esentepe, Şarhöyük, Tunalı, Zafer, Büyükdere, Orhangazi, Yıldıztepe, Gündoğdu mahalleleri gecekonduların gelişmesine bağlı olarak oluşmuş mahallelerdir. Kuşkusuz sözkonusu mahallelerde daimi iskanın artışına bağlı olarak ihtiyaç duyulan kullanışlar da yakın çevrelerinde gelişmiştir (Park, eğitim, ticarethane, sağlık vb).

Kentin yerleşme sahasının gelişmesi üzerinde yasalar ve sanayi tesislerinin yerleşimi kararları da etkili olmuştur. Bu bakımdan belediyenin tek tek bazı alanların mevzii imar planlarını hazırlaması, sanayi tesislerinin ise bir plandan yoksun olarak gelişigüzel yer seçmesi, yerleşmenin bütünden kopuk, bazen de sıçramalı bir görünüm kazanmasını sağlamış ve şehir hemen her yöne doğru gelişmiştir.

Diğer taraftan Sümerbank ve Yem sanayi gibi büyük sanayi tesislerinin faaliyete geçmesi, Anadolu Üniversitesinin ise Yüksek İktisat Okulu adıyla eğitim vermeye başlaması kentin evrimleşmesinde rol oynayan önemli etkenlerdir.

1960-80 dönemi içinde kentin gelişmesine neden olan faktörler ulaşım ile diğer dönemlerde olduğu gibi sanayi ve yasalar üzerinde toplanır. Bu faktörlerin birbirleri ile etkileşimi ve nüfus ar-

tışının da yerleşmenin gelişmesini teşvik etmesi mekana büyük bir patlamanın meydana gelmesi şeklinde yansımıştır.

Bu dönemde sanayi alanında atılan en büyük adım 1973 yılında altyapı çalışmalarına başlanan ve 1975 yılında hizmete giren Organize Sanayi Bölgesinin açılmasıdır. Eskişehir-Ankara devlet karayolunun kuzeyinde Eskişehir'e 10 km. uzaklıkta yer alan bu sahanın ilk gelişme alanı 1.000.000 m²'dir. Başta makina ve madeni eşya olmak üzere gıda, kimya, taş ve toprağa dayalı sanayi kollarının yer aldığı Organize Sanayi Bölgesi kente ekonomik açıdan büyük bir canlılık kazandırmasının yanı sıra Eskişehir'e yönelik göç hareketini de teşvik ederek kentin mekansal açıdan gelişmesini sağlamıştır. Gelenlerin önceki devrelerde gelişmiş mahalleler çevresine yerleşmeleri yanında 1970'li yıllarda devreye giren Bilecik-Ankara çevreyolu da ulaşım faktörünün sağladığı olanaklar ile önemli bir çekim unsuru oluşturmuştur. Nitekim sözkonusu karayolunun kuzeyinde gelişen ve tamamı gecekondulardan oluşan mahalleler (Sütlüce, Yeşiltepe, Şirintepe, Fevzi Çakmak, Fatih, Kumbel mahalleleri) ortaya çıkmıştır.

Küçük sanayi çarşısı ve çevreyolu arasında bağlantının kurulması, mekana, çevreyolunun kuzeyinde görüldüğü gibi, gecekondunitelikli yapıların yoğunlaşması şeklinde yansımıştır. Huzur, Emek ve Erenköy mahalleleri bu tip alanlara örnektir. Sanayi-çevreyolu etkileşimindeki benzer bir durum da küçük sanayi sitesi olan Bak-san sanayi sitesi çevresinde yaşanmış ve bu etkileşim Çamlıca mahallesinin kurulmasını sağlamıştır.

Bu gelişme ile kent adeta bir daireyi andırır şekilde gecekondularla çevrelenmiş 1966 yılında çıkan 775 sayılı gecekondukannunu ile de sözkonusu konutlar adeta teşvik edilmiştir. Nitekim çoğu gecekondu kökenli mahallenin bu yasa ile ıslah bölgesi ilan edilip iyileştirilmeye çalışılması, kentin yerleşme sahasının yayılmasında önemli bir faktör olmuştur. Diğer taraftan aynı yasa ile gecekondunönleme bölgesi olarak ilan edilen ve sosyal konut veya kooperatiflerin yapıldığı mahalleler (Uluönder) veya İmar İskan Bakanlığınca kente gelen göçmenlerin yerleşmesi için kamulaştırılan alanlar (Göztepe) ile belediyece çıkartılan yasalarla konut yapımına izin verilen sahalalar (Sümer mahallesi) yasal faktörün kent üzerinde görünen sonuçlarıdır.

Kentin son on yıl içerisindeki gelişimi ise önceki dönemlere oranla düşük düzeydedir. Bu dönem içinde, Bilecik yönüne doğru

giden karayolu boyunca gelişen konutlar Zincirlikuyu köyü ile birleşerek burasını kentin 60. mahallesi haline getirmiş, ancak söz konusu yerleşim birimi dışında kente yeni hiçbir mahalle eklenmemiştir. Bu durum kentin nüfus almakla birlikte nüfus artış oranının geçmiş yıllara oranla düşük düzeyde kalması ile açıklanabilir. Nitekim kent nüfus büyüklüğü bakımından yapılan sıralamada 1965 yılına kadar 6. sırada yer alırken günümüzde 10. sıraya kadar düşmüştür. Kentin duraklama dönemi diyebileceğimiz bir devreye girmesinin ise bazı nedenleri vardır. Kuşkusuz bu nedenler içinde en önemlisi kentin evrimleşmesinde her dönem için önemli rol oynayan sanayi faktörünün Organize Sanayi Bölgesi kurulduktan sonra beklenen gelişmeyi yaratamamasıdır. Ancak bu durum Organize Sanayi Bölgesinin gelişmesini engelleyen birtakim etkenler sonucunda ortaya çıkmıştır. Nitekim Bilecik'in kalkınmada öncelikli iller arasında yer alarak Bozüyük'te de bir Organize Sanayi Bölgesinin kurulması ve bu sanayi alanında yer alan tesislerin yatırım indirimlerinden yararlanması, Eskişehir'de makina imalatının hakim sanayi kolu olmasına rağmen ülkemizde en fazla talebin olduğu taş ve toprağa dayalı sanayi kolunun Bozüyük'te yer alması, bu etkenlerin başlıcaları arasında sayılabilir. Ayrıca Eskişehir sanayini olumsuz yönde etkileyen bir faktör de 1980 yılında makro ölçekte alınan ekonomik kararlardır. Nitekim Eskişehir'de temel sanayi kolu olan makina aksamı ve yedek parça üretimi 1980'den önce iç piyasada rekabetten uzak bir şekilde üretim yapmış ve bu durum çoğu sanayicinin çekinmeden yatırım yapmasını sağlamıştır. 1980'den sonra ise, ülkenin dış piyasaya açılması ile yabancı mallarla rekabet edemeyen Eskişehir sanayi, tüm yatırımların durması veya yavaşlaması sonucunda duraklama devresine girmiştir. Bu dönemde Eskişehir'in sanayisi başka bir deyişle ekonomisi açısından en önemli gelişme hassas mekanik konusunda ileri teknolojilerin kullanıldığı TUSAŞ'ın faaliyete geçmesidir.

Diğer taraftan kentin gelişmesi açısından olumlu sayılabilecek bir etken de Anadolu Üniversitesinin örgün ve açık öğretim olanakları ile etki alanını genişletmesidir.

Kentin gelecekte değişen koşullara bağlı olarak nasıl bir görünüm kazanacağını saptamak güçtür. Ancak kısa vadede ne gibi gelişimler olacağı belirlenebilir. Kuşkusuz bu açıdan belirlenebilecek ilk husus, mekan da, özellikle 1980'li yıllardan sonra hızlı

bir yayılma gösteren kooperatif türü yapıların kentin gelecekteki gelişme yönlerini ortaya koymasındır. Gerçekten de bugün için inşa halindeki kooperatiflerin çoğunlukta olduğu Kütahya yolunun Orhangazi mahallesinden sonra başlayan kısmı, Seyitgazi yolunun her iki tarafı Karapınar mahallesinin güneyindeki neojen plato satırları, Bilecik yönüne giden karayolu çevresi kentin bu kısımlara doğru gelişeceğini göstermektedir.

Bugüne kadar plansız ve gelişigüzel bir biçimde gelişen kent, çevresindeki son derece verimli toprakları büyük ölçüde kaybetmiştir. Geçmişte oluşan bu durum için bugün yapılabilecek fazla birşey yoktur. Ancak yeni beliren ve korkutucu görünen çevre köylerin (Alınca, Karagözler köyleri vb) verimli tarım arazilerine doğru olan gelişmenin önüne geçilebilir. Bu bakımdan yeni imar planlarının yapılması ve imar izni verilmeyen sahalardaki kaçak yapılaşmanın engellenmesi şarttır. Kentin yeni gelişme alanı için en uygun yer güneydeki neojen plato satırlarıdır. Kentin bugünkü yerine oranla daha yüksekte yer alan bu kısım şimdiki yerleşme sahasının bulunduğu kısımda önemli çevre sorunları yaratan gürültü ve hava kirliliği gibi etkenlerden oldukça uzaktır. Ayrıca bu kısmın planlanarak gelişmesi halinde kentte eksikliği hissedilen yeşil alanlar da oluşturulabilir.

Kentin geleceği bakımından büyük önem taşıyan Anadolu Üniversitesinin ise bugün için ekonomik, sosyal, kültürel ve eğitim alanındaki etkinliğini kaybetmeden devam ettirmesi halinde Eskişehir'e «Üniversite şehri» kimliği kazandıracağı da bir gerçektir. Bugün için üç farklı sahada kampüsünün bulunduğu üniversiteye bağlı fakülte ve yüksek okulların yanısıra, çeşitli araştırma merkezleri ile de kentin etkinlik derecesi oldukça artmış görünmektedir. Nitekim Tıbbî bitkiler araştırma merkezinde yapılan araştırmalar ile bitkilerin ilaç olarak kullanılması ve insan sağlığına zararlı bitkilerin saptanması, Sivil Havacılık Yüksek Okulu'nun, ihtiyaç duyulan teknik ve hizmet elemanını yetiştirmesi, beyin özürlü çocuklar eğitim merkezi, Güzel Sanatlar Fakültesinin kentte eksikliği hissedilen tiyatro, sergi vb. gibi kültürel gereksinimlere yanıt verebilecek kapasiteye ulaşması, metalurji enstitüsünün çağdaş teknoloji ve sanayiye katkıları ve nihayet Tıp fakültesinin bugün bile Kütahya, Afyon ve Bilecik gibi komşu illerin sağlık sorunlarını çözmeye yönelik faaliyetleri Anadolu Üniversitesinin gelecekte kent için taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Ayrıca Üniver-

site, Yunus Emre kampüsünde başlattığı yeşil kuşak oluşturma uygulaması ile kente ayrı bir çekicilik de kazandıracaktır. Kent ve ülkemiz için bu derece önemli görevler üstlenmiş olan Anadolu Üniversitesinin gelecekte kent adına yapabileceği en önemli yardım kentin bugün içinde bulunduğu çevre sorunlarına bilimsel bir yaklaşımla çözüm bulması ve bu amaçla mekansal coğrafi görüş açısı altında çevre sorunları enstitüsü ve şehirselleştirme bölümlerini kurmasıdır.

Kentin doğusunda Ankara yolunun kuzeyinde yer alan Organize Sanayi Bölgesi ile güneyinde inşa halinde olan sanayi siteleri gelecekte bu kısımların sanayi alanı olarak gelişeceğini göstermektedir. Ancak sanayi şimdiye kadar önemli nüfus kütlelerini çekerek çevresinde kaçak yapıların oluşmasına neden olmuştur. Gelecekte de bu türden yapıların önüne geçmek için imar planlarında sanayi bölgelerinin belirlenmesi ve buralarda konut yapımına izin verilmemesi gereklidir.

Eskişehir sanayinin günümüzde içinde bulunduğu bunalımdan kurtulması için sahip olduğu bölgesel avantajların iyi değerlendirilmesi ve bölge için yapılacak bir master planının hazırlanması hem Eskişehir çevresinde yer alan sanayici hem de ülkenin başka alanlarından gelecek sermaye sahipleri için bir rehber niteliği taşıyacaktır.

Yüzyıla yakın bir zamandır hizmet veren TÜLOMSAŞ tesisleri Cumhuriyetin ilk yıllarında faaliyete geçen Hava İkmal Bakım Merkezi, Şeker Makina fabrikası ve kuruluş tarihi yeni olmakla birlikte hassas mekanik konusunda ileri teknolojiye sahip olan TUSAŞ gibi büyük fabrikaların tam kapasite ile çalıştırılabilmesi ve dünyadaki gelişmeleri takip etmeleri halinde Eskişehir'i özellikle makina sanayi alanında önemli bir merkez durumuna getirecekleri bir gerçektir. Bu fabrikaların yeni teknolojiyi kullanırken, Porsuk ve hava kirliliği bakımından yarattıkları çevre sorunlarını da dünya standartlarına uygun bir biçimde yine yeni teknoloji imkanları kullanarak en alt düzeyde tutmaları gereklidir.

Kentin ulaşım bakımından sahip olduğu olanakların daha iyi değerlendirilebilmesi halinde de etkinlik derecesinin çok daha artması sağlanabilir. Kentte bugün, demiryolunun mevcut trenlerle verdiği hizmet İstanbul ve Ankara gibi önemli merkezlere ulaşmayı bile güçleştirmektedir. Bu bakımdan İstanbul ve Ankara arasında

hızlı trenlerin çalıştırılması ayrıca Mudanya ve Bandırma gibi limanlara standardı yüksek demiryolu bağlanması, Bursa-Ankara-Afyon ve Kütahya'ya uzanan çevreyolunun fiziki standardının yükseltilerek otoban haline dönüştürülmesi kentin kalkınmasında önemli roller oynayacaktır.

Ayrıca Porsuk çevresinin yeniden düzenlenerek rekreasyon alanı haline getirilmesi sinema ve tiyatro gibi kültürel kurumların sayısının arttırılması, çağdaş konaklama tesislerinin yapılması, termal nitelikteki sıcaksuların modern tesisler haline getirilmesi, Eskişehir'i tüm yörenin zengin arkeolojik değerlerini görmeye gelen turistlerin konaklayacağı bir merkez haline getirecek ve kentin turizm gelirleri ile kalkınmasını da sağlayacaktır.

Araştırmada sık sık belirtildiği gibi amaç, Eskişehir'in değişen dünya koşullarına uygun çağdaş bir kent görünümü kazanarak evrimini devam ettirmesi ve Türkiye'mizin kalkınmasında öncü kentlerden biri olmasıdır.

SUMMARY :

It is possible to prolong the age of settlement in Eskişehir, a city with a long historical past, as far back as the paleolithic period. Preliminary information concerning Eskişehir known as Dorylaion (Doryleaum) in ancient times and middle ages, falls to the time of Phrygians who established an important civilization in the western Anatolia. The city was founded by Doryleos of Eretria. Various authors have pointed to the presence of three different sites, namely, Karacaşehir, Şarhöyük and the present market area as the first founding place of the city. In our opinion the oldest location of the city is at the market area now called Köprübaşı. Upon dividing of the Roman Empire into two the city fell under the rule of the Byzantians and gained importance as a recreational place with its thermal waters. Following the Turkish conquests and dominancy in Anatolia after 1071, the city frequently changed sides between Byzantians and Turks for sometime, and then, in 1175 it moved to Karacaşehir and turned into a stronghold place. Upon its capture by the Seldjuk Turks when the Byzantine Empire weakened, the city moved to the place now called «Odunpazarı». With the decline of Seldjuchs in the 13 th century, the city fell to the Ottoman forces and became one of the first settling places of the Ottoman Empire. The city became activated following migrations in 1877-78 and especially with the opening of the Berlin-Baghdad railroad in 1894. The city ,after the 1st World War became a base for western front during Turkish Independence War and fell to the Greek forces in 1921. The city was liberated in September 2, 1922 and became a district center in 1925. The residents were collected at two places, namely Odunpazarı and Market area, before the republic was established. During the period in between 1923 and 1950 the empty parts in between were filled up and, hence, city now became a center and further developed, also moving to the northern part of the railroad. During 1950-60 the city became a point of attraction for internal migrations and began drawing population, thus, as a result first squatter houses began to appear at the northern parts of the city. Upon opening of the Bilecik-Ankara highway in 1970 and founding of an organized industrial area, the number of squatter houses and apartment houses rapidly grew.

At the present, with Anatolia University, TUSAŞ factory (modern military airplane factory), organized industry area, etc. the city of Eskişehir, covering an area of 7680.94 hectares and having a population of 413.082, has taken on a multi-functional character.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- AİNSWORTH, F.M. (1840): *Traveles and researche of Asia Minor*, London.
- AKDAĞ, M. (1974): *Türkiye'nin İçtimai ve İktisadi Tarihi*, Cilt I, İstanbul.
- AKKAYA, T. (1979): *Göç ve Değişme*, İstanbul.
- AKURGAL, E. (1978): *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, İstanbul.
- ALKIM, B. (1968): *Anatolia I*, Cenevre.
- ANNE COMNENA (1945): «Alexiade» Çeviren: S.J. Bernard Leib, Cilt II, s. 195, Paris.
- ARDOS, M. (1985): *Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi*, Cilt II, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 3321, İstanbul.
- ARIK, R.O. (1956): *Ankara, Konya, Eskişehir, Yazılıkaya Gezileri*, Ankara.
- ASLANBAY, M. (1955): *Eskişehir'deki Alaeddin Camii ve Eskişehir Tarihi ile İlgili Araştırmalar*, Eskişehir.
- BARTH, H. (1858): *Reise von Trapezunt nach Scutari Pettermanns Mitteilungen*.
- BELEN, F. (1973): *Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara.
- BERBEROĞLU, G.N. (1985): *Eskişehir Organize Sanayi Bölgesinin Şehrin Ekonomisine ve Sanayiye Katkısı*, Eskişehir.

- BÖLGE PLANLAMA DAİRESİ (1970): Orta Anadolu Bölgesi; Bölgesel Gelişme, Şehirleşme-Yerleşme Düzeni, Ankara.
- OUINET, V. (1894): La Turquie d'Asie, Tome IV, s. 51-52, Paris.
- ÇELİKKANAT, F. (1976): Eskişehir İlimiz ve Bölgemiz, Eskişehir.
- DARKOT, B. (1945): İslam Ansiklopedisi, «Eskişehir» maddesi, Cilt IV, s. 384-386, İstanbul.
- DEVLET İSTATİSTİK ENSTİTÜSÜ: Genel Nüfus Sayımları, 1927-1990, Ankara.
- : Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Niteliği Eskişehir 1970-1985, Ankara.
- : «Mayıs 92'de» Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ankara.
- : Daimi İkametgâha Göre İç Göçler, 1980-85, Ankara.
- DİEST, W.V. (1889): Von Pergamon über der Dindyamos zum Pontus Erganzunsheft No: 94 zu, Pettermanns Mintteilungen, s. 53.
- ELBİR, H.T. (1983): 60 Mahallesi ile Eskişehir, Eskişehir.
- ESKİŞEHİR BELEDİYESİ (1965): «Faaliyet Raporları», Eskişehir.
- (1970): «Faaliyet Raporları», Eskişehir.
- ESKİŞEHİR İLİ ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 100. YILINI KUTLAMA KOMİTESİ (1981): Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılında Eskişehir, Eskişehir.
- ESKİŞEHİR İL İMAR MÜDÜRLÜĞÜ (1960-68): Eskişehir'de gecekondular Sorunları, Eskişehir.
- ESKİŞEHİR SANAYİ ODASI (1981): Eskişehir Sanayi Odasının 10 Yılı ve Mümtaz Zeytinoglu, Eskişehir.
- (1988): Eskişehir, Eskişehir.
- (1991): 91/92 Rehber, Eskişehir.
- ESKİŞEHİR SANAYİ VE TİCARET ODASI (1964): Eskişehir İlinin İktisadi Bünyesi ve İmalat Sanayinin Gelişme İmkânları, Ankara.
- (1975): Ekonomik Tahliller ve Faaliyetlerimiz, Eskişehir.

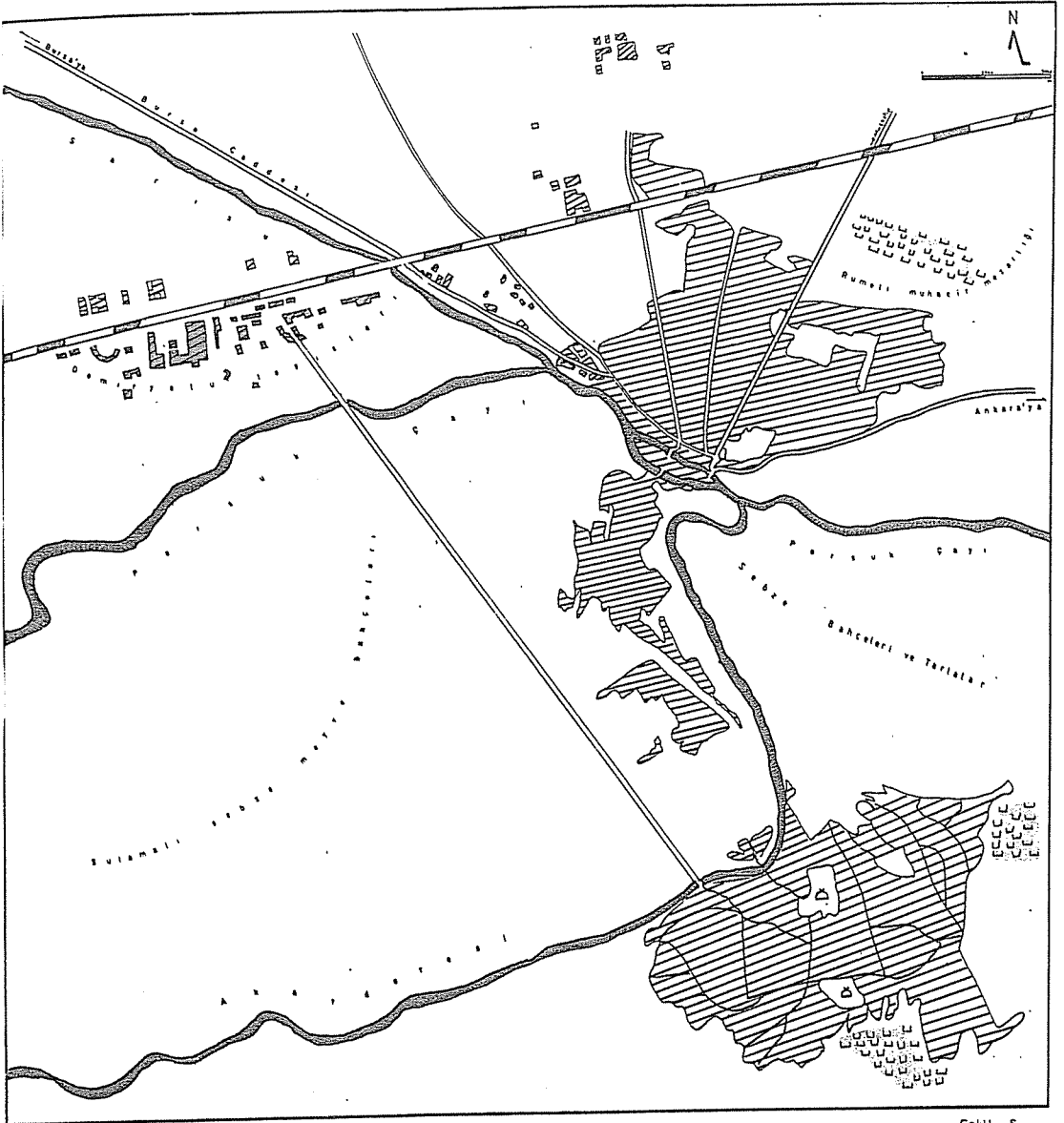
- (1991): 1991 Yılı Oda Faaliyet ve Bölge İktisadi Raporu, Eskişehir.
- ESKİŞEHİR VALİLİĞİ (1938): Cumhuriyetin 15. Yılında Eskişehir, İstanbul.
- (1989): VI. 5 Yıllık Plana Doğru Kalkınan Eskişehir, Eskişehir.
- (1989): VI. 5 Yıllık Kalkınma Programı 1990-94, Eskişehir.
- EVLİYA ÇELEBİ: Seyahatname III.
- GİRİTLİOĞLU, T. (1981): Eskişehir-Porsuk içme suyu projesi Su kalitesi incelemeleri, İller Bankası Yayınları, No. 30, Ankara.
- GİTMEZ, S.A. (1979): Dış Göç Öyküsü, Ankara.
- GOLTZ, V. der (1896): Anatolische Ausflüge, Berlin.
- GÖKBİLGİN, T. (1965): Milli Mücadele Başlarken II, Ankara.
- GÖNEY, S. (1977): Şehir Coğrafyası I, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 2274, İstanbul.
- GÜNALTAY, Ş. (1946): Yakınşark II Anadolu, Ankara.
- GÜROL, A. (1949): Eskişehir Kılavuzu, Eskişehir.
- HACIHASANOĞLU, B. (1980): İller İçin Bir Gelişmişlik Göstergesi ve Sıralama, Ankara.
- HASPELS, E.C.H. (1951): Phrygie III, Paris.
- (1971): The Highlands of Phrygia, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- HUART M. Cl. (1892): Konia, Paris.
- HUMANN, K. - PUNCHSTEİN, O. (1890): Reisen in Kleinasien und Nord Syrien, Berlin.
- IŞIK, C. - ŞANLIER, K. (1988): Sosyo-ekonomik Gelişmede Eskişehir Nereden Nereye, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, No. 2, Eskişehir.
- İBN-HURDEZBEH (1889): Kitab-al-mesâlik-wal-Mamalik, Editör: M.J. de George, Leiden.

- İNAN, A. (1972): Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, 1933, Ankara.
- İNCEKARA, M. (1971): İlimiz Eskişehir, Eskişehir.
- KAMİL, İ. (1985): Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü, Eskişehir.
- KATİP ÇELEBİ: Cihannûma.
- KELEŞ, R. (1961): Şehir ve bölge planlaması bakımından şehirleşme hareketleri, Ankara.
- (1983): 100 Soruda Türkiye'de Kentleşme Konut ve Gecekondulu, İstanbul.
- (1984): Kentleşme ve Konut Politikası, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 540, Ankara.
- KILIÇOĞLU, A. (1979): Şehirselsel ve Kırsal Nüfusta Gelişmeler, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, No. 26, İstanbul.
- KIRAC, A.N. (1975): Eskişehir'de Dry Farming Araştırmaları, Ankara.
- KİNNIER, J.M. (1813): Journey through Asia Minor, London.
- KÖRTE, A. (1896): Anatolische Skizzen, Berlin.
- LEAKE, W.M. (1824): Journal of a tour in Asia Minor, London.
- LLOYD, S. (1967): Early Highland People of Anatolia, London.
- LUKAS, P. (1712): Voyage du sieur Paul Lucas fait par ordre du roy dans L'Asie Mineure Tome I, Paris.
- MEIER, V.H. (1917): Eskişehir, Bilder aus Anatolien, Dusseldorf.
- MELLAART, J. (1978): The Archeology of Ancient Turkey, London.
- MORTAN, K. (1988): Eskişehir sanayi, dünü, bugünü, yarını, Eskişehir Sanayi Odası Yayınları, No. 24, Ankara.
- OBERHEIMER, R. - ZIMMERER H. (1899): Durch Syrien und Kleinasien, Berlin.
- PEKCAN, C. (1988): Toplu Konut Uygulamaları Doğrultusunda Eskişehir'de Konut Sorunları, ETO, Eskişehir.
- RAMSAY, W. (1890): The Historical geography of Asia Minor, London.

- REINHARD, A. (1911): Über Meerschaum und Meerschaum-Fundstatten bei Eskischeir in Kleinasien, Pettermanns Mitteilungen, II, Haldband.
- STEWIG, R. (1970): Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları, Çeviren: R. Turfan, Ş. Yazman, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.
- STRABO (1930): The geography of Strabo, editör: H.L. Jones, Cilt V, Kitap XII, London.
- ŞEMSETTİN SAMİ (1899): Kamus-âl-a'lam, İstanbul.
- ŞİMŞİR, B. (1987): Bulgaristan Türkleri ve göç sorunu, Bulgaristan'da Türk Varlığı I, Bildiriler, 7 Haziran 1985, Ankara.
- ŞÜKRÜ, F. (1930): Eskişehir, Eskişehir.
- TABARİ (1883-1885): Annales ques Scripsit Abu Djafar Muhammed İbn da farir at. Tabarî, Editör: M.J. de George, Leiden.
- TCHÏHATCHEFF P. de, (1855): Asie Mineure, Bant III, Paris.
- TEXIER, C. (1862): Asie Mineure, Paris. vvcİL -,iRB
- TOGAN, Z.V. (1946): Umumi Türk Tarihine Giriş, Tarih Araştırmaları, No. 2, Cilt I, İstanbul.
- TOLUN, B. (1976): Şehiriçi Arazi Kullanılışı, İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No. 83, İstanbul.
- (1977): Yerleşme Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 2275, İstanbul.
- TUĞLACI, P. (1985): Osmanlı Şehirleri, İstanbul.
- TUNÇDİLEK, N. (1952-53): «1950 Eskişehir Seylabı Hakkında Tetkik ve Düşünceler», İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı: 3-4, s. 173-182, İstanbul.
- (1952-53): «Eskişehir Ovasında Akarsuların Rejimi ve Yeraltı Su Durumu» İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5-6, s. 157-168, İstanbul.
- : «Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış», İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 15, Sayı: 1-4, s. 1-20, İstanbul.
- (1955): «Lületaşı-Meerschaum», Türk Coğrafya Dergisi, Yıl: XII, Sayı: 13-14, s. 91-106, İstanbul.

- (1956): «Eskişehir Vilâyetinin Buğday Ziraati», Türk Coğrafya Dergisi, Yıl: XII, sayı: 15-16, İstanbul.
- (1955-56): «Orta Sakarya Vadisinin İktisadi Tarihi Hakkında», İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 17, s. 179-192, İstanbul.
- (1957) :«Eskişehir ve Şehrin Tekamülü», İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 8, s. 35-47, İstanbul.
- (1957): «İç Anadolunun Kuzeybatı Bölümünde (Eskişehir Bölgesinde) Bitki Örtüsünün Dağılışına Toplu Bir Bakış», İ.Ü. Orman Fakültesi Dergisi, Seri: B, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 120-139, İstanbul.
- (1986): Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi, İ.Ü. Yayınları, No. 3367, İstanbul.
- TURHAN, O. (1971): Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. - TUNÇDİLEK, N. (1959): Türkiye Nüfusu, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 802, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. - KORKUT C. (1964): «İzmir Şehrinde Nüfus Dağılışı», İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 14, s. 123-131, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. (1968): Türkiye'de İç Göçler, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 1371, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. - F. MANSUR - P. BENEĞİCT (1971): Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul.
- TÜMERTEKİN, E. (1973): Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsiz Fonksiyonlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 1840, İstanbul.
- TÜRKİYE ÇEVRE SORUNLARI VAKFI (1991): Türkiye'nin Çevre Sorunları, 91. Ankara.
- TÜRKİYE ŞEKER FABRİKALARI A.Ş. GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (1973): Cumhuriyet'in 50. Yılında Şeker Sanayimiz, Yayın No. 181, Ankara.
- TÜZÜN, U. - NAMTI, B. (1971): Her Yönüyle Eskişehir, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ.H. (1947): Osmanlı Tarihi, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları XIII, No. 16, Ankara.
- VELDET, T. (1958): 30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi. Ankara.

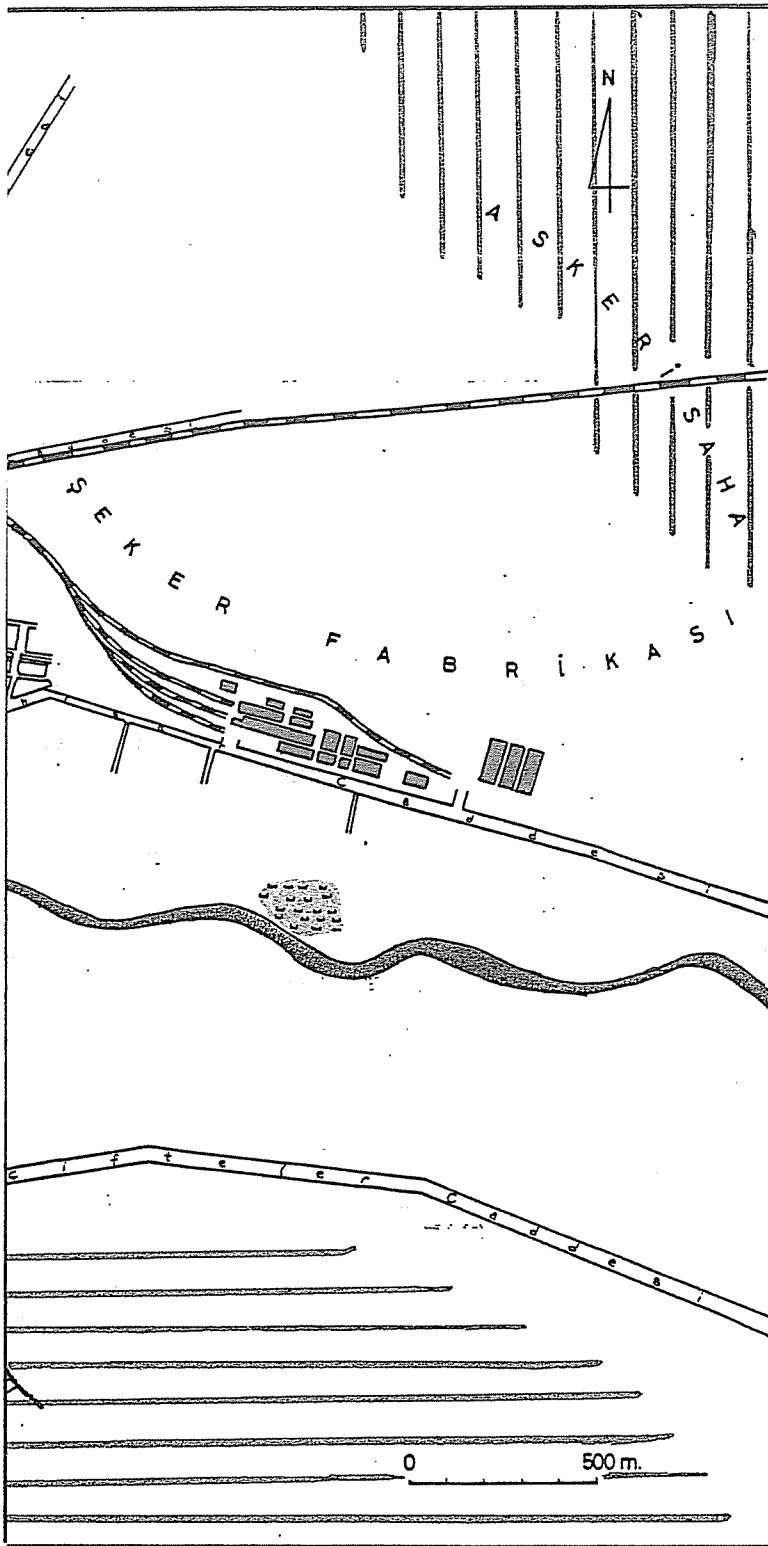
- WISSOWA, P. (1577-78): Realencyclopädie de Klass, Altertumswi V (Dorylaion), Stutgard.
- YALÇIN, O. (1957): Eskişehir, İstanbul.
- YENER, S. (1977): 1965-70 Döneminde İller Arası Göçler ve Göç Edenlerin Niteliği, Ankara.
- YINANÇ, M.H. (1944): Selçuklu Devri, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 240, Cilt I, İstanbul.
- YAVUZ, F. (1956): Şehirciliğimiz Hakkında Mukayeseli Raporlar, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 65-47, Ankara.
- YAVUZ, F. (1956): Şehirciliğimiz Hakkında Mukayeseli Raporlar, Uygulama ve Politika, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 358, Ankara.
- YÜCE, C. (1967): Eskişehir Çevre İncelemesi İstanbul.
- YÜCEL, T. (1960-61): Türkiye'de Şehirleşme Hareketleri ve Şehirler, Türk Coğrafya Dergisi, No. 20, 21, İstanbul.
- ZEYTİNOĞLU, M. (1981): Ulusal Sanayi, İstanbul.

Sekil : 5

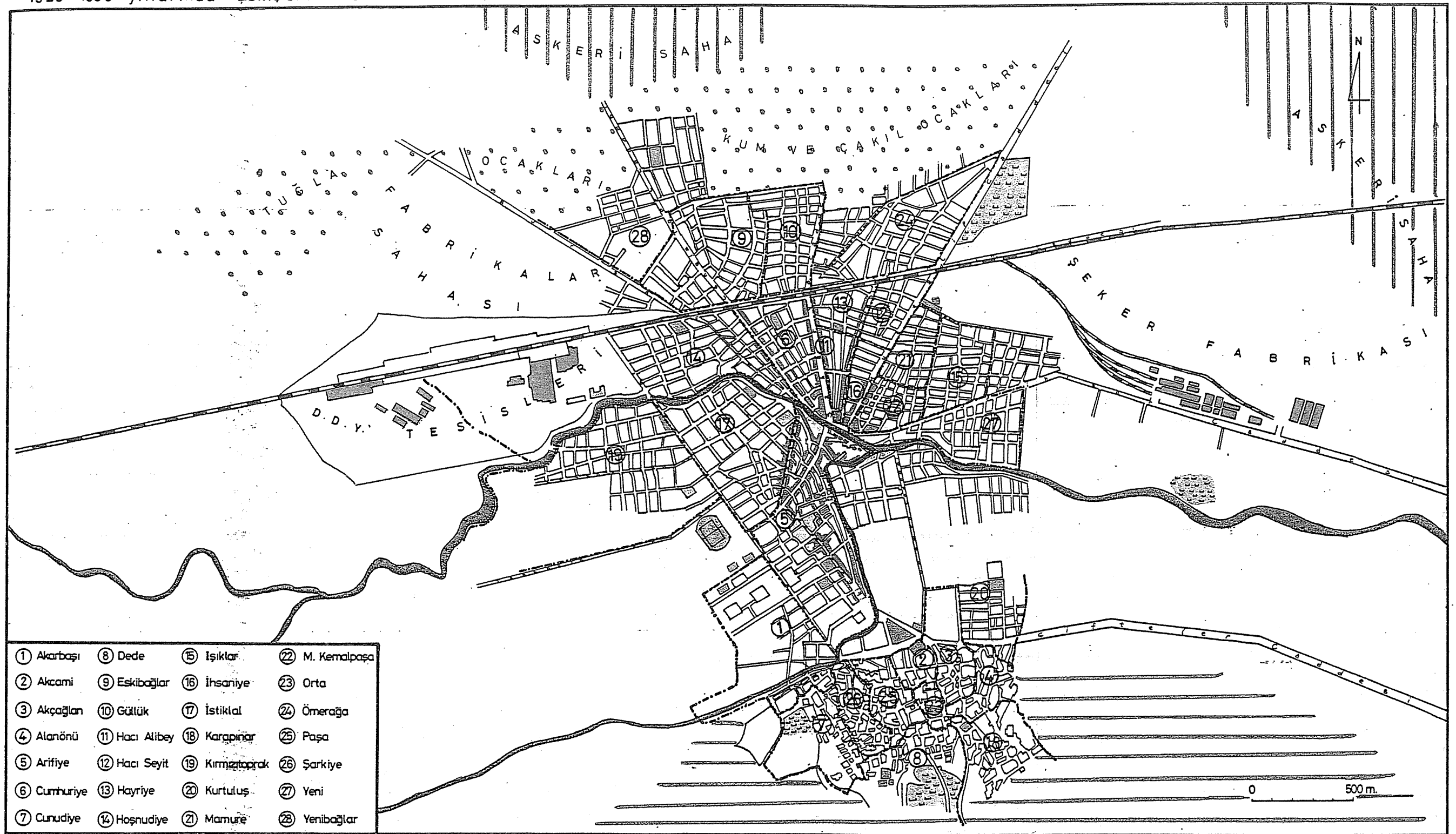
1896 yılında Eskişehir Kentinin Yerleşim Planı

Eski Erkanı Umumiye Dalreal
5. gubesine mertuben teğakkü
elmiş olan taksim-i arazi
komisyonu marifetliyle 1312
sanesinde yapılmıştır.

- Tarım alanları
- Mera sahası
- Kum ve çakıl ocakları

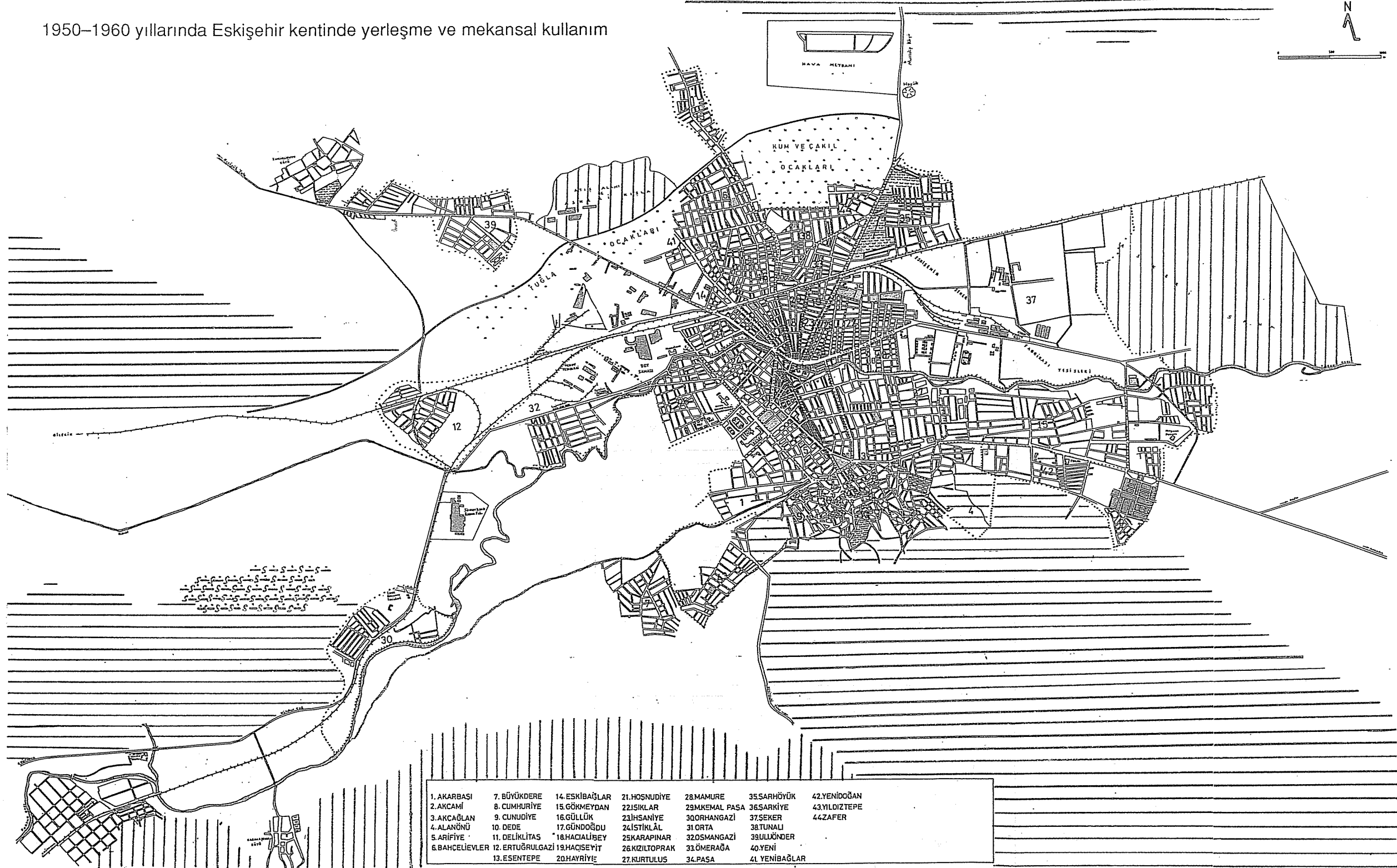
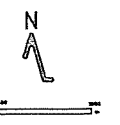
Şekil 6

① Akarbaşı	⑧ Dede	⑮ Işıklar	⑳ M. Kemalpaşa
② Akcami	⑨ Eskibağlar	⑯ İhsaniye	㉑ Orta
③ Akçağlan	⑩ Güllük	⑰ İstiklal	㉒ Ömerağa
④ Alanönü	⑪ Hacı Alibey	⑱ Karapınar	㉓ Paşa
⑤ Arifiye	⑫ Hacı Seyit	⑲ Kırmızıtoprak	㉔ Şarkıye
⑥ Cumhuriye	⑬ Hayriye	㉚ Kurtuluş	㉕ Yeni
⑦ Cünüdiye	⑭ Hoşnudiye	㉛ Mamure	㉖ Yenibağlar

Konut alanları	Eğitim alanları	Yeşil alanlar ve parklar	Spor alanları	Tarım alanları
Sanayi alanları	Sağlık alanları	Eğlence yerleri	Mezarlıklar	Mera sahası
Ticarethaneler	Resmi ve idari binalar	Hamamlar	Askeri saha	Kum ve çakıl ocakları

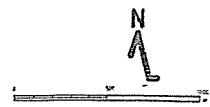
Şekil 6

1. AKARBASI	7. BÜYÜKDERE	14. ESKİBAĞLAR	21. HOŞNUDİYE	28. MAMURE	35. SARHÖYÜK	42. YENİDOĞAN
2. AKCAMI	8. CUMHURİYE	15. GÖKMEYDAN	22. SIKLAR	29. KEMAL PASA	36. SARKIYE	43. YILDIZTEPE
3. AKÇAĞLAN	9. CUNUDİYE	16. GÜLLÜK	23. İHSANİYE	30. ORHANGAZI	37. SEKER	44. ZAFER
4. ALANÖNÜ	10. DEDE	17. GÜNDOĞDU	24. İSTİKLAL	31. ORTA	38. TUNALI	
5. ARİFİYE	11. DELİKLİTAS	18. HACIALİBEY	25. KARAPINAR	32. OSMANGAZI	39. ULUÖNDER	
6. BAHCELİEVLER	12. ERTUĞRULGAZİ	19. HACİSEYİT	26. KIZILTOPRAK	33. ÖMERAĞA	40. YENİ	
	13. ESENTEPE	20. HAYRİYE	27. KURTULUS	34. PASA	41. YENİBAĞLAR	

Konut alanları	Eğitim alanları	Yeşil alanlar	Spor alanları	Tarım alanları	Orman alanları
Sanayi alanları	Sağlık alanları	Eğlence yeri	Mezarlıklar	Mera sahası	Bağ sahasları
Ticarethaneler	Resmî ve idarî binalar	Hamamlar	Askerî saha	Kum ve çakıl ocakları	

Şekil : 7

1-AKARBASI	8-CUMHURİYE	15-ERTUĞRULGAZI	22-GÜLLÜK	29-HUZUR	36-KURTULUS	43-PASA	50-SİRİNTEPE	57-YESİLTEPE
2-AKCAMI	9-CUHÜDİYE	16-ESENTEPE	23-GÜLTEPE	30-ISKLAR	37-MAHURE	44-SAZOVA	51-TUNALI	58-YILDIZTEPE
3-AKCAĞLAN	10-ÇAMLICA	17-ESKİBAĞLAR	24-GÜNDOĞDU	31-HSANİYE	38-MEHAL PASA	45-SÜHER	52-ULUÖNDER	59-ZAFER
4-ALANÖNÜ	11-DEDE	18-FATİH	25-HACIALIBEY	32-İSTİKLÂL	39-ORHANGAZI	46-SÜTLÜCE	53-VİSNELİK	
5-ARIFIYE	12-DELİKLİTAS	19-FEVZİ ÇAKMAK	26-HACİSEYİT	33-KARAPINAR	40-ORTA	47-SARHÜYÜK	54-YENİ	
6-SAHCELİEVLER	13-EMEK	20-GÖKMEYDAN	27-HAYRİYE	34-KIZILTOPRAK	41-OSMANGAZI	48-SARKIYE	55-YENİBAĞLAR	
7-BÜYÜKDERE	14-ERENKÖY	21-GÜZTEPE	28-HOŞNÜDİYE	35-KUMLUBEL	42-ÖMERAĞA	49-SEKER	56-YERİDOĞAN	

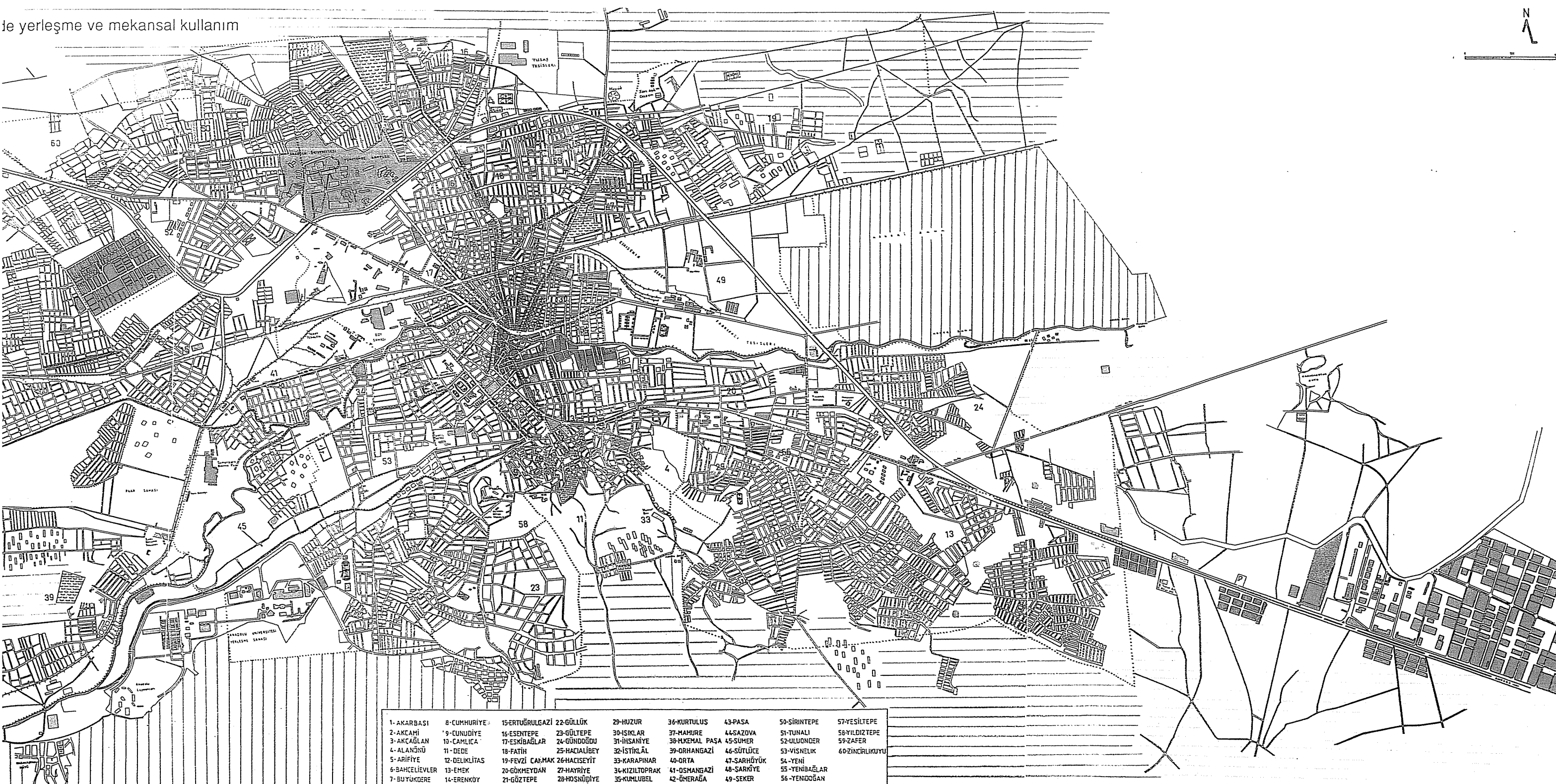
- Eğitim alanları
- Sağlık alanları
- Resmi ve idari binalar
- Yeşil alanlar
- Eğlence yerte
- Hamamlar
- Spor alanları
- Mezarlıklar
- Askeri saha
- Tarım alanları
- Mera sahası
- Orman alanları

Şekil : 8

1960–1980 yıllarında Eskişehir kentinde yerleşme ve mekansal kullanım

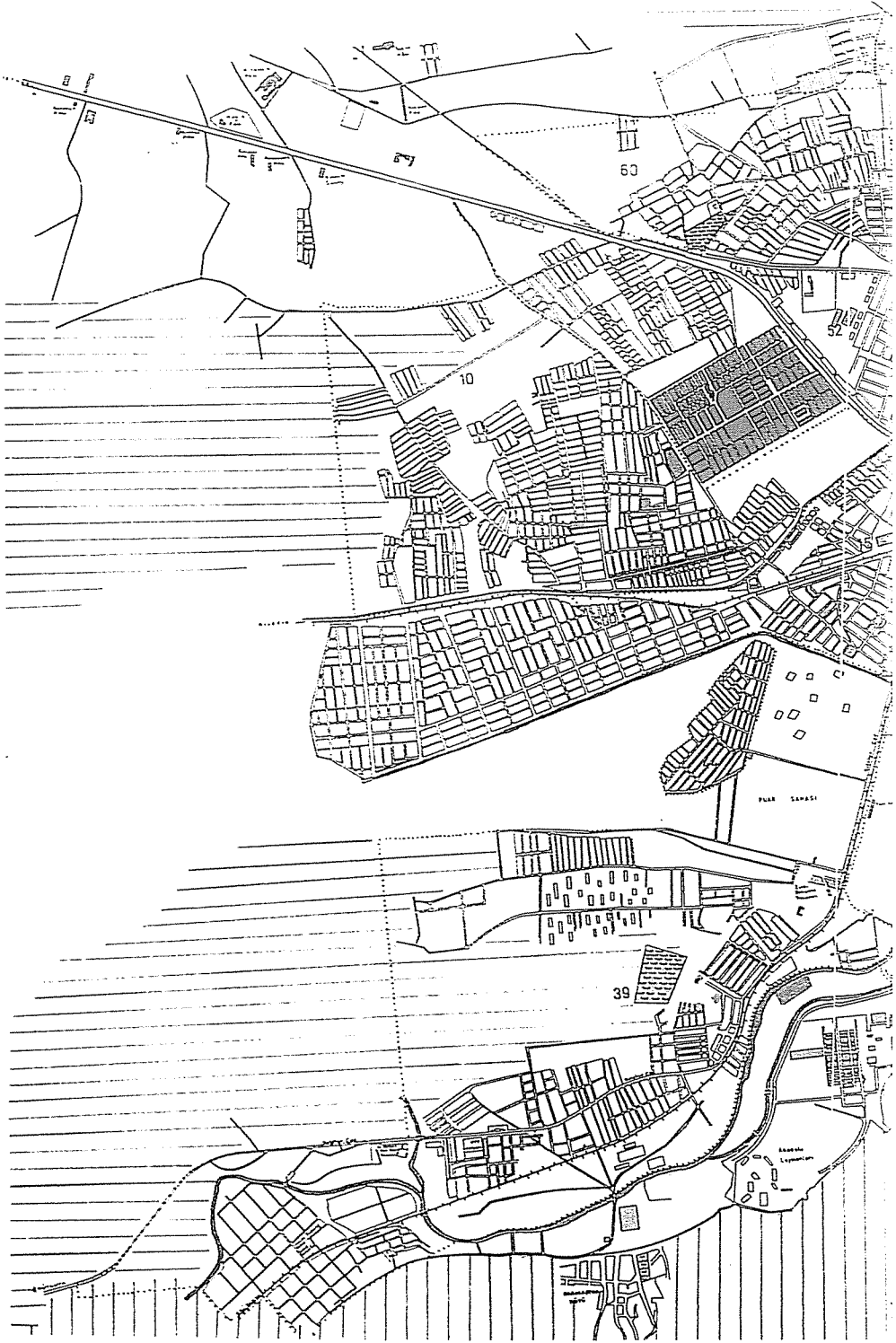
Konut alanları	Eğitim alanları
Sanayi alanları	Sağlık alanları
Ticarethaneler	Resmî ve idarî

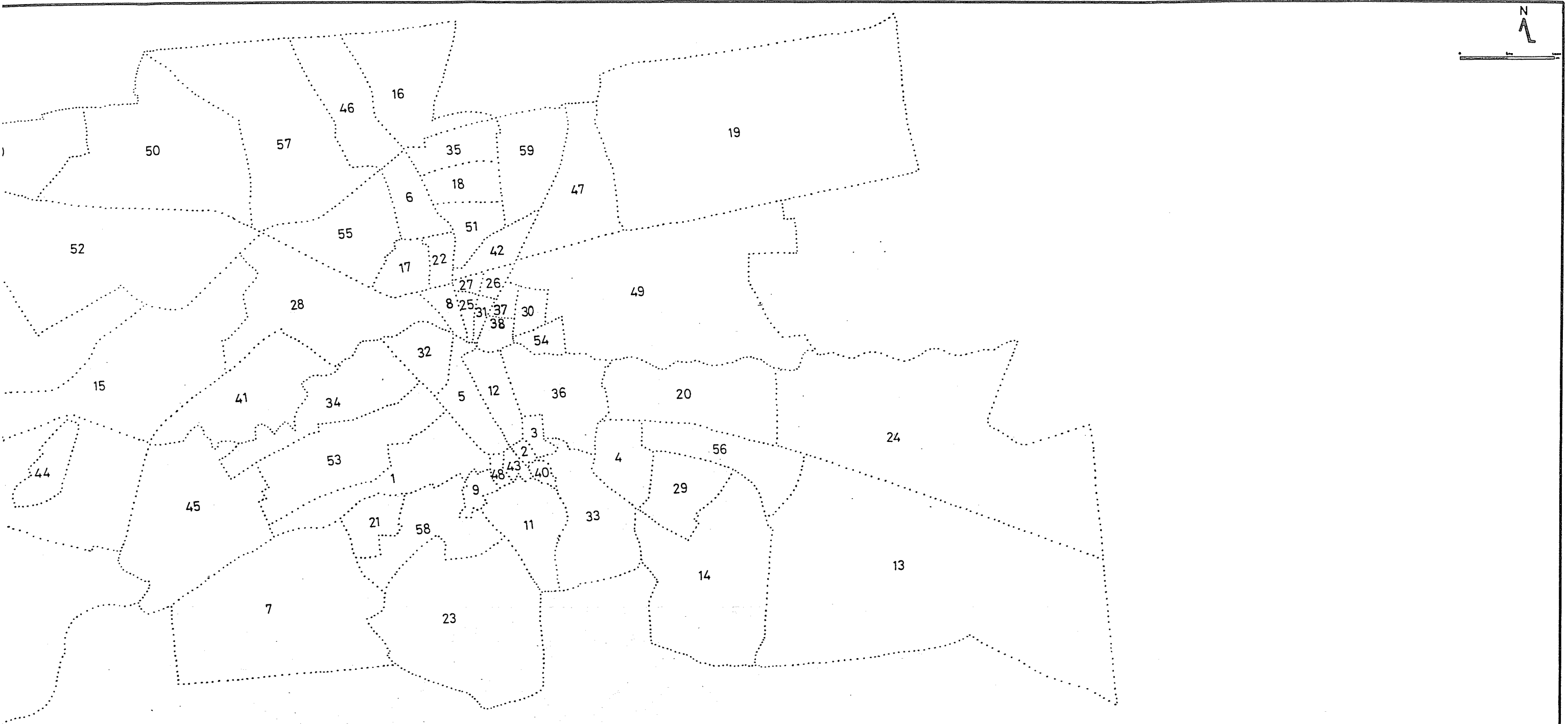
1- AKARBASI	8- CUMHURİYE	15- ERTUĞRULGAZİ	22- GÜLLÜK	29- HUZUR	36- KURTULUS	43- PASA	50- SİRİNTEPE	57- YESİLTEPE
2- AKCAMI	9- CUNDUİYE	16- ESENTEPE	23- GÜLTEPE	30- İSİKLAR	37- MAHURE	44- SAZOVA	51- TUNALI	58- YILDIZTEPE
3- AKÇAĞLAN	10- CAMLICA	17- ESKİBAĞLAR	24- GÜNDOĞDU	31- İHSANİYE	38- MİKEMAL PAŞA	45- SUHER	52- ULUÖNDER	59- ZAFER
4- ALANÖNÜ	11- DEDE	18- FATİH	25- HACIALİBEY	32- İSTİKLAL	39- ORHANGAZİ	46- SÜTLÜCE	53- VİSNELİK	60- ZİNCİRLİKUYU
5- ARİFİYE	12- DELİKLİTAS	19- FEVZİ ÇARMAK	26- HACİSEYİT	33- KARAPINAR	40- ORTA	47- SARHÖYÜK	54- YENİ	
6- BAHCİLİEVLER	13- EMEK	20- GÜKMEYDAN	27- HAYRİYE	34- KIZILTÖPRAK	41- ÖSMANGAZİ	48- ŞARKÖYE	55- YENİBAĞLAR	
7- BÜYÜKDERE	14- ERENKÖY	21- GÖZTEPE	28- HOŞNÜDİYE	35- KUMLUBEL	42- ÖMERAGA	49- SEKER	56- YENİDOĞAN	

- ☒ Konut alanları
- ☒ Eğitim alanları
- ☒ Yeşil alanlar ve parklar
- ☒ Spor alanları
- ☐ Tarım alanları
- ☒ Sanayi alanları
- ☒ Sağlık alanları
- ☒ Eğlence yerleri
- ☒ Mezarlıklar
- ☐ Mera sahası
- ☒ Ticaret alanları
- ☒ Resmi ve idari binalar
- ☒ Hamamlar
- ☒ Askeri saha
- ☒ Orman alanları

Şekil : 9

Konut alanları	Eğit
Sanayi alanları	Sağlık
Ticaret alanları	Res

1. Akarbaşı	5. Arifiye	9. Cunudiye	13. Emek	17. Eskibağlar	21. Göztepe	25. Hacıalibey	29. Huzur	33. Karapınar	37. Mamure	41. Osmangazi	45. Sümer	49. Şeker	53. Vişnelik	57. Yeşiltepe
2. Akcamı	6. Bahçelievler	10. Çamlıca	14. Erenköy	18. Fatih	22. Güllük	26. Hacıseyit	30. Işıklar	34. Kırmızıtoprak	38. M.Kemalpaşa	42. Ömerağa	46. Sütluçe	50. Şirintepe	54. Yeni	58. Yıldıztepe
3. Akçağlan	7. Büyükdere	11. Dede	15. Ertuğrugazi	19. Fevziçakmak	23. Gültepe	27. Hayriye	31. İhsaniye	35. Kumlubei	39. Orhangazi	43. Paşa	47. Şarhöyük	51. Tunalı	55. Yenibağlar	59. Zafer
4. Alanönü	8. Cumhuriye	12. Deliklitaş	16. Esentepe	20. Gökmeşdan	24. Gündoğdu	28. Hoşnudiye	32. İstiklâl	36. Kurtuluş	40. Orta	44. Sazova	48. Şarkıye	52. Uluönder	56. Yenidoğan	60. Zincirlikuyu

